

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 19

Одеса
2016

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до списку друкованих періодичних видань,
що входять до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.
Додаток № 5.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 8 від 12.07.2016 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. П. Коваленко**
Відповідальний секретар серії – **О. М. Назарук**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Б. В. Буркинський, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.; **А. І. Бутенко**, д-р екон. наук, проф.; **В. С. Дога**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. В. Гнилицька**, д-р екон. наук, доц.; **В. І. Захарченко**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Котлубай**, д-р екон. наук, проф.; **Є. В. Лазарева**, д-р екон. наук; **П. Сауэр**, канд. екон. наук, проф.; **Р. Габдуллін**, канд. екон. наук, член-кореспондент МАІН; **В. Ласло**, д-р екон. наук; **Б. А. Волков**, д-р екон. наук, проф.; **В. М. Осипов**, д-р екон. наук, проф.; **Д. М. Пармаклі**, д-р екон. наук, проф.; **Л. А. Бахчиванжи**, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Сталінська**, д-р екон. наук, проф.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20001-9801 ПР від 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Економіка і менеджмент», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

© Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України, 2016

Шедяков В.Е.,*д.с.н., к.э.н., доцент,
независимый исследователь*

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТИВИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО ОТВЕТСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация. Динамика характера социальной защиты рассматривается сквозь призму развития общественно ответственного поведения. Социальные трансферты изучаются в общем контексте баланса интересов различных групп населения. В качестве важнейшего фактора предотвращения / сдерживания и распределения социальных рисков анализируются механизмы государственно-частного партнёрства.

Ключевые слова: социальная защита, социальные трансферты, риски, общественно ответственное поведение, государственно-частное партнёрство.

Вступление и постановка проблемы. Проблемы социальной защиты в период сконцентрированных трансформаций касаются не только собственно наиболее уязвимых в новой среде слоёв населения, но и гораздо более обширного поля, через воздействие на социокультурный капитал выходя на стратегические уровни общественной безопасности. Крайне существенным является выстраивание систем как социальной защиты государством, так и общественной защиты от государства, в частности – корыстности и произвола его представителей. Идея личного обогащения «любой ценой» не способна быть единственной опорой сильного государства как механизма господства общих целей над частными интересами. Наоборот, народы, имеющие прочный инстинкт государственности, во время трансформационных процессов получают дополнительный бонус. При этом социально ответственным является тот бизнес, который, эффективно решая свои коммерческие задачи, сочетает экономический успех с движением к социальному благополучию и экологической безопасности. В свою очередь, достижение соответствия социокультурных полей возможностям и рискам «умного общества» требует коррекции как отношений на осях «общество – государство – бизнес», так и «человек – культурно-цивилизационный мир». С одной стороны, среда может ориентировать либо на разгул экономического эгоизма, максимальный выигрыш немногих за счёт остальных, либо на решение при помощи частного интереса гораздо более широких задач общественной консолидации, безопасности и развития. С другой стороны, представления о социальном государстве обществе и общего процветания (благополучия) связаны с ценностно-смысловыми комплексами не праздности и потребления, а созидания и творческого поиска.

Указания на абстракции 19 в.: свободную конкуренцию, частную собственность, человека экономического, – заметно противоречат нынешним реалиям. Так, социализация / аккультурация проявляется не только в стандартизации, но и в индивидуализации воспроизводственных процессов. Вместе с тем, взаимосвязанные тенденции социализации производства, распределения, обмена и потребления (пост)современного уровня и аккультурации жизнедеятельности, с одной стороны, для поддержания своей конкурентоспособности предполагают широкое задействование

как моделей участия (хрестоматийным проявлением можно считать Employee Stock Ownership Plan), так и инструментария маркетинга, что означает производство отнюдь не на неизвестный рынок, где только и устанавливается общественная цена предмета или услуги, выявляется объём потребности в них. С другой стороны, продолжается сегментация и усиливается производство под потребительские склонности конкретных групп.

Анализ исследований и публикаций. Теоретико-методологическая основа статьи – исследования, во-первых, социокультурного капитала в научно-терминологических традициях Г. Беккера, Р. Берта, А. Бузгалина, П. Бурдые, М. Дорониной, Э. Дюркгейма, М. Вебера, Л.Дж. Ганифана, Ю. Зайцева, А. Колганова, А. Конькова, Дж. Коулмана, Н. Лебедева, К. Маркса, Д. Меркулова, Р. Патнема, А. Портеса; во-вторых, рассмотрение социально ответственного поведения Р. Боуэном, Д. Дальтоном, Л. Конаревой, Г. Ласки, Р. Оуэном, В. Парето, К. Поппером, Ж.-Ж. Руссо, М. Сильбертом, и Ф.А. фон Хайеком, Л.Дж. Хендерсоном, М. Юнусом; в-третьих, государственно-частного партнёрства – Е. Белым, В. Варнавским, В. Геецем, Е. Гришиновой, В. Давыденко, И. Дубровским, В. Жуковым, В. Ковалёвым, А. Колотом, Ю. Конопкиной, Э. Либановой, Г. Назаровой, Н. Оленевич, С. Перегудовым, Ю. Пилипенко, В. Фокиным, Е. Черевиковым, и др. Принимаются во внимание подходы Дж. Мида, Дж. Тернера, Ю. Хабермаса, Э. Эриксона, помогающие разграничивать базовые ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров и, соответственно, мировоззрения, общественную идеологию и психологию в мультикультурной ойкумене. Особое значение придаётся аспекту, связанному с экономической властью в обществе и, соответственно, субъектностью трансформаций.

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Социальная защита должна изучаться не только как сравнительно обособленная самостоятельная теоретико-практическая проблема, но и сквозь призму переструктурирования общественного понимания социальной ответственности. Вместе с тем, степень ответственности за принимаемые выборы разная; потому эффективность реформ предполагает дополнительную ответственность представителей всех ветвей власти (хозяйственной, судебной, исполнительной и законодательной). Недаром в подобных ситуациях вводилось подобие «партиципации» для элиты. Впрочем, каждая эра выдвигает свои требования, дарует присущие ей возможности, меняет баланс позитивных и негативных рисков, востребует соответствующие ресурсно-методологические базы. Причём скорость и интенсивность изменений нарастает, попытки реагировать на очевидное обрекают на отставание и утрату исторической инициативы. Безусловно, переход к общественным инновациям облегчается их вызреванием ещё в рамках и формах, предоставляемых предшествующими этапами социально-экономических трансформаций. При этом сам т.н. «переходный период» предполагает выстраивание возможностей под новые приоритеты.

Итак, **цель статьи** – анализ социальной защиты с точки зрения формирования социально-экономической среды, вырабатывающей и стимулирующей социально ответственное поведение.

Изложение основного материала. Качество существующей социальной защиты в обществе определяется её значением в общей регулятивной системе общества, участием в обеспечении социального лада. Для этого социальная защита должна восприниматься как «справедливая» (в частности, соответствовать базовым ценностно-смысловым комплексам общества и общественным представлениям о социальной справедливости в защите / страховании государством от разнообразных рисков) и поддерживающая продуктивный общественный вектор (мотивации созидания, а не паразитирования). Таким образом, социальная защита тесно коррелирует с показателями стабильности и прогресса общественной целостности [1-5].

Соответственно, среди высших приоритетов – жизнь человека, её качество и продолжительность, а также достижения цивилизации, духовная и материальная культура, социальное наследие. Что касается первого, то это направление фиксируется, прежде всего, демографическими тенденциями, корзиной социально-экономических, политических и др. прав человека, его уверенностью в завтрашнем дне, возможностями самореализации и т. п. В этом контексте всплышки этноцентризма, трайбализма и сопряжённые с ними попытки добиться господства клановых интересов, перенесения тяжести трансформаций на наиболее экономически уязвимые слои населения – важнейшие признаки непрофессионализма и доминирования личного и группового эгоизма над коренными общественными интересами. Напротив, безусловным признаком качества самого стратегического управления является умение находить баланс решения разноуровневых задач, например, отнюдь не позволяя голословным обещаниям очередного «светлого будущего» в отдалённой перспективе стать основанием для реального ухудшения дел в экономике и положения народа, для создания предпосылок для дешёвой распродажи всех активов и перекладыванием ответственности за набранные кредиты именно на грядущие поколения. Государство, правительство действенны, если могут обеспечить рост благополучия каждого, предоставить средства для развития личности [6-8].

В целом тип культуры и тип богатства – два выражения ценностного бытия общества. Настройки государственного управления еще раз напоминают о наличии трёх главных измерений: обеспечения индивидуальных и прав человека, подъёма социально-экономического благосостояния и политического сознания. Эти направления взаимосвязаны, при этом, например, высокий уровень вложений в образование и профессиональную подготовку, науку, здравоохранение и социальное обеспечение работников – неотъемлемая черта превращения человеческого потенциала в человеческий фактор, а также его расширенного воспроизводства. В свою очередь, тенденции к становлению в глобальном масштабе общества знаний усиливают значение интеллектуальной составляющей производительных сил в противовес непосредственно мускульной, повышают востребованность творческой активности и информационной гибкости. И уж совсем недопустимы произвол и насилие групп / кланов желающих использовать общественное богатство в узкокорыстных целях, попытки взятия на себя вовсе не альтруистами прерогатив государственных структур (в частности, судебной ветви власти), игнорирование демократических (в частности, нормативно-процессуальных) процедур. Относительно второго. Сегодня для каждого культурно-цивилизационного мира

актуализируется вопрос понимания, участия и применения моделей защиты и развития своего общественного богатства, присущих глобальным тенденциям постмодернистских трансформаций. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие этические ценности, как солидарность, свобода выбора, терпимость. Между тем, плотность социально-культурного и экономического пространства, как и темпы развития всегда дифференцированы, а их динамика содержит элементы не только поступательного развития, но и циклизма с потенциалом понижательной волны регресса, что дополнительно вызывает напряжение при перераспределении притягиваемых к региональным ядрам ресурсных баз. На собственно меж- и внутрирегиональные противоречия накладываются особенности отстаивания интересов на осях «центр – полупериферия – периферия». Инновационно-синергетические доминанты времени выносят на авансцену истории кластеры, зачастую, оказывающие глобальное влияние, соизмеримое со страной как целым. Степень комплиментарности в многоярусной экономике влияет не только на конкурентность и складывание стратегического партнёрства, отношения притяжения / отталкивания, но и на миграционные потоки, социокультурную диффузию, а также итоговый вектор развития региона.

Устойчивость безопасности и развития требует повышения уровня знаний о перспективных тенденциях трансформаций и качества ответов на вызовы исторического масштаба. Факты, свидетельствующие о появлении и усилении новых процессов, зачастую, скрыты под спудом доминирующих пока характеристик прошлого, но без их должной оценки невозможно строить политику «на опережение». Ныне вхождение народов в постсовременные модели развития (прежде всего, включая постмодерн культуры и постиндустриальный строй общества) осуществляется в глобальном масштабе. С одной стороны, новая эпоха создаёт условия для развёртывания свободы, разнообразия, диалога. С другой стороны, если отпущенные временем возможности будут упущены, тем самым могут быть необратимо лимитированы возможности последующего исторического развития. Выход за границы прежнего «коридора свободы» может обернуться не только прорывом к перспективам освоения постиндустриальных возможностей, но и срывом под внешней формой псевдозападности в социальный каннибализм и варварство. Вместе с тем, одним из показателей качества системы социальной защиты является её прозрачность, подконтрольность, равный доступ для всех, и сокращение потерь ресурсов при их перераспределении (в частности, от коррупционной составляющей). Противовес злоупотреблениям – не только свобода прессы и активная жизненная позиция, но и развитие социальной ответственности и народного контроля с обеспечением его действенным механизмом влияния на ситуацию.

Деятельность предприятий в пострыночной модели высокого уровня социализации жизнедеятельности подчинена задачам не только максимизации прибыли, но и удовлетворения общественных потребностей, выступая фактором консолидации интересов. Социальная ответственность: внутренняя и внешняя – предполагает как формальную сторону (следование законам и подзаконным актам), так и реальную: соответствие нормам морали, умение руководствоваться базовыми ценностно-смысловыми комплексами культурно-цивилизационного мира. Таким образом, понимание социальной ответственности бизнеса базируется на положении о необходимости тщатель-

ного учета интересов всех заинтересованных сторон, а стратегия – на модели «игры с ненулевым результатом», где вместе с выигрышем каждого растёт и совокупный социальный капитал общества. Это становится фундаментом как внутренней, так и внешней стратегической культуры корпорации и страны. Его механизмы – некоррупционные взаимное продвижение общественных интересов, усиление ресурсной базы друг друга, обеспечения участия в поддержке среды – помогают форсировать достижение целей экономического и социально-политического развития. Сейчас быть корпоративным гражданином означает не только соблюдать этические нормы ведения бизнеса, но и превращать принципы корпоративного гражданства в центральное звено стратегии и практики бизнеса, выходя за пределы традиционной филантропической деятельности [9–16]. Так формируется смысловая миссия жизнедеятельности, обеспечивающая субъектность перемен и жизнедеятельности социохозяйственной целостности.

Развитие социокультурных полей уверенно входит в число ведущих факторов не только успеха конкретного хозяйственного узла, но и глобального геостратегического позиционирования. Соответственно, их организация оказывается в числе определяющих задач стратегического управления, а потому требует соответствующего политико-экономического оформления [17–20]. Органичное социально-экономическое развитие связано с доминированием в социальности черт интеграции, а не разобщённости; вместе с тем на основании именно согласования, а не подчинения конкретных интересов общественных групп. Вместе с тем, реализация принципов гуманизма предполагает необходимость как совокупного приращения социокультурного капитала, так и отсутствия резкого перепада в его распределении в обществе. Напротив, в число крайне действенных опасностей для общества входит его расслоение, в частности, отделение представителей власти от основной массы народа по образу жизни и возможностям – когда поляризация общества приводит к формированию классических «двух наций», выходцы из которых имеют разные школы и места жительства, работы и отдыха, ответственность и привилегии, удел и судьбы. В свою очередь, консолидация общества на продуктивной основе предполагает «устойчивую неустойчивость» в обеспечении баланса интересов различных групп населения, прежде всего, созидателей и тружеников (теперь всё чаще концентрирующихся на творчестве духовно-интеллектуального продукта) – прежде всего, за счёт подъёмом социальных стандартов, гармонии полномочий (с их ресурсным обеспечением) государственного / регионального управления и местного самоуправления, развитием публично-приватного (прежде всего, через механизмы государственно-частного) партнёрства, сокращение разрыва в качестве жизни населения между богатыми и бедными.

Соответствующие динамики социальных трансфертов касаются как приоритетов развития общества, так и среды жизнедеятельности, социокультурного ландшафта. При этом, с одной стороны, вместо стратегий «экономики на переменном капитале» усиливаются объективные основания для более полного удовлетворения первичных потребностей и перехода к мотивирующему значению более сложных интересов, с другой, – повышается значение механизмов и инструментов социальных трансфертов: опосредование в состоянии существенно повлиять на качественный и количественный результат (пере)распределения. Соответствующие динамики социальных трансфертов касаются как приоритетов развития общества,

так и среды жизнедеятельности, социокультурного ландшафта. Так, последний век второго тысячелетия был ознаменован неуклонной борьбой за наполнение корзины прав и свобод человека (что в немалой степени обеспечивалось конкурированием общественных систем, необходимостью для каждой из них своими способами демонстрировать состоятельность и обеспечивать привлекательность). Между тем в начале нового тысячелетия звучат голоса в пользу акцентирования экономики государства, осуществляются свёртывание социальных программ, сокращение государственного сектора, повышение планки выхода на пенсию и проч. Соответственно, к новому прочтению тяготеет проблема соотношения личности, общества и государства, в частности, в вопросах исторического коррелирования социальной ответственности государства и бизнеса, с одной стороны, и трансформаций оснований общественного развития, с другой.

Соответственно, гармоничное основание осуществления разноуровневых интересов отнюдь не ограничивается исключительно вопросами жизнеобеспечения наиболее уязвимых в рыночно организованной экономике групп; оно требует механизмов реализации всеобщего – общего – особенного (специфичного) как взаиморезонирования и взаимоукрепления интересов всего общества, отдельного коллектива (группы) и личных (персональных, индивидуальных) без подавления какой-либо из составляющих. При этом общественный интерес имеет, как правило, и выражение через корпоративные интересы коллектива (группы) и личные (персональные, индивидуальные), и самостоятельные особенные воплощения, что требует подбора форм их гармоничного сочетания. В то же время личный интерес – это не только форма реализации общественного и корпоративного (коллективно-группового); он имеет и самостоятельную сущность, и обособленное существование. Как самостоятельный вид интересов, личный интерес аккумулируется в совокупном интересе личности, представляющем собой личностный срез всех наличествующих интересов (общественных, корпоративных, личных), субъектом которых является индивид в единстве его задатков и способностей. Максимум при этом остаются наработки культуры и человек, его собственный выбор, невозможный вне этических оценок и соблюдения правовых норм, стимулирования созидательной жизнедеятельности – в формах как создания соответствующей хозяйственно-экономической среды и социального климата, так и «точки прорыва», «кластеры экономики знаний» [21–28].

Складывающееся при этом государственно-частное партнёрство сегодня является необходимым компонентом для развития и продуктивного использования конкурентной среды, которая не должна превращаться в стимул войны всех против всех, а государственное регулирование и практика хозяйствования – в войну государства с бизнесом. При этом, с одной стороны, система государственно-частного партнёрства тесно связана с государственным регулированием экономики, но, с другой, – вовсе не тождественна становлению «смешанной экономики» (далеко не любое взаимодействие бизнеса и государства в смешанной экономике может характеризоваться как элемент системы государственно-частного партнёрства). Это взаимовлияние наиболее заметно как по линии организаций и институтов гражданского общества, имеющих заметное политическое измерение, (предпринимательских объединений, профсоюзов), так и в развитии организационных миссий.

Это предполагает обязательность укоренённости в его постоянно воспроизводящихся особенностях, сводимых в цен-

ностно-смысловые комплексы. Повышение уровня и интенсивности взаимодействия и кооперации в обществе и создаёт устойчивые предпосылки, и настоятельно требует адекватности в организации социокультурного капитала, в частности завершения перехода к социальной экономике. При этом духовные отношения, сфера нравственности и морали – не «надстройка», а стержень экономики. Доверие – необходимый элемент здорового общественного механизма. Не только «сон разума рождает чудовищ»; ещё более опасные химеры могут инициироваться аморальным интеллектом. В истории (в том числе в её экономической составляющей) осуществляется нравственное содержание, формируемое тысячелетиями взаимодействия и кооперации, а не только простой баланс эгоистических интересов и рациональное столкновение сил. Динамизм и направленность формообразования зависит от качества исторической череды Сверхпроектов, которые могут заметно изменяться, перенимая черты все новых носителей. Сутью некоторых из них может стать, в том числе, и отрицательная моральная сила агрессии, уничтожения, завоевания – которая, тем не менее, рано или поздно уничтожает себя и искушенных собою. И возмездие обязательно, хоть воздаётся не всегда виновному, чаще история «бьёт по площадям», за преступления лидеров отвечают народы. С одной стороны, повышение ёмкости внутреннего рынка, подъём экономики спроса, связанный с ними рост благосостояния населения и улучшение демографической ситуации – необходимость устойчивых жизнедеятельности и развития культурно-цивилизационного мира. С другой стороны, укрепление социокультурного основания экономического прогресса, базирующееся на особенностях коллективного бессознательного и воплощённое в ценностно-смысловых комплексах, социальном наследии, народном опыте, обеспечивает долговременные позитивные тренды в развитии.

Процессы социализации производства, распределения, обмена и потребления постсовременного уровня, с одной стороны, для поддержания своей конкурентоспособности предполагают широкое задействование инструментария маркетинга, что означает производство отнюдь не на неизвестный рынок, где только и устанавливается общественная цена предмета или услуги, выявляется объём потребности в них. С другой стороны, продолжается сегментация рынка и усиливается производство под потребительские склонности конкретных групп. То есть социализация / аккультурация проявляется не только в стандартизации, но и в индивидуализации воспроизводственных процессов. Организация государственно-частного партнёрства как раз и обеспечивает долгосрочное формирование продуктивной среды развития страны, открывая возможности совместного заинтересованного участия в создании и реализации общественно-значимых проектов, сочетания для этого материальных и нематериальных ресурсных баз и разделения рисков между обществом (государственным сектором и неправительственными организациями) и частным сектором. При этом правительственные, частные и негосударственные бесприбыльные организации используют возможности каждого, что снижает стоимость социальных услуг. В то же время с трансформацией структуры системосоздающих отношений труда, собственности и управления острее социализации всё более направлено от овеществленных результатов общественного производства к трудовому (прежде всего, научно-интеллектуальному) капиталу. По мере подъёма роли индивидуальной одарённости, именно её переносят в центр интереса отчуждающих сил.

Вместе с тем, представления о социальном государстве и обществе общего процветания (благополучия) сегодня неотвратимо связаны с ценностно-смысловыми комплексами отнюдь не праздности и потребительства, а созидания и творческого поиска. Это ориентирует не на скопление разнообразных социальных изживенцев и их услуги, а на активную поддержку творчества (прежде всего, интеллектуального и духовного) механизмами производства, обмена и (пере)распределения с реализацией приоритета человека, его прав и свобод; социальной справедливости, то есть социального равенства людей в правах и возможностях; солидарности, понимаемой, прежде всего, как выражение общности человечества и сочувствия к жертвам несправедливости. Для осуществления этого необходимы механизмы воплощения и действия три-единства форм демократии – политической, экономической и социальной. Необходимой предпосылкой политической демократии является построение демократического правового государства и гражданского общества с широким региональным местным самоуправлением и децентрализованной структурой власти. Основание экономической демократии зиждется на плюрализме основных форм собственности – частной, кооперативной, акционерной, а социальной демократии – в социальной справедливости и равноправии членов общества. Процветание же связывается с ценностно-смысловыми комплексами не праздности и потребительства, а созидания и творческого поиска.

Обеспечение же баланса стратегии, тактики и оперативки (оперативного искусства) преобразований требует приоритетного внимания к формам всестороннего обеспечения участников производственного процесса (в частности, преодоление опасности конвертации хозяйственной власти в политико-идеологическую плоскость). Ответственность всех национальных акторов перед обществом, в первую очередь, касается баланса обязанностей и прав, с одной стороны, государства, с другой частных предпринимателей, опирается как на публичное и приватное право, так и на устои и традиции конкретного культурно-цивилизационного мира, скреплённые присущими ему стержневыми ценностно-смысловыми комплексами.

При глобализации информации и активизации интеграции в «первый мир» ухудшение экономического положения, контраст с благосостоянием наиболее процветающей части общества, поляризация личных доходов населения могут стимулировать развитие массовых протестных движений. С одной стороны, новая эпоха создаёт условия для развертывания свободы, разнообразия, диалога. С другой, если отпущенный временем шанс будут упущен, тем самым будут безвозвратно лимитированы возможности последующего исторического развития. Выход за границы прежнего «коридора свободы» может обернуться не только прорывом к потенциалу постиндустриальных перспектив, но и откатом к социальному каннибализму и дикости, движением в социально-экономическом укладе вспять от «силы права» к «праву силы». Поэтому принцип «если не сломано, не надо и чинить» в этой сфере недостаточен; меры должны носить превентивный характер. Для сохранения управляемости во время серьёзных общественных трансформаций, учитывая важность производственной сферы социальной жизни, необходимо планомерное повышение её качества.

Выводы и предложения: 1. Ответственность всех национальных акторов перед обществом, в первую очередь, касается баланса обязанностей и прав, с одной стороны, государства, с другой частных предпринимателей, опирается как на публичное и приватное право, так и на устои и традиции конкретного

культурно-цивилизационного мира, скрепленные присущими ему стержневыми ценностно-смысловыми комплексами. Деятельность предприятий в пострыночной модели высокого уровня социализации жизнедеятельности подчинена задачам не только максимизации прибыли, но и удовлетворения общественных потребностей, выступая фактором баланса интересов и консолидации общества. Ответственность: внутренняя и внешняя – предполагает как формальную сторону (следование законам и подзаконным актам), так и реальную: соответствие нормам морали, умение руководствоваться базовыми ценностно-смысловыми комплексами культурно-цивилизационного мира. Таким образом, понимание социальной ответственности бизнеса базируется на положении о необходимости тщательного учета интересов всех заинтересованных сторон, а стратегия – на модели «игры с ненулевым результатом», где вместе с выигрышем каждого растёт и совокупный социокультурный капитал общества.

2. Качество системы социальной защиты требует оценки в историческом контексте не только как таковой, но и функционирования её в конкретных общественных условиях с точки зрения обеспечения гармонии интересов и порядка, признаваемого общественным мнением справедливым и открывающим возможности для индивидуального и социального творчества.

3. Вместе с тем, одним из показателей качества системы социальной защиты является её прозрачность, подконтрольность, равный доступ для всех, и сокращение потерь ресурсов при их перераспределении (в частности, от коррумпioёмкой составляющей). Противовес злоупотреблениям – не только свобода прессы и активная жизненная позиция, но и развитие социальной ответственности и народного контроля с обеспечением его действенным механизмом влияния на ситуацию.

4. Обеспечение баланса стратегии, тактики и оперативности (оперативного искусства) преобразований требует приоритетного внимания к формам всестороннего обеспечения участников производственного процесса (в частности, преодоление опасности конвертации хозяйственной власти в политико-идеологическую плоскость).

5. Для сохранения управляемости во время серьёзных общественных трансформаций, учитывая важность производственной сферы социальной жизни, необходимо планомерное повышение её качества. При глобализации информации и активизации интеграции в «первый мир» ухудшение экономического положения, контраст с благосостоянием наиболее процветающей части общества, поляризация личных доходов населения могут стимулировать развитие массовых протестных движений. С одной стороны, новая эпоха создаёт условия для развёртывания свободы, разнообразия, диалога. С другой, если отпущенный временем шанс будут упущен, тем самым будут безвозвратно лимитированы возможности последующего исторического развития. Выход за границы прежнего «коридора свободы» может обернуться не только прорывом к потенциалу постиндустриальных перспектив, но и контр-модерным откатом к социальному каннибализму и дикости деиндустриализации, движением вспять от «силы права» к «праву силы». Поэтому принцип «если не сломано, не надо и чинить» в этой сфере недостаточен; меры должны носить превентивный характер.

Плодотворное осуществление дальнейших научных разведок по данной теме предполагает, по нашему мнению, изучение механизмов оптимизации условий снижения общественных рисков при повышении производительного результата функци-

онирования и развития разноразмерной социально-экономической целостности.

Литература:

1. Кучер Г. В. Финансовое обеспечение социальной защиты населения в трансформационной экономике // From the Baltic to the Black Sea Region: the national models of economic systems: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference. – International Association of Political Economy, Baltica Countries Department. – Riga, Latvia, March 25, 2016. – Pp. 304–307.
2. Шедяков В. Е. От постсовременных трансформаций к постиндустриальному уровню производственной демократии / В. Е. Шедяков // Матер. XXXIII Междунар. науч.-практ. конф., посвященной проблемам общественных наук: сб. со статьями. – Москва, 2015. – С. 102–105.
3. Шедяков В. Е. Нравственный аспект активизации научно-интеллектуального потенциала / В. Е. Шедяков // Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference. – Nova School of Business and Economics, Nova University. – Lisbon, Portugal, June 30, 2016. – Part II. – Pp. 62–63.
4. Шедяков В. Е. Роль ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров в обеспечении постмодерного формирования и структурирования социального капитала / В. Е. Шедяков // Особистість, суспільство, політика – 2015 / Osobowosci, spoleczenstwo, polityka – 2015 (OSP-2015): Proceedings of the International Scientific-Practical Conference. – Lublin, 2015. – Pp. 82–85.
5. Шедяков В. Е. Социальная защита в условиях рынка / В. Е. Шедяков // Бизнес Информ. – 1993. – №4-5. – С. 19.
6. Кропанева Е. М. Идея права человека на достойное человеческое существование: исторические тенденции и альтернативы / Е. М. Кропанева, М. Р. Москаленко // ВУЗ. XXI век. – 2014. – №1. – С. 50–62.
7. Шедяков В. Е. Воплощение идей социального государства: утопия или необходимость, позади или впереди? / В. Е. Шедяков // Первый независимый научный вестник. – 2015. – №1. – Ч.2. – С. 44–48.
8. Шедяков В. Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития / В. Е. Шедяков // National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine / edited by A. Pawlik, K. Shaposhnikov. – Kielce, Poland: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. – Vol.2. – Pp. 164–190.
9. Bowen H. R. Social responsibilities of the businessman / H. R. Bowen. – NY. : Harper & Row, 44, 1953. – 276 p.
10. Социальная ответственность бизнеса и корпоративное гражданство. Материалы заседания Ученого совета ИМЭМО РАН / Дынкин А., Перегудов С., Бурджалов Ф., Кабалина В., Комаровский В., Лапина Н., Семенов И. // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №11. – С. 3–13.
11. Конарева Л. А. Стратегия реализации социальной ответственности в XXI веке / Л. А. Конарева // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2009. – №2. – С. 117–127.
12. Шедяков В. Е. Место социальной ответственности в обеспечении продуктивной основы реализации общественных интересов / В. Е. Шедяков // Соціальна відповідальність влади, бізнесу і громадян: у 2-х т. / заг. ред. Г. Г. Півняка ; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – Т.1. – С. 282–290.
13. Шедяков В. Е. Соціальна відповідальність бізнесу і сталий розвиток країни / В. Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2011. – №3(47). – С. 69–77.
14. Шедяков В. Е. Соціальна відповідальність бізнесу за розвиток соціального капіталу суспільства / В. Е. Шедяков // Вісник Одеського національного ун-ту. – 2011. – Т.16. – Вип.8. Соціологія і політичні науки. – С. 15–25.
15. Шедяков В. Е. Соціальна відповідальність бізнесу та становлення ефективних форм виробничої демократії / В. Е. Шедяков // Політологічний вісник. – 36-к наук. праць: На замовлення Політологічного центру при КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип.51. – С. 187–197.

16. Rodriguez-Pose A. Social Conditions and Economic Performance: The Bond Between Social Structure and Regional Growth in Western Europe / A. Rodriguez-Pose // *International Journal of Urban and Regional Research*. – 1998. – № 22. – P. 441–459.
17. Келсо Л. О. Демократия и экономическая власть / Луис О. Келсо, Патриция Х. Келсо. – Сан-Франциско : Ин-т Келсо по изучению экономических систем, 2007. – 268 с.
18. Шедяков В. Е. Постсовременная трансформация Украины: проблемы социального управления / В. Е. Шедяков // *Бизнес Информ.* – 1996. – №13. – С. 7-15.
19. Шедяков В. Е. Метаморфозы ресурсно-методологических баз управления при переходе к «умному обществу» / В. Е. Шедяков // *Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Запоріжжя, 2016. – Ч.І. – С. 107–110.*
20. Шедяков В. Є. Держава та бізнес: війна або взаємодія? / В. Є. Шедяков. [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <http://ua-ekonomist.com/3190-derzhava-ta-bznes-vyna-abo-vzayemodya.html>.
21. Public-Private Partnerships And Community Participation On Applications Of Space Technology For Socio-Economic Development Compilation Of Policies And Practices In Selected Escape Member Countries // Economic And Social Commission For Asia And The Pacific, 2007. – Mode of access: http://www.unescap.org/idd/pubs/STAS_PPP_and_CP_in_space_applications.pdf.
22. Public private partnerships (PPP) in infrastructure projects / Public auditing guidelines // Comptroller & auditor general of India. – 2009. – Mode of access: <http://infrastructure.gov.in/pdf/ppp-project.pdf>.
23. Черевиков Е. А. Публично-приватное партнёрство как социально-экономический институт / Е. А. Черевиков // *Экономическая теория*. – 2009. – №4. – С. 31–39.
24. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнёрство: некоторые вопросы теории и практики / В. Г. Варнавский // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2011. – №9. – С. 41–50.
25. Риски бизнеса в государственно-частном партнёрстве: Национальный доклад / С. Е. Литовченко, В. А. Евсеев, А. Е. Дынкин, А. Д. Нефедьев, Я. В. Семенов. – М. : Ассоциация менеджеров, 2007. – 317 с.
26. Шедяков В. Розвиток державно-приватного партнерства як необхідна складова проведення успішної модернізації країни / В. Шедяков // *Віче*. – 2012. – №12. – С. 22–24.
27. Казак А. Н. Прогнозное моделирование государственно-частного партнёрства в инновационной сфере Украины / А. Н. Казак // *Гуманітарні науки*. – 2011. – №2. – С. 26–31.

Шедяков В.Є. Соціальний захист в контексті культивування суспільно відповідальної поведінки

Анотація. Динаміка характеру соціального захисту розглядається крізь призму розвитку суспільно відповідальної поведінки. Соціальні трансфери вивчаються в загальному контексті балансу інтересів різних груп населення. В якості найважливішого фактора запобігання / стримування та поділу соціальних ризиків аналізуються механізми державно-приватного партнерства.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні трансфери, ризики, суспільно відповідальна поведінка, державно-приватне партнерство.

Shedyakov V. E. Social protection in the context of socially responsible behaviour's cultivate

Summary. The dynamics of the nature of social protection is seen through the prism of socially responsible behaviour. Social transfers are studied in the general context of the balance of interests of different groups of the population. Mechanisms of state-private partnership are analysed as the most important factor in the prevention / deterrence and distribution of social risks.

Keywords: social protection, social transfers, risks, socially responsible behaviour, public-private partnership.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

*Сідоров В.І.,**к.е.н., професор,**декан факультету міжнародних економічних відносин**та туристичного бізнесу,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**Азаренкова О.В.,**здобувач кафедри міжнародних економічних відносин,**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ОЦІНЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ВИМІРИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню енергетичної безпеки країн світу. В роботі здійснено оцінку показників енергетичної безпеки, проведено кластерний аналіз методом k-середніх і побудовано графік розподілу країн у координатах енергетичної безпеки та відновлюваної енергетики.

Ключові слова: енергетична проблема, енергетична безпека, відновлювані джерела енергії, енергетична концепція.

Постановка проблеми. Надійне енергозабезпечення виступає сьогодні одним з найбільш істотних факторів стабільного економічного розвитку. Від якості та безперебійної роботи енергетики залежить і рівень енергетичного обслуговування населення, і національна безпека країни в цілому.

Значний інтерес до вивчення проблеми енергетичної безпеки пояснюється тим, що, за прогнозами, в найближчому майбутньому конкуренція за доступ до енергоресурсів і за забезпечення безперебійних поставок буде загострюватися [4]. Розвинені країни перестали бути основними покупцями енергоресурсів, але не тому, що скоротилися їхні потреби (навпаки, споживання в цій групі країн стійко зростає), а тому, що темпи економічного зростання країн, що розвиваються, вище, ніж розвинених. Відповідно, з'являються нові потужні гравці на енергетичному ринку, що також сприяє наростанню суперництва за доступ до джерел енергії. Сучасна ситуація на енергетичному ринку ставить проблему забезпечення енергобезпеки на порядок денний у міжнародних економічних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Енергетична безпека є предметом дослідження значної кількості вчених. Широкому колу проблем в області енергобезпеки, понятійному апарату осмислення процесів в енергетичній сфері, питань забезпечення енергобезпеки та інших суміжних проблем політики в енергетичній сфері присвячені праці відомих українських вчених, таких як: В.О. Баранник, А.П. Голіков, М.Г. Земляний, О.М. Суходоля, Є.І. Сухін, а також праці зарубіжних вчених: Д. Бёме, М.Х. Данн, Н.І. Воропай, С.М. Сендеров, А.Р. Гафуров, К. Денчев, С.З. Жизнин, Н.В. Миронов, К.В. Трачук, А. Брессан, Б. Бузан, М. Клер, А. Голдфау, Дж.М. Вітт, Р. Графштейн, Л. Крамер, Д. Моран, Дж. Рассел, К. Уолтц.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В даний час окремі організації використовують для оцінки ситуації в енергетиці різні індикатори або систему індикаторів, кожна організація сама вибирає групу параметрів. Відзначимо також, що подібні дослідження не націлені на визначення або оцінку рівня енергетичної безпеки. Використовувані

параметри лише дають уявлення про той чи інший аспект даного явища, на основі чого важко скласти цілісне уявлення про загальну картину явища і винести на його підставі націлене на перспективу рішення. Ми вважаємо, що виходом із ситуації є формування інтегрального показника за допомогою діючих статистичних і більшого числа оціночних параметрів. На даний момент таке рішення проблеми має в порівнянні з іншими ту перевагу, що тим самим забезпечується порівнянність показників різних країн, що є основною вимогою до розрахунку і застосуванню узагальненого (інтегрального) показника.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану енергетичної безпеки країн світу.

Відзначимо, що, незважаючи на наявність великої кількості досліджень, досі не існує єдиного загальноприйнятого визначення терміну «енергетична безпека». Вперше дане поняття було використано в 1947 р. у зв'язку з прийняттям у США законодавчого документа, що регламентував політику держави в галузі забезпечення національної безпеки [1, с. 179]. Однак безпосередньо концепція «енергетичної безпеки» з'явилася після нафтової кризи 1973 р. Створене на її фоні в 1974 р. Міжнародне енергетичне агентство дало наступне формулювання: «енергетична безпека є «впевненість у тому, що енергія буде в розпорядженні в тій кількості і тій якості, які потрібні при даних економічних умовах» [2, с. 4].

Дискусії з енергетичної безпеки можна знайти в багатьох наукових публікаціях і в урядових звітах. Ряд досліджень [11, 12] відзначають, що характер енергетичної безпеки є багатозначним і багатовимірним. Тому значення енергетичної безпеки в значній мірі залежатимуть від багатьох факторів, таких як рівень економічного розвитку, сприйняття ризиків, надійність енергетичної системи та існуючі геополітичні проблеми.

При визначенні енергетичної безпеки, деякі дослідники орієнтовані насамперед на аспекти енергопостачання, такі як доступність електроенергії і цін на енергоносії [8, 9], в той час як інші виступають за більш повне визначення, яке включає в себе також вплив економічного і соціального аспектів [10]. При цьому категорія енергетичної безпеки є динамічною: із плином часу, підвищенням рівня обізнаності щодо зміни клімату та сталого розвитку, змінюються та доповнюються і індикатори енергетичної безпеки.

Різні дослідження пропонують широкий спектр показників енергетичної безпеки для порівняння продуктивності енергетичної сфери між країнами або для відстеження змін в енергетичній діяльності країни (табл. 1).

Враховуючи велику кількість підходів до визначення поняття та оцінювання енергетичної безпеки, було система-

Таблиця 1

Основні дослідження енергетичної безпеки країн

	International Energy Security Risk Index (Міжнародний індекс ризиків енергетичної безпеки)	WEC Energy Sustainability Index (Індекс енергетичної стійкості Всесвітньої Енергетичної Ради)	WEF Energy Architecture Performance Index (Індекс функціональності енергетичної архітектури Всесвітнього Економічного Форуму)
Кількість країн	75	94	105
Мета дослідження	Порівняння ризиків енергетичної безпеки між країнами і групами країн, в тому числі, зміни з плином часу.	Ранжування країн з точки зору їх ймовірної здатності забезпечити стабільність, доступність і екологічну стійкість енергетичної системи.	Заходи ефективності енергетичних систем в трьох сферах: економічне зростання і розвиток, стійкість навколишнього середовища, а також доступ до джерел енергії та безпеки.
Період дослідження	1980 – 2013	2010 – 2014	2012 – 2014
Складові індексу	1. Глобальні запаси палива 2. Імпорт палива 3. Енергетичні витрати 4. Ціни та волатильність ринку 5. Енергоємність 6. Сектор електрогенерації 7. Сектор транспорту 8. Екологічний сектор	1. Енергетична безпека 2. Енергетична рівність 3. Екологічна стійкість	1. Економічне зростання та розвиток 2. Екологічна стійкість Енергетична безпека та доступ
Кількість індикаторів	29	22	18

Джерело: систематизовано автором за матеріалами: [9–11]

Таблиця 2

Складові, компоненти та індикатору оцінки енергетичної безпеки країни

Складові	Компоненти	Індикатори	Одиниці виміру
Наявність	Забезпеченість	Споживання енергетичних ресурсів н.д.н.	Тисяч тон нафтового еквіваленту(т н.е.)
	Залежність	Самозабезпечення	% постачання первинної енергії у загальному обсязі споживання первинної енергії
	Диверсифікація	Частка відновлюваних джерел енергії в загальному обсязі поставок первинної енергії	% постачань
Доступність	Стабільність	Стабільність цін на електроенергію	% зміна
	Доступність	% Населення з високою якістю підключення до електричної мережі	% електрифікації
	Рівність	Домогосподарства, які залежать від традиційних видів палива	% населення з використанням твердого палива
	Економічність	Роздрібна ціна бензину	Середня ціна в доларах США за 100 л бензину
Технологічний розвиток та ефективність	Інновації та дослідження	Інтенсивність досліджень	% державних витрат на Інновації та дослідження
	Енергоефективність	Енергоємність	Споживання енергії на 1 دلار США ВВП
	Безпека і надійність	Ефективність роботи електромереж	% передачі електроенергії і втрати при розподілі
	Еластичність	Енергетичні ресурси та запаси	Роки енергетичних запасів, що залишилися
Екологічна стійкість	Землекористування	Лісистість	Площа лісів у відсотках від загальної площі
	Вода	Наявність води	% населення, що має доступ до води
	Зміна клімату	Викиди CO ₂ на душу населення	Кількість тонн CO ₂ н.д.н.
	Забруднення	Викиди SO ₂ на душу населення	Кількість тонн SO ₂ н.д.н.
Організація управління	Управління	Рейтинг країн за якістю системи управління [12]	Бали
	Торгівля і зв'язок	Експорт енергії	Річний обсяг експорту енергоносіїв в дол. США
	Конкуренція	Енергетичні субсидії на душу населення	Вартість енергетичних субсидій н.д.н.

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [8–12]

тизовано основні показники за наступними складовими: наявність ресурсів, доступність ресурсів, технологічний розвиток, екологічна стійкість, якість організації управління (табл. 2).

Проведемо розрахунок інтегрального показника (індекса) енергетичної безпеки за вищеведеними показниками (рис. 1) та здійснимо кластеризацію за значеннями показників (згідно з табл. 2) 62 країн світу – лідерів з постачання та споживання енергетичних ресурсів (згідно з даними [3]). Кластеризація

країн дозволить зробити розподіл на певну кількість груп і визначити відмінності між ними. У результаті кластерного аналізу 62 країн світу за 18 показниками (використовуючи програму STATISTICA 10.0) методом k-середніх отримано 9 кластерів (табл. 3).

До кластера 1 належать 20 країн з найвищими рівнем наявності, доступності ресурсів, управління та технологічного розвитку, високим показником використання відновлю-

Рис. 1. Результат розрахунку інтегрального показника енергетичної безпеки

Джерело: власні розрахунки автора

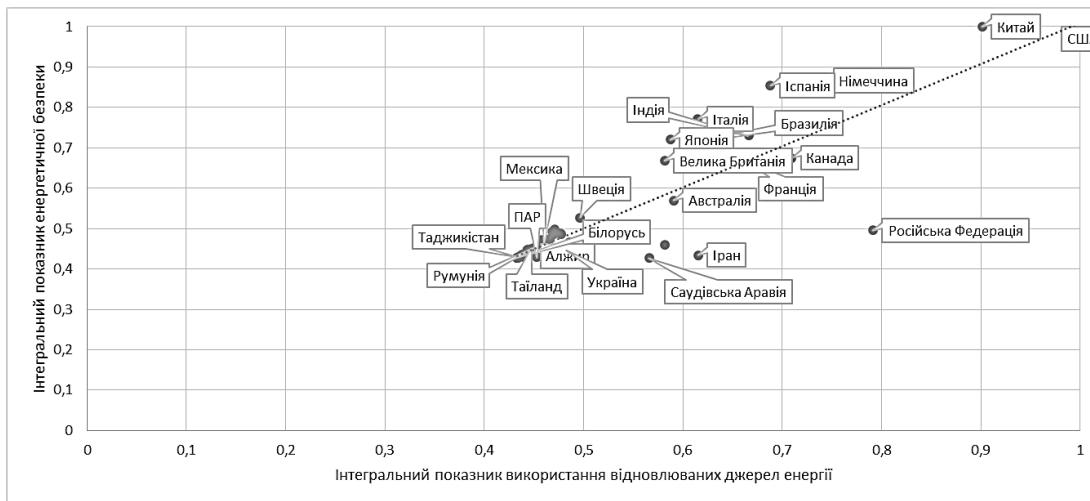

Рис. 2. Співвідношення індексів використання відновлюваних джерел енергії та енергетичної безпеки

Джерело: побудовано автором за власними розрахунками

Таблиця 3

Результати кластеризації країн за показниками енергетичної безпеки

Номер кластеру	Кількість країн	Країни
1.	20	Австралія, США, Бельгія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Ірландія, Ізраїль, Сінгапур, Південна Корея, Японія, Австрія, Швейцарія, Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Канада, Нова Зеландія, Норвегія
2.	9	Еквадор, Індонезія, Колумбія, Перу, Індія, Пакистан, Філіппіни, ПАР
3.	22	Аргентина, Єгипет, Білорусь, Китай, Таїланд, Болгарія, Польща, Чеська Республіка, Малайзія, Україна, Бразилія, Мексика, Румунія, Литва, Туреччина, Угорщина, Греція, Словаччина, Іспанія, Португалія, Італія, Чилі
4.	9	Азербайджан, Алжир, Венесуела, Іран, Казахстан, Російська Федерація, Туркменістан, Узбекистан,
5.	4	Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія

ваних джерел енергії. Країни з кластерів 2 та 5 характеризуються високим рівнем наявності та доступності ресурсів, але нижчим, у порівнянні з країнами з кластеру 1, рівнем економічного розвитку, якості управління. До кластеру 3 увійшли країни з середніми показниками за усіма складовими. Країни кластеру 5 увійшли країни з високим рівнем наявності, доступності ресурсів, ВВП н.д.н., але з посереднім рівнем якості управління.

Для підтвердження припущення щодо зв'язку між рівнем енергетичної безпеки та використання відновлюваних джерел енергії побудуємо графік (рис. 2).

На рис. 2 спостерігається пряма пропорційна залежність енергетичної безпеки та використання відновлюваних джерел енергії для більшості країн світу.

Висновки. Світова паливно-енергетична криза, що виникла саме через загрозу вичерпання традиційних паливно-енергетичних ресурсів, таких як нафта і газ, і стала особливо актуальною в останні роки, переконливо показала важливість енергії для забезпечення нормальної життєдіяльності людини. На новий рівень піднято питання пошуків відновлюваних джерел енергії. Багато країн світу опиняються перед проблемами обмеженості вичерпних запасів енергетичних ресурсів, зміни цін на вичерпні види паливних ресурсів, зокрема на нафту, необхідності вкладати значні інвестиції в енерговиробництво, нестабільності політичної влади, природних катаклізмів тощо. Тому наразі актуальним є більш ґрунтовний аналіз саме відновлюваних джерел енергії в аспекті впливу на стан енергетичної безпеки.

Література:

1. Магомедов А. М. Нетрадиційні поновлювані джерела енергії / А. М. Магомедов. – Махачкала: Видавничо-поліграфічне об'єднання «Юпітер», 1996.
2. Міжнародні економічні відносини : підручник/ за ред. А.П. Голіков, О.А. Довгаль, Н.А. Казакова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 464 с.
3. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/data>
4. Сливко В.М. Энергетические аспекты развития древних цивилизаций. М.: Газойл пресс, 1999.
5. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: колективна монографія/ кол.авт.; за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль, Н.А. Казакова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 316 с.
6. 2014 Survey of Energy Resources [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.worldenergy.org/documents/ser_2014_report_1.pdf
7. Europe in figures – Eurostat Yearbook 2014. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. – 692 p.
8. International Energy Agency. Key world energy statistics 2010. Paris: International Energy Agency; 2010.
9. U.S. Energy Information Administration. In: US Energy Information Administration, editor. Energy information administration country profiles. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tonto.eia.doe.gov>
10. WEC, 2012. World Energy Trilemma: Time to get real - the case for sustainable energy policy. World Energy Council, London, United Kingdom. [Електронний ресурс] – Режим доступу :
11. <https://www.worldenergy.org/publications/2015/world-energy-issues-monitor-2015/>
12. WEF, 2012. The Global Energy Architecture Performance Index Report 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports/global-energy-architecture-performance-index-report-2015>
13. World Bank. Worldwide governance indicators. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

Сидоров В.И., Азаренкова О.В. Оценивание энергетической безопасности страны: основные подходы и измерения

Аннотация. Статья посвящена исследованию энергетической безопасности стран мира. В работе осуществлена оценка показателей энергетической безопасности, проведения кластерный анализ методом k-средних и построен график распределения стран в координатах энергетической безопасности и возобновляемой энергетики.

Ключевые слова: энергетическая проблема, энергетическая безопасность, возобновляемые источники энергии, энергетическая концепция.

Sidorov V.I., Azarenkova O.V. Evaluating energy security: basic approaches and dimensions

Summary. The article investigates the energy security worldwide. This paper provides a detailed analysis of indicators of energy security, cluster analysis conducted by k-means and graphs of distribution in coordinates of energy security and renewable energy.

Keywords: energy issues, energy security, renewable energy, energy concept.

Іринчина І.Б.,*к.е.н., доцент,**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана***Іринчин Г.В.,***к.м.н., старший науковий співробітник,**Український центр наукової медичної інформації
та патентно-ліцензійної роботи МОЗ України*

ГУМАНІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ВНАСЛІДОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІКИ ЗДОРОВ'Я ТРАНСФОРМАТИВНИХ ДЕРЖАВ

Анотація. Досліджено проблематику формування ефективної глобальної економічної системи внаслідок запровадження принципів соціальної відповідальності у комунікаціях суб'єктів ринку національних економік. Наголошується на першочерговості реформування економіки здоров'я, в якості фундаментальної галузі гарантування високого рівня продуктивності праці в усіх сферах національної економіки.

Ключові слова: глобальна економіка, гуманізація, економіка здоров'я, комунікації, соціальна відповідальність бізнесу, соціальна відповідальність держави, соціальна відповідальність споживача, фармацевтичний бізнес.

Вступ та постановка проблеми. Вважаємо, що асиметрія глобального торговельно-економічного розвитку є наслідком не втрати дієвості економічних законів, а передумовою актуалізації пошуку нових ефективних інструментів узгодження державами та її бізнес структурами комерційних та інших інтересів. Тобто неекономічні закони зайшли у безвихідь, а проблематика у комунікативних технологіях. Кожен суб'єкт, прагнучи до задоволення природних потреб в отриманні прибутку, є занадто егоцентричним. Подальша позитивна динаміка можлива суто за умов впровадження сторонами гуманних принципів комунікації, задля знаходження глобального консенсусу. І шлях до глобалізації економіки можливий саме засобом гуманізації принципів комунікації, що на сучасному етапі втілені у принципах соціальної відповідальності.

Світ – це динамічна система, в якій економічні відносини невід'ємні від політики, соціуму, етики, мислення й здоров'я населення. Добробут окремо взятої національної економіки й глобального співтовариства, як сукупності національних економічних утворень передбачає наявність працездатної (здорової) робочої сили, що разом з інноваціями забезпечує високу продуктивність праці – передумову ефективного господарювання, а отже, й добробуту націй. Сьогодні, з одного боку, держава покликана забезпечувати процес національного виробництва високою продуктивністю праці, що передбачає наявність працездатної (здорової) робочої сили, а з іншого – держава формату соціально-ринкової економіки, повинна гарантувати доступність лікарських засобів доказової медицини для профілактики та лікування населення. Тому винайдення інструментів збалансування інтересів учасників ринку є актуальною проблематикою подальшого розвитку як національних економік, так і глобального співтовариства в цілому й потребує залучення нау-

кової та практичної когорти фахівців. Соціальна відповідальність національної економіки є синергією внаслідок втілення соціальної відповідальності суб'єктами усіх сфер та галузей ринкового господарства. Безперечно, початок закладають ефективні комунікації в межах кожної окремої галузі економіки, які стають ефективними суто на основі принципів соціальної відповідальності її учасників. Для дослідження нами обрана одна з провідних сфер світової економічної системи, яка як за показниками інноваційного розвитку, так і за стратегічним значенням потребує першочергової уваги, позаяк є підґрунтям для ефективного існування усіх інших сфер економіки. У провідних країнах Західної, Північної Європи, США – це економіка здоров'я. В Україні – це сфера охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика глобального економічного розвитку лягла в основу наукових праць провідних вітчизняних учених Л. Антонюк, Д. Лукьяненко, Т. Кальченко, О. Мозгового, А. Поручника, Т. Циганкової, В. Чужикова та ін. Особливості функціонування сфери охорони здоров'я в сучасній глобальній економічній системі стали провідними у наукових дослідженнях Н. Богачової, О. Заліської, В. Коваленко, В. Мальцева. Соціальна відповідальність суб'єктів ринку в колі уваги таких науковців: Л. Петрашко, Є. Панченко та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні, найбільш потужним і актуальним челенджем є завдання подальшої комунікації держав та її суб'єктів при вирішенні проблем стабілізації економічного розвитку, політичного, гармонізації підходів до соціального розвитку суспільства, усунення і попередження екологічних небезпек, охорони здоров'я населення. Жодна держава не в змозі існувати ізольовано. Держави попри різницю в національних економічних інтересах – взаємопов'язані. Тому, перерахована вище проблематика носить глобальний характер, торкається усіх держав світу й вимагає пошуку ефективних інструментів по досягненню консенсусу у її вирішенні. Першочерговим є усвідомлення й втілення усіма суб'єктами усіх національних економічних утворень необхідності гуманізації глобального економічного розвитку як єдино вірогідного шляху надання економічному розвитку держав, глобального характеру. Гуманізація глобальної економіки засобом гуманізації комунікативних технологій. Першим кроком у цьому напрямі є оволодіння і втілення у бізнесову практику принципів соціальної відповідальності всіма учасниками ринку: соціальна відповідальність Урядів держав, соціальна відповідальність бізнесу, соціальна

споживацька відповідальність. Саме гуманізація глобального економічного розвитку засобом втілення принципів соціальної відповідальності суб'єктів світового господарства у складі національних господарств у складі їх резидентів – сприятиме ефективному Світопорядку. Все це є основою стабілізації суспільного економічного розвитку, підвищення результативності при прийнятті рішень у глобальних челенджах. Для дослідження нами обрана одна із провідних сфер світової економічної системи за стратегічним значенням для існування усіх інших сфер економіки при забезпечення потужного рівня продуктивності праці через сприяння розкриттю людського потенціалу. У провідних країнах Західної, Північної Європи, США це економіка здоров'я. В Україні це сфера охорони здоров'я. Суб'єкти економіки здоров'я:

- 1) фармацевтичний бізнес;
- 2) медичні структури;
- 3) страховий бізнес;
- 4) держава;

5) споживач (в особі – найманої робочої сили чи/та населення у цілому), які першочергово і одноосібно мають втілювати засади соціально відповідального функціонування в межах ринку кожного окремого національного господарства.

Мета статті – дослідити проблематику формування ефективної глобальної економічної системи внаслідок запровадження принципів соціальної відповідальності в комунікаціях суб'єктів ринку національних економік.

Результати дослідження. В основі нашого дослідження лежить глибоке переконання, що успішність економічного реформування на основі соціальної відповідальності її суб'єктів в решті решт сприятиме реалізації будь яких глобальних проєктів, будь якої глобальної проблематики і спонукає ефективності комунікацій в межах Світового господарства й сприяє гуманізації глобального економічного розвитку.

Всесвітній економічний Форум 2016 року проводився за темою: «Оволодіння четвертою промисловою революцією». Клаус Шваб, засновник Давоського економічного форуму, на церемонії відкриття презентував свою книжку «Четверта індустріальна революція», в якій торкнувся проблем сучасності, зокрема у двох аспектах – автоматизації та комунікації. [4] «Коли учасники форуму повернуться додому, я певен, всі вони будуть переконані у тому, що майбутнім нашого маленького глобального «села» можна управляти тільки завдяки взаємодії та співпраці», – заявив Клаус Шваб [4].

В основі існування Світу, світового господарства – життєдіяльність людини. Потенційно, винайдення та впровадження продуктивних науково-технічних ідей, продуктів інноваційного розвитку в усіх сферах світового розвитку знаходяться у прямій пропорційній залежності від стану здоров'я людини та передумов розкриття людського потенціалу. Тому, об'єктом нашого дослідження стала сфера охорони здоров'я – економіка здоров'я. Економіка здоров'я – це симбіоз наукових і практичних потужностей національної економіки у сфері охорони здоров'я, фармацевтики, економіки [7]. Суб'єктами економіки здоров'я є:

- фармацевтичний бізнес (Фармакоекономіка);
- медичні структури (діагностика та стаціонар);
- страховий бізнес;
- споживач (робоча сила, населення);
- держава (в особі відповідних урядових структур) та поза урядові структури в особі міжнародної організації – ISPOR

(International Society for Pharmacoeconomics and Outcomes Research).

Отже, актуалізація вибору сфери охорони здоров'я для першочергового втілення принципів соціальної відповідальності серед усіх учасників цього ринку ґрунтується на наступних постулатах:

I. Людина основний (провідний, незамінний) фактор виробництва будь-якої сфери, галузі чи сектору економіки;

II. Вірогідність продукування та впровадження продуктивних інновацій знаходиться у прямій залежності від стану здоров'я людини;

III. В основі життєдіяльності та здатності до еволюціонування Світового господарства – ефективне розкриття людського потенціалу.

На підставі вище означеного вважаємо економіку здоров'я фундаментальною сферою людського розвитку при забезпеченні ефективного глобального економічного розвитку. Формування моделі економіки здоров'я у провідних країнах Заходу та Північної Америки спрямовано на досягнення оптимальної працездатності та життєдіяльності людини на сучасний момент, більш того, покликана передбачати та усувати ризики у майбутньому. Саме працездатність, а, отже, здоров'я робочої сили є гарантом росту продуктивності праці. Економію державних бюджетів на виплатах по безробіттю, інвалідності, соціальної недієздатності.

З одного боку, стрімкий інноваційний розвиток фармацевтичної індустрії виправдовує оптимізм відносно майбутнього людини. Проте, з іншого боку, населення навіть найбільш інноваційно потужного, конкурентного національного ринку під загрозою розповсюдження новітніх загроз з інших менш успішних та таких, що занепадають національних територій. Так, СНІД, вірус ЕБОЛ та багато інших невиліковних хвороб – розповсюджуються по континентах внаслідок вільного пересування населення з метою подорожей та працевлаштування [10]. Отже, не залежно від рівня цивілізованості суспільства країни, рівня медичного, соціального та фінансового забезпечення економіки населення усієї Планети перед загрозою. Новітні загрози вимагають значних фінансових та професійних вкладень. Глобального масштабу набувають проблеми не тільки економічної, екологічної та політичної сталості, а й непередбачуваності наслідків поза протокольної системи охорони здоров'я в країнах що розвиваються та країнах з трансформативною економікою. Внаслідок інноваційних успіхів у сфері охорони здоров'я, розповсюджується небезпечна самовпевненість по відношенню до людського здоров'я. Проте, зворотною стороною динамічного розвитку фармацевтичного бізнесу й поряд з цим не достатньою регламентованістю, відсутністю моніторингу ринку охорони здоров'я на підставі показників оцінки ефективності лікування хвороб «витрати – ефективність», який дозволяє передбачати майбутні наслідки внаслідок запровадження тієї або іншої технології лікування.

На сьогодні модель функціонування охорони здоров'я у країнах з трансформативною економікою не враховує механізм прорахунку та передбачення наслідків лікування і, як правило, спрямована на швидке усунення симптомів хвороби населення. В основі – швидке, хоча й тимчасове відновлення працездатності робочої сили та економія бюджетних коштів. Ринок фармації приваблює нові і нові бізнес структури як ринок швидкого збагачення. Й безконтрольне споживання дешевих низькоякісних генериків, на яких спеціалізуються новачки ринку фарміндустрії слаборозвинутих країн, в швидкий час, призведуть до невірних наслідків із здоров'ям населення – робочої сили. Ускладнення хвороб, побічні

наслідки, інвалідність, летальні випадки – це наслідки ігнорування наукових підходів у сфері економіки здоров'я, та й взагалі відсутності симбіозу економіки і охорони здоров'я національних економік трансформативних держав. Як підсумок – зниження рівня продуктивності праці та необхідність бюджетного утримання непрацездатного населення.

Економічний, комерційний професіоналізм суб'єктів ринку не викликає сумнівів. Усі існуючі та сучасно модифіковані форми, методи та інструменти міжнародної торгівлі в арсеналі як фарміндустрії, страхового бізнесу, так і урядових структур. Усталені технології виходу на ринки, які нещодавно забезпечували кількісні та якісні показники розвитку компаній, відповідних галузей та національних економік й міжнародної торговельної системи у цілому, ставляться під сумнів. Аргументом, дедалі частіше називають асиметрію глобального розвитку. Безперечно, різномірне Світове господарство далеке від збалансованого розвитку. Проте, ми вважаємо що, перш за все слід змінити принципи комунікацій: у компанії (і мова не йде про соціальних маркетинг, які компанії доволі часто застосовують у якості обґрунтування росту цін), у межах галузі, у межах національного ринку, у межах глобального ринку. В основі повинна бути соціальна відповідальність учасників світового господарства. Що є передумовою гуманізації суспільства, а отже, вірогідністю глобалізації світової економіки.

Стосовно економіки здоров'я – першочерговим є втілення стратегії обґрунтування технологій лікування за критерієм майбутнього впливу на споживача і суспільство в цілому. Тактичним рішенням сьогодення є концепція впровадження системи прийняття ефективних рішень через соціальну відповідальність суб'єктів економіки здоров'я. Крім того, базисом функціонування економіки здоров'я високо індустріальних країн є НТА (Health Technology Assessment) [9]. Впровадження НТА це запорука ефективного розвитку людського потенціалу. Впровадження моделей НТА апробованих у провідних країнах світу у сферу охорони здоров'я трансформативних економік сприятиме нейтралізації небезпеки безконтрольного розповсюдження невиліковних хвороб. Як підсумок, продуктивний розвиток усіх сфер та галузей економічного, соціального та політичного глобального розвитку держав та їх населення.

Отже, Світова економіка у пошуку новітніх рішень щодо подолання стагнації кількісних і якісних показників розвитку міжнародної торгівлі. Результати дослідження ринку охорони здоров'я засвідчують, що у разі, якщо ринкові суб'єкти, держава, споживач впроваджуватимуть економічні закони одноосібно, суто виходячи з власних комерційних інтересів – майбутнє глобалізації економіки під загрозою. Цьому підтвердження у статистиці міжнародної торгівлі, що представлена офіційними джерелами WTO, МВФ, ОЕСР [6]. Подальша позитивна динаміка Світового суспільства в умовах перевищення темпів росту чисельності населення над темпами винайдення рішень проблематики сфери охорони здоров'я вірогідна при перегляді, перш за все принципів комунікації між державою, бізнесом та робочою силою. специфіка ринку охорони здоров'я характеризується тим, що споживач може виступати і як суб'єкт бізнесу, і як представник державних структур чи то як робоча сила. Крім того, її суб'єкти в той чи інший час виступають як на боці пропозиції так і на боці попиту. Проте одна справа, коли мова йде про недостатню якість і відповідність стандартам, наприклад, ринку легкої промисловості – одягу – зовсім інший рівень небезпеки виникає при непорядності на ринку фармацевтичному чи то у медичних структурах.

Беззаперечно, визначальною є соціальна відповідальність бізнесу. Адже, суто виробник у повній мірі усвідомлює переваги і недоліки власного продукту, його безпечність та небезпечність, вплив на життєдіяльність людини у перспективі. За загально прийнятим трактуванням, корпоративна соціальна відповідальність – це готовність добровільно нести необов'язкові витрати на соціальні потреби понад межі, встановлені податковим, трудовим, екологічним тощо законодавством, виходячи не з вимог Закону, а з моральних, етичних міркувань [13]:

- корпоративна соціальна політика відносно суспільства;
- корпоративне управління і корпоративна етика;
- охорона здоров'я та охорона праці;
- політика у сфері охорони навколишнього середовища;
- права людини;
- управління людськими ресурсами (сприяння розкриттю людського потенціалу);
- взаємодія з суспільством, розвиток і інвестування;
- корпоративна благодійність та волонтерство;
- задоволення вимог споживача та дотримання концепції справедливої торгівлі (+ чесної конкуренції);
- боротьба з хабарництвом та засоби запобігання корупції;
- звітність, прозорість та інформування про діяльність;
- питання дотримання прав людини по відношенню до постачальників, як у національному, так і міжнародному ланцюжку підрядників-постачальників та багато інших.

У свою чергу, під соціальною відповідальністю держави, зокрема у сфері економіки здоров'я, ми розуміємо гарантування доступності медичних послуг та лікарських препаратів доказової медицини з огляду на майбутні наслідки застосування тієї чи іншої технології лікування хвороб. Актуальним є пошук та впровадження інструментів збалансування інтересів держави, бізнесу та робочої сили (населення країн) як запоруки злагодженого сталого економічного розвитку держав.

Перегляду вимагають комунікативні технології взаємин бізнесу із державою та споживачем. Функціонування суб'єктів ринку спрямовано на максимізацію прибутку, реформування економіки, проте усвідомлення ними, що в основі досягнення зазначених ціле лежить соціальна відповідальність перед споживачем – людиною = робочою силою.

Потребує актуалізації й поняття соціальної відповідальності споживача населення за власне здоров'я і свідоме споживання. Тільки за умови впровадження усіма учасниками ринку соціальної відповідальності – гарантовано отримання синергетичного ефекту.

Проведене дослідження ринку охорони здоров'я України доводить, що ринкові закони не працюють у наслідок їх порушення та перекривлення у практичній діяльності. І це характерним є для більшості трансформативних держав Східної Європи [9]. Досвід функціонування національних економік на принципах взаємоповаги, цивілізованих комунікативних практиках у країнах немає. Тому, без впровадження принципів соціальної відповідальності та гуманізації суспільства не досягнути, на глибоке наше переконання, ефективності економічного реформування. Для цих країн нагальним є вивчення та адаптація провідного світового досвіду ефективних моделей функціонування економіки здоров'я, зокрема, США та країн ЄС, економіка здоров'я, яких функціонує в умовах соціальної відповідальності усіх учасників ринку: держави, фармбізнесу, страхового бізнесу, медичних структур та споживача.

Висновки. Глобального масштабу набуває проблематика економічної та екологічної сталості. Екологічна система Землі

переживає значне навантаження. Значні успіхи в охороні здоров'я призвели до небезпечно самовпевненого відношення до людського здоров'я. Світ перебуває у стані самозаспокоєння – і це дійсно небезпечно. Так, зокрема, зростаюча опірність антибіотикам може призвести до краху перенавантажени системи охорони здоров'я, а тісні зв'язки між різними куточками світу дають змогу пандемії розповсюджуватися за континентами, на території держав, поза залежністю від рівня успішності економічного розвитку. Концепція впровадження системи прийняття ефективних рішень через соціальну відповідальність суб'єктів економіки здоров'я трансформативних держав – це вагомий внесок при вирішенні зазначеної проблематики.

Визначальною, тією що закладає підвалини благополуччя та безпеки Світового розвитку є економіка здоров'я. Усвідомлення необхідності усебічними зусиллями впорядкувати роботу ринку здоров'я в усіх державах Глобального світу є запорукою позитивної динаміки розвитку. Світове господарство надзвичайно не однорідне за показниками економічного розвитку. Проте, реальність полягає у тому, що не дивлячись на самодостатність провідних національних економік Заходу та Північної Америки, вони покликані приділяти увагу й менш успішним національним економікам, особливо на ринку економіки здоров'я. Гуманізація глобальної економічної системи. Саме Глобалізація й суто внаслідок гуманізації світогосподарської системи – засобом всебічної соціальної відповідальності. Гуманізація законів, інструментів та принципів економічного розвитку держав, бізнесу спроможна потенційно, в майбутньому, сприяти збалансуванню національних економічних інтересів держав при ефективній глобалізації їх економічного розвитку.

Література:

1. Лук'яненко Д. Глобальна економічна інтеграція: [монографія] / Д. Лук'яненко. – К.: Національний підручник, 2008. – 220 с.
2. Білорус О. Глобальні трансформації і стратегія розвитку: [монографія] / О. Білорус, Д. Лук'яненко. – К.: ВПОР, 1998. – 416 с.
3. Щорічний всесвітній економічний форум у Давосі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2014/01/22/davos-opens-hoping-to-reshape-the-world>.
4. Щорічний всесвітній економічний форум у Давосі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrinform.ua/rubric-abroad/1947945-u-davosi-startuvav-ekonomichnyi-forum.html>.
5. Лук'яненко Д. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: [монографія]: у 2 т. / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк та ін.; за заг. ред. Д. Лук'яненка, А. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.
6. Отчет о мировой торговли Мирового экономического форума [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2011.pdf.
7. Заліська О. Фармакоэкономика / О. Заліська; за ред. Б. Парновського. – Львів: Афіша, 2007. – 400 с.
8. Іринчина І. Підвищення ефективності інновацій як фактор міжнародної конкурентоспроможності національного ринку фармацевтики та біотехнологій / І. Іринчина // Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання: зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (27 червня. 2014 р.). – К.: Наук. парк КНЕУ, 2014. – С. 69–71.
9. Костюк Г. Конкурентоспроможність фармацевтичної галузі України / Г. Костюк, А. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2547>.
10. Петрашко Л. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі та бізнес-практики: [монографія] / Л. Петрашко. – К.: КНЕУ, 2013. – 342 с.
11. Панченко Є. Технології крос-культурного менеджменту: адаптація до реального середовища / Є. Панченко. – К.: КНЕУ, 2009.
12. Панченко Є. Інвестиційний ризик менеджмент транснаціональних корпорацій: парадигма XXI століття / Є. Панченко, М. Дамаскіна // Науковий журнал «Міжнародна економічна політика». – 2009. – № 10–11. – С 14–22.

Іринчина І.Б., Іринчин Г.В. Гуманізація глобальної економіки вследствие соціальної відповідальності економіки здоров'я трансформативних держав

Анотація. Исследовано проблематику формирования эффективной глобальной экономической системы, в следствии внедрения принципов социальной ответственности при коммуникациях рыночных субъектов национальных хозяйств. Акцентируется на первоочередности реформирования экономики здоровья, в качестве фундаментальной отрасли, которая гарантирует высокий уровень производительности труда во всех сферах национальной экономики.

Ключевые слова: глобальная экономика, гуманизация, коммуникации, социальная ответственность бизнеса, социальная ответственность государства, социальная ответственность потребителя, фармацевтический бизнес, экономика здоровья.

Irynychyna I.B., Irynychyn H.V. Humanization of the global economy as a consequence of social responsibility of the health economy of transformative states

Summary. Studied the problems of the formation of an effective global economic system as a consequence of the introduction of social responsibility principles in the communications of market subjects of national economy. The attention is paid to the prioritization of reforming the health economy as a fundamental industry, which guarantees a high level of labor productivity in all sectors of the national economy.

Keywords: global economy, humanization, communication, corporate social responsibility, state social responsibility, social responsibility of consumer, pharmaceutical business, health economy.

Федорова А.Ю.,

аспірант кафедри міжнародних
економічних відносин,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

КРИЗИС ПЛАТЕЖНЫХ БАЛАНСОВ СТРАН ЗОНЫ ЕВРО

Аннотация. Статья посвящена кризису платежных балансов в Еврозоне. Особое внимание уделено слабым сторонам европейской валютной интеграции, которые привели к дестабилизации экономик. На основе проведенного анализа сделан вывод, что в будущем вероятна модель «гибкой интеграции», которая допускает усиление интеграции внутри отдельных групп стран Евросоюза.

Ключевые слова: счет текущих операций, отток капитала, мировой финансовый кризис, монетарный союз.

Постановка проблемы. Регулирование платежного баланса является неотъемлемой составляющей монетарной политики любого государства. При этом важно учитывать национальные особенности международных экономических и валютно-кредитных отношений национальной экономики. Особенно актуальной эта проблема является для экономики ЕС. Ожидалось, что единая валюта сделает такое понятие, как «платежный баланс», несущественным для государств внутри Еврозоны.

В краткосрочной перспективе, в соответствии с расчетной системой TARGET2 [2; 4], проблема дисбаланса может быть решена путем ужесточения требований в отношении обеспечения ликвидности для центрального банка. В долгосрочной перспективе доказательства того, что государства внутри зоны евро подвержены кризису платежных балансов, должны быть приняты в качестве сигнала к реформированию своих структур.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам регулирования платежных балансов и экономико-математического анализа мирохозяйственных связей посвящены работы отечественных и зарубежных ученых, среди которых следует выделить таких авторов, как: С. Александер, Г. Алпатов, К. Ардалан, Ю. Базулин, В. Борисов, С. Бородич, Дж. Бхагвати, М. Васерман, Р. Дорнбуш, М. Энг, П. Иващенко, Г. Клейнер, В. Кругов, П. Кругман, К. Кулкарни, И. Лукьяненко, Н. Макаркин, Дж. Мид, Д. Начан, Д. Сальваторе, П. Самуэльсон, Б. Смитиенко, В. Шевчук, С. Якубовский и др.

Среди украинских исследователей европейской экономики следует выделить работы В.С. Морозова, А.С. Филиппенко, А.И. Шныркова и др.; среди европейских – Х. Брауна, Г. Кренгеля, В. Патерсона, Р. Хардинга и др.

На современном этапе практически отсутствуют теоретические работы по экономике, которые концентрировались бы на дезинтеграционных процессах в Европейском Союзе. Последний референдум в Великобритании о выходе из ЕС создал прецедент для исследования новых структурных изменений в международных экономических отношениях вообще и регулировании платежного баланса ЕС в частности.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В одной из самых ранних работ о Европейском валютном союзе (Инграм, 1973 г.) отмечается, что в таком союзе «неустойчивость» выплат среди стран-членов может быть профинансирована в краткосрочной перспективе через финансовые рынки без необходимости вмешательства со стороны органов

денежно-кредитного регулирования. Платежи внутри сообщества станут аналогом межрегиональных платежей в пределах одной страны. Эта точка зрения не была оспорена в дискуссии 1980–1990-х годов в экономике Экономического и Валютного союза (ЭВС) [3]. Эта точка зрения быстро стала общепринятой догмой. В отчете Европейской Комиссии «Единый рынок, единая валюта» (1990 г.) также утверждается, что «основной целью ЭВС является то, что ограничения платежного баланса исчезнут. Частные рынки будут финансировать всех конкурентоспособных заемщиков, и баланс сбережений и инвестирования больше не будет иметь ограничений на национальном уровне». Важными здесь являются слова «все конкурентоспособные заемщики», что означает, что бюджетное ограничение применяется к отдельным заемщикам, а не страны как таковой. Другими словами, платежеспособная компания в Италии или платежеспособный банк в Испании не может быть отрезан от рыночного финансирования из-за ситуации в правительстве или домашнем хозяйстве. Там нет такого понятия, как характерное межвременное бюджетное ограничение на уровне отдельной страны, – имеет значение только отдельная хозяйственная единица [3].

Эта точка зрения была так широко распространена в начале 1990-х годов, что члены делегации в Маастрихе решили лишить государств – участников единой валюты преимуществ содействия в урегулировании платежного баланса в странах ЕС в соответствии со ст. 143 Договора. Как результат, Еврозона осталась без инструментов для оказания помощи Греции, и ЕС на первом этапе приходилось полагаться на двусторонние кредиты от стран – членов ЕС, прежде чем были созданы Европейский фонд финансовой стабильности и Европейский механизм стабильности [5].

Цель статьи заключается в экономической диагностике платежных балансов стран ЕС с целью выявления путей выхода из кризиса платежного баланса.

Изложение основного материала исследования. Рост текущего счета может ввести в заблуждение как показатель роста финансового счета платежного баланса в странах, которые получают значительную официальную поддержку. Греция, Ирландия, Италия, Португалия и Испания пережили значительный приток частного капитала с 2002 по 2009 гг., а затем произошел массовый отток капитала [1].

Первый сигнал о том, что страны ЕС находятся в сильной зависимости от рынка ипотечного кредитования США, поступил в августе 2007 г. Французский банк BNP Paribas заморозил средства инвесторов в трех фондах под своим управлением, объявив, что он не может объективно оценить стоимость их активов после исчезновения ликвидности в отдельных сегментах американского фондового рынка. В ответ на это банки увеличили оценку риска неплатежеспособности контрагента (counterparty risk), а процентные ставки на рынке краткосрочного межбанковского кредитования начали расти.

Вскоре британский Northern Rock обратился за помощью к Банку Англии, хотя в его портфеле не было кредитов с низким рейтингом. Финансирование банка шло через долговые облигации, но когда рыночный спрос на них упал, банк столкнулся с острой нехваткой ликвидности.

В 2015 г. положительное сальдо торгового баланса Германии достигло рекордного уровня и составило 217 млрд. евро (246 млрд. долларов), и эта страна заняла второе место в списке крупнейших мировых экспортеров после Китая. Одна из современных гипотез, которые требуют подтверждения, состоит в следующем: хронический профицит торгового баланса Германии лежит в основе макроэкономических проблем ЕС [6].

Причина профицита торгового баланса ФРГ – эффективное производство, которое производит конкурентоспособную продукцию.

Однако в экономической теории конкурентоспособность товаров на внешних рынках не обязательно приводит к положительному сальдо торгового баланса. Еще в 1817 г. Д. Рикардо отметил, что оптимальной основой для торговли является сравнительное, а не абсолютное преимущество. Другими словами, если та или иная страна лучшая во всех сферах, ей необходимо экспортировать те товары, которые ей удастся производить лучше всего, и импортировать те товары, которые удаются ей хуже. Обладание преимуществом по всему спектру товаров вовсе не означает, что стране целесообразно производить все эти товары самостоятельно и тем более продавать больше, чем ей нужно взамен. Или, иначе говоря, нет никакой закономерной причины, которая бы объясняла, почему государство, получающее огромные средства от экспорта, не тратит их активно на импорт и на инвестиции в расширение производственных мощностей [4].

Профицит торгового баланса возникает тогда, когда государство решает тратить меньше, чем оно зарабатывает, когда у него появляются избыточные сбережения, объем которых превышает объем внутренних потребностей. Это государство одалживает свои избыточные сбережения другим экономикам, финансируя, таким образом, способность других государств тратить больше, чем они производят, и при наличии торгового дефицита покупать избыточную продукцию своего кредитора. Высокопроизводительное государство может обладать необходимыми средствами для формирования избыточных накоплений, тогда как менее производительное государство, вероятнее всего, скорее будет брать кредиты, чем тратить накопления, в которых оно нуждается. Однако в целом торговый дисбаланс

возникает не из-за конкурентных преимуществ одного государства над другим, а вследствие решений, касающихся того, сколько средств накапливать и где эти накопления нужно хранить – внутри страны или за рубежом. В XIX в. Промышленная революция в Великобритании позволила заработать огромные средства вследствие увеличения объемов производства, и часть этих средств страна инвестировала в США. Деньги, вложенные в стремительно растущую американскую экономику, принесли гораздо более значительный доход, чем они могли бы принести на родине, одновременно создав рынок для сбыта британских товаров. Это была беспроблемная ситуация: американцам было выгодно брать займы, британцам – одалживать. Однако этот пример также включает в себя то, о чем многие часто забывают: иметь торговый профицит значит финансировать чей-то торговый дефицит.

Нами рассмотрена динамика сальдо счета текущих операций Еврозоны (рис. 1).

Период с 2009 г. стал самым тяжелым для экономики ЕС со времен Великой депрессии. Совокупный ВВП упал на 4%, инвестиции сократились на 13%, безработица выросла с 7,1 млн. до 9,0 млн. человек. Бюджетный дефицит в среднем по Евросоюзу составил 6%, а по зоне евро – 7%. Только за 2009 г. совокупный государственный долг стран ЕС вырос с 62% почти до 75%. В Греции он приблизился к 130%, а в Италии – к 120% ВВП [6].

Кризис Еврозоны часто называют долговым кризисом. Но на самом деле у Европы в целом нет проблем с внешним долгом, ее проблемы связаны с внутренним долгом: положительное сальдо торгового баланса Германии и растущий долг стран, находящихся на периферии Еврозоны, – это две стороны одной монеты. Германия всегда много копила, а переход на единую валюту в Еврозоне побудил ее (вместо того чтобы экономить меньше или инвестировать эти ресурсы внутри страны) давать деньги займам другим странам, чтобы те покупали немецкие товары. К 2007 г. торговый профицит Германии достиг 195 млрд. евро, три пятых которых поступили из Еврозоны. Избыточные накопления Германии, которые ее банки часто пытались каким-то образом использовать, были выгодно инвестированы.

Обычно каждое государство имеет свою собственную денежную политику, пользуясь механизмами регулирования валютного курса, чтобы смещать кривую спроса с тех, кто не может себе этого позволить, в сторону тех, кто может. Однако в условиях единой валюты сделать это невозможно. Вместо этого должники были вынуждены резко уменьшить спрос за счет мер жесткой бюджетной экономии и необходимости платить по кредитам. Их дефициты в торговле с Германией резко снизились, но это произошло за счет того, что они стали меньше покупать, а не продавать. Объемы торговли Португалии, Ирландии, Италии, Греции и Испании с Германией уменьшились (в случае с Грецией и Ирландией – более чем на треть). Таким образом, получилось, что Европа стала выходить из кризиса исключительно ценой своего роста.

Монетарное стимулирование и ослабление евро просто перенаправят внутренний дисбаланс Европы вовне. Профицит торговли Германии с США резко вырос (на 49% с 2007 по 2013 г.), а дефициты торговли с Китаем и Японией резко уменьшились (на минус 71% и минус 78% соответственно). Между

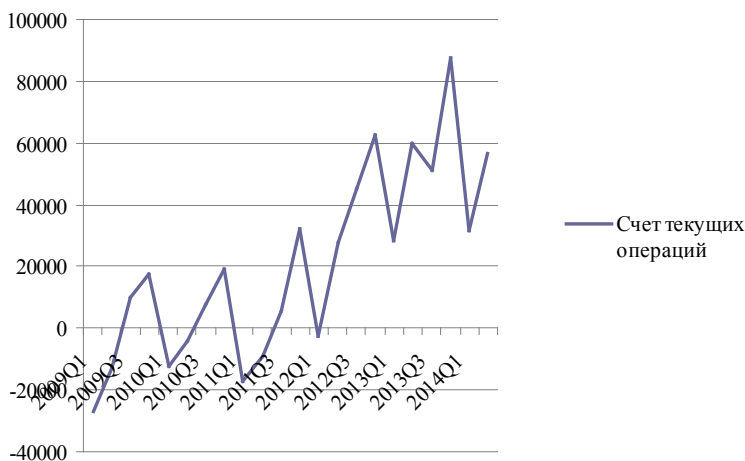

Рис. 1. Динамика сальдо текущего счета стран Еврозоны (18 стран), млн. евро [6]

тем в торговле Германии с Бразилией и Южной Кореей на место дефицита пришел профицит [6].

С 2012 г. практический весь чистый прирост ВВП Еврозоны ежегодно получается за счет чистого экспорта – еще одно подтверждение того, что внутренний европейский спрос нельзя назвать локомотивом роста. Тем не менее, стратегия, в рамках которой ставка делается на то, что американцы продолжат копить долги и рискнут оказаться на месте Греции, весьма ненадежна. Теоретически сокращение дефицита торговли Европы с Китаем имеет больше смысла. Но на практике это обернется не столько выходом на массовый потребительский рынок Китая, сколько продажей оборудования и предметов роскоши Китаю, переживающему инвестиционный бум, который также основывается на поддержании чрезмерного профицита в торговле с США. Вопрос заключается не в том, что справедливо, а в том, что рационально. А опираться на американцев, которые взяли на себя роль мировых потребителей последней инстанции, занимая деньги, чтобы тратить больше, чем они производят, абсолютно нерационально.

Особого внимания заслуживает счет финансовых операций стран Еврозоны (рис. 2).

Отрицательное значение финансового счета после 2012 г. – результат возобновления странами «ядра» Еврозоны инвестирования внутри ЕС и за его пределами. Такой отток капитала стимулирует лишь некоторые экономики Еврозоны к росту (Германия, Франция).

В такой ситуации лучшее решение – и наименее реалистичное – заключается в том, чтобы Германия покинула Еврозону и вернулась к немецким маркам. В этом смысле стоит обратить внимание на пример соглашения пяти ведущих стран Запада 1985 г. В то время как усиление иены практически никак не повлияло на структурный торговый профицит Японии, Германия гораздо активнее отреагировала на усиление немецкой марки.

Отличительной чертой кризиса Еврозоны является то, что в то время как отток капитала был сильным, текущие счета стран с дефицитом скорректировались лишь частично. Анализ притока капитала подчеркивает решающую роль финансирования евросистемы в снижении влияния оттока частного капитала. Увеличение ликвидности помогло разместить постоянные корректировки по счету текущих операций в Южной Европе. Именно долговые кризисы в южных странах ЕС привели к кризисам платежных балансов в 2008–2010 гг. [5].

Постоянное функционирование платежной системы имеет особое значение для поддержания стабильности финансовой системы, сохраняя уверенность в единой валюте, и позволяет проведение единой денежно-кредитной политики. Вводя ограничения на операции платежной системы, появляется возможность для спекуляций. Более важный вопрос заключается в том, как решить данную проблему. Вместе с постепенной ликвидацией значительного предоставления ликвидности и ужесточением требований к обеспечению, устранение проблем, вероятно, потребует вмешательства государств, чтобы способствовать устойчивости государственных финансов, устойчивости финансовой системы и сокращения оставшегося внешнего дисбаланса.

В более долгосрочной перспективе доказательств того, что Зона евро прошла через внутренний кризис платежного баланса, должны рассматри-

ваться как стимул к реформированию финансовых структур ЕС. Вопреки распространенному мнению, валютный союз такого рода ближе к системе фиксированного валютного курса среди независимых стран, чем к полностью интегрированной экономике. Как результат, создание банковского союза с централизованным контролем и доступом к ресурсам для рекапитализации слабых финансовых институтов должны занимать видное место в политической повестке дня выработки экономической политики. Только тесная интеграция рынков и политики позволит сохранить Еврозону от риска дальнейших нападений [3].

В прошлом году немецкие политики продемонстрировали значительно большую готовность к тому, чтобы попытаться подстегнуть спрос путем увеличения минимальной заработной платы, уменьшения пенсионного возраста и увеличения размера пенсий – эти шаги могут помочь, но они также могут негативно сказаться на производительности, которая, в конечном счете, является источником потребительских возможностей немцев. Между тем те же самые политики отказываются сократить налоги и повысить расходы на общественные нужды, что в 2014 г. привело к тому, что Германия обнародовала свой первый с 1969 г. сбалансированный федеральный бюджет – на год раньше, чем планировалось. С точки зрения большинства немцев, любые предложения ослабить фискальную дисциплину сильно отдают греческой расточительностью, но это можно рассматривать и с несколько иного ракурса. Избыточные накопления уже есть, и вопрос заключается в том, куда их вложить. Если одалживать эти средства внутри страны, а не давать их займам тем государствам, которые объективно не могут себе позволить приобретать немецкие товары, это поможет выходу Еврозоны из кризиса.

Учитывая старение населения, вполне понятно, почему немцы хотят сделать накопления. Однако нет никаких причин направлять эти накопления за границу, когда они необходимы внутри страны. Рост, который Германия демонстрирует, финансируя торговый дисбаланс – внутри и за пределами Еврозоны, – это иллюзия. Рост Германии взят займа у других стран, и только на время. Для Германии и для всего мира это очень невыгодная сделка.

Выводы. В результате проведенного исследования выявлено, что общепринятой точкой зрения в области исследований экономики было то, что среди стран Еврозоны понятие платежного баланса должно было стать общим для всех стран монетарного союза по аналогии с регионами внутри страны.

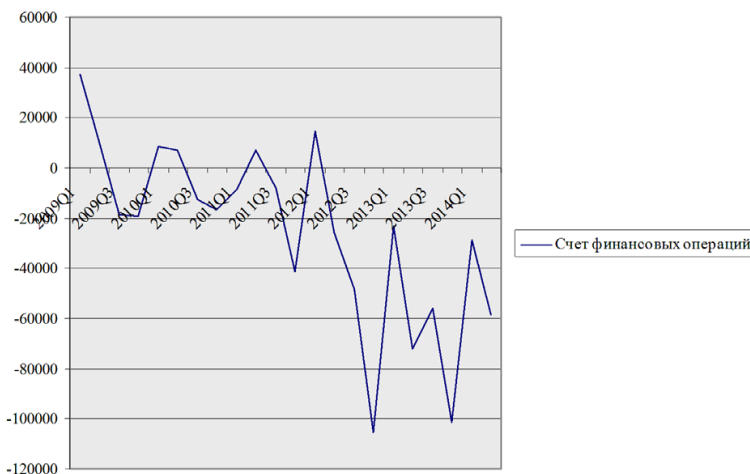

Рис. 2. Динамика сальдо финансового счета Еврозоны (18 стран), млн. евро [6]

Под действием многих факторов Европейский валютный союз с самого начала существования вызывает множество противоречий с позиции регулирования платежного баланса.

Страны в пределах Зоны евро могут испытывать такие кризисы, потому что они не обладают одинаковой степенью рыночной и политической интеграции как регионы в пределах одной страны. Регионы редко полагаются на свои собственные банковские системы, подразумевая, что лопнувший региональный кредитный пузырь не приведет к банковскому кризису. Если же наступит банковский кризис, это не повлияет на состояние региона, так как ответственность за спасение банковской системы и реструктуризацию, как правило, находится в федеральной компетенции.

В настоящее время у Евросоюза нет стратегической цели интеграции, вокруг которой можно было бы сплотить элиты и население государств-членов. Валютный союз создан, но его функционирование столкнулось со значительными проблемами. Переход к федерации не состоялся и едва ли может состояться в обозримом будущем. Возникший идеологический вакуум будет и дальше затруднять поиск компромиссных решений по основным вопросам деятельности ЕС.

На данный момент острая фаза кризиса в Зоне евро миновала. Временная стабилизация достигнута благодаря чрезвычайным мерам и за счет резкого ухудшения социально-экономической обстановки в слабых странах. Она создает благоприятные условия для выхода из кризиса, но не предопределяет его.

Литература:

1. Буторина О.В. Кризис в зоне евро: ошибки или закономерность? / О.В. Буторина // Современная Европа. – № 2. С. 82-86.
2. Bindseil, Ulrich and P.J. Koenig (2012) 'TARGET2 and the European sovereign debt crisis', mimeo Bindseil, Ulrich, and A. Winckler (2012)

'Dual liquidity crises under alternative monetary frameworks – a financial accounts perspective', mimeo.

3. Buitier, W., J. Michels and E. Rahbari (2011) 'ELA: an emperor without clothes?', CITI Global Economics.
4. Bornhorst, Fabian, and Ashoka Mody (2012) 'TARGET imbalances: Financing the capital-account reversal in Europe', Vox-EU, 7 March.
5. Carney, Mark (2012), Remarks at the World Economic Forum, 28 January.
6. Deutsche Bundesbank (2011) Monthly Report – The German balance of payments, March European Central Bank (2011) Monthly Bulletin, October.

Федорова Г.Ю. Криза платіжних балансів країн Зони євро

Анотація. Статтю присвячено кризі платіжних балансів в Єврозоні. Особливу увагу приділено слабким сторонам європейської валютної інтеграції, які привели до дестабілізації економік. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що в майбутньому вірогідна модель «гнучкої інтеграції», яка допускає посилення інтеграції всередині окремих груп країн Євросоюзу.

Ключові слова: рахунок поточних операцій, відтік капіталу, світова фінансова криза, монетарний союз.

Fedorova A.Y. Crisis of balances of payments in the countries of euro area

Summary. The article is devoted to the crisis of balance of payments in the euro area. Particular attention is paid to the weaknesses of the European monetary integration, which has led to the economy destabilization. On the basis of the analysis it was concluded that in the future the model of «flexible integration» is likely to appear, which allows strengthening of integration within the individual groups of the EU countries.

Keywords: current account, capital outflow, global financial crisis, monetary union.

*Драчук Ю.З.,
д.е.н., професор,
Міжнародний гуманітарний університет
Трушкіна Н.В.,
магістр з економіки,
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України*

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ¹

Анотація. Проаналізовано динаміку показників інноваційного потенціалу Одеського регіону: валовий регіональний продукт у фактичних та порівнянних цінах; кількість інноваційно активних підприємств; обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності; обсяг реалізованої інноваційної продукції; впровадження інноваційних технологічних процесів та інноваційних видів продукції; обсяг капітальних інвестицій. Виконано порівняльний аналіз програм та стратегій розвитку регіонів України задля виявлення інноваційної компоненти. Запропоновано комплекс заходів щодо активізації інноваційного розвитку Одеського регіону.

Ключові слова: інноваційний розвиток, Одеський регіон, показники, статистичний аналіз, оцінення ефективності, напрями активізації, заходи, очікуваний ефект.

Вступ та постановка проблеми. Одним із найважливіших системних чинників підвищення рівня національної безпеки України та конкурентоспроможності економіки визнано інноваційний розвиток регіонів.

У сучасних умовах господарювання інновації є основою стрімкого та стабільного соціально-економічного розвитку регіонів. Їх впровадження сприяє досягненню високого технологічного та конкурентоспроможного рівня як країни, так і окремих регіонів, видів економічної діяльності та підприємств за рахунок реалізації нових ідей, які мають наукову новизну та практичну значущість для активізації інноваційних процесів.

Ключове значення набуває створення регіональної інноваційної інфраструктури, що забезпечує максимально короткий шлях від фундаментальних наукових розробок до технологічного втілення та виробничого запровадження інноваційних рішень.

Регіональна інноваційна політика має враховувати загальнодержавні пріоритети, основними серед яких є: розвиток системи освіти відповідно до вимог економіки знань; посилення наукового потенціалу та зростання інноваційного потенціалу регіонів.

Згідно із результатами проведених досліджень в Одеській області інноваційні процеси практично не включені в систему цивілізованих ринкових відносин, тому формування сприятливого інноваційного середовища стає на даний час одним із найважливіших завдань соціального, технічного та економічного розвитку регіону. У Стратегії економічного та соціального

розвитку Одеської області до 2020 року до стратегічних цілей віднесено «впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку індустрії» шляхом «створення умов для реалізації на підприємствах індустрії інноваційних проектів з прийнятним рівнем рентабельності та терміном їх окупності; відродження науково-промислових центрів (інститутів) для впровадження у виробництво нових інноваційних технологій, нової техніки, засобів автоматизації; підвищення інноваційної активності підприємств» [1, с. 45–46].

Таким чином, стимулювання інноваційного розвитку є пріоритетним напрямом розвитку Одеської області. Формування інноваційної моделі економічного зростання в регіоні потребує сприяння держави у створенні та ефективному функціонуванні інноваційної інфраструктури. Створення інфраструктури підтримки інноваційної діяльності, комерціалізація результатів науково-дослідних робіт, поширення малого інноваційного підприємництва є одним з шляхів відновлення регіональної економіки, розвитку науки та освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З аналізу наукових економічних джерел виявлено, що вченими приділяється значна увага проблемам інноваційного розвитку регіонів, розробці пропозицій щодо активізації інноваційних процесів та формування інноваційної інфраструктури та інвестування інноваційної діяльності з урахуванням впливу низки інституціональних чинників [2–5]. Для України, з її значною територією та відмінностями соціально-економічного розвитку, регіональні аспекти науково-технічної та інноваційної політики мають суттєве значення [2, с. 6].

На основі аналізу наукових публікацій узагальнено досліджені основні положення вчених і фахівців:

- виявлено чинники, які впливають на інноваційний розвиток регіонів [6, с. 280];

- проведено аналіз світового досвіду державного управління інноваційною діяльністю у контексті можливості його використання при формуванні національної інноваційної системи [7, с. 48];

- досліджено зарубіжний досвід застосування інструментів інноваційного розвитку регіону. Науковцем зазначено, що регіональна інноваційна політика має здійснюватися через розроблення та впровадження інноваційних програм і стратегій та передбачати: заходи щодо сприяння кооперації та взаємодії різноманітних суспільних інститутів у здійсненні інновацій; організацію ярмарок, виставкових заходів, розміщення в регіонах постійно діючих виставкових салонів; створення за рахунок бюджетних коштів регіональних інноваційних структур; стимулювання інновацій шляхом розміщення в технопарках або на підприємствах, при вищих навчальних закладах бізнес-ін-

¹ Дослідження виконано в рамках кафедральної науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету «Удосконалення механізмів управління ефективністю діяльності та інтенсифікації бізнес-процесів виробничого та невиробничого секторів економіки» (№ держреєстрації 01150001935) та науково-дослідної роботи ІЕП НАН України «Розвиток публічно-приватного партнерства у процесі модернізації вугільної промисловості та теплової енергетики» (№ держреєстрації 0115U001638).

кубаторів за рахунок коштів місцевих бюджетів; регулювання інноваційного підприємництва шляхом надання суб'єктам господарювання податкових пільг, цільових субсидій; сприяння кадровому забезпеченню інноваційних підприємств на основі організації тренінгів, семінарів, стажування [8];

– виконано порівняльний аналіз стану інноваційних процесів в Україні та ЄС [9, с. 231–232];

– систематизовано показники для розрахунку рівня інноваційного розвитку регіонів [10, с. 28–29] та виконано оцінку показників інноваційного потенціалу регіонів [11, с. 209–210];

– визначено головні ознаки, принципи та пріоритетні завдання стратегії інноваційного розвитку регіонів [12] та досліджено класифікаційні ознаки стратегій інноваційного розвитку в контексті становлення інноваційної моделі та стійкого економічного зростання [13, с. 311];

– сформульовано концептуальні підходи до інноваційного розвитку регіону з урахуванням вимог глобалізаційних та інтеграційних процесів, що базуються на концепції активізації інноваційної діяльності та пріоритетного розвитку секторів економіки регіону [14, с. 28–29];

– розроблено модель управління інноваційним розвитком регіонів, яка базується на використанні сучасних теорій регіоналістики, принципів адміністративно-територіального поділу й соціально-економічного районування країни, розвинутого нормативно-правового поля, удосконаленої ієрархії функцій системи управління [15, с. 117–118].

Отже, ключовими компонентами національної конкурентоспроможності в епоху економічних знань, перевтілення інновацій та технологій у надання бізнес-послуг є формування інноваційної культури та підтримка інноваційного середовища для розвитку малого та середнього інноваційного підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх наукових дослідженнях [16–18] виконано порівняльний аналіз розвитку інноваційного потенціалу регіонів України та оцінку основних показників інноваційного розвитку Одеської області.

Незважаючи на широке коло наукових розробок з обраної теми дослідження, доцільним є визначення напрямів підвищення ефективності інноваційного розвитку Одеського регіону.

Метою дослідження є оцінення показників інноваційного потенціалу та розробка комплексу заходів з активізації інноваційного розвитку Одеського регіону.

Результати дослідження. Згідно з даними Державної служби статистики України, питома вага Одеської області в валовому регіональному продукті України становила в 2015 р. 4,72% (див. табл. 1).

Аналіз показує, що обсяг валового регіонального продукту у порівнянних цінах зріс за 2005–2015 рр. у 3,47 раза, в Одеському регіоні – в 3,63 рази. Питома вага ВРП в Одеській області становила в 2015 р. 4,78% загальноукраїнського валового регіонального продукту (див. табл. 2).

За 2010–2015 рр. кількість інноваційно активних підприємств в Одеській області збільшилася на 8,1%. Питома вага Одеського регіону в загальній кількості інноваційно активних підприємств України складала в 2015 р. 4,1% (див. табл. 3).

Загальний обсяг витрат на інноваційний розвиток в Одеській області суттєво скоротився за 2012–2015 рр. на 98,4% у результаті зменшення витрат на придбання науково-дослідних розробок на 99,9%, придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – на 98,4% та витрат на здійснення внутрішніх науково-дослідних розробок – на 91,9% (див. табл. 4).

Таблиця 1

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області (у фактичних цінах)

Роки	ВРП в Україні, млн грн	ВРП в Одеській області, млн грн	Питома вага Одеського регіону, %
2005	441 452	20 762	4,70
2006	544 153	24 898	4,58
2007	720 731	33 116	4,59
2008	948 056	46 994	4,96
2009	913 345	48 647	5,33
2010	1 082 569	53 878	4,98
2011	1 302 079	61 499	4,72
2012	1 459 096	64 743	4,44
2013	1 522 657	69 760	4,58
2014	1 586 915	74 934	4,72
2015	1 754 017	82 869,5	4,72

Джерело: побудовано авторами на основі [19]

Таблиця 2

Динаміка обсягу валового регіонального продукту в Україні та Одеській області (у порівнянних цінах)

Роки	ВРП в Україні, млн грн	ВРП в Одеській області, млн грн	Питома вага Одеського регіону, %
2005	453 371,2	20 679,0	4,56
2006	583 876,2	25 769,4	4,41
2007	777 668,7	35 202,3	4,53
2008	969 861,3	52 586,3	5,42
2009	778 169,9	42 225,6	5,43
2010	1 126 954,0	55 171,1	4,90
2011	1 369 787,0	62 790,5	4,58
2012	1 462 014,0	62 671,2	4,29
2013	1 522 657,0	73 736,3	4,84
2014	1 482 179,0	73 660,1	4,97
2015	1 573 353,0	75 162,6	4,78

Джерело: побудовано авторами на основі [19]

Таблиця 3

Динаміка кількості інноваційно активних підприємств в Одеському регіоні

Роки	Кількість інноваційно активних підприємств	Питома вага Одеського регіону, %
2010	62	4,2
2012	83	4,7
2013	69	4,0
2014	67	4,2
2015	67	4,1

Джерело: побудовано авторами на основі [20, с. 380]

Як видно з табл. 4, частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення в загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність в регіоні знизилася за 2012–2015 рр. на 1,6%; придбання науково-дослідних розробок – на 1,4%, а частка витрат на внутрішні науково-дослідні розробки, навпаки, зросла на 1,2%.

За цей період обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, збільшився в Одеській області на 7,7%. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, яка є новою лише

Таблиця 4

Динаміка обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності в Одеському регіоні

Показники	Роки			
	2012	2013	2014	2015
Загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність, тис. грн	1 497 384,8	91 028,7	323 891,6	23 870,8
У тому числі за напрямками:				
внутрішні науково-дослідні розробки, тис. грн	4 626,8	3 969,6	661,3	373,5
частка в загальному обсязі витрат, %	0,31	4,36	0,20	1,56
придбання науково-дослідних розробок, тис. грн	21 713,1	388,4	299,3	5,4
частка в загальному обсязі витрат, %	1,45	0,43	0,09	0,02
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, тис. грн	1 460 535,3	8 5481,6	321 468,4	22 888,6
частка в загальному обсязі витрат, %	94,5	93,9	99,2	95,9

Джерело: побудовано авторами на основі [20, с. 384–386]

Таблиця 5

Динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції в Одеському регіоні

Показники	Роки			
	2012	2013	2014	2015
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, тис. грн	489 125,5	551 550,2	525 058,5	536 452,3
Частка Одеського регіону, %	3,4	4,5	7,4	11,3
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою лише для підприємства, тис. грн	389 481,0	365 221,4	173 640,1	125 264,0
Частка Одеського регіону, %	1,8	1,6	0,9	0,7

Джерело: побудовано авторами на основі [20, с. 387–388]

для підприємства, зменшилася на 67,8%. Частка Одеського регіону в загальноукраїнському обсязі реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, зросла на 7,9%. Питова вага області в загальноукраїнському обсязі реалізованої інноваційної продукції, яка є новою для підприємств, скоротилася на 1,1% (див. табл. 5).

Як показує аналіз, кількість впроваджених інноваційних технологічних процесів в регіоні збільшилася за 2000–2015 рр. на 114,3%, або з 14 до 30. Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції скоротилася на 54,3%, або зі 140 до 64.

Обсяг капітальних інвестицій у фактичних цінах в Одеському регіоні складав у 2015 р. 8408,7 млн грн. Частка області в загальноукраїнському обсязі капітальних інвестицій становила 3,3% (див. табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка обсягу капітальних інвестицій в Україні та Одеській області (у фактичних цінах)

Роки	Загальний обсяг капітальних інвестицій в Україні, млн грн	Обсяг капітальних інвестицій в Одеському регіоні, млн грн	Питова вага Одеського регіону, %
2011	230 001,2	7824,0	3,4
2012	263 727,7	13 230,3	5,0
2013	247 891,6	10 415,4	4,2
2014	204 061,7	8 451,4	4,1
2015	251 154,3	8 408,7	3,3

Джерело: побудовано авторами на основі [21]

За 2011–2015 рр. обсяг капітальних інвестицій у порівнянних цінах в Україні знизився на 6%, а в Одеській області зріс на 4,5%. Частка Одеського регіону в загальноукраїнському обсязі капітальних інвестицій становила в 2015 р. 2,7% (див. табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка обсягу капітальних інвестицій в Україні та Одеській області (у порівнянних цінах)

Роки	Загальний обсяг капітальних інвестицій в Україні, млн грн	Обсяг капітальних інвестицій в Одеському регіоні, млн грн	Питова вага Одеського регіону, %
2011	262 661,4	6 407,9	2,4
2012	285 617,1	20 507,0	7,2
2013	228 308,2	8 436,5	3,7
2014	154 882,8	5 687,8	3,7
2015	246 884,7	6 693,3	2,7

Джерело: побудовано авторами на основі [21]

Аналіз показує, що у структурі капітальних інвестицій найбільша частка припадає на транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (24,9%). Це обумовлено специфікою соціально-економічного розвитку Одеського регіону. Друге місце займає будівництво (19,1%), третє – промисловість (15,8%).

У структурі капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в Одеському регіоні питова вага сільського, лісового та рибного господарства зросла за 2010–2015 рр. на 2,7%, промисловості – на 2,8%, будівництва – на 5,1%, оптової та роздрібною торгівлі – на 1,7%. При цьому за цей період частка обсягу капітальних інвестицій у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності скоротилася на 3,9%, інформації та телекомунікації – на 0,3%, операцій з нерухомим майном – на 5,5%, тимчасового розміщення й організації харчування – на 0,7% (див. табл. 8).

У структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування в Одеському регіоні значну частку складають власні кошти підприємств (66,6%) та кредити банків й інших позик (11,8%). За 2010–2015 рр. питова вага власних джерел підприємств у загальному обсязі капітальних інвестицій в області

зросла на 7,7%. Частка кредитів банків та інших позик у загальному обсязі капітальних інвестицій у регіоні скоротилася за цей період на 3,3%, коштів державного бюджету – на 2,5%, коштів місцевих бюджетів – на 1,1% (див. табл. 9).

Таким чином, на основі аналізу статистичних даних виявлено недостатню ефективність інноваційного розвитку Одеського регіону.

Узагальнення затверджених програм та стратегій регіонального розвитку свідчить, що, як правило, в регіонах діють стратегії соціально-економічного розвитку, до яких включено розділи, заходи або операційні цілі із зміцнення інноваційного потенціалу. Тобто у регіонах не існує єдиного підходу до визначення концептуальних положень інноваційного розвитку (див. табл. 10).

Таблиця 8

Динаміка структури капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в Одеському регіоні, %

Види економічної діяльності	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сільське, лісове та рибне господарство	6,1	9,3	3,9	4,7	9,2	8,8
Промисловість	13,0	15,3	37,9	36,5	17,8	15,8
Будівництво	14,0	19,3	17,3	17,7	18,3	19,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	28,8	20,8	21,4	17,0	26,8	24,9
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автомобілів	3,8	5,8	3,9	3,5	5,4	5,5
Інформація та телекомунікації	3,8	1,4	2,6	4,3	3,9	3,5
Операції з нерухомим майном	9,5	8,6	3,7	6,4	5,1	4,0
Тимчасове розміщення та організація харчування	2,1	0,7	0,4	0,7	2,2	1,4

Джерело: побудовано авторами на основі [20, с. 195–203]

Таблиця 9

Динаміка структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування в Одеському регіоні, %

Джерела фінансування	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кошти державного бюджету	3,1	6,9	1,6	1,1	1,4	0,8
Кошти місцевих бюджетів	5,2	6,7	2,9	3,1	4,7	4,1
Власні кошти підприємств	58,9	53,0	38,4	44,2	66,1	66,6
Кошти іноземних інвесторів	1,2	0,4	0,5	1,7	1,4	1,2
Кредити банків та інші позики	15,1	15,4	41,2	36,3	14,3	11,8

Джерело: побудовано авторами на основі [20, с. 204–207]

Таблиця 10

Порівняльний аналіз стратегій розвитку регіонів – визначення інноваційної компоненти

Регіони	Розділ (захід, операційна ціль) з інноваційного розвитку у стратегії
Дніпропетровська	Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року – операційна ціль «Інноваційний розвиток»
Львівська	Стратегія розвитку Львівської області на період до 2027 року (проект) – розділ «Стимулювання інновацій та розвиток галузей з високою доданою вартістю»
Закарпатська	Стратегія розвитку закарпатської області на період до 2020 року – розділ «Науково-технічний потенціал та інноваційна діяльність»
Чернівецька	Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року – розділи «Розвиток і модернізація інфраструктури» та «Розвиток науки та освіти»
Київська	Стратегія розвитку Київської області на період до 2020 року – розділ «Стійке економічне зростання та основи інноваційного розвитку багатогалузевої економіки»
Рівненська	Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року – операційна ціль «Створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційних підприємств»
Хмельницька	Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011–2020 рр. – захід «Зміцнення інноваційного потенціалу відповідно до потреб виробництва»
Харківська	Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року – розділ «Наука та інновації»
Полтавська	Стратегія розвитку Полтавської області до 2020 року – операційна ціль «Розвиток інноваційного та конкурентного виробничого сектору»
Вінницька	Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року – операційна ціль «Стимулювання інноваційних секторів економіки»
Одеська	Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року – стратегічна ціль «Впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку індустрії»

Джерело: авторська розробка

Разом з тим Дніпропетровська область має передовий досвід формування та затвердження «Регіональної програми інноваційного розвитку на період до 2020 року» та «Регіональної програми охорони та захисту інтелектуальної власності на період до 2020 року». У Львівській області реалізовано «Регіональну програму інноваційного розвитку на 2013–2015 роки», а в Полтавській області – «Регіональну програму «Інноваційний розвиток Полтавської області на 2012–2014 роки». У Вінницькій області розроблено та затверджено Програму економічного та соціального розвитку на 2016 рік, у якій серед пріоритетів визнано забезпечення інноваційного розвитку області та формування інноваційної інфраструктури. Отже, у сучасних умовах доцільним є використання передового досвіду ряду регіонів при розробці регіональної програми з інноваційного розвитку Одеської області.

Висновки. Серед заходів з активізації інноваційного розвитку Одеського регіону в контексті Стратегії економічного та соціального розвитку до 2020 року можна вказати такі:

1. Формування банку даних стосовно інноваційних пропозицій з урахуванням їх систематизації за ступенем готовності до використання в інноваційному процесі. Для цього потрібно:

- розробити алгоритм (типова переписка, форми подання, тимчасові нормативи обробки інформації тощо) та план системної роботи з організації контактів з розробниками інноваційних пропозицій з метою збору інформації й подання її до банку даних інноваційних пропозицій на сайті інфраструктури;

- запровадити постійно діючий семінар для розробників щодо методики подання інноваційних пропозицій;

- визначити можливості організацій, які можуть брати участь у розробці інноваційних пропозицій, у тому числі доведенні їх до стану придатності для використання в інноваційному процесі.

2. Формування банку даних потенційних виконавців інноваційних проектів:

- розробити науково-методичні основи щодо створення індустріальних парків: методологію інвентаризації інноваційних можливостей підприємств; проект типового договору про створення індустріальних парків;

- проаналізувати інноваційні можливості великих підприємств області;

- створити в регіоні індустріальні парки для прискореного розвитку інноваційних підприємств.

3. Формування механізмів фінансування інноваційних проектів різних категорій:

- визначити існуючі джерела фінансування різних етапів інноваційного процесу;

- провести дослідження щодо можливості створення регіональних фондів кредитування інноваційних проектів, венчурних фондів, компаній страхування ризиків інноваційної діяльності й формування їх із залученням різних інвестиційних джерел;

- розробити план заходів зі створення регіональних фондів кредитування інноваційних проектів, венчурних фондів, компаній зі страхування ризиків, пов'язаних з інноваційною діяльністю, компаній зі страхування ризиків, пов'язаних з підтримкою експорту інноваційних продуктів.

4. Розробка методики формування, державної реєстрації й супроводу інноваційних проектів:

- розробити методику системної роботи з формування інноваційних проектів з урахуванням специфіки вимог до їх складових елементів;

- розробити методичні вказівки з формування інноваційних проектів з урахуванням планування робіт методом складання календарних планів, положень про їх реєстрацію, кредитування з різних джерел, одержання пільг;

- розробити методику системної роботи із супроводу інноваційних проектів (визначити перелік параметрів, за якими здійснюється супровід проектів; передбачити здійснення контролю строків виконання робіт на основі календарного плану й організації системи їх координації);

- створити базу даних інноваційних проектів (з формування, супроводу, подальшого розвитку) з розміщенням матеріалів на сайті Одеської облдержадміністрації.

5. Формування системи інформаційної підтримки інфраструктури інноваційного розвитку:

- створити бази даних з інноваційних пропозицій, потенційних виконавців і джерел фінансування проектів;

- розробити графік формування регламентів інформаційного обміну між суб'єктами інфраструктури за функціональними завданнями і розділами планів робіт;

- сформувати список зацікавлених ЗМІ й організувати системну взаємодію з висвітлення роботи інфраструктури;

- розробляти щорічні плани видання спеціальної літератури з питань інноваційного розвитку з передбаченням фінансування видання такої літератури.

6. Формування системи підготовки кадрів для реалізації інноваційного процесу. Для цього необхідно:

- розробити план й організувати роботу з підготовки типових навчальних програм для студентів ВНЗ, інженерно-технічних працівників підприємств, співробітників адміністративних органів з управління інноваційними проектами;

- розробити презентаційні матеріали й організувати постійно діючі семінари в рамках виставок, нарад, презентацій тощо;

- проводити щотижневі семінари задля підвищення кваліфікації керівних інженерно-технічних працівників, співробітників адміністративних органів і післядипломної підготовки випускників вищих навчальних закладів;

- організувати роботу з використання різних модифікацій розроблених типових програм у навчальному процесі ВНЗ для підготовки фахівців різного рівня й спеціальностей;

- організувати публікацію методичних матеріалів щодо підвищення кваліфікації у сфері інноваційного розвитку й управління інноваційними проектами.

7. Формування механізмів сприяння просуванню інноваційних продуктів на внутрішньому й зовнішньому ринках:

- розробити план і провести роботи зі створення нових і залучення до цієї діяльності існуючих маркетингових компаній для просування на вітчизняному й світовому ринках інноваційних продуктів;

- розробити план дій з просування на світовому ринку інноваційних продуктів підприємств Одеського регіону за участю торговельних представництв України за кордоном;

- розробити алгоритм і план спільних дій із Одеською торгово-промисловою палатою щодо просування інноваційних продуктів на вітчизняному й світовому ринках.

Усі вищезазначені заходи доцільно використовувати при формуванні програми соціально-економічного розвитку області на 2016 рік та регіональної програми з активізації інноваційного розвитку Одеського регіону до 2020 року.

Реалізація комплексу заходів дасть змогу:

- підсилити темпи економічного зростання Одеського регіону через формування сприятливого інноваційного бізнес-середовища для малого та середнього бізнесу;
 - прискорити розвиток інноваційної активності суб'єктів малого та середнього бізнесу в області;
 - підвищити ефективність функціонування та взаємодії елементів інноваційної інфраструктури;
 - підсилити тенденцію зростання кількості малих інноваційних підприємств, зменшення рівня тіньового обороту в сфері підприємництва, збільшення внеску малого інноваційного бізнесу Одеського регіону в економіку України;
 - створити додаткові робочі місця;
 - поліпшити бізнес-клімат та створити позитивний імідж Одешини, залучити інвестиції в область;
 - збільшити обсяг інвестиційних ресурсів, залучених підприємствами Одеської області для реалізації інноваційних проектів;
 - підвищити інноваційну активність промислових підприємств;
 - збільшити обсяги виробництва інноваційної продукції.
- Надалі у наукових дослідженнях планується сформувати методичні підходи до оцінювання рівня інноваційного потенціалу Одеського регіону.

Література:

1. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року. – Одеса: Одеська обласна рада, 2011. – 68 с.
2. Соловйов В. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: [монографія] / В. Соловйов, Г. Кореняко, В. Головатюк. – К.: Фенікс, 2008. – 224 с.
3. Михненко А. Інновації в управлінні суспільним розвитком / А. Михненко, В. Бакуменко, С. Кравченко. – К.: Нац. Академія державного управління, 2009. – 116 с.
4. Мишко О. Теоретичні підходи до забезпечення інноваційного розвитку регіонів / О. Мишко // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія «Регіональна економіка». – Луцьк: РВВ Луцького нац. техн. ун-ту, 2013. – Вип. 10(39). – С. 125–132.
5. Чухно І. Роль інновацій в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону / І. Чухно // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 7. – С. 71–74.
6. Ротань Н. Інноваційний розвиток регіонів України та фактори, що на нього впливають / Н. Ротань, О. Комліченко // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві: зб. наук. праць. – Херсон: Херсонський коледж Одеського нац. політехнічного ун-ту, 2013. – Вип. 1(2). – С. 279–284.
7. Катерняк І. Формування регіональної інноваційної політики / І. Катерняк, А. Ліпенцев, Н. Мазій та ін.; за заг. ред. А. Ліпенцева. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. – 110 с.
8. Дегтярьова І. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід застосування / І. Дегтярьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diiovdz.pdf>.
9. Пашкевич М. Принципи регулювання інноваційних процесів в економіці України: перспективи для підприємств і регіонів / М. Пашкевич, Т. Гвініашвілі // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 230–233.
10. Доценко О. Рівень інноваційного розвитку регіонів України та фактори, які його формують / О. Доценко // Економічний вісник НГУ. – 2010. – № 4. – С. 25–35.
11. Гедз М. Інноваційний потенціал регіонів України / М. Гедз // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 2(12). – С. 208–212. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n2.html>.
12. Тульчинська С. Стратегія інноваційного розвитку регіонів України / С. Тульчинська // Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1246>.
13. Куценко Т. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів / Т. Куценко // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. – № 4. – С. 308–317. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua>.
14. Вахович І. Активізація інноваційної діяльності як основа концепції ефективного розвитку регіонів України / І. Вахович, Г. Денисюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 17. – С. 27–30.
15. Жихор О. Інноваційна політика розвитку регіонів: теорія та практика формування, механізми реалізації: [монографія] / О. Жихор. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – 544 с.
16. Драчук Ю. Оцінка обсягу капітальних інвестицій для інноваційного розвитку: регіональний аспект / Ю. Драчук, Л. Сав'юк, Н. Трушкіна // Науковий вісник Мукачівського державного університету: збірник наукових праць. Серія «Економіка». – Мукачів: Мукачівський держ. ун-т, 2016. – Вип. 1(5). – С. 216–224.
17. Драчук Ю. Аналіз розвитку інноваційного потенціала регіона – Одеської області / Ю. Драчук, Н. Трушкіна // Проблеми та перспективи розвитку національних економік: від мікро- до макrorівня: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (8 квітня 2016 р., м. Одеса). – Одеса: Міжнародний гуманітарний ун-т, 2016. – С. 77–81.
18. Драчук Ю. Порівняльний аналіз розвитку інноваційного потенціалу промисловості в регіонах України / Ю. Драчук, Н. Трушкіна // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 1(30). – С. 31–44.
19. Валовий регіональний продукт за 2004–2014 роки // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
20. Регіони України 2014 рік: статистичний збірник. – К.: Держ. служба статистики України, 2015. – Ч. II. – 682 с.
21. Капітальні інвестиції за 2011–2015 роки // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

Драчук Ю.З., Трушкіна Н.В. Предложения по активизации инновационного развития Одесского региона

Аннотация. Проанализирована динамика показателей инновационного потенциала Одесского региона: валовый региональный продукт в фактических и сопоставимых ценах; количество инновационно активных предприятий; объем затрат по направлениям инновационной деятельности; объем реализованной инновационной продукции; внедрение инновационных технологических процессов и инновационных видов продукции; объем капитальных инвестиций. Выполнен сравнительный анализ программ и стратегий развития регионов Украины для выявления инновационной компоненты. Предложен комплекс мероприятий по активизации инновационного развития Одесского региона.

Ключевые слова: инновационное развитие, Одесский регион, показатели, статистический анализ, оценка эффективности, направления активизации, мероприятия, ожидаемый эффект.

Drachuk Y.Z., Trushkina N.V. Proposals to enhance the innovative development of Odessa region

Summary. The innovative potential indicators' dynamics of Odessa region is analyzed: the gross regional product at current and constant prices; the number of innovative enterprises; the amount of costs in areas of innovation; the volume of sales of innovative products; introduction of innovative technological processes and innovative products; the volume of capital investments. The comparative analysis of programs and strategies for the development of regions of Ukraine is carried out to identify innovative components. The set of measures to enhance the innovative development of Odessa region is proposed.

Keywords: innovative development, Odessa region, indicators, statistical analysis, performance evaluation, activation directions, activities, expected effect.

Гуторов А.О.,

к.е.н.,

*старший науковий співробітник, докторант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
Національної академії аграрних наук*

ГЕНЕЗА ВИРОБНИЧОЇ КОНТРАКТАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті узагальнено досвід виробничої контрактації в аграрному секторі економіки України. Досліджено генезу виробничої контрактації від моменту її виникнення до сучасності. Визначено основні форми і фактори її розвитку.

Ключові слова: контракт, виробнича контрактація, квазі-інтеграція, вертикальні обмеження, аграрний сектор економіки, генеза.

Постановка проблеми. Проектом стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року передбачене формування інтеграційної багатукладності на селі. Одним із основних її організаційно-економічних механізмів є виробнича контрактація. Однак, незважаючи на правову визначеність та тернистий шлях свого розвитку, виробнича контрактація наразі практично не застосовується. З метою розроблення ефективних механізмів контрактних виробничих відносин узагальнення генези виробничої контрактації є актуальною і доточною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема контрактації не є новою у вітчизняній аграрній економічній науці. На пострадянському просторі, в т.ч. до умов УРСР, виробничу контрактацію досліджували В. Амбросов, М. Басов, Г. Брудний, Н. Бузенкова, П. Гайдучкий, К. Григор'єв, Г. Дерев'янка, В. Земський, В. Караваєв, Я. Кессель, В. Копаєв, С. Лур'є та інші.

Наразі проблема виробничої контрактації в аграрному секторі економіки декларативно поставлена у працях Ю. Гапуценка, М. Кропивка, О. Мороз, В. Семцова, Н. Скопенко, П. Саблук. Питання юридичного оформлення, генеза договірного контрактного права досліджуються Є. Андрюшиним, О. Близнюк, В. Корнієнком, Я. Самсоною, В. Семчиком, О. Шуміло, Т. Щетініною, В. Яковлевим та іншими. Натомість узагальнення генези виробничої контрактації в аграрному секторі економіки потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Основною ціллю статті є дослідження генези виробничої контрактації в аграрному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу. Контрактація як форма вертикальних обмежень в аграрному секторі економіки своїм корінням походить до феодального способу виробництва та епохи розквіту «шовкового шляху». З розвитком мануфактурного виробництва контрактація виконувала роль міжгосподарських відносин для забезпечення глибокого поділу праці. Натомість, у більш класичному розумінні виробнича контрактація виникла в 1885 р. у Японській колонії на Тайвані, де контракувалося виробництво цукру [1, с. 4]. Дещо раніше зароджується й ринкова контрактація у формі форвардних закупівель сільгосппродукції у Західній Європі та Російській імперії.

На теренах України виробнича контрактація почала розвиватися у 1918-1919 рр. зі встановленням радянської влади [2, с. 6]. Одне з перших її нормативних декларувань було здійснене на Всеросійській конференції РКП(б) у серпні 1922 р., коли взаємовідносини між окремими видами кооперації, між державою та кооперативною системою вбачалися шляхом акціонування або встановлення договірних відносин [3, с. 104]. Її стимулювання здійснювалося відповідно до декрету ВУЦВК та РНК УСРР «Про промислову кооперацію» від 12.10.1921 р., шостим параграфом якого для стимулювання кооперації передбачалося видавати замовлення кооперативам переважно перед приватними особами, авансувати кооперативи для виконання державних замовлень (у т.ч. сировиною і грошовими коштами), допомагати кооперативам у пошуку необхідних виробничих приміщень, набутті інструментів та при заготівлі сировини [4]. Декрет ВУЦВК та РНК УСРР «Про сільськогосподарську кооперацію» від 26.10.1921 р. розповсюдив дію названої норми на аграрний сектор економіки [5].

У той час контракувалися переважно посіви цукрових буряків та льону, оскільки переробні підприємства до початку процесу виробництва мали забезпечити собі принаймні мінімальний обсяг сировини. За укладеними угодами переробні підприємства зобов'язувалися прийняти і оплатити весь обсяг замовленої ними продукції, а також попередньо забезпечити виробників насінням та грошовими коштами у вигляді авансового (поворотного) платежу; остаточний же розрахунок відбувався в момент передачі-приймання товару. Сільськогосподарські товаровиробники зобов'язувалися засіяти площі відповідною культурою, здати продукцію у визначені терміни замовнику, отримуючи при цьому стабільний ринок збуту, фіксовану ціну та частину матеріальних ресурсів.

Недосконалості договірного і цивільного права призводили до фактів безвідповідального ставлення до контрактації, порушення контрактних угод селянами, коли одержані авансові платежі розкрадалися і використовувалися на особисті потреби тощо. Через відсутність методик ціноутворення на контракувану продукцію договірні ціни часто були необґрунтованими, істотно відрізнялися від ринкових, що не стимулювало до підвищення ефективності господарювання та розвитку контрактації в цілому [6, с. 136-140]. Певними недоліками контрактних заготівель також були короткотермінові договори з індивідуальними господарствами, авансовий характер контрактації, її незв'язність з сільськогосподарським кредитуванням і поставанням, що не давало змоги використовувати усі переваги квазі-інтеграції [7, с. 50-51].

Поштовхом до подальшого розвитку виробничої контрактації стало опублікування бесіди Й.В. Сталіна з іноземними робочими делегаціями від 5.11.1927 р., де контрактація визначалася як система, що дає вигоди обом сторонам, змикаючи

сільське господарство з промисловістю без посередників [8, с. 225]. Резолюцією XV з'їзду ВКП(б) «Про роботу на селі» від 19.12.1927 р. заходи щодо всебічної підтримки розвитку договірних відносин між кооперованим селянством і державними органами та відповідними галузями промисловості були визначені як одні з основних завдань партії [3, с. 433].

Відповідно до постанови ВКП(б) «Про основні підсумки й чергові задачі контракції зернових посівів» від 26.08.1929 р. контракція являла собою двосторонню угоду між заготівельниками й виробниками, що передбачає замовлення виробникам на певну кількість сільськогосподарської продукції відповідної якості та її організовану здачу в установлені строки на визначених договором умовах [3, с. 559]. Такий підхід до тлумачення суті договорів контракції повністю виключав можливість участі в ній одноосібних селян-товаровиробників. Об'єктивними передумовами цього були необхідність постійного перегляду договорів контракції при вході-виході селян з колгоспів та/або кооперативів, а також, не дивлячись на запроваджену кримінальну відповідальність, несумлінне ставлення значної кількості індивідуальних виробників до договірних умов.

Позитивним аспектом розвитку виробничої контракції у 1929-1930 рр. було запровадження так званого агромінімуму – мінімального набору агротехнічних заходів, які мав обов'язково виконувати контрактант для підвищення ефективності землеробства [9]. Наприклад, при виробництві ячменю та вівсу агромінімум зводився до очищення й сортування насіння, його протрусення, проведення меліоративних заходів (за потреби) та обкошування полів до початку цвітіння бур'янів. Додатковими заходами визначалися застосування мінеральних та органічних добрив, дезінсекція зерносховищ, лушення стерні та оранка на зяб, вапнування кислих ґрунтів, прибирання каміння з поля тощо [10, с. 32]. У тваринництві вводився відповідний зооветеринарний мінімум. Для нагляду за дотриманням цих вимог та надання відповідних порад було створено інститут агропознавчих осіб. Постановою РНК СРСР від 07.10.1929 р. «Про контракцію продуктів сільського господарства» були визначені основні обов'язки контракторів і контрактантів, відповідно до яких заготівельні організації були зобов'язані надавати основні та оборотні засоби, кредит на виробничі потреби (7-10% річних), агрономічну допомогу та організаційний супровід, включаючи послуги юристів та землевпорядників. Обов'язок товаровиробників полягав у здачі контракторам продукції у встановлені строки, відповідної якості та кількості за визначеною в договорі ціною, а також виконувати заходи з технічної реконструкції та колективізації сільського господарства [11].

Залежність розвитку виробничої контракції від урядових рішень в аграрному секторі економіки України протягом 1926-1929 рр. підтверджується її динамікою (табл. 1).

Так, колгоспи повинні були контракувати 25-30% валового збору зернових культур, понад 50% – зернобобових, більше 70% олійних культур та рису. Контракція ячменю фактично була розпочата у 1927 р., кукурудзи і махорки – у 1928 р., озимої пшениці і жита – у 1929 р. Процеси боротьби з одноосібними селянами-куркулями призводили до щорічного зменшення питомої ваги законтракованих посівів цукрових буряків.

Незважаючи на визначені урядові завдання розвиток виробничої контракції в аграрному секторі економіки гальмувався у 1929-1932 рр. через брак у контракторів якісного насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив тощо. Нерегулярність та несвоєчасність постачань оборотних засобів сільськогосподарським товаровиробникам призводило до

невиконання ними агромінімуму, зривів посівної кампанії і як наслідок – до зниження ефективності господарювання та недовиконання контрактних зобов'язань за обсягами і якістю продукції. Гонитва за виконанням державного плану хлібозаготівель протирічила суті контракції, сприяла її занепаду, оскільки націоналізовані заготівельні підприємства за рішенням місцевих партійних осередків могли змінювати умови договорів, збільшуючи обсяги продукції для більш ефективних і результативних господарств, порівняно зі збитковими.

Таблиця 1

Питома вага законтракованих посівів окремих сільськогосподарських культур у їх посівній площі в Українській СРР у 1926–1929 рр. (усі категорії господарств), %

Культура	Роки			
	1926	1927	1928	1929
Ячмінь	0,0	0,3	1,4	20,7
Кукурудза на зерно	0,0	0,0	2,1	13,4
Соняшник	5,7	8,6	11,3	20,1
Цукрові буряки (фабричні)	87,6	72,6	77,9	68,6
Махорка	0,0	0,0	35,6	57,7
Уся посівна площа	1,8	2,2	9,5	23,0

Джерело: розраховано автором за даними К. Григор'єва по законтракованих посівних площах [7, с. 49–50] та статистичними даними щодо посівних площ [12, с. 220–221]

У умовах суцільної колективізації з 1930 р. контракції не підлягали посіви та худоба кулацьких господарств, для яких установлювалися «тверді завдання» щодо обсягів здачі продукції державі.

Постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове постачання зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами» від 19.01.1933 р. договірна контракційна система заготівлі зернових культур була відмінена та замінена на «тверді завдання», які мали статус податку [13, с. 25]. Аналогічними постановами контракція замінювалася на обов'язкові постачання молока (від 23.09.1932 р.), м'яса (від 19.12.1932 р.), картоплі, насіння соняшнику (від 20.02.1933 р.), рису (від 05.03.1933 р.), вовни (від 10.03.1933 р.). Контракція при цьому в Україні залишалася діяти, але у плановому форматі, при виробництві цукрових буряків, конопль, льону, сої, сорго, овочів, фруктів, ягід, лікарських рослин, насіння кормових трав, сіна; у тваринництві – молодяку тварин і птиці, шкіри, пуху тощо. Грошові розрахунки при контракції були частково замінені на натуральну винагороду, зниження плану обов'язкового постачання, нарахування додаткових трудоднів. Так, постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про допомогу безкорівним колгоспникам у заведенні корів» від 14.08.1933 р. лише в Україні планувалося протягом 1933 р. придбати 275 тис. гол. телиць віком до 8 місяців, з яких 235 тис. гол. – на засадах контракції. При цьому контрактантам надавалася знижка на рівні 25% річного плану обов'язкового постачання державі молока і 20% м'яса за умови реєстрації договорів у сільраді [13, с. 609-610]. А з липня 1934 р. – дозволялося колгоспам нараховувати додатково 10-15 трудоднів за кожну телицю. Починаючи з 1935 р. широкого розповсюдження набула система грошового преміювання за постачання товарів понад законтракований обсяг продукції у формі простих премій або надбавок до договірної (планової) ціни. Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про визнання

контрактаційних договорів такими що мають силу закону і про відповідальність за порушення цих договорів» від 21.09.1935 р. за порушення умов договорів контрактатії передбачалася адміністративна (у вигляді штрафів і неустойок), майнова і кримінальна відповідальність [14, с. 800-801].

Можна стверджувати, що протягом 1930-1935 рр. виробнича контрактатія не носила характеру вільних ринкових договорів зобов'язань, а перетворення її на механізм суцільних примусових планових державних закупівель під гаслом соціалістичної реконструкції сільського господарства відіграло не останню роль у причинах і соціальних наслідках голоду 1932-1933 рр.

Відповідно до постанови Пленуму ЦК КПРС «Про скасування обов'язкових поставок і натуроплати за роботи МТС, про новий порядок, ціни і умови заготівель сільськогосподарських продуктів» від 17-18.06.1958 р., починаючи з урожаю 1958 р., обов'язкові постачання колгоспів були скасовані та замінені на механізм державних закупівель за погектарним принципом, а борги колгоспів – списані; встановлена відповідальність заготівельних організацій за зриви закупівель та псування продукції [15, с. 249-250].

Починаючи з 1961 р. закупівлі зерна, технічних культур, молока, м'яса та інших видів сільськогосподарської продукції здійснювалося на основі договорів контрактатії, які являли собою державне замовлення колгоспам і радгоспам на виробництво необхідного обсягу продукції [16]. Правовий статус договорів контрактатії сільськогосподарської продукції був визначений Законом СРСР «Про затвердження основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 08.12.1961 р. [17], а також відповідними нормами цивільних кодексів союзних республік, розроблених на його основі. Зокрема, ст. 255 Цивільного кодексу Української РСР від 18.07.1963 р. визначався зміст договору контрактатії, де суттєвими умовами були кількість (за видами продукції), якість, строки, порядок і умови доставки та місця здачі сільськогосподарської продукції; обов'язок заготівельних організацій і підприємств своєчасно прийняти продукцію і оплатити її за встановленими цінами, а також строки і розміри видачі грошових авансів колгоспам; обов'язки по наданню колгоспам, радгоспам та іншим господарствам допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на

приймальні пункти і підприємства; взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними обов'язків [18]. При цьому регулювання і координація виробничої контрактатії відносилися до повноважень Ради Міністрів СРСР та відповідно до Міністерства заготівель СРСР і союзних республік.

Постановою Ради Міністрів СРСР «Про договори контрактатії сільськогосподарської продукції» від 04.01.1966 р. № 4 був затверджений типовий договір контрактатії. У подальшому вони переглядалися і деталізувалися за окремими видами сільгосппродукції (1971 р., 1983 р.), а відповідно до наказу Держагропрому СРСР від 02.09.1988 р. були замінені на 23 примірні договори контрактатії. Основні умови договорів контрактатії, порядок їх укладення та виконання був регламентований «Положенням про порядок укладення та виконання договорів контрактатії сільськогосподарської продукції», затвердженим наказом Держкомзаготівель СРСР від 06.01.1961 р. з відповідними змінами редакцій та перезатвердженням наказами Міністерства Заготівель СРСР від 22.10.1970 р., 31.12.1976 р., 15.11.1983 р., і Держагропрому СРСР від 15.04.1987 р. та 27.12.1988 р. Державні закупівлі окремих видів сільгосппродукції додатково регулювалися відповідними інструкціями про порядок і умови здачі та приймання, де зазначалися показники якості, їхня відповідність державним стандартам (ГОСТ) тощо.

Для економічного стимулювання виробничої контрактатії в аграрному секторі економіки встановлювалися відповідні диференційовані надбавки до чинних на певний момент часу планових цін, надбавки за приріст реалізації продукції понад договірний (плановий) обсяг, надбавки за якість продукції, строки її здачі, передбачалося преміювання керівництва і працівників господарств за підсумками року тощо.

Динаміка законтракованих державою обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за 1960-1990 рр. свідчить про те, що у натуральному виразі вони зростали пропорційно або більшими темпами порівняно з нарощенням виробництва. Так, середньорічний темп приросту валового виробництва зерна становив 2,9%, а його контрактних закупівель – 3,3%, цукрових буряків – 1,1 та 1,3%, насіння соняшнику – 1,5 і 2,9%, м'яса всіх видів – 2,5 і 4,1%, яєць – 2,8 й 5,8% відповідно.

Співвідношення обсягів контрактатії та виробництва сільгосппродукції з одного боку є свідченням розвитку планової

Таблиця 2

Питома вага сільськогосподарської продукції, закупленої Українською РСР за договорами контрактатії, у валовому виробництві в 1940–1990 рр. (усі категорії господарств), %

Вид продукції	1940 р.	1950 р.	1960 р.	У середньому за рік					
				1961–1965	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986–1990
Зерно, всього	35,5	42,3	27,0	37,5	33,3	34,9	32,5	34,0	34,2
Насіння соняшнику	51,4	62,7	51,6	60,9	70,0	76,6	74,7	80,8	81,6
Цукрові буряки (фабричні)	97,1	95,2	91,5	94,3	91,7	88,7	85,3	88,8	92,0
Волокно льону-довгунця	54,7	64,2	87,0	93,0	92,4	96,9	97,1	98,4	98,8
Картопля	8,8	6,5	7,0	8,3	8,8	11,5	13,4	16,2	16,5
Овочі, всього	24,2	28,3	33,2	45,4	55,0	59,8	64,5	67,5	66,9
Плоди, ягоди і виноград	14,8	15,6	30,3	40,2	46,4	51,4	53,4	54,5	50,8
М'ясо у забійній вазі, всього	27,1	23,8	46,0	50,7	58,8	66,5	65,2	63,1	70,6
Молоко, всього	14,1	22,7	42,9	49,4	55,1	60,7	62,6	65,7	73,2
Вовна	46,7	81,5	45,3	43,7	43,0	44,0	44,4	44,8	47,5
Яйця, всього	31,7	18,2	22,7	29,6	38,6	50,6	57,0	59,8	59,9

Джерело: розраховано автором на основі [25–27]

системи закупівель, з іншого – виконанням державою своїх функцій щодо гарантування продовольчої безпеки і сталого розвитку усіх галузей сільського господарства та сфер АПК (табл. 2).

Із набуттям Україною незалежності був проголошений курс на ринкові трансформації. У результаті налагоджені міжгалузеві відносини були зруйновані, виробнича контрактиція поступово перестала використовуватися як ефективний механізм державних закупівель та регулювання аграрного ринку.

Одним з останніх нормативно правових актів щодо розвитку виробничої контрактиції в аграрному секторі економіки УРСР стала постанова Ради Міністрів УРСР «Про стимулювання укладання договорів контрактиції сільськогосподарської продукції на 1991 рік матеріально-технічними ресурсами» від 28.12.1990 р. № 393, відповідно до якої сільгосптоваровиробникам за реалізовану державі продукцію постачаються матеріально-технічні ресурси (перш за все паливо-мастильні матеріали, мінеральні добрива та будівельні матеріали) за оптовими цінами і тарифами. Незаконтрактована продукція повинна реалізовуватися на вільному ринку, а її виробники не мали права претендувати на означені державні преференції [28].

Економічна криза 90-х рр. ХХ ст., її поширення на аграрний сектор економіки, вимагали від держави регуляторних дій, направлених на гарантування продовольчої безпеки, виконання міжнародних договорів за товарними постачаннями та формування еквівалентності обмінних операцій. У цьому контексті були поступово прийняті нормативно-правові акти, які провадили розвиток системи виробничої контрактиції на селі. Так, постановою Кабінету Міністрів УРСР «Про розвиток селянських (фермерських) господарств» від 20.07.1991 р. № 96 селянським (фермерським) господарствам дозволялося укладати угоди контрактиції і брати участь в системі державних закупівель [29]. Відповідно до положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про механізм економічного стимулювання укладання договорів контрактиції сільськогосподарської продукції на 1992 рік» від 30.12.1991 р. № 395 контрактиція розповсюджувалася і на сільськогосподарські кооперативи, був запроваджений зустрічний продаж продукції, встановлені штрафні санкції за невиконання договірних

зобов'язань тощо [30]. Відповідні роз'яснення щодо практики провадження контрактиції надавав і Вищий арбітражний суд України. Протягом 1992-1997 рр. окремо були встановлені державні преференції для виробників цукрових буряків і цукру-піску, цикорію, льоно- та коноплепродукції. Право державного управління виробничої контрактицією було надане у 1993 р. Міністерству сільського господарства і продовольства України та згодом скасоване у 1998 р. без перевизначення [31].

Не дивлячись на певні намагання держави стабілізувати кризову ситуацію в галузі, уряд відмовився проводити закупівлю сільгосппродукції за контрактною формою, зберігши закупівлю лише для державного резервного фонду. Через брак коштів переробні підприємства до 2000 р. також скоротили до мінімальних обсягів переробку закупленої сировини, перейшли на давальницькі схеми з бартерними розрахунками. Так, якщо у 1990 р. питома вага реалізованого зерна заготівельним організаціям становила 81,1% від загального обсягу продажу, то в 1995 р. – 37,5%, у 2000 р. – 4,0%. У 2000 р. сільгоспідприємства реалізували заготівельникам лише 2,0% насіння олійних культур проти 99,2% в 1990 р.; 20,2% худоби та птиці, що на 72,0 відсоткових пункта менше за рівень 1990 р. тощо.

Бартерні операції, які являють собою вид неповних та недосконалих контрактів, в умовах гіперінфляції 1992-1995 рр. замінили грошові розрахунки за багатьма видами продукції. Як свідчать дані Держстату України, найбільшого розквіту бартер набув у 1996-1997 рр. у рослинництві, коли обмінювалося понад 59% насіння олійних культур, третина всього товарного зерна, більше чверті валового виробництва картоплі тощо. Бартерні операції у тваринництві були порівняно менш поширеними зважаючи на швидкоплинний характер сировини та продуктів її переробки (табл. 3).

Розвитку бартеру також сприяли нові оператори аграрних ринків – зернотрейдери, які виникли у середині 90-х рр. ХХ ст. і монополізували канали товароруку продукції до заготівельних і переробних підприємств. Після прийняття указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 03.12.1999 р. № 1529/99, а також низки інших законодавчих актів з питань аграрної реформи, в т.ч. «Положення про механізм розрахун-

Таблиця 3

Питома вага продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами України за бартерними угодами, 1995–2005 рр., %

Вид продукції	Роки										
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Продукція рослинництва	19,2	23,2	29,8	37,3	37,6	25,0	10,4	6,1	2,4	1,3	0,8
Зерно, всього	12,8	18,1	28,7	33,3	33,7	25,4	11,9	6,8	2,4	1,4	0,7
Насіння олійних культур	55,2	59,0	59,5	54,0	54,2	36,3	11,3	5,8	2,6	1,2	0,7
Цукрові буряки (фабричні)	0,1	0,7	1,2	2,2	2,8	5,4	2,8	4,6	2,9	1,9	1,5
Картопля	9,9	21,1	25,4	26,2	18,0	16,4	5,6	3,7	1,1	1,1	0,3
Овочі, всього	3,9	8,6	10,2	16,8	20,7	15,4	5,9	3,9	1,8	0,8	0,1
Плоди і ягоди	4,3	7,0	13,4	13,9	14,0	10,8	5,2	1,3	1,4	1,6	0,1
Продукція тваринництва	6,1	8,9	10,5	10,2	10,3	6,2	2,1	1,2	0,5	0,3	0,2
М'ясо у забійній вазі, всього	10,4	12,7	13,5	13,0	12,2	7,6	2,0	1,2	0,5	0,2	0,1
Молоко, всього	0,8	3,0	6,8	6,1	7,2	4,8	2,0	1,1	0,4	0,2	0,1
Вовна	8,9	13,6	17,4	19,6	13,4	7,8	2,2	1,9	0,6	0,0	0,1
Яйця, всього	4,1	7,6	10,4	15,6	14,0	7,8	4,2	2,5	1,1	1,1	1,0
Продукція с.-г., всього	12,0	16,2	23,4	26,2	27,1	18,7	7,6	4,5	1,7	1,0	0,6

Джерело: побудовано автором на основі [32–33]

ків під час закупівлі сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб та їх реалізації з державних ресурсів через біржовий товарний ринок» (Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1288), бартерні операції, так і виробнича контракція різко скоротилися за обсягами, та до 2005 р. майже повністю зникли (за даними статистичного обліку). Для цілей державних закупівель почали застосовувати форвардні і ф'ючерсні контракти.

Наразі правовий статус виробничої контракції визначений ст. 713 Цивільного кодексу України (від 16.01.2003 р. № 435-IV), де за договором контракції сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору [34]. Господарським кодексом України (16.01.2003 р. № 436-IV) визначений зміст та суттєві умови договору контракції й сфера його застосування – державна закупка сільськогосподарської продукції відповідно до державних замовлень (ст. 272). Також задекларовані процесуальні особливості виконання договорів контракції, терміни погодження календарних графіків здачі продукції (ст. 273), передбачена відповідальність за договором контракції у формі неустойки, штрафу та повного відшкодування збитків (ст. 274) [35]. У зв'язку з відсутністю затвердженого Кабінетом міністрів України типового договору контракції та Положення про контракцію сільськогосподарської продукції цей вид квазі-інтеграційних економічних відносин зараз майже не діє. Крім того, чинна методологія статистики Держстату України також не передбачає обліку контракції, що унеможливило її аналіз.

Наявна статистична база дозволяє аналізувати лише одну з архаїчних форм виробничої контракції – давальництво. Відповідно до умов давальницьких контрактів переробне підприємство має за певну матеріальну винагороду переробити надану йому сировину та повернути готову продукцію замовнику – власнику сировини. У нормативно-правовому полі України питання давальницьких операцій урегульовані Податковим кодексом України (від 02.12.2010 р. № 2755-VI) та Митним

кодексом України (13.03.2012 р. № 4495-VI) у разі здійснення міжнародних давальницьких операцій.

Давальницькі схеми контракування продукції в аграрному секторі економіки України набули свого розвитку в 1994-1996 рр. поряд із бартерними операціями (табл. 4).

Тоді їхньою основною метою було збереження міжгалузевих та міжгосподарських відносин, особливо для продукції, що має обмежений ринок збуту. Поряд зі стабільним каналом реалізації певної кількості продукції, при провадженні давальницьких операцій, сільськогосподарські товаровиробники стикнулися з проблемою подальшого продажу продуктів її переробки, що у 1996-2005 рр. створило підґрунтя для розвитку вторинного бартеру. Так, у 1996 р. бурякоسیїні господарства майже 94% всього валового виробництва цукрових буряків (фабричних) здавали цукровим заводам за давальницькими контрактами, що у 79,1 раза перевищувало обсяги реалізації на позабіржових ринках. Не дивлячись на мізерні обсяги бартеру цукрових буряків (див. табл. 3), бартер цукру-піску сільгосппідприємствами перевищував 55% тощо. Згодом, давальницькі операції почали перетворюватися на механізм оптимізації податкових платежів, а з виникненням і розвитком вертикально-інтегрованих агропромислових формувань – на мінімізацію трансакційних витрат і схеми ухиляння від сплати державного мита. З розвитком митного законодавства у частині регулювання трансфертного ціноутворення та оподаткування операцій з давальницькою сировиною їхня питома вага у структурі виробництва й реалізації за всіма видами продукції істотно зменшилася, будучи заміненіми вертикальною інтеграцією з внутрішньогосподарськими товарними операціями.

Висновки і пропозиції. Дослідження генези виробничої контракції в аграрному секторі економіки свідчить, що вона є ефективною формою квазі-інтеграційних відносин. Розвиток контракції за часів СРСР відбувався на планово-адміністративних державних началах, самі договори до 1958 р. носили характер адміністративного примусу. Реформи 1960-1990 рр. дещо лібералізували контракцію, але відсутність ринкових механізмів не змінили її суті й характеру здійснення. Із набуттям незалежності України до 2000 р. виробнича контракція виконувала роль механізму державних закупівель, в умовах гіперінфляції деградувала до давальництва та бартерних операцій. Розвиток

Таблиця 4

Місце давальницьких операцій сільськогосподарських підприємств України у виробництві та реалізації окремих видів продукції

Вид продукції	1996 р.		2000 р.		2005 р.		2010 р.		2015 р. ¹	
	до обсягу реалізації, % ²	до валового виробництва, %	до обсягу реалізації, % ²	до валового виробництва, %	до обсягу реалізації, % ²	до валового виробництва, %	до обсягу реалізації, % ²	до валового виробництва, %	до обсягу реалізації, % ²	до валового виробництва, %
Зерно, всього	1,20	0,68	0,61	0,32	1,01	0,54	0,21	0,14	0,20	0,16
Насіння соняшнику	–	–	1,10	0,84	1,32	0,96	0,50	0,30	0,21	0,20
Цукрові буряки (фабричні)	у 79,1 раза	93,96	72,84	40,42	112,22	50,04	60,24	33,91	88,72	36,26
Картопля	3,39	0,79	3,25	1,29	0,58	0,18	0,00 ³	0,00 ³	0,00 ³	0,00 ³
Овочі, всього	3,69	2,43	1,75	0,96	2,87	1,56	0,18	0,09	1,97	1,32
Худоба та птиця у живій вазі	1,19	1,83	0,74	1,34	0,19	0,32	0,23	0,23	2,06	2,00
Молоко, всього	8,40	5,50	5,06	3,29	1,26	0,92	0,02	0,02	0,00 ³	0,00 ³
Яйця, всього	0,52	0,48	0,21	0,19	0,12	0,11	0,06	0,06	0,11	0,10

Примітки: 1 – без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції; 2 – до загального обсягу реалізації давальницька сировина не включасться; 3 – явище відбулося, але у вимірах, менших за прийняті у таблиці розряди.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України

процесів вертикальної інтеграції, відсутність Положення про контракцію сільськогосподарської продукції та заміна механізмів державних закупівель сприяють занепаду контракції як ефективної форми міжгосподарських та міжгалузевих відносин.

Література:

1. Rehber E. Contract Farming: Theory And Practice / E. Rehber. – Hyderabad: The Icfai University Press, 2007. – 181 p.
2. Караваев В.А. Совершенствование контракції сельскохозяйственной продукции / В.А. Караваев, Н.Г. Бузенкова. – М.: ЦНИИЭТЭИ, 1971. – 46 с.
3. Савельев М. Директивы ВКП(б) по хозяйственным вопросам / М. Савельев, А. Поскребышев. – М.-Л.: Огиз – Гос. соц. экон. изд-во, 1931. – 878 с.
4. О промысловой кооперации: Декрет Всеукраинского Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров У. С. С. Р. от 12 октября 1921 года [Листовка] / [авт. Ермошенко В.И., Раковский Х.Г., Лебедь Д.З.]. – Харьков: РВЦ ; тип. Харьковского Губсоюза, 1921. – 2 с.
5. Про сільськогосподарську кооперацию: Декрет ВУЦВК і РНК УСРР від 26 жовтня 1921 р. // Збір Законів і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1921. – № 21. – Ст. 618.
6. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы: В 5 т. / [Гл. ред. совет: В. Данилов, Р. Маннинг, Л. Виола и др.]. – М.: РОССПЭН, 1999. – Т. 1: Май 1927 – ноябрь 1929 / [Сост.: В. Данилов и др.]; Редактор: В. Данилов (отв. ред.) [и др.]. – 1999. – 877, [2] с.
7. Григор'єв К. Виробничу кооперування та контракція / К. Григор'єв. – Харків: Держ. вид-во України, 1930. – 70, [2] с.
8. Сталин И.В. Сочинения [в 13 т.] / И.В. Сталин; Ин-т Маркса-Энгельса-Ленина при ЦК ВКП(б). – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1946-1955. – Т. 10: 1927. Август-декабрь. – 1952. – 400 с.
9. О мерах к поднятию урожайности: Постановление 4-ой сессии ЦИК СССР IV созыва от 15.12.1928 г. // СЗ СССР, 1928. – № 69. – Ст. 643.
10. Брудный Г. Контракция с.-х. продуктов / Г. Брудный. – Л.: Лен. обл. изд., 1931. – 62 с.
11. О контракції продуктов сельского хозяйства: Постановление СНК СССР от 07.10.1929 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=26167>.
12. Народное хозяйство УСРР: статистический довідник / за ред. О.М. Асаткіна. – К.: Народное хозяйство та облік, 1935. – 664 с.
13. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических республик за 1933 г. / Упр. делами Сов. Мин. СССР. – М.: [б. и.], 1948. – 933 с.
14. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза Советских Социалистических республик за 1935 г. / Упр. делами Сов. Мин. СССР. – М.: [б. и.], 1947. – 1033 с.
15. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986) [в 15 т.] / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС [9-е изд.]. – М.: Политиздат, 1983-1989. – Т. 9: 1956-1960. – 1986. – 574 с.
16. О перестройке и улучшении организации государственных закупок сельскохозяйственных продуктов: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 25.01.1961 г. // СП СССР. – 1961. – № 4. – Ст. 21.
17. Об утверждении основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 08.12.1961 г. // Ведомости ВС СССР. – 1961. – № 50. – Ст. 525.
18. Цивільний кодекс Української РСР: Кодекс № 1540-VI від 18.07.1963 р. (в початковій редакції) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718>.
19. О договорах контракції сельскохозяйственной продукции: Постановление Совета Министров СССР № 3 от 04.01.1966 г. // СП СССР. – 1966. – № 2. – Ст. 11.
20. Положение о порядке заключения и исполнения договоров контракції сельскохозяйственной продукции: [Утв. приказом Гос. ком. заготовок СССР от 06.01.1966 г.]. – М.: [б. и.], 1967 – 14 с.
21. Положение о порядке заключения и исполнения договоров контрак-тации сельскохозяйственной продукции: [Утв. при-

- казом М-ва заготовок СССР от 22.10.1970 г.] / М-во заготовок СССР. – М.: Россельхозиздат, 1975. – 14 с.
22. Положение о порядке заключения и исполнения договоров контракції сельскохозяйственной продукции: [Утв. приказом М-ва заготовок СССР от 31.12.1976 г.] / М-во заготовок СССР. – М.: [б. и.], 1977. – 11 с.
23. Положение о порядке заключения и исполнения договоров контракції сельскохозяйственной продукции: [Утв. приказом М-ва заготовок СССР от 15.11.1983 г.]. – М.: [б. и.], 1983. – 15 с.
24. Положение о порядке заключения и использования договоров контракції сельскохозяйственной продукции: [Утв. приказом Госагропрома СССР от 15.04.1987 г. № 300]. – М.: [б. и.], 1987 – 20, [1] с.
25. Народне господарство Української РСР в 1964 р.: стат. щорічник / відпов. за вип. П.С. Булгаков. – К.: Статистика, 1965. – 694 с.
26. Народное хозяйство Украинской ССР в 1988 г.: стат. ежегодник / отв. за вып. В.В. Самченко. – К.: Техника, 1989. – 471 с.
27. Народное хозяйство Украины в 1991 р.: стат. щорічник / відпов. за вип. В.В. Самченко. – К.: Техника, 1992. – 468 с.
28. Про стимулювання укладання договорів контракції сільськогосподарської продукції на 1991 рік матеріально-технічними ресурсами: постанова Ради Міністрів УРСР Кодекс № 393 від 28.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393-90-%D0%BF>.
29. Про розвиток селянських (фермерських) господарств: постанова Кабінету Міністрів УРСР № 96 від 20.07.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96-91-%D0%BF>.
30. Про механізм економічного стимулювання укладання договорів контракції сільськогосподарської продукції на 1992 рік: постанова Кабінету Міністрів України № 395 від 30.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/395-91-%D0%BF>.
31. Про затвердження Положення про Міністерство сільського господарства і продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України № 781 від 18.09.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/781-93-%D0%BF>.
32. Статистичний щорічник України за 2001 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2002. – 645 с.
33. Статистичний щорічник України за 2005 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 576 с.
34. Цивільний кодекс України: Кодекс № 435-IV від 16.01.2003 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
35. Господарський кодекс України: Кодекс № 436-IV від 16.01.2003 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Гуторов А.А. Генезис производственной контракції в аграрном секторе экономики Украины

Аннотация. В статье обобщен опыт производственной контракції в аграрном секторе экономики Украины. Исследован генезис производственной контракції от момента ее зарождения до современности. Определены основные формы и факторы ее развития.

Ключевые слова: контракт, производственная контракція, квази-интеграция, вертикальные ограничения, аграрный сектор экономики, генезис.

Hutorov A.O. Genesis of production contracting in the agrarian sector of the economy of Ukraine

Summary. The article considers the generalized case study of production contracting in the agrarian sector of the economy of Ukraine. The genesis of production contracting from the moment of its origin up to the present state is investigated. Major forms and factors of its development are defined.

Keywords: contract, production contracting, quasi-integration, vertical restrictions, agrarian sector of economy, organization of production, genesis.

*Плисенко Г.П.,**здобувач кафедри підприємництва та бізнесу,
Київський національний університет технологій та дизайну*

ЕКОНОМІЧНІ ТА ІМІДЖЕВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СФЕРІ БІЗНЕСУ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено економічну сутність забезпечення інтеграційної взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти, визначено економічні та іміджеві механізми забезпечення такої взаємодії. Запропоновано основні форми взаємодії бізнесу та вищої освіти.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, інтеграція, імідж ВНЗ, концепція брендингу, інтегративна взаємодія.

Вступ та постановка проблеми. Нині економіка України перебуває в складних економічно-соціальних умовах, це насамперед пов'язано із низьким рівнем власного виробництва, нестабільністю фінансово-валютного механізму, зміною влади тощо. Розвиток успішного бізнесу, екстенсивними чинниками якого були дешеві робоча сила, сировина та виробнича база, а також доступ до влади, а отже, до державного бюджету, надав можливість сформувати у державі так звану олігархічно-кланову економіку, характерною рисою якої є надзвичайно низький попит на науковий продукт з боку вітчизняної промисловості. Разом із недостатнім державним фінансуванням наукової сфери це призвело до значного відставання наукової та освітньої галузей і уповільнення інноваційних процесів в країні [10, с. 8]. Забезпечення інтеграційної взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти дасть змогу використовувати науковий потенціал вищої освіти, що в свою чергу забезпечить економічно-соціальне зростання країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення інтеграційної взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як Й. Даньків [7], І. Мачуліна [9], С. Ніколаєнко [10], Г. Немяшук [12], С. Свіжєвська [14] та ін. Іміджеві механізми забезпечення взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти розглядали такі науковці, як В. Щербак [2], О. Бачинська [3], Н. Горбенко [5], Ю. Карпенко [8] та ін. Серед російських вчених можна виділити Л. Даніленко [6], Г. Резнік [13] та ін. Серед іноземних науковців, які досліджували маркетинг та імідж вищої освіти є Г. Беккер [4], К. Фокс [15] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності значної кількості наукових робіт із питань інтеграційної взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження економічної сутності інтегративної взаємодії бізнесу та вищих навчальних закладів. Необхідна розробка та впровадження сучасних форм такої взаємодії. Недостатньо вивчена концепція брендингу для забезпечення вищих навчальних закладів сприятливого іміджу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні економічних та іміджевих механізмів забезпечення інтеграційної взаємодії в сфері бізнесу та вищої освіти.

Результати дослідження. Інтеграція (від лат. Integration відновлення, поповнення; цілий) це об'єднання чого-небудь в єдине ціле [11, с. 255]. Інтеграція бізнесу та вищої освіти може представляти собою об'єднання двох і більше суб'єктів для досягнення чітко визначеної спільної мети. Інтеграція представляє цілісну систему в якій налагоджений механізм взаємодії різних сфер бізнесу та вищої освіти, визначені взаємовідносини з урахуванням виконуваних функцій для підвищення ефективності здійснення поставлених завдань і реалізація яких відбудеться за використанням наявних ресурсів.

Згідно закону України «Про вищу освіту» [1], наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Суб'єктами наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є наукові, науково-педагогічні працівники, особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, інші працівники вищих навчальних закладів, а також працівники підприємств, які спільно з вищими навчальними закладами провадять наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність. Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу.

Інтегративна взаємодія різних сфер бізнесу та вищої освіти включає сукупність економічного, структурно-організаційного, соціально-правового і глобалізаційного аспектів. Економічний аспект пов'язаний з формуванням ринкових відносин, які, включаючись в усі сфери діяльності людини, трансформують науково-освітню діяльність щодо її залежності від комерційної забезпеченості. Структурно-організаційний аспект інтеграції пов'язаний з економічним і тому здійснюється на всіх рівнях народного господарства: мікро-, мезо-, макrorівнях. Освітньо-наукові структури можуть об'єднуватися з промисловістю, бізнесом, органами влади і стати групою близько розташованих і пов'язаних між собою організацій, що доповнюють одна одну у своєму середовищі діяльності [9, с. 124].

Нині спостерігається тенденція зменшення рівня самодостатності і дієздатності бізнесу та вищої освіти як незалежних сфер економічно-соціальної діяльності. Реалії нинішнього часу потребують нового рівня інтеграції, що відображатимуть реальні зв'язки бізнесу та вищої освіти, і займуть центральне місце в об'єктивному процесі взаємодії освіти та бізнесу. Також це забезпечить практичне застосування отриманих знань молодими фахівцями на ринку праці і наукові розробки матимуть можливість впроваджуватися в різні сфери бізнесу. Інтегра-

ційна взаємодія бізнесу та вищої освіти є визначальним чинником ефективності використання інноваційних технологій, що, у свою чергу, забезпечить підвищення рівня конкурентних переваг вітчизняних підприємств.

Одним із основних чинників підвищення рівня конкурентних переваг ВНЗ на ринку освітніх послуг є сприятливий імідж.

Імідж вищого навчального закладу це загальне уявлення, що складається з набору переконань і відчуттів, яке складається у споживачів (реальних і потенційних) освітніх товарів і послуг навчальної організації [14, с. 110]. Усе, що стосується університету, свідчить про його імідж – його будівлі й ландшафти, одяг та поведінка студентів, діяльність спортивних команд та багато іншого. Але основою для престижного та привабливого іміджу є академічні й інші програми, що пропонуються, та професорсько-викладацький склад, який їх забезпечує. Кожен вищий навчальний заклад прагне відвести собі місце в думках тих, чия точка зору має значення – абітурієнтів, медіа та широкого загалу [15, с. 11]. Імідж ВНЗ це перш за все його навчально-педагогічний чи науково-навчальний рівень. Імідж як образ і уявлення про сучасний університет виявляється багатовимірним і може формуватися по відношенню до окремих видів діяльності та послуг і лише потім особливим чином складатися в загальний образ [8, с. 119].

Суб'єкти ринку освітніх послуг приймають рішення про місце навчання в освітніх установах в залежності від статусу вузу і його іміджу в регіоні. Потенційні абітурієнти при виборі вузу керуються різними факторами: порадами батьків і друзів, комунікаційним впливом на основі маркетингових інструментів, відгуками випускників вузу, перспективами кар'єрного росту, престижем професій та ін. [13, с. 1].

В контексті нинішнього стану соціально-економічних умов сприятливий імідж ВНЗ вимагає кропіткої роботи з пошуку нових засобів створення такого іміджу, зміцнення брендових позицій і в кінцевому результаті досягнення основної мети – забезпечення ВНЗ достатньою кількістю споживачів, тобто абітурієнтів. Структуру іміджу ВНЗ складають: імідж освітнього товару (послуги); імідж споживачів освітнього товару (послуги); внутрішній імідж вузу; імідж керівника вузу; імідж викладачів і студентів вузу; візуальний імідж вузу; соціальний імідж вузу; бізнес-імідж вузу [14, с. 111].

Концепція брендингу зарекомендувала себе як одна з найбільш перспективних ідей, що сприяють інтеграції маркетингового комунікаційного інструментарію в єдину систему. Останнім часом вітчизняні вищі навчальні заклади усе активніше звертаються у своїй діяльності до концепції брендингу з позиції посилення іміджу ВНЗ [2, с. 53]. Бренд вуза – це емоційний стан людини, який виникає при згадці будь-яких характерних іміджевих ознак вузу [4, с. 121].

Імідж сучасного університету формується для вирішення тактичних завдань, імідж динамічний і у певному сенсі слова повинен відповідати моді. Імідж це інструмент регулювання та формування поведінки його персоналу. Тому імідж повинен бути сильним, тобто бути конкурентним, сильніше впливати на поведінку клієнтів, а також сильним у тим-

часовому аспекті – його сила повинна сприяти стійкості образу в часі, в тривалій перспективі. Крім того, імідж повинен бути сприятливим для бізнесу університету і для споживача, для обміну цінностями між цими взаємодіючими сторонами, сприятливим у сенсі полегшення транзакцій і зниження транзакційних витрат університету і споживача. Саме унікальність іміджу повинна вирізняти сучасний університет серед інших освітніх установ [5, с. 39–40].

Л. Даніленко виокремлює сукупність наступних складових цілеспрямованого створення іміджу [6]: загальну популярність і репутація освітньої установи; швидкість реагування на зміни запитів споживачів; інноваційний потенціал та його реалізацію; престиж освітніх програм; рекламна політика освітньої установи; рівень розвитку та характер закордонних зв'язків; фінансова забезпеченість (стійкість); конкурентний статус. Важливим аргументом конкурентоспроможності освітньої установи є і наявність у нього сприятливого іміджу, тобто думки батьків і дітей, колег, державних органів.

Імідж ВНЗ повинен бути:

– позитивним (створювати хорошу репутацію і образ закладу);

Рис. 1. Форми взаємодії бізнесу та вищих навчальних закладів

Джерело: узагальнено автором

- цільовим (відповідати вимогам контактних аудиторій);
- справжнім (містити повну достовірну інформацію про об'єкт);
- перспективним (у плані бізнес-розвитку ВНЗ);
- конкурентним (стійким у часі);
- унікальним (виділяти ВНЗ серед інших) [3].

Сприятливий імідж ВНЗ повинен бути забезпечений підтримкою морально-етичними цінностями, що є основними складовими корпоративної культури ВНЗ, в тому числі відповідною поведінкою студентів. Вдало сформований імідж забезпечить сприятливі умови для підсилення конкурентних переваг ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Економічним механізмом інтеграційної взаємодії бізнесу та вищої освіти може бути фінансова підтримка структур науки і освіти, створення недержавних освітніх закладів, повне або часткове фінансування наукових і науково-технічних програм і проєктів, фінансова участь в розвитку вищих навчальних закладів, державних наукових установ, підвищення ефективності науково-освітньої діяльності українських ВНЗ, посилення використання виробничими підприємствами потенціалу вищих навчальних закладів і державних наукових установ для розширення наукомісткого виробництва і стимулювання інноваційної діяльності в українській економіці.

Однією з форм інтеграції може бути створення навчально-виробничих комплексів (див. рис. 1). Завдяки цьому промислового обладнання буде задіяне у навчальному процесі, цільових науково-дослідних розробках, де в процесі взаємодії відбуватиметься обмін знаннями між науковцями, викладачами і виробниками. Іншою формою інтеграції бізнесу, виступає формування освітніх програм підготовки фахівців відповідно до затребуваності роботодавців, компанії повинні брати участь у формуванні відповідних навчальних програм, організації навчальних практик; проведення спільних наукових досліджень і розробок у різних інноваційних напрямках; працевлаштування випускників; фінансування цільової підготовки студентів, додаткові стипендії та гранти для студентів і викладачів; створення соціальних і матеріальних умов для закріплення і адаптації молодих фахівців на підприємстві [9, с. 125].

Така форма співпраці бізнесу та вищої освіти зможе вирішити наявні проблеми, які панують в сучасних сферах бізнесу, а саме нестача висококваліфікованого кадрового забезпечення технологічних виробництв, збільшення ресурсів шляхом об'єднання з ресурсами ВНЗ тощо та вищої освіти – зменшення кількості безробітних молодих фахівців та підвищення ефективності діяльності ВНЗ, поліпшення матеріально-технічної бази тощо.

Позитивними сторонами інтеграційної взаємодії сфер бізнесу та вищої освіти є такі [7, с. 12]: посилення ролі у розвитку регіональної і національної економіки, фінансування з відносною свободою використання коштів, можливість реального застосування розроблених ідей, доступ до високотехнологічного обладнання, можливість заохочення і стимулювання власних співробітників шляхом преміювання і призначення стипендій.

Висновки. Економічні та іміджеві механізми забезпечення інтеграційної взаємодії сфер бізнесу та вищої освіти матимуть наступні конкурентні переваги: підготовка конкурентоздатних молодих фахівців, які зможуть розпочати своє професійне життя, розвивати креативність, здатність до перенавчання,

вміння працювати в команді, аналітичне мислення та здібності, комунікативні навички, толерантність, створення комфортних умов для забезпечення успішності в своєму професійному та кар'єрному зростанні; узгодження потреб організацій, бізнес-компаній з рівнем необхідних компетенцій випускників шляхом зворотного зв'язку студентів з організаціями, можливості для студентів взаємодіяти з персоналом компаній при розробці проєктів компаній, що є важливим у процесі набуття навичок майбутньої професії і залучення до культурного середовища компанії під час проходження навчальних практик; розробка сумісних технологій, що забезпечить прогрес на кожному ступені їх реалізації.

Література:

1. Про вищу освіту: Закон України № 1556–VII, із змінами від 01 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
2. Shcherbak V. Genesis of creation and development of brand-capital of Kyiv national university of technologies and design / V. Shcherbak // Менеджмент: збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 21. – С. 52–64.
3. Бачинська О. Роль іміджу в структурі забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ / О. Бачинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://confcontact.com/20130214_econ/4_bachinska.htm.
4. Беккер Е. Особенности бренда вуза / Е. Беккер // Вестник финансового университета. – 2012. – № 2. – С. 121–133.
5. Горбенко Н. Особливості формування іміджу сучасного університету / Н. Горбенко // Освітнологічний дискурс. – 2014. – № 1(5). – С. 36–43.
6. Даниленко Л. Имидж учебного заведения / Л. Даниленко // Справочник руководителя образовательного учреждения. – М., 2003. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://marketologi.ru/publikatsii/stati/menedzhment-imidzha-obrazovatel'nogo-uchrezhdeniya>.
7. Даньків Й. Співпраця університетів і підприємств на сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин України / Й. Даньків, М. Попович, Ю. Волошина // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – № 4. – С. 81–84.
8. Карпенко Ю. Імідж вищого навчального закладу: основні складові та проблеми формування / Ю. Карпенко, Н. Карпенко // Науковий вісник Полісся. – 2015. – № 1(1). – С. 118–124.
9. Мачуліна І. Форми мережевої інтеграції науки, освіти і бізнесу / І. Мачуліна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – № 20. – С. 123–127.
10. Ніколаєнко С. Наукові дослідження в університетах визначальний чинник зростання якості освіти / С. Ніколаєнко. – К.: Прок-Бізнес, 2007. – 176 с.
11. Новый український тлумачний словник. Близько 20 000 слів і словосполучень / укл. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник; за заг. ред. В. Дубічинського. – Х., 2008. – 608 с.
12. Нямышук Г. Ефективність діяльності вищих навчальних закладів у стратегічному партнерстві з бізнесом / Г. Нямышук // Стратегія економічного розвитку України. – 2013. – № 33. – С. 265–270.
13. Резник Г. Имидж как ключевой фактор выбора вуза. / А. Резник, Ю. Пономаренко, А. Колесникова // Мир науки научный интернет журнал. – 2014. – № 4. – С. 1–5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir-nauki.com/PDF/27PMN414.pdf>.
14. Свіжєвська С. Акредитація як іміджева стратегія підвищення якості вищої освіти / С. Свіжєвська // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 110–115.
15. Фокс К. Маркетинг у сфері вищої освіти: досвід США / К. Фокс // Університетська освіта. – 2012. – № 2. – С. 8–12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Desktop/Karen_Fox-%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf.

Плысенко Г.П. Экономические и имиджевые механизмы обеспечения интеграционного взаимодействия в сфере бизнеса и высшего образования

Аннотация. В статье исследована экономическая сущность обеспечения интеграционного взаимодействия в сфере бизнеса и высшего образования, определены экономические и имиджевые механизмы обеспечения такого взаимодействия. Предложены основные формы взаимодействия бизнеса и высшего образования.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, интеграция, имидж вуза, концепция брендинга, интегративное взаимодействие.

Plysenko H.P. Economic and image mechanisms of ensuring integrative interaction in the sphere of business and higher education

Summary. In article the economic essence of ensuring integrative interaction in the sphere of business and the higher education is researched, economic and image mechanisms of ensuring such interaction are determined. The main forms of interaction of business and the higher education are offered.

Keywords: higher educational institution, integration, image of higher education institution, concept of branding, integrative interaction.

Тимошенко О.В.,
к.е.н., доцент, докторант,
Національна академія управління

МОДЕЛЮВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ¹

Анотація. У статті визначено і обґрунтовано визначальну роль монетарної складової та її інструментів щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки. На основі побудованих економетричних моделей було визначено взаємозалежності та причинно-наслідкові зв'язки між макроекономічними факторами, що дало змогу об'єктивно оцінити співвідношення між обсягом золотовалютних резервів та основними показниками розвитку економіки України.

Ключові слова: економічна безпека національної економіки, функціональні механізми, монетарні інструменти, міжнародні резерви, економетричне моделювання.

Вступ та постановка проблеми. Якщо стратегічні засади забезпечення економічної безпеки в Україні чітко визначають мету та завдання, які необхідно реалізувати суб'єктам системи економічної безпеки, їх функції, а також основні напрями державної політики у цій сфері, то тактичні засади цієї політики необхідно визначати за основними (чи найбільш незабезпеченими) функціональними складниками [1, с. 262]. На сьогоднішній день існує беззаперечне твердження, що фінансова компонента є ваговою та визначальною функціональною складовою економічної безпеки, а збалансоване використання її інструментів впливає на ефективність функціонування не тільки фінансового, але й реального секторів національного господарства.

Так, в умовах системно-структурних макроекономічних дисбалансів розвитку України, проблема збалансованого використання основних грошово-кредитних інструментів щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки потребує нагального вирішення в рамках економічного моделювання на фінансовому поприщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних основ забезпечення економічної безпеки національної економіки, використовуючи при цьому методи економіко-математичного моделювання, знайшли своє відображення в працях таких науковців: О.І. Барановського, В.М. Гейця, В.П. Загарій, В.А. Колемаєва, В.А. Ліпкана, С.В. Устенка, Г.Дж. Шиназа та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо велику кількість досліджень з даної проблематики та фундаментальних доробків вчених економістів, не достатньо дослідженими залишились питання оцінки впливу макроекономічних та макрофінансових показників на динаміку золотовалютних резервів як базового інструменту досягнення безпекового економічного середовища в державі.

Метою статті є обґрунтування ролі і місця монетарної складової економічної безпеки національної економіки. Визначити об'єктивну взаємозалежність між обсягом золотовалют-

них резервів як базового інструменту монетарної політики та основними показниками розвитку економічної системи України.

Результати дослідження. Головними ознаками ефективної реалізації функціонального механізму забезпечення економічної безпеки, в тому числі грошово-кредитних та валютних регуляторів, є такий стан розвитку національної економіки за якого забезпечується ліквідність та кредитоспроможність функціонування банківських установ, доступність кредитних ресурсів, стабільність національної грошової одиниці, достатній рівень валових міжнародних резервів, додержання позитивного сальдо платіжного балансу та створення такого стану курсоутворення, який сприятиме зростанню прямих іноземних інвестицій при максимальній захищеності держави та суб'єктів економічної діяльності від потрясінь на зовнішніх валютних ринках.

Сьогодні негативні тренди розвитку фінансово-банківського, грошово-кредитного та валютних ринків суттєво впливають на зменшення обсягів та деформування структури міжнародних валютних резервів, які є основним регулятором та відіграють значну роль у напрямку зміцнення економічної безпеки реального та фінансового секторів економіки.

Так, під міжнародними резервами розуміють ліквідні фінансові активи, що складаються з високоліквідних активів НБУ в іноземних валютах та монетарного золота, що перебувають в управлінні та обліковуються на балансі НБУ, є власністю держави і використовуються нею для вирішення законодавчо-визначених цілей, призначених для підтримки стабільності курсу національної грошової одиниці при несприятливих зовнішніх змінах цінової кон'юнктури, для покриття негативного сальдо зовнішньоторговельних операцій, при обов'язкових виплатах за гарантованими державою борговими зобов'язаннями [2].

Слід зауважити, що результат достатності міжнародних резервів, формується під впливом багатьох факторів економічного розвитку країни. Так, безпосередньо на рівень золотовалютних резервів впливає темп інфляції та її рівень, який регулюється, в першу чергу, за рахунок розміру самих резервів. Найбільш впливовим чинником достатнього обсягу міжнародних валових резервів країни є сальдо платіжного балансу країни, яке впливає, в свою чергу, на курс національної грошової одиниці, який знову ж таки регулюється за допомогою розподілу міжнародних резервів. Таким чином, показник достатності міжнародних резервів є загальним індикатором, що відображає рівень фінансової безпеки, оскільки на нього здійснюють фактичний вплив, як фактори валютної, так і грошово-кредитної політики.

За таких обставин, розробимо багатфакторну економіко-математичну модель з метою встановлення взаємозв'язків між результативною ознакою та основними факторними компонентами. В такому випадку використаємо регресійно-кореляційний аналіз, основне завдання якого полягає в аналізі наявних статистичних даних між досліджуваними ознаками, з послідовним встановлення щільності взаємозв'язку.

¹ Дослідження проведено у рамках наукової теми «Механізм державного регулювання забезпечення економічної безпеки держави» (державний номер реєстрації: 01150006584 – керівник теми – Тимошенко О.В.).

Враховуючи основні фактори впливу та нерозривну їх комплексну взаємозалежність, оберемо в якості факторних величин наступні показники:

- X1 – сальдо платіжного балансу, млн. доларів;
- X2 – офіційний курс гривні за 100 доларів США;
- X3 – рівень інфляції, %;
- X4 – валовий внутрішній продукт, млн. грн.;
- X5 – державний та гарантований борг, млрд. грн.;
- X6 – грошова маса M2, млн. грн.;
- X7 – прямі інвестиції в Україну, млн. доларів.

В даному випадку міжнародні резерви прийняті за величину (Y). Враховуючи фактор економічних збурень у 2014-2015 рр., де курс долара США демонструє стійку тенденцію до зростання, зумовивши відповідну реакцію економічної системи, що є негативним для побудови адекватної економіко-математичної моделі, до уваги беремо статистичні дані за період 2000-2013 рр. Зведені дані для кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних величин на міжнародні резерви подано у таблиці 1.

Проведемо дослідження стосовно наявності мультиколінеарності пояснювальних змінних моделі з допомогою пакету «Аналіз даних».

Результати кореляційної матриці дають змогу зробити висновок, що між результативним показником (Y) та факторними величинами, окрім пари (Y та X3), існує середня та сильна залежність. Окрім даної залежності, доцільно зазначити

про залежність факторних величин між собою. Оскільки перевірка на наявність мультиколінеарності обумовлює виключення деяких факторів із економіко-математичної моделі, в межах окресленого автором дослідження, враховуючи ефекти парної кореляції, запропонована економіко-математична модель з включенням децю інших значимих факторів впливу на міжнародні валютні резерви.

В якості факторних величин, що здійснюють прямий вплив на валові резерви виступають наступні показники:

- X1 – відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %;
- X2 – загальна сума державного та гарантованого боргу;
- X3 – офіційний курс гривні за 100 доларів США;
- X4 – валовий внутрішній продукт, млн. грн.;
- X5 – сальдо зовнішньоторгівельних операцій України, млн. дол.

Зведені дані для кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних величин на міжнародні резерви подано у таблиці 3.

Проведемо дослідження стосовно наявності мультиколінеарності пояснювальних змінних моделі з допомогою пакету «аналіз даних».

Результати кореляційної матриці дають змогу зробити висновок, що між результативним показником (Y) та факторними величинами, окрім пари (Y та X1, X2, X3), існує середня та сильна залежність. Окрім цього, парна кореляція присутня в ряді взаємодій факторних величин з сумарним боргом держави,

Таблиця 1

Динаміка показників факторних величин

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
2000	1212	1575	544,02	125,8	176128	77	31544	3281,8
2001	3095	613	537,21	106,1	211175	65,6	45186	3875
2002	4469	1857	532,66	99,4	225810	67,7	64321	4555,3
2003	6943	1288	533,27	108,2	267344	72,4	94855	5471,8
2004	9714,8	4978	531,92	112,3	345113	85,4	125483	6794,4
2005	19391	671	512,47	110,3	441452	78,1	193145	9047
2006	22358	-3068	505	111,6	544153	80,5	259413	16890
2007	32479	-8152	505	116,6	720731	88,7	391273	21607,3
2008	31543	-1435	526,72	122,3	948056	189,4	512257	29542,7
2009	26505	-1953	797,78	112,3	913345	317,9	484772	35616,4
2010	34576	-3984	793,56	109,1	1082569	432,3	596841	40053
2011	31795	-10157	796,76	104,6	1316600	473,12	681801	44806
2012	24546	-14326	799,1	99,8	1408889	515,51	771126	50333,9
2013	20416	-15594	799,3	100,5	1454931	584,36	906236	55296,8

Джерело: розроблено автором на основі [3–7]

Таблиця 2

Кореляційна матриця

	Y1	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
Y1	1							
X1	-0,57215	1						
X2	0,48336	-0,68198	1					
X3	0,03944	0,43111	-0,455291094	1				
X4	0,76574	-0,87913	0,831004918	-0,33458463	1			
X5	0,55538	-0,82642	0,944504768	-0,46455291	0,9391306	1		
X6	0,74913	-0,88982	0,816974635	-0,33289596	0,9949992	0,9361814	1	
X7	0,73377	-0,87454	0,87246557	-0,34916395	0,9927863	0,9574451	0,992287963	1

Джерело: розроблено автором на основі табл. 1

який за економічним змістом не може бути непов'язаний з присутніми у моделі явищами.

Таблиця 3

Динаміка показників факторних величин

	Y1	X1	X2	X3	X4	X5
2000	1212,00	13,3	77	544,02	176128	1575
2001	3095,00	9,8	65,6	537,21	211175	613
2002	4469,00	6,2	67,7	532,66	225810	1857
2003	6943,00	4,7	72,4	533,27	267344	1288
2004	9714,78	5,1	85,4	531,92	345113	4978
2005	19390,58	2,9	78,1	512,47	441452	671
2006	22358,10	2,4	80,5	505,00	544153	-3068
2007	32479,06	2,4	88,7	505,00	720731	-8152
2008	31543,20	1,6	189,4	526,72	948056	-14350
2009	26505,11	3,7	317,9	797,78	913345	-1953
2010	34576,40	6,1	432,3	793,56	1082569	-3984
2011	31794,61	7,6	473,12	796,76	1316600	-10157
2012	24546,19	6,5	515,51	799,10	1408889	-14326
2013	20415,71	9	584,36	799,30	1454931	-15594

Джерело: розроблено автором на основі [3-7]

Проведемо регресійний аналіз між результативним показником та факторними величинами, з використанням пакету «Аналіз даних».

Таблиця 4

Кореляційна матриця

	Y1	X1	X2	X3	X4	X5
Y1	1					
X1	-0,53363	1				
X2	0,555382	0,195546	1			
X3	0,483362	0,240776	0,9445053	1		
X4	0,765741	-0,07448	0,9391306	0,8310058	1	
X5	-0,67019	0,106613	-0,729643	-0,521368	-0,87298	1

Джерело: розроблено автором на основі табл. 2

Коефіцієнт множинної регресії $R = 0,95$ вказує на дуже щільний зв'язок між результативним показником та факторними величинами. Коефіцієнт детермінації R^2 , який рівний 0,91 є дещо вищим, ніж у попередній моделі та свідчить про те, що міжнародні резерви країни на 91% залежать від факторних величин. Інші 8,9% залежать від неекономічних факторів.

Враховуючи зазначені коефіцієнти множинної регресії та детермінації, можна зробити висновок, що запропонована нами модель є математично доцільніша відносно попередньої.

Коефіцієнти кореляції

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-критерій Стюдента	P-значення	Нижнє 99,0%	Верхнє 99,0%
У-перетин	-24240,8	21373,14	-1,134169	0,2895632	-95955,9	47474,41
X 1	92,74796	779,1665	0,1190348	0,9081826	-2521,66	2707,153
X 2	-146,585	52,89025	-2,771497	0,0242406	-324,052	30,88212
X 3	33,42031	44,24535	0,7553406	0,4716953	-115,04	181,8806
X 4	0,082396	0,024701	3,3357961	0,0102953	-0,00048	0,165276
X 5	0,997634	0,713967	1,3973118	0,1998562	-1,398	3,39327

Джерело: розроблено автором на основі табл. 2

Таблиця 5

Показники регресійної статистики

Регресійна статистика	
Коефіцієнт множинної регресії R	0,954173
Коефіцієнт детермінації R^2	0,910446
Нормований коефіцієнт детермінації R^2	0,854474
Стандартна помилка	4559,761
Спостереження	14

Джерело: розроблено автором на основі табл. 2

Критерій Фішера підтверджує достовірність економетричної моделі, адже його розраховане значення перевищує табличне значення цього критерію, при умові ($F_{факт} > F_{\alpha=0,01}$), а саме $16,26 > 6,63$.

Для забезпечення значущості коефіцієнтів регресії, здійснюється перевірка виконання умови, згідно якої $tK > t_{КРИТ}$, в результаті якої коефіцієнт регресії є значимим. Дана умова виконується ($3,33 > 3,01$) лише для коефіцієнту регресії факторної величини X4 (ВВП), яка, відповідно, є статистично значущою в даній моделі.

Отже, дані таблиці коефіцієнтів кореляції дають змогу отримати наступне рівняння регресії:

$$Y = -24240,8 + 92,75X_1 - 146,59X_2 + 33,42X_3 + 0,08X_4 + 0,99X_5$$

Для перевірки даної моделі скористаємося критерієм перевірки гіпотез Дарбіна-Уотсона або циклічним коефіцієнтом кореляції.

Таким чином, формулюємо дві гіпотези: $H_0 = 0$, $H_1 \neq 0$

В нашому випадку критерій $DW = 2,38$, та знаходиться в інтервалі $[0,4]$, поблизу числа 2. Таким чином, враховуючи двосторонність критерію Дарбіна-Уотсона зберігається умова $DW_{факт} > DW^2$, за якої наявна від'ємна автокореляція. Таким чином ми відхиляємо гіпотезу H_0 , та з ймовірністю $P = \alpha - 0,01$ приймаємо гіпотезу H_1 . Враховуючи відсутність автокореляції залишків за цією моделлю, потреби в оцінці параметрів за методом Ейткена немає.

Результати проведеного автором економіко-математичного моделювання зображені з допомогою кривих фактичних та розрахованих за емпіричним рівнянням міжнародних резервів в період 2000-2015 рр. на рисунку 1.

Економетрична модель репрезентує стійку залежність обсягів золотовалютних резервів від розміру державного та гарантованого державою боргу, від темпів зростання доданої вартості та від обсягу прямих іноземних інвестицій. В останні роки, а саме 2010-2013 рр. золотовалютні резерви мали б бути значно вищими (рис. 1), що підтверджує аналіз основних детермінант фінансово-економічного розвитку України. Кількісний вимір даного впливу репрезентований у економетричній моделі і

Таблиця 6

показує у відсотковому вираженні на скільки зміниться розмір золотовалютних резервів при зміні досліджуваних чинників, як стимуляторів, так і дестимуляторів, на 1%.

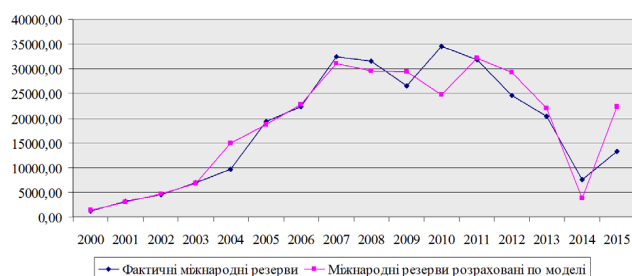

Рис. 1. Динаміка міжнародних резервів НБУ

Джерело: розроблено автором

Так, за розрахунками моделі, при зміні коефіцієнта відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування боргу до доходів державного бюджету на 1%, міжнародні резерви зростають на 92,7%, за незмінних інших факторів включених до моделі. Офіційний курс гривні в свою чергу, при своєму зростанні мав би сприяти доформуванню резервів НБУ на 33,42%, враховуючи стабільність інших факторів впливу. За таких же умов ріст ВВП на 1% сприяє росту золотовалютних резервів на 0,08%, а сальдо платіжного балансу на 0,99%.

За результатами проведеного науково-практичного дослідження щодо ефективності застосування основних функціональних регуляторів монетарної політики в Україні за 2000-2013 рр. можна зробити висновки, що переважна більшість показників, які характеризують результативність її здійснення, знаходилися в критичному стані із потенційними ознаками фінансово-економічної кризи. Цілком зрозуміло, що падіння виробництва, скорочення реального розміру ВВП в 2014-2016 рр. стало результатом скорочення території материкової України, що унеможливило введення послідовно-виваженої грошово-кредитної та валютної політики України. Але, причинами загострення соціально-економічного становища в Україні стало також накопичене від'ємне сальдо торговельного балансу за попередні періоди, відтік депозитних вкладів фізичних та юридичних осіб із банківської системи, зменшення абсолютного розміру міжнародних резервів, непослідовні дії НБУ щодо збереження курсу валют в умовах поглинаючої стагнації економіки України.

Результати економіко-математичного моделювання щодо розміру золотовалютних резервів, як основного гаранту фінансової безпеки національної економіки України, переконливо засвідчують, (що за умови прогнозованих трендів розвитку фінансово-економічної ситуації України на 2014-2020 рр. на основі динамічних рядів основних показників її соціально-економічного розвитку за 2000-2013 рр. (не беручи до уваги конфліктогенні державні збурення, які призвели до непередбачуваних наслідків, економічних, соціальних та людських втрат)) фінансову неспроможність підтримувати національну грошову одиницю в прийнятних межах, не збільшуючи при цьому абсолютного розміру міжнародних резервів або не змінюючи радикально політику курсоутворення у контексті мінімізації практики валютних інтервенцій, переходу на режим повноцінного монетарного таргетування та системно-структурних реформувальних пріоритетних галузей національного господарства. В таких умовах, вимушеними нормами, які закладені в грошово-кредитній політиці на 2015-2016 рік (основна вимога МВФ) є запровадження плаваючого валютного курсу.

Автор, в повній мірі, не підтримує позицію переходу формування курсу національної грошової одиниці для економіки України на засадах плаваючого валютного курсу, але вважає його цілком виправданим в умовах повного зубожіння переважної більшості українських сімей та воєнно-політичного конфлікту (на основі даних верифікації авторських моделей залежностей).

Висновки. Так, основними напрямками функціонування механізму забезпечення економічної безпеки держави у напрямку досягнення стабільності національної грошової одиниці та підтримки достатності золотовалютних резервів мають бути:

- збільшення розміру золотовалютних резервів у напрямку поліпшення інвестиційної привабливості економіки та посилення ролі прямих іноземних інвестицій;
- враховувати динаміку розміру золотовалютних резервів та запропоновані автором прогнозні дані по моделі, із метою генерування заходів щодо протидії загрозам економічній безпеці національного господарства;
- запровадити ефективну економічну політику Уряду щодо посилення експортної активності вітчизняних підприємств, у напрямку зростання надходжень валютної виручки від експортерів (стимулювання географічної і товарної диверсифікації експорту, формування позитивного сальдо зовнішньоторговельного обороту);
- системно-структурне реформування пріоритетних галузей національного господарства України (позитивні темпи економічного зростання, формування доданої вартості);
- запровадження діючої мотиваційної програми кредитування МВФ реального сектору економіки та в цілому поліпшити політику управління державним боргом (зменшення абсолютного його розміру та відсоткових платежів щодо його обслуговування);
- забезпечення справедливого доступу комерційних банківських установ до фінансових ресурсів НБУ на умовах тендерних процедур за прозорими схемами;
- закриття «тіньового» сегменту валютнообмінних операцій та переведення їх в легальну площину (суперечить вимогам МВФ щодо встановлення плаваючого валютного курсу);
- посилити повноваження Ради НБУ щодо монетарного регулювання, оптимізувати організаційну структуру НБУ, встановити законодавчі нормативи щодо обсягів державних цінних паперів з метою запобігання надмірної грошової маси в обігу (інституційна складова зростання обсягу золотовалютних резервів).
- зменшення питомої ваги готівкових коштів у загальному обсязі грошової маси, що в свою чергу сприятиме зменшенню обсягів тіньової економіки;
- подальше збалансування грошового і товарного ринків, тобто зниження рівня інфляційної динаміки, обмеження емісії національної валюти;
- посилення ролі та значення облікової ставки НБУ у контексті запровадження відсоткових ставок по депозитним і кредитним операціям комерційних банків на довгострокову перспективу з метою зникнення ефекту інфляційних очікувань.
- контролювати рівень золотовалютних резервів НБУ з метою підтримання на належному рівні платоспроможності країни з одночасною мінімізацією направлення траншів МВФ на стабілізацію національної грошової одиниці.

Таким чином, функціональні складові механізму забезпечення економічної безпеки національної економіки України повинні бути спрямовані на вирішення основних задач та найважливіших проблем і сприяти формуванню таких інструментів грошово-кредитного регулювання, які б дозволили НБУ

ефективно впливати на підприємницьку активність, підтримувати стабільність національної валюти за рахунок достатності розміру міжнародних валютних резервів із метою забезпечення цінової передбачуваності у здійсненні довгострокового планування та прийняття управлінських рішень щодо формування безпечного соціально-економічного та фінансового середовища.

Література:

1. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
2. Міжнародні резерви // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693066.
3. Архів основних тенденцій грошово-кредитного ринку 2000-2015 рр. // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=40863.
4. Зовнішній борг України (за методологією МВФ, КПБ 6) // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19241242>.
5. Індекс інфляції в Україні за 2015 рік: досягнуто 20-річного максимуму // Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації фахівців оцінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1024-the-index-of-inflation-in-ukraine-for-2015>.
6. Платіжний баланс і зовнішній борг України // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58128.
7. Україна: статистичний збірник // Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm.
8. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І.]; за ред. В.М. Гейця. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

Тимошенко Е.В. Моделирование зависимостей экономической безопасности от реализации финансовой политики Украины

Аннотация. В статье определено и обосновано определяющую роль монетарной составляющей и ее инструментов по обеспечению экономической безопасности национальной экономики. На основе построенных эконометрических моделей были определены взаимозависимости и причинно-следственные связи между макроэкономическими факторами, позволило объективно оценить соотношение между объемом золотовалютных резервов и основными показателями развития экономики Украины

Ключевые слова: экономическая безопасность национальной экономики, функциональные механизмы, монетарные инструменты, международные резервы, эконометрическое моделирование.

Tymoshenko O.V. Modeling of economic security dependence on implementation of financial policy of Ukraine

Summary. The article identifies and justifies determining role of the monetary component and its instruments for ensuring the economic security of the national economy. Based on constructed econometric models, interdependencies and causal relationships between macroeconomic factors were identified that made it possible to objectively evaluate the correlation between the volume of foreign exchange reserves and key indicators development of the economy of Ukraine.

Keywords: economic security of national economy, functional mechanisms, monetary instruments, international reserves, econometric modeling.

Торосян Г.А.,

*аспірант кафедри економіки праці та розвитку сільських територій,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОБСЛУГОВУЮЧА КООПЕРАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті розглянуто основні проблеми розвитку сільських територій в Україні та їх основні причини. Досліджено місце сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у питанні соціально-економічного розвитку сільських територій з урахуванням зарубіжного досвіду. Обґрунтовано необхідність становлення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні як механізму розвитку сільських територій.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, сільська територія, розвиток села, соціально-економічний розвиток села.

Постановка проблеми. Процес переходу до ринкової економіки в Україні зумовив фундаментальні трансформаційні перетворення, які не могли оминути і найбільший сектор економіки держави – агропромисловий комплекс. Процес трансформації сільського господарства включає його реформування правового та організаційно-виробничого забезпечення. Проте на сьогоднішній день для сільськогосподарського виробництва все ще характерні низький рівень соціально-економічної, технологічної, технічної та енергетичної ефективності, збитковість та низька рентабельність переважної більшості сільськогосподарських виробників, значний моральний та матеріальний знос їх матеріально-технічної бази та ін.

Однією із основних причин неефективного функціонування сільськогосподарського виробництва є недооцінка значення розвитку сільських територій поряд із такими, як: низький рівень інвестиційної привабливості сільського господарства, роздрібненість виробничої сфери, неврегульованість системи економічних взаємозв'язків та нехтування об'єктивними економічними законами. На сьогоднішній день українське село продовжує занепадати. Основними проявами цього процесу є бідність селян та руйнування соціальної інфраструктури села, безробіття, відтік населення та трудова міграція, відсутність ефективного механізму щодо мотивації праці та соціально-економічного розвитку сільських територій. Варто зазначити, що дана проблема є вкрай важливою, адже занепад сільської місцевості не лише негативно впливає на розвиток аграрного сектора економіки, але й становить колосальну загрозу для продовольчої безпеки всієї держави. Вирішити цю проблему можна за допомогою сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка має стати одним із напрямів стратегії відродження та розвитку українського села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток феномену кооперації як конкурентного напрямку підприємництва на селі зробили такі відомі науковці, як М. Драгоманов, В. Зіновчук, О. Крисальський, М. Кисіль, В. Андрійчук, А. Гуроров, Л. Бойко, Г. Підлесецький, В. Месель-Веселяк,

Н. Морозюк, Є. Храпливий, Ю. Нестерчук, та багато інших дослідників. Однак, незважаючи на велику кількість існуючих на сьогодні досліджень, дана проблема залишається невирішеною і потребує подальшого вивчення.

Поряд із цим нині багато наукових праць присвячується проблемам підвищення добробуту населення країни та зростання рівня життя сільського населення. Значний вклад у дослідження даної проблеми внесли такі провідні вчені-економісти, як С.О. Гудзинський, В.С. Дієсперов, В.К. Терещенко та ін. У їхніх працях відображені ґрунтовні результати досліджень засад багатофункціонального розвитку села, сільських територій та сільського простору; принципів соціально-економічного управління розвитком сільських територій; стратегічних аспектів розвитку села, а також аналізується досвід розвитку сільських територій у зарубіжних країнах.

Мета статті полягає у визначенні особливостей розвитку національної кооперації з урахуванням зарубіжного досвіду як перспективного напрямку розвитку агропромислових підприємств на селі та впливу обслуговуючої сільськогосподарської кооперації на розвиток сільських територій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі видатків бюджету на проекти розвитку сільських територій, не враховуючи підтримку сільськогосподарських товаровиробників та охорони довкілля, йде не більше 5% усіх коштів. На розподіл бюджетних коштів у межах політики підтримки розвитку сільських територій значний вплив мають великі сільськогосподарські організації та екологічні міжнародні організації, які є найсильнішими гравцями на площині сільського господарства, саме тому на реальні дії щодо розвитку сільської місцевості коштів не залишається. Саме з цієї причини розвиток сільських територій починають розглядати не як окрему політику, а як складову частину державної політики розвитку сільського господарства [1; 2].

У багатьох країнах Європи розвиток сільських територій став складовою частиною державної стратегії регіонального розвитку, стратегії розвитку окремих регіонів. А державна політика розвитку міст як центрів економічного розвитку поширюється і на сільські місцевості. Саме у взаємозв'язку міста та села можна домогтись більш збалансованого розвитку всіх територій [3].

Серед найгостріших проблем розвитку села можна виділити відсутність ефективних систем мотивації до праці, бідність, зниження демографічного і трудового потенціалу села, трудову міграцію, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та вимирання сіл. Загрозливих масштабів набула деіндустріалізація сільського господарства.

Складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена багатьма чинниками:

- невідповідністю та невиконанням програм реформування економіки сільського господарства;
- неврахуванням під час формування бюджетної політики особливостей умов відтворення сільськогосподарського виробництва, відмінних від інших галузей діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, тривалістю виробничих циклів і уповільненим оборотом капіталу;
- неналежним законодавчим забезпеченням та захистом прав власності селян на землю і майно;
- низьким рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери сільської місцевості;
- недостатнім стимулюванням упровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;
- відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;
- низьким рівнем державної підтримки облаштування сільських територій;
- передачею об'єктів соціальної сфери сільськогосподарських підприємств до державної та комунальної власності без належного фінансування їх утримання;
- відсутності умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;
- недостатнім рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізацією та монополізацією каналів реалізації сільськогосподарської продукції;
- проведенням неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;
- повною відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах [4].

Специфічною й найхарактернішою рисою сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є те, що його члени поєднують в одній особі співвласника кооперативного підприємства та його клієнта, що має важливе стимулююче значення, сприяє орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства на пошук економічної вигоди у групових діях (рис. 1). Так, селяни – члени кооперативу відгороджують себе від потреби звертатися до посередницьких структур, які надають свої послуги платно, даним питанням займається безпосередньо обслуговуючий кооператив, який надає послуги своїм учасникам, а ті, своєю чергою, мінімізують свої витрати та, як наслідок, збільшують доходи.

Особливість розвитку кооперативів у тому, що вони розвиваються як економічні і соціальні структури та найбільш поши-

рені у сферах, де виробникам не вигідно діяти на ринку самостійно, не вигідно вкладати капітал приватному бізнесу або у сферах із підвищеними ризиками господарювання. Агропромислове виробництво характеризується за всіма цими показниками. Європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують понад 60% усієї виробленої фермерами продукції, а скандинавським країнам належить навіть більше 80%. Кооперативи Китаю та Японії реалізують на внутрішньому та зовнішньому ринках понад 90% сільськогосподарської продукції, виробленої своїми членами.

Кооперація була і залишається єдиним шляхом до збереження селянства, забезпечення продовольчого і соціального захисту населення, економічної облаштованості і сталого розвитку сільських територій, які формують фундамент національного дому.

Кооперація відіграє помітну роль в економіці різних країн світу. У кооперативи, які діють у різних секторах економіки, у всьому світі об'єднано майже 1 млрд. осіб, тобто сьома частина населення планети. Кооперативи активно розвиваються в понад 100 країнах, і, за оцінками експертів, вони створили понад 100 млн. робочих місць.

Наприклад, у Франції, функціонує 3 500 сільськогосподарських кооперативів, що займаються переробно-збутовою діяльністю. Мають фермери і 13 300 кооперативів зі спільного використання техніки. Членами кооперативів різних видів є 9 із 10 фермерів. Тут зайнято біля 520 тис. працівників. А кооперативний річний оборот становить у середньому 77–80 млрд. євро. Це й є місце кооперації в економіці сільського господарства.

В Європі кооперація забезпечує основні канали збуту продукції, а саме: у Скандинавії — 70%, у Нідерландах — 65%, у Німеччині, Франції — 52–55% (передусім кооперуються дрібні виробники молока, овочів, фруктів). У Канаді насамперед кооперуються виробники зерна.

Держави – члени ЄС, США, Канада та деякі інші країни розв'язали проблему збуту продукції, вирощеної фермерами, шляхом підтримки створення ними прозорої постачальницької, заготівельно-збутової інфраструктури на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості [3].

Враховуючи державні особливості та зарубіжний досвід, можна сказати, що на сьогодні найбільш перспективною формою забезпечення вітчизняних фермерських господарств технічними та іншим ресурсами є кооперування.

Порівняно із самостійним веденням бізнесу кооперація забезпечує отримання значно більших прибутків. Українські сільгоспвиробники отримують лише 25% від світової ціни на вироблену продукцію, тоді як фермери з розвинутих країн ринкової економіки – 85%.

Спираючись на власний та зарубіжний досвід діяльності сільськогосподарської кооперації, обслуговуючі кооперативи відіграють важливу роль у розвитку сільської місцевості, а саме:

1. Ведуть до стабільного процвітання сільськогосподарських товаровиробників. Завдяки збільшенню прибутку, отриманого за рахунок кооперативу, у виробників з'являється як мотивація, так і необхідні засоби для розвитку виробництва. Забезпечення матеріально-технічними ресурсами і надання послуг кооперативів сприяє зростанню продуктивності аграрного виробництва. Завдяки послугам, які надають обслуговуючі кооперативи,

Рис. 1. Економічна сутність діяльності кооперативу

виробники сільськогосподарської продукції можуть реалізовувати свою продукцію за більш вигідними цінами і знижувати витрати на виробництво. Із зміцненням позицій кооперативу на ринку члени кооперативів будуть мати все більше переваг.

2. Забезпечують зростання продуктивності праці. У процесі реструктуризації сільськогосподарських підприємств становлення сільськогосподарських кооперативів дає можливість підтримати цілий комплекс виробничої інфраструктури і робить його доступним для всіх сільськогосподарських підприємств. Обслуговуючий кооператив може надавати дрібним власникам послуги, яких вони потребують, поєднати їх і ринкову економіку, що дасть змогу значно підвищити продуктивність праці та отримувати стабільний дохід. Кооперативи допомагають виробникам сільськогосподарської продукції протистояти комерційним структурам, які є посередниками в ланцюгу виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

3. Сприяють плавному та ефективному протіканню процесу реструктуризації сільськогосподарського сектору. На відміну від переробних підприємств, які часто працюють не на повну потужність, кооперативи можуть покладатися на своїх членів, які водночас є їх клієнтами і власниками. Члени кооперативу не лише беруть зобов'язання з постачання виробленої ними продукції в кооператив, вони зацікавлені в цьому. Тому кооператив може спрогнозувати обсяг діяльності та задіяти своє обладнання на повну потужність.

4. Ведуть до оптимального використання виробничих потужностей. Завдяки послугам зі зберігання та переробки продукції сільськогосподарські товаровиробники мають можливість реалізовувати продукцію на стабільних умовах. Кооператив може виступити на ринок із більш вигідною пропозицією, ніж кожен окремий виробник, що зрівноважує сили між виробниками, переробниками та закупівельниками, які донедавна посідали домінуючі позиції.

5. Забезпечують зайнятість, соціальну захищеність та інтеграцію селян. Об'єднання в кооперативи є можливістю забезпечити себе роботою, отримувати стабільний зарібок, задовольнити свої потреби в навчанні, розвитку соціального капіталу в тій місцевості, де проживають.

6. Сприяють розвитку сфери послуг на селі. У світі особливого значення набувають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, ощадні каси, спілки взаємодопомоги. У сільській місцевості немає розвиненої сфери банківських, касових послуг. Тільки кооперативні структури можуть вирішити цю проблему.

7. Сприяють поліпшенню екології на сільськогосподарському виробництві та сталому розвитку сільських територій. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи у своїй діяльності здатні ефективно вирішувати питання, пов'язані із формуванням позитивного екологічного іміджу цих підприємств, високих стандартів якості та безпечності продукції та підвищенням рівня обізнаності населення шляхом розвитку органічного виробництва, сприяння доступу до новітніх екологічно безпечних та ресурсозберігаючих технологій, полегшення процесу сертифікації виробників (в тому числі екологічної), забезпечення доступу до фінансування, наприклад для зменшення хімізації виробництва та вирішення вже існуючих проблем [4].

Тобто все вищепераховане має бути великим стимулом для розвитку національної сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та національної економіки, добробуту загалом.

За належної державної підтримки та законодавчого забезпечення сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи спроможні відіграти суттєву роль у досягненні стратегічної мети державної аграрної політики – розвитку сільських територій і розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем на селі (рис. 2).

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація має як економічний, так і соціальний аспект, тобто має не лише економічні наслідки (наприклад, забезпечення конкурентоспроможності продукції сільськогосподарського товаровиробника – члена кооперативу, збільшення його прибутку) з провадження своєї діяльності, а й соціальні (гарантує створення нових робочих місць на селі, забезпечує зайнятість населення, призводить до подолання бідності сільського населення, розвиває соціальну інфраструктуру сільської місцевості, де знаходиться кооператив, та найближчого оточення), а отже, сприяє соціально-економічному розвитку сільських територій у рамках територіальних сільських громад.

Ураховуючи соціальну орієнтованість сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, слід відзначити, що закордонний досвід свідчить про їх високу роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій, одним із компонентів якого є екологічна складова.

Наразі в Україні цей напрям лише набирає своєї актуальності. Водночас можна відзначити, що дедалі ця складова частина діяльності кооперативів має тенденцію до подальшого розширення та за умови належної правової, інформаційної та фінансової підтримки може стати одним з основних чинників сталості та конкурентоздатності самих сільськогосподарських кооперативів.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи як організації, які контролюються своїми членами, мають всі необхідні передумови для розвитку підприємництва, що перед-

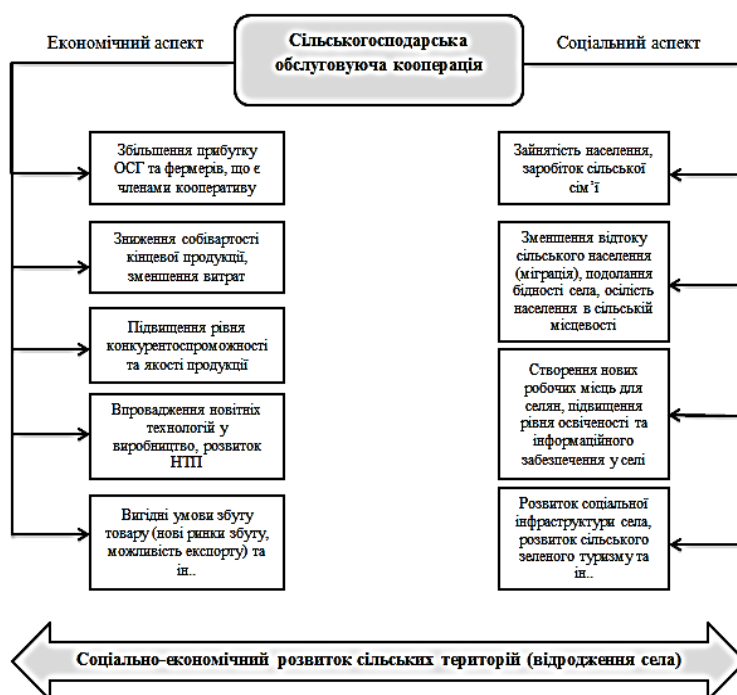

Рис. 2. Вплив сільськогосподарської кооперації на розвиток сільських територій (розроблено автором)

бачає швидке освоєння передових технологій, підвищення якості товарів і послуг. Саме в кооперативах як демократичних організаціях за визначенням жінки мають реальну можливість бути обраними в органи управління кооперативним підприємством, долаючи тим самим гендерний дисбаланс у процесі прийняття рішень у сфері кооперації.

Висновки. Відродження і розвиток українського села, стабільність та соціально-економічний добробут сільського населення неможливі без чітко сформованої стратегії. Одним із стратегічних напрямів розвитку сільських територій має виступати сільськогосподарська обслуговуюча кооперація.

Становлення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні є складною соціально-економічною проблемою. Вирішення цієї проблеми неможливе без чіткого розуміння суті та принципів кооперативних організацій, розбудови кооперації на селі як складової частини аграрної політики держави, створення відповідної законодавчої бази і здійснення необхідних організаційних заходів.

Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні дасть змогу використовувати переваги великого товарного виробництва і враховувати інтереси сільських товаровиробників, сприяючи відродженню селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції і, як результат, розвитку сільських територій України.

Література:

1. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/>.
4. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: [навч. посіб.] / Уклад. О. Рудік; консульт. В. Бондарчук, М. Гриценко. – К.: К.І.С., 2013. – 190 с.
5. Організаційно-економічні основи розвитку агропромислового комплексу та сільських територій / За ред. П.А. Лайка. – К.: Нічлава, 2006. – 448 с.

6. Довідник для сільського та селищного голови / В.К. Терещенко, О.М. Бородіна, В.П. Васильєв [та ін.]. – Київ: [б. в.], 2014. – 529 с.

Торосян А.А. Сельскохозяйственная обслуживающая кооперация как стратегическое направление в контексте развития социально-экономического развития сельских территорий

Аннотация. В статье рассмотрены основные проблемы развития сельских территорий в Украине и их основные причины. Выявлено место сельскохозяйственной обслуживающей кооперации в вопросе социально-экономического развития сельских территорий с учетом зарубежного опыта. Обоснована необходимость становления сельскохозяйственной обслуживающей кооперации в Украине как механизма развития сельских территорий.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственная обслуживающая кооперация, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, сельская территория, развитие села, социально-экономическое развитие села.

Torosian H.A. Agricultural service cooperation as strategic direction in the context of socio-economic development of rural areas

Summary. The article is dedicated to the consideration of basic problems of rural areas development in Ukraine and their main reasons. Identified the place of agricultural service cooperation in the issue of socio-economic development of rural areas, taking into account international experience. Determined the necessity of formation of agricultural service cooperation in Ukraine as a rural areas development mechanism.

Keywords: cooperation, agricultural cooperation, agricultural service cooperation, agricultural service cooperative, rural area, rural development, socio-economic development of rural areas.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

*Ліпич Л.Г.,**д.е.н., професор,**декан інституту економіки і менеджменту,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки**Білик І.Я.,**аспірантка кафедри економіки та безпеки підприємства,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки*

СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ РИСИ ВНУТРІШНЬОГО МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ ЯК ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. У статті наведено авторське розуміння відмінностей між такими економічними категоріями як внутрішній моніторинг та внутрішній контроль. Розглянуто особливості, відмінності та організаційну взаємодію внутрішнього моніторингу та внутрішнього контролю як функцій управління підприємством. Обґрунтовано необхідність запровадження системи внутрішнього моніторингу та контролю на сучасних підприємствах, як функціонально відокремленого напрямку управлінської діяльності, що здійснюється на кожному етапі (стадії) процесу управління.

Ключові слова: внутрішній моніторинг, внутрішній контроль, функції управління, управлінська діяльність, взаємодія.

Вступ та постановка проблеми. В сучасних умовах, що характеризуються високим рівнем динамізму економічної ситуації, успішне функціонування суб'єктів господарювання багато в чому залежить від їх здатності реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища і адаптуватися до них. Важлива роль у цьому процесі належить моніторингу та контролю діяльності підприємств, які на основі систематичного відстеження, аналізу та прогнозування показників, що контролюються, забезпечують своєчасність і повноту управлінської інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих рішень і оцінки їх можливих наслідків. Оскільки система управління підприємством вимагає постійної інформаційно – аналітичної підтримки, то дослідження, пов'язані з розглядом значення моніторингу та контролю в управлінській діяльності набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий та практичний інтерес до категорій «моніторинг» і «контроль», до їх місця й ролі в управлінській діяльності існує давно. Теоретичні та методологічні аспекти моніторингу діяльності підприємств досліджували такі вітчизняні економісти, як: А. Балан [1], О. Божанова [2], В. Галіцин [3], І. Кузнецова [4], О. Кузьмін [5], Л. Ліпич [6], А. Сельський [7], Н. Цопа, [8], І. Чуліпа [9], С. Філіпова [1]. Важливий внесок у вирішення проблематики внутрішнього контролю здійснили вітчизняні вчені: Т. Бутинець [10], Р. Воронко [11], Р. Костирко [12], Х. Новікова [13]. Серед закордонних авторів слід відзначити праці К. Мерчанта (K. Merchant, 2007) [14], Уіма Ван дер Стіда (Wim A. Van der Stede, 2007) [14], К. Чепмена (C. Chapman, 2005) [15], К. Чанга (X. Zhang, 2015) [16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значущу роль цих досліджень у вирі-

шення окремих проблем організації та методики моніторингу і контролю, питання взаємодії та розмежування внутрішнього контролю і внутрішнього моніторингу недостатньо висвітлені.

Метою статті є наукове обґрунтування змістової сутності понять «внутрішній моніторинг» та «внутрішній контроль», їх ідентифікація, розмежування, визначення особливостей, відмінностей і взаємодій, для подальшої розробки організаційних і методичних положень формування механізмів функціонування внутрішнього моніторингу та внутрішнього контролю в системі управління підприємством.

Результати дослідження. Досліджуючи існуючі в економічній теорії і практиці підходи до тлумачення термінів «моніторинг» і «контроль», було встановлено, що тут однастайності серед вчених немає. Одні науковці пов'язують ці поняття з чисто технічними характеристиками, інші – з функцією управління, треті – прив'язують їх до конкретного об'єкта управління. Часто такі економічні категорії, як «внутрішній моніторинг» і «внутрішній контроль» трактуються неправильно – найчастіше, їх ототожнюють між собою, або має місце підміна понять. Такі неточності зустрічаються і в нормативних документах, що спотворює не тільки тлумачення цих термінів, але й зміст і значення в управлінській діяльності.

У попередніх публікаціях нами досить докладно були проаналізовані сутнісні характеристики, роль і значення внутрішнього моніторингу та внутрішнього контролю в діяльності підприємств. Так, аналіз сучасних підходів до трактування поняття «внутрішній моніторинг» дав можливість виділити такі думки: одні вчені стверджують (зокрема, О. Божанова [2], О. Кузьмін [5], Л. Ліпич [6], Н. Реймерс [17], І. Чуліпа [9]), що під моніторингом слід розуміти виконання двох взаємопов'язаних функцій – спостереження і попередження, націлених на фіксацію негативних наслідків господарських дій. Однак, на нашу думку, такий підхід має низький прогностичний потенціал. Інші дослідники під моніторингом діяльності розуміють «спеціально організоване систематичне спостереження за об'єктами, явищами, процесами дослідження, систематизацію отриманих даних для подальшого аналізу, діагностики, виявлення тенденції розвитку та прогнозування з метою прийняття управлінських рішень, а системність моніторингу означає, що він є інформаційним процесом, який постійно діє» [8]. Більш широко у своїх дослідженнях представляє моніторинг В. Галіцин, він зазначає, що моніторинг – це не окрема компонента організації контролю на підприємстві, а система, що об'єднує в собі функції обліку, аналізу та контролю й створює підґрунтя для прогнозування, на його думку, внутрішній моніторинг полягає у визначенні основних чинників впливу на результати господар-

ської діяльності всередині підприємства, оцінок результатів [3]. Проведений аналіз наявних трактувань дав можливість сформулювати власну інтерпретацію поняття «внутрішній моніторинг» з погляду створення додаткових цінностей інформаційно – аналітичного забезпечення процесу стратегічного управління господарюючим суб'єктом. Отже, внутрішній моніторинг це специфічна та конкретна функція «стратегічно орієнтованого управління діяльністю підприємства, що ґрунтується на постійному спостереженні та діагностиці господарських процесів та явищ, систематизації отриманих даних в інформаційну базу для подальшої оцінки та аналізу тенденцій зміни економічних показників, і на цій основі прогнозування можливих ризиків і коригування стратегії розвитку підприємства» [18].

Перейдемо до тлумачення терміну «контроль». Для аналізу ми беремо поняття саме внутрішнього контролю діяльності підприємства, оскільки термін «зовнішній контроль» перебуває поза рамками нашого дослідження. Поняття «внутрішній контроль» теж передбачає неоднозначне трактування: контроль як один з головних принципів управління, контроль як стадія процесу (циклу) управління і, нарешті, контроль як функція управління. Це пояснюється тим, що кожен виробничий цикл або соціальний процес відрізняється певними характеристиками і вимагає управлінського впливу, для забезпечення досягнення мети, визначеної заздалегідь. Термін «контроль» в деякій мірі викликає негативні емоції й іноді сприймається як примус. Внаслідок такого сприйняття зміст і сутність поняття «контроль» не завжди інтерпретується правильно. Один з аспектів контролю дійсно полягає в забезпеченні підпорядкування та в перевірці виконання завдань [19]. Однак зводити контроль лише до таких обмежень, означало б залишити без уваги основне завдання контролю, як складової управління економічними об'єктами та процесами, забезпечення досягнення підприємством намічених цілей.

На думку Р. Воронко, «визначення внутрішнього контролю повинно відповідати такому змісту: внутрішній контроль – це система спостереження і перевірки законності та економічної доцільності здійснення господарських операцій, збереження та раціональне використання всіх видів ресурсів, виконання працівниками своїх функціональних обов'язків з метою своєчасного виявлення недоліків та застосування заходів щодо їх усунення шляхом управлінського впливу на керований об'єкт, запобігання кризовим явищам і забезпечення ефективного ведення бізнесу» [11].

Також слід погодитися з позицією окремих вчених (Т. Бутинця [10], Р. Костирко [12]), які для характеристики змісту внутрішнього контролю визначають функції та завдання, які він виконує відповідно до поставленої мети, зокрема: надає інформацію про процеси, які відбуваються в підприємстві; допомагає приймати доцільні рішення із загальних і спеціальних питань розвитку підприємства; дає можливість судити про правильність прийнятих рішень, про своєчасність і результативності їх виконання; дозволяє своєчасно виявити і усунути ті умови і фактори, які не сприяють ефективному веденню виробництва і досягненню поставленої мети; дозволяє скорегувати діяльність підприємства або окремих його виробничих підрозділів; дає можливість встановити, які саме служби, підрозділи, або напрямки діяльності підприємства сприяють результативності його діяльності.

З метою визначення спільних та відмінних рис між процесами внутрішнього контролю і моніторингу, проведемо їх порівняльну характеристику (див. рис. 1).

Проаналізуємо думки вчених – економістів в питанні розмежування і взаємодії цих видів управлінської діяльності. Так, А. Сельський у своїх дослідженнях підкреслює, що ці елементи суттєво відрізняються один від одного, а також мають певні внутрішні особливості. Моніторинг фактично формалізована процедура отримання інформації, що забезпечує зворотний зв'язок в процесі поточного і стратегічного управління. Наприклад, для коригування планів при здійсненні стратегічного планування, отримання поточних даних він стає визначальним чинником перегляду оперативних управлінських дій. Контроль, навпаки, може мати різні і формалізовані, і не формалізовані процедури та компоненти. Його завдання полягає в здійсненні стратегічних «зрізів» після закінчення кожного етапу для перегляду і уточнення стратегічних дій в майбутніх періодах. Необхідні для цього дані збираються в процесі реалізації плану. А джерелом таких даних є моніторинг. За результатами обробки отриманих значень показників можна визначити, чи все йде відповідно до розробленого стратегічного плану. Тому і моніторинг, і контроль виконання завдань, і досягнення стратегічних цілей стають обов'язковими елементами діяльності управлінців [7, с. 35–40].

І. Кузнєцова відзначає важливість моніторингу для встановлення результату управління, він дає можливість зробити висновки не лише про ступінь досягнення цілей, він також може дати критичну оцінку цінностей, якими керується політика реалізації управління, а також адаптувати або по-новому сформулювати цю політику і закласти основи реструктуризації виникаючих управлінських проблем. А контроль тут має скоріше форму нагляду за стратегією і спрямований на оцінку зусиль, спрямованих на її здійснення [4].

Тому, на нашу думку, моніторинг як функція управління звужує «зону невизначеності» для подальшого планування і розробки тактичних або перегляду/коригування стратегічних векторів у діяльності.

В цілому, встановлюючи характер процедур моніторингу та контролю ми прийшли до висновку що і моніторинг і контроль виражають форми трансформації двох напрямків управлінської діяльності: перший напрям – дослідницька діяльність, другий – діяльність, що здійснює контроль. Отже, виходячи з того, що внутрішній моніторинг та контроль є взаємозалежними та взаємодоповнюючими функція управління, виникає необхідність в їх інтегруванні в систему управління діяльністю та розвитком підприємства та розробці механізмів їх здійснення.

Досвід успішних всесвітньовідомих промислових фірм підтверджує, що їх економічна стійкість забезпечується ефективною системою внутрішнього моніторингу та контролю (СВМК), яка є невід'ємним елементом системи управління підприємством. У розвинутих країнах контроль виступає методом для удосконалення управління діяльністю підприємств, який пронизує всі рівні. І така практика законодавчо регулюється державними інституціями передових країн світу. До прикладу, в США і Великобританії діють стандарти, що зобов'язують підприємства створювати систему внутрішнього контролю (СВК). У 1985 р. комісія COSO (Комісія Трідвея, The Committee of Sponsoring Organization of The Treadway Commission) розробила концепцію, згідно з якою внутрішній контроль виступає процесом, який є результатом дій ради директорів, менеджерів усіх рівнів та інших співробітників компанії необхідним для забезпечення досягнення поставлених цілей за наступними напрямками: ефективність операційної діяльності, достовірність фінансової звітності, дотримання відповідних норм зако-

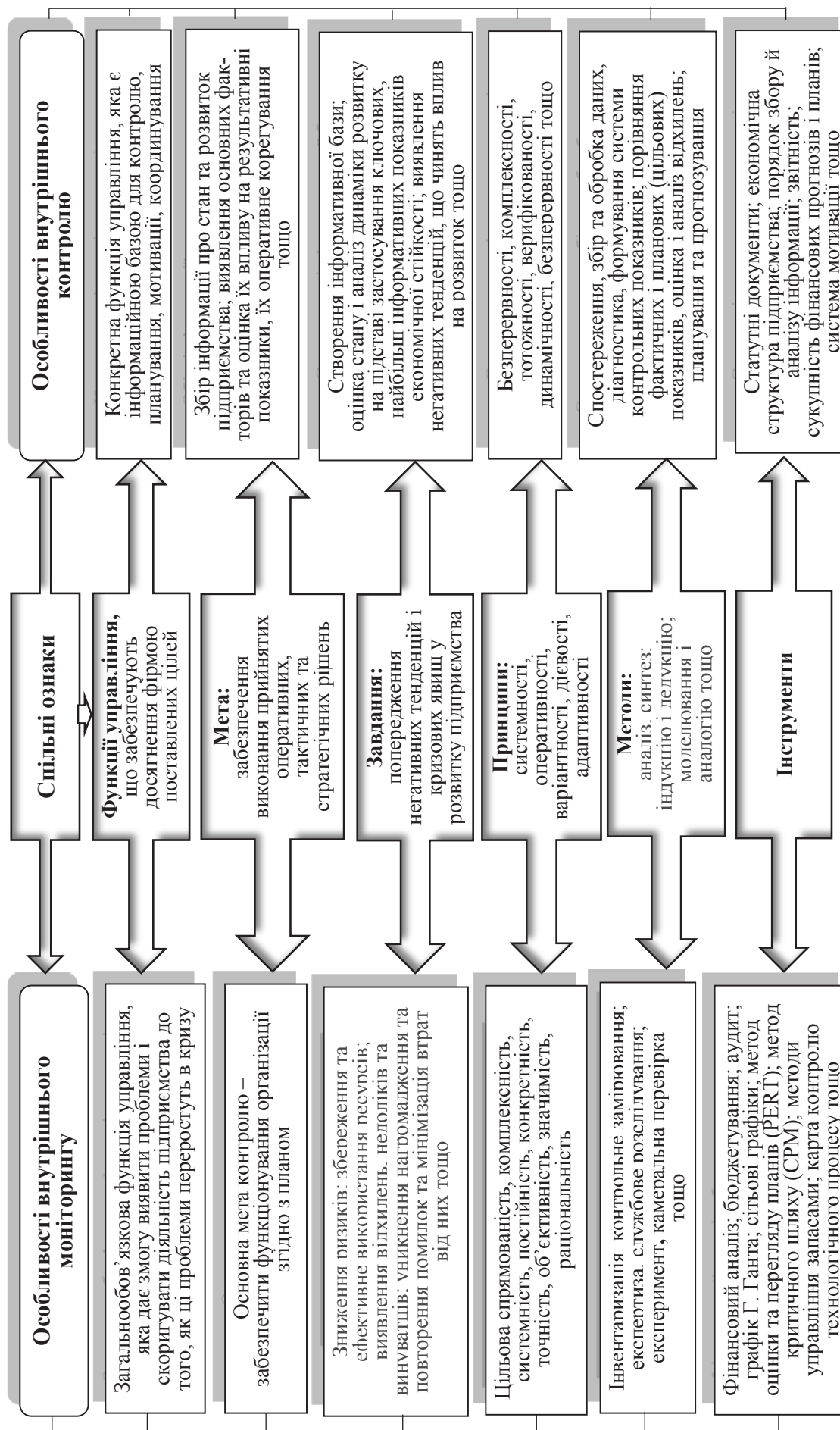

Рис. 1. Сутнісні характеристики внутрішнього моніторингу і внутрішнього контролю: спільне та відмінне

Джерело: авторська розробка

нодавства. Що стосується місця внутрішнього контролю, то він розглядається фахівцями Інституту внутрішніх аудиторів (США) як одна з функцій працівника (виконавця, керівник) на своєму робочому місці в межах його повноважень [13]. Усе це підтверджує значущість внутрішнього моніторингу та контролю і дозволяє окреслити низку завдань для господарюючих суб'єктів, щодо організації системи внутрішнього моніторингу та контролю (СВМК), за допомогою якої підприємство досягне основної мети управління та забезпечить свою фінансово-економічну стійкість (див. рис. 2).

Реалізація сформованих завдань дозволить побудувати ефективну СВМК, оскільки саме моніторинг та контроль охоплюють майже всі аспекти діяльності підприємства та слугують базою, щодо прийняття правильних управлінських рішень та засобом попередження ризиків та їх наслідків. Проте на сьогодні, при всій широті наукової спадщини, спостерігається обмеженість та невизначеність щодо побудови цілісної функціонуючої системи внутрішнього моніторингу та контролю, що негативно позначається на результатах фінансово-економічної діяльності вітчизняних підприємств. За оцінками експертів, дві третини банкрутств обумовлені внутрішніми проблемами підприємств, та тільки одна третина – зовнішніми [13].

Питання необхідності інтегрування моніторингу в систему внутрішнього контролю та безпосередньо в систему управління діяльністю й розвитком вітчизняних підприємств вже піднімалося, ці ідеї висловлювалися в працях таких вітчизняних науковців як А. Балан та С. Філіпова [1].

На нашу думку, найбільш досконалою формою організаційної взаємодії процесів збору інформації, спостереження, контролювання та корегування є запровадження СВМК, як функ-

ціонально відокремленого напрямку управлінської діяльності, що здійснюються на кожному етапі (стадії) процесу управління (див. рис. 3). Оскільки внутрішній моніторинг та внутрішній контроль можна розглядати як у широкому розумінні, відповідно, як загальна та конкретна функції управління, так і у вузькому – як процеси, то інтегруючись з іншими функціями управління, вони створюють прямий та зворотний зв'язок між підрозділами підприємства. СВМК слід вважати підґрунтям для створення адаптивної управлінської структури. З огляду на це, а також проаналізувавши наукові дослідження з питань створення нових організаційних підрозділів та управління знаннями, зокрема, праці О. Ястремської та Г. Строкович [21], доцільними уявляються подальші дослідження, щодо створення відповідного інформаційно-аналітичного підрозділу та внесення змін в організаційну структуру підприємства.

Необхідність запровадження СВМК на сучасних підприємствах зумовлена такими причинами:

1) нестабільність зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до системи управління підприємством, а саме: переведення фокусу уваги з контролю минулих подій на прогнозування майбутніх, а це вимагає постійного відслідковування змін, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі, продуманої системи дій щодо забезпечення виживання підприємства, уникнення кризових явищ та прискорення реакції підприємства на зміни, підвищення його гнучкості;

2) ускладнення систем управління підприємством вимагає побудови спеціальної системи оперативного інформаційного забезпечення на всіх етапах управління.

Таким чином, координуючи, інтегруючи та спрямовуючи діяльність усієї системи управління підприємством на досяг-

Рис. 2. Основні завдання системи внутрішнього моніторингу та контролю на підприємстві

Джерело: авторська розробка

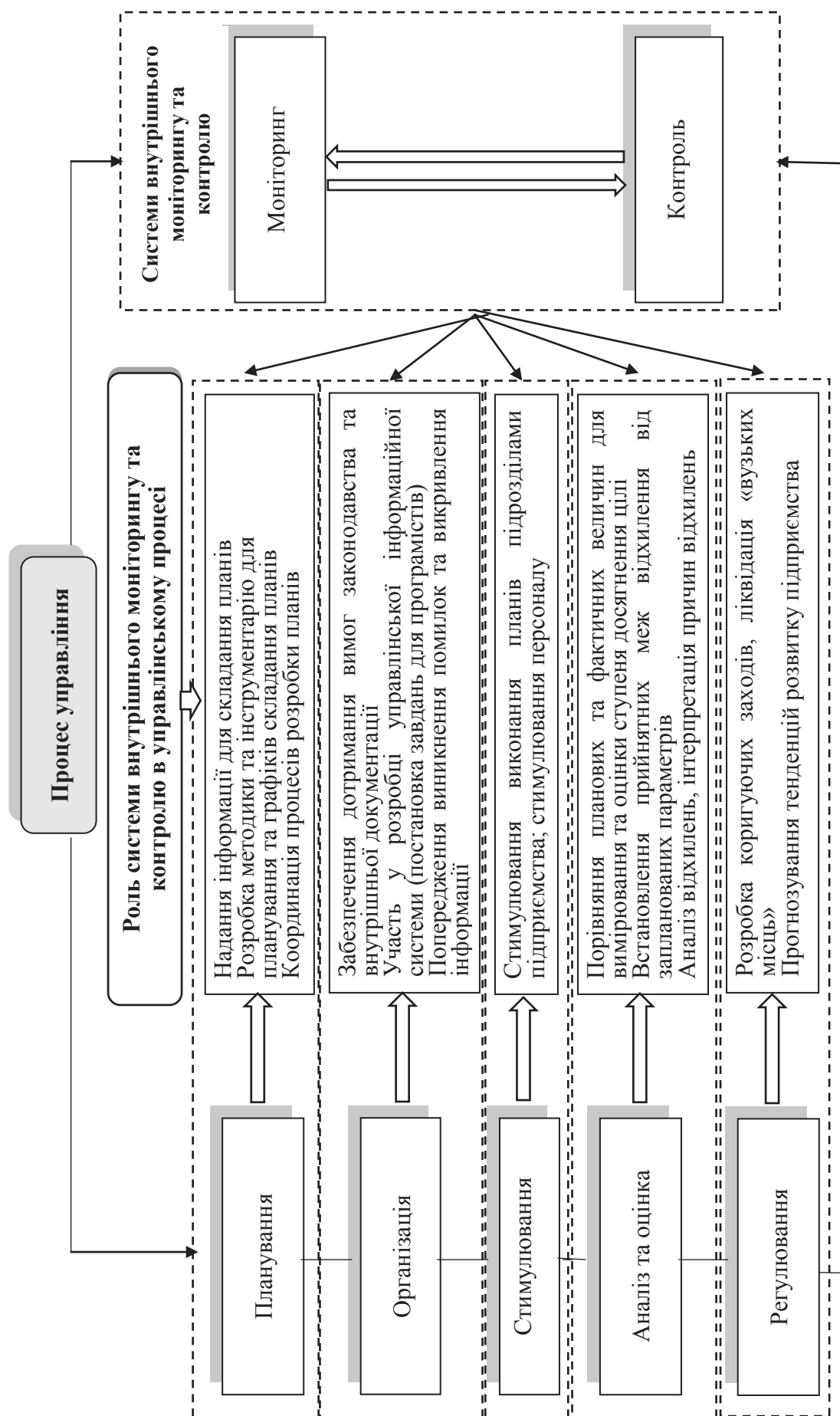

Рис. 3. Внутрішній моніторинг та контролю в системі управління підприємством

Джерело: авторська розробка

нення поставлених цілей, СВМК виконує функцію «управління управлінням» і являє собою синтез спостереження, планування, обліку, контролю, економічного аналізу, організації інформаційних потоків.

Висновки. Діяльність підприємств повинна підпорядковуватися певним вимогам сучасного стану економіки України. Забезпечити стабільність розвитку та підтримку життєдіяльності підприємства покликана ефективна та досконала система управління. Питання ефективного управління є важливими для всіх підприємств. Проте у моменти криз на підприємствах збільшується залежність фінансово-економічної стійкості суб'єкта господарювання від ефективної системи внутрішнього моніторингу та контролю (СВМК), яка є невід'ємним елементом системи управління діяльністю підприємств.

Виходячи з цього, виникає необхідність інтегрування моніторингу в систему внутрішнього контролю діяльності підприємства, оскільки існує нагальна потреба в створенні науково обґрунтованого механізму внутрішнього моніторингу в системі контролю діяльності підприємства на базі новітніх інформаційних технологій. Введення такого механізму є актуальним завданням в зв'язку з постійними динамічними змінами в економіці, і буде служити двигуном реінжинірингу бізнес-процесів, реорганізації структури управління. Він дасть можливість підвищити рівень координації процесів планування, обліку, аналізу та регулювання діяльності, що в свою чергу, дозволить поліпшити якість як окремих управлінських рішень, враховуючи синергетичний ефект взаємодії всіх складових, так і ефективність системи управління підприємством в цілому. Реалізація механізму моніторингу та контролю в системі управління діяльністю підприємства дозволить: завчасно виявляти існуючі і виникаючі проблеми; готувати підприємство до раптових змін у зовнішньому середовищі; поліпшити координацію дій в організації; використовувати майбутні сприятливі умови і тим самим буде сприяти тривалому і успішному функціонуванню як самого підприємства, так і його структурних одиниць. На даний момент недостатньо розробленими залишаються питання методики формування та впровадження механізму внутрішнього моніторингу та контролю, і на цій основі, створення відповідного інформаційно-аналітичного підрозділу на промислових підприємствах, що дає перспективи для подальших наукових досліджень.

Література:

- Балан А. Інтегрування моніторингу і оцінки інвестиційного проекту з енергозбереження в систему контролю діяльності підприємства на засадах контролінгу / А. Балан, С. Філіпова // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 4(14). – С. 180–185. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No4/180-185.pdf>.
- Божанова О. Моніторинг фінансової стійкості як складова ефективного управління промисловим підприємством / О. Божанова // Економіка транспорту і промисловості: вісник. – 2012. – № 40. – С. 224–228.
- Галіцин В. Системи моніторингу: [монографія] / В. Галіцин. – К.: КНЕУ, 2000. – 231 с.
- Кузнецова І. Підходи до визначення границь моніторингу / І. Кузнецова // Економіст: Фінанси, банки, інвестиції. – 2008. – № 11. – С. 44–46.
- Кузьмін О. Комплексна система моніторингу економічних показників в управлінні машинобудівними підприємствами / О. Кузьмін, І. Чуліпа // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. Серія «Економічні науки». – Луцьк, 2009. – № 7. – С. 90–93.
- Ліпич Л. Моніторинг економічних показників діяльності і його роль в процесі управління персоналом машинобудівних підприємств / Л. Ліпич, І. Чуліпа // Зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. Серія «Економіка. Менеджмент. Підприємництво» / за ред. О. Бурбело. – Луганськ, 2009. – № 21. – С. 168–171.

- Сельський А. Моніторинг і контроль: встановлення ефективності стратегічного управління / А. Сельський // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. / Асоц. д-рів наук з держ. упр. – Харків, 2013. – С. 35–40. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_20131_8.
- Цопа Н. Система моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища промислового підприємства [Електронний ресурс] / Н. В. Цопа // Вісн. Донец. нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – 2010. – № 3. – С. 136–143. – Режим доступу: <http://bit.ly/1XKhsF8> (дата звернення: 21.04.16). – Назва з екрана.
- Чуліпа І. Д. Управління підприємством з використанням моніторингу економічних показників / І. Чуліпа // Ефективна економіка: електрон. наук. фах. вид. – 2012. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1559>.
- Бутинець Т. Контроль внутрішньогосподарський чи внутрішній? / Т. Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз» / відп. ред. Ф. Бутинець. – Житомир, 2009. – Вип. 2. – С. 5–17.
- Воронко Р. Внутрішній контроль як невід'ємна складова системи управління підприємств та організації споживчої кооперації / Р. Воронко // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія «Економіка». – Ужгород, 2015. – Вип. 1. – С. 376–381.
- Костирко Р. Методологічні засади внутрішнього контролю фінансово-економічної стійкості підприємств / Р. Костирко // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: зб. наук. пр. / відп. ред. О. С. Кузьмін. – Львів, 2009. – С. 381–388. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2839/1/66.pdf>.
- Новікова Х. Внутрішній контроль як основна складова управління діяльністю підприємства / Х. Новікова // Економічний аналіз: зб. наук. пр. / Терноп. нац. екон. ун-т; редкол.: В. Дерій (голов. ред.). – Тернопіль, 2015. – Т. 19. – № 2. – С. 109–116.
- Merchant K. Management control systems: Performance Measurement, Evaluation and Incentives / K. Merchant, W. Van der Stede. – Harlow: Prentice Hall, 2007. – 872 p.
- Chapman C. Controlling Strategy. Management, Accounting, and Performance Measurement / C. Chapman – New York: Oxford University Press, 2005. – 204 p.
- Xianzhi Zhang. Standards for Enterprise Management Control / Series editors Emmie Yang; Business, Economics China; Springer-Verlag Asia, Beijing, China Niels Peter Thomas, Heidelberg, Germany. – Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2015. – 166 p.
- Реймерс М. Природопользование: словарь-справочник / Н. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 639 с.
- Білик І. Трактатування сутності поняття «моніторинг» / І. Білик // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2015. – № 2. – Т. 1. – С. 11–17.
- Гончаров С. Тлумачний словник економіста / С. Гончаров, Н. Кушнір. – К.: Центр учб. літ., 2009. – 264 с.
- Ястремська О. Методичний підхід щодо формування інформаційно-аналітичного відділу підприємства / О. Ястремська, Г. Строкович // Економічний часопис XXI. – 2014. – № 11–12. – С. 109–112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/2014/11-12_2014/IastremaskaStrokovich.pdf.

Липич Л.Г., Билык И.Я. Общие и отличительные черты внутреннего мониторинга и контроля как функции управления предприятием

Аннотация. В статье приведено авторское понимание различий между такими экономическими категориями как внутренний мониторинг и внутренний контроль. Рассмотрены особенности, отличия и организационное взаимодействие внутреннего мониторинга и внутреннего контроля как функции управления. Обоснована необходимость внедрения системы внутреннего мониторинга и контроля на современных предприятиях, как функционально обособленного направления

управленческой деятельности, осуществляемого на каждом этапе (стадии) процесса управления.

Ключевые слова: внутренний мониторинг, внутренний контроль, функции управления, управленческая деятельность, организация, взаимодействие.

Lipych L.H., Bilyk I.Y. Similarities and differences between internal monitoring and control as enterprise management functions

Summary. Theoretical approaches to the differentiation of the categories of internal control and internal monitor-

ing of the enterprise activities are investigated in the article. Implementation of the monitoring mechanism in the enterprise control system allows to identify existing and emerging problems beforehand; to prepare an enterprise to sudden changes of environment; to improve the coordination of actions in organization; to use future favourable conditions and in that way to contribute to prolonged and successful functioning of both an enterprise and its structural units.

Keywords: internal monitoring, internal control, management functions, management activities, organization, interaction.

Буторіна В.Б.,

к.е.н., старший викладач

кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції діяльності підприємств туристичної сфери України та Хмельницької області. Розкрито значення туристичного потенціалу регіону для підвищення ефективності ведення бізнесу. Визначено аспекти розвитку туризму на регіональному рівні на прикладі Хмельницької області.

Ключові слова: туризм, підприємство, міжгалузевий комплекс, кадрове забезпечення, туристичний оператор, туристичний агент, екскурсійна діяльність, регіональна програма розвитку, турист, екскурсант.

Вступ та постановка проблеми. Зростання рівня міжнародної конкуренції та невизначеності, швидка зміна технологічних укладів, ризиків бізнес середовища, що в поєднанні з нестабільними тенденціями функціонування національної економіки зумовлюють необхідність здійснення оперативних дієвих заходів, спрямованих на ефективну мобілізацію та реалізацію потенціалу економічного розвитку країни. Одним із джерел цієї мобілізації в Україні є туризм. Оскільки, впливаючи на розвиток багатьох інших секторів діяльності, він є каталізатором розвитку цілого блоку галузей економіки, одним із найбільш потужних «генераторів» зростання національної економіки в умовах глобалізації бізнесу та інтеграції України в світовий економічний простір. Свідченням цьому є внесок туризму в економіку за напрямками: створення національного доходу, платіжний баланс, податкові надходження, зростання кількості робочих місць, регіональний розвиток.

Здобутки підприємств туристичного міжгалузевого комплексу знівелиовано втягненням України у військовий конфлікт, тому потрібно шукати шляхи їх підтримки, спрямовувати їх діяльність на задоволення потреб за нової ринкової кон'юнктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні досліджують І. Криховецький, Т. Ткаченко, О. Костіна, В. Рачко. Праці О. Бабиревої, Л. Дяченко, М. Мальської, В. Кицяка присвячено аналізу діяльності суб'єктів туристичної діяльності. Ринок туристичних послуг перебуває в центрі досліджень О. Любіцевої та І. Школи. Кадрове забезпечення галузі з урахуванням міжнародного досвіду вивчає Н. Бунтова, В. Федорченко, Т. Дьорова, І. Зорін, Л. Сакун, Л. Кнодель.

Метою статті є визначення тенденцій діяльності підприємств туристичної сфери України та Хмельницької області.

Результати дослідження. Туризм у сучасному світі сприяє демократизації суспільства, підвищенню культурного рівня людей, поліпшенню здоров'я населення, здійснює внесок у соціально-економічний розвиток регіонів і країни в цілому. Він збільшує надходження фінансових ресурсів, зростанню попиту на товари і послуги, зокрема, на вироби місцевої промисловості. Галузь відіграє роль «багатоканального мультиплікатора», що проявляється в стимулюванні розвитку інших

сфер суспільного життя. Усі ці сфери працюють для створення високоякісного, доступного широким верствам населення та конкурентоздатного туристичного продукту [2, с. 9].

Туризм сприяє розширенню та диверсифікації (територіальної та асортиментної) сфери прикладання праці, а також забезпечує залучення інвестицій та збільшення доходності місцевих бюджетів, виступає засобом підтримки конкурентоспроможності територій, що сприяє збереженню поселенської мережі. Не можна забувати про збереження історичної та культурної спадщини, сприяння підвищенню іміджу території, зокрема, за рахунок її інфраструктурного облаштування, та поліпшенню на цій основі рівня життя місцевого населення.

Туристичні підприємства тяжіють до регіонів з найбільш багатим і багатограним туристичним потенціалом. З точки зору туристичного освоєння та використання, одним з них є Поділля, зокрема Хмельницька область. Цей регіон багатий історично-культурними пам'ятками, природно-кліматичними умовами, має вигідне географічне розташування. Хмельницька область багата історико-культурними пам'ятками загальнодержавного значення, найбільша кількість яких зосереджена у містах Кам'янець-Подільському, Старокостянтиніві, Меджибожі тощо.

Розвиток туристичної сфери регіону розпочався в радянський період, за якого вона була сформована відповідно до адміністративних планів розвитку без урахування рекреаційних особливостей. Туризм розвивався в першу чергу за рахунок державного фінансування. Щоб система могла нормально функціонувати, потрібно було створити мережу екскурсунків, екскурсбаз, екскурскомун. Вони мали організовувати прийом і відправлення туристів, забезпечувати їх керівниками екскурсій, надавати проживання, харчування, туристське спорядження. Саме у 20–30-ті рр. XX ст. були створені основні структурні ланки сучасної туристичної системи: екскурсбюро, бази, станції.

Після закінчення Другої Світової війни поступово відроджується і туристична галузь; особливо швидко цей процес відбувався з початком «хрущовської відлиги». Тоді здійснилося становлення виїзного туризму. З 50-х рр. монополістами радянського туризму були: ВАГ «Інтурист», БММТ «Супутник» та ЦРТЕ ВЦРПС. З розпадом адміністративно-командної економіки, відповідно і туристична сфера зазнала впливу кризових явищ.

Основний туристичний потенціал Хмельниччини включає мальовничу природу (р. Дністер, Товтри, ліси та озера на півночі області), мінеральні води (Нафтуса, Миргородського типу та радонові води), історична й архітектурна спадщина (м. Кам'янець-Подільський, селище Меджибіж, с. Самчики) і санаторії для медичного лікування і відновлення здоров'я. Існує 269 природоохоронних зон і об'єктів: 39 заказників (включаючи 15 державного значення), 198 пам'яток природи (4 державного значення), ботанічний сад у м. Кам'янець-Подільський, 7 природних заповідників, 24 парки, яким присво-

ено статус пам'яток природи/паркового мистецтва (включаючи 8 державного значення) та одна пам'ятка ЮНЕСКО (дуга Струве, 3 з 4 елементів якої, наявних в Україні, знаходяться на території області). Найвизначніші туристичні місця області: Національний природний парк «Подільські Товтри», Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець», державні історико-культурні заповідники «Товтри» і «Самчики». Також існують цікаві історичні об'єкти (в населених пунктах Сутківці, Антоніни, Губин, Ізяслав, Гриців, Зінків, Старокостянтинів, Пилява, Жванчик, Саганів, Іванківці тощо), ряд санаторно-курортних закладів і центрів відновлення здоров'я на базі мінеральних вод [9].

Поєднання ландшафтних та історико-культурних ресурсів створює необхідні передумови для активізації розвитку підприємництва у сфері туризму. Крім цього Хмельниччина характеризується відносно невисокою концентрацією промисловості, порівняно сприятливою екологічною ситуацією і значним потенціалом рекреаційних ресурсів. Туристичний потенціал області активно просувається на ринок юридичними та фізичними особами, які є суб'єктами туристичної діяльності (див. рис. 1).

Динаміка кількості суб'єктів підприємницької діяльності в туризмі в Україні у довоєнний період була зростаючою, тоді як у Хмельницькій обл. за 2012–2013 рр. цей показник практично не змінювався. Тенденція двох останніх років і в кра-

їні і в області однаково невтішна. В Україні у 2015 р. кількість фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб серед загальної їх кількості в туризмі була майже однаковою (1785 і 1397 відповідно). Водночас, у Хмельницькій обл. у структурі підприємств переважали фізичні особи-підприємці: у 2015 р. їх удвічі більше, ніж юридичних (у 2011 р. – у 1,5 раза). Вказана тенденція свідчить про зацікавленість підприємницькою діяльністю в галузі туризму з боку місцевого населення.

Питома вага отриманих суб'єктами туристичної діяльності області доходів у сукупному показнику по Україні залишалась незначною у періоді 2011–2015 рр. – 0,18%. За наявного туристичного потенціалу така тенденція є тривожною.

Геополітичні та соціально-економічні зміни, розвиток інформаційних технологій суттєво вплинули на динаміку туристичного потоку в Хмельницькому регіоні (див. табл. 1), призвели до трансформування туристичної галузі з такої, що орієнтована на обслуговування організованих туристів, на багатогалузеву сферу діяльності, спрямовану на задоволення різноманітних потреб індивідуальних подорожуючих. Комплексний та мобільний характер сучасного туризму сформував попит на безпечне та комфортне для життя і здоров'я середовище, здатне забезпечити всі необхідні умови для реалізації громадянами права на відпочинок та свободу пересування.

Загальна кількість обслуговуваних туристів туроператорами та турагентами Хмельницької обл. у 2015 р. становила 25 476 осіб, що на 4,2% більше, ніж у 2013 р. Виявлена тенденція є особливо позитивною на фоні скорочення кількості обслуговуваних туристів в Україні на 41,5%. Переважно це спричинено зростанням чисельності обслуговуваних громадян України фізичними особами підприємцями. Спостерігається тенденція до нарощення кількості громадян країни, що подорожують у її межах. Варто враховувати, що внутрішні туристи здійснюють ще і самодіяльні туристичні подорожі, які не потребують звернень за послугами до туристичних операторів і агентів.

Питома вага туристів та екскурсантів, обслуговуваних туроператорами та турагентами Хмельницької обл., які є юридичними особами, становила у 2015 р. 0,9% аналогічного показника в Україні. Відповідна питома вага щодо фізичних осіб-підприємців була помітно більшою – 7,4%, що є наслідком зростання загальної кількості і активності даної категорії господарюючих суб'єктів у галузі туризму області.

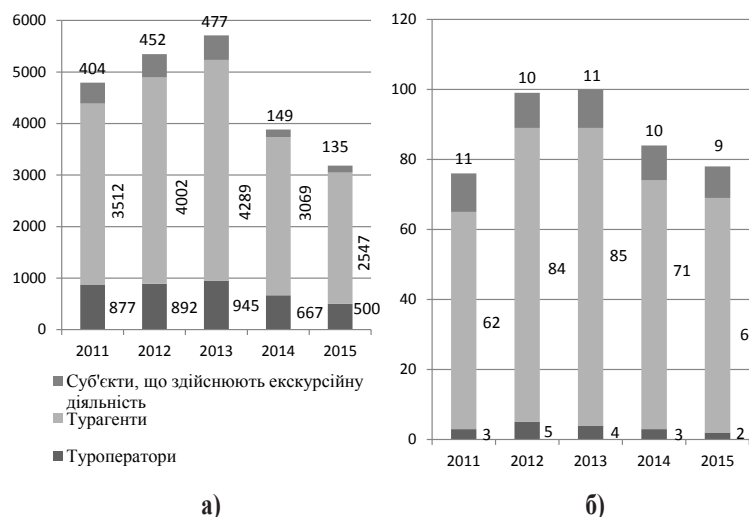

Рис. 1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні (а) та Хмельницькій області (б)

Джерело: побудовано автором на основі [3; 4; 5; 6; 7]

Таблиця 1

Кількість туристів та екскурсантів, обслуговуваних туроператорами та турагентами Хмельницької області, осіб

Показники	2013	2014	2015	2013	2014	2015
	Юридичні особи			Фізичні особи-підприємці		
Кількість обслуговуваних туристів	13 918	105 89	11 130	10 484	8 438	14 296
У тому числі:						
громадян України	13 918	10 589	11 130	10 460	8 438	14 296
у тому числі подорожуючих в межах території України	5 261	2 773	2 858	4 151	3 881	7 331
у тому числі подорожуючих за кордоном	8 657	7 816	8 272	6 309	4 557	6 965
громадян інших країн	–	–	–	24	–	–
Кількість обслуговуваних екскурсантів	8 158	6 482	5 823	9 564	6 633	5 256
з них іноземні громадяни	–	–	–	22	–	8

Примітка: для фізичних осіб-підприємців обслуговування здійснюють турагенти.

Джерело: згруповано автором за даними [3; 4; 5; 6; 7]

Кількість реалізованих на Хмельниччині туристичних путівок туроператорами у 2015 р. становила усього 272, тоді як у 2013 р. – 6 009. Активність турагентів з реалізації туристичних путівок різко зростала за аналізований період: стосовно юридичних осіб – ця кількість збільшилась у 2,4 раза, а стосовно фізичних осіб-підприємців – у 1,1 раза. Така розбіжність між юридичними і фізичними особами-підприємцями регіону свідчить про зростання рівня довіри споживачів до туристичних агентів і запровадження цими суб'єктами підприємницької діяльності цінової політики лояльності. Потрібно враховувати також уміння фізичних осіб підприємців швидше пристосовуватись до змін ринкової кон'юнктури, яка різко переорієнтувала туризм у напрямку розвитку національного його сегменту. За даними офіційної статистики, у 2015 р. туроператорами області реалізовано усі путівки виключно іншим організаціям; тур агентами – виключно громадянам України для виїзду за кордон (без країн СНД) та для подорожей в межах нашої країни.

Подолання вказаних негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму регіону має стати одним з пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку області в цілому та суттєвою складовою у вирішенні питань підвищення якості життя населення.

У червні 2015 р. місцеві бюджети Хмельниччини поповнилися на 46 тис. грн. туристичного збору. Попереднього року за цей період було сплачено 28 тис. грн збору, що засвідчує активізацію мандрівок по області. Загалом, за даними фіскальної служби, за перше півріччя 2015 р. місцеві бюджети регіону отримали 329 тис. грн туристичного збору. За умови розвитку належної інфраструктури ця сума може значно збільшитись [10].

Туристична сфера виконує значну соціальну функцію на регіональному рівні, оскільки сприяє зайнятості населення. У Хмельницькій області з 2011 до 2013 р. середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності стабільно зростала як на підприємствах, що є юридичними особами, та і на тих, що є фізичними особами-підприєм-

цями, після чого динаміка змінилась на протилежну. В Україні ж скорочення цих показників почалось уже з 2012 р. (див. табл. 2).

Середньооблікові кількості штатних працівників суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність, в Україні та регіоні є незначними та мають тенденцію до спадання за аналізований період. На жаль, екскурсійні послуги у галузі продовжують надавати працівники, які працюють у «тіні», що не покращує картину зайнятості населення та не сприяє поповненню місцевих бюджетів. За зростаючої динаміки залучення до лав штатних працівників спеціалістів віком до 30 років в країні, на Хмельниччині їх ставало все менше.

Світовий досвід показує, що розвитку туризму сприяє залучення до діяльності підприємств галузі працівників з відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем (див. рис. 2) [1; 2].

В Україні питома вага дипломованих фахівців у галузі туризму серед штатних працівників туристичних підприємств обох видів поступово зростала за 2011–2013 рр. і припинила зростати, залишаючись приблизно однаковою до 2015 р. (близько 50%). Водночас у Хмельницькій області цей показник для туристичних підприємств, що є юридичними особами, зріс лише у 2013 р., досягнувши у 2015 р. свого мінімального

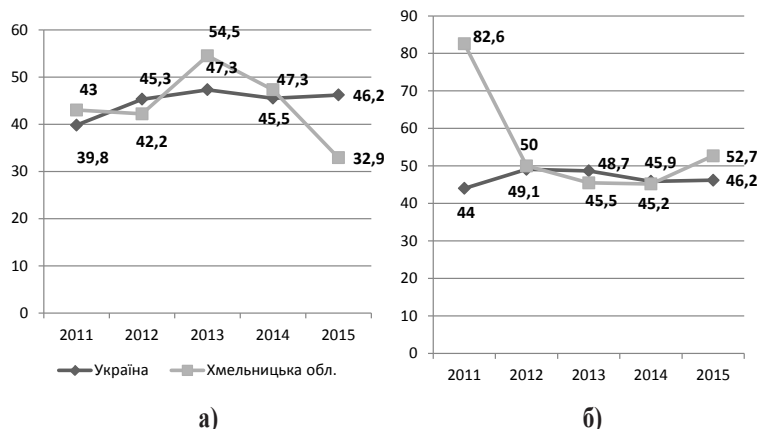

Рис. 2. Частка штатних працівників з вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму, підприємств, які є юридичними особами (а), та фізичних осіб-підприємців (б) туристичної галузі

Джерело: побудовано автором на основі [3; 4; 5; 6; 7]

Таблиця 2

Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб

Показники		2013	2014	2015	2013	2014	2015
		Юридичні особи			Фізичні особи-підприємці		
Україна							
Усього		12 517	9 834	8 086	2 832	1 679	1 502
з них	мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	5 923	4 475	3 735	1 380	771	694
	жінки	8 430	7 067	5 835			
	особи до 30 років	4 202	6 462	2 517			
Із загальної кількості – середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність		512	171	156	456	70	64
Хмельницька обл.							
Усього		112	91	85	77	62	55
з них	мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	61	43	28	35	28	29
	жінки	59	45	51			
	особи до 30 років	31	35	24			
Із загальної кількості – середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність		7	7	7	7	6	5

Джерело: побудовано автором на основі [3; 4; 5; 6; 7]

значення (1/3). Для фізичних осіб-підприємців галузі на регіональному рівні 2015 р. став переламним: частка штатних працівників з вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму перевищила половину.

Потрібно акцентувати увагу на тому, що органи місцевого самоврядування на Хмельниччині приділяють увагу підготовці фахівців для галузі з урахуванням вимог бізнесу. Зокрема, у м. Кам'янці-Подільському у процесі розробки «Комплексної програми розвитку туризму на 2005–2015 рр.» було враховано, що без належної уваги до питань кадрового забезпечення туристичної діяльності, підготовки та перепідготовки спеціалістів успішний розвиток індустрії туризму неможливий. Протягом 2015–2016 рр. у скрутний для туристичного міжгалузевого комплексу України час м. Кам'янець-Подільський проводить послідовну регіональну політику щодо утримання статусу «Туристичної перлини Поділля» та може пишатися стійким збільшенням чисельності туристів.

Для відновлення та покращення результатів діяльності суб'єктів господарювання туризму в країні в цілому потрібно акцентувати увагу на важливості його регіонального розвитку.

Висновки. Тоді як для багатьох країн туризм є «локомотивом» економічного зростання, виконуючи роль основного продуцента валового внутрішнього продукту, забезпечуючи їх стабільний розвиток, у нашій країні він досі не сприймається як повноправна галузь економіки, що може стати джерелом значного доходу.

Поділля, зокрема Хмельницька область, є одним із найбільш привабливих регіонів України з точки зору туристичного освоєння. Сюди тяжіють суб'єкти господарювання туристичної сфери. Як показало проведене дослідження, регіон переорієнтовується на затребувані за нових умов види туризму, зокрема, на внутрішній. У цьому напрямі більшу активність виявляють фізичні особи-підприємці, одним з принципів діяльності яких стає підвищення якості кадрового забезпечення. Реалізація регіональних програм розвитку туризму сприяє підвищенню ефективності діяльності суб'єктів господарювання туристичного міжгалузевого комплексу. Прикладом послідовності дій місцевої влади у цьому напрямі є Хмельницька область, зокрема місто Кам'янець-Подільський.

У цілому туристичні підприємства, маючи на регіональному рівні низка здобутків, втратили «левову» їх частку після втягнення України у військовий конфлікт. Для подолання негативних тенденцій їх діяльності важливими є два аспекти: покращення місцевого туристичного потенціалу і посилення маркетингового компонента туризму у економіці областей.

Література:

1. Абрамов В. Туризм і місто: аналіз проблем, тенденцій та моделювання розвитку: [монографія] / В. Абрамов; за ред. І. Писаревського. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 208 с.

2. Драпушко Р. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку / Р. Драпушко. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. – 152 с.
3. Туристична діяльність в Україні у 2011 році: стат. бюлетень / за ред. І. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 76 с.
4. Туристична діяльність в Україні у 2012 році: стат. бюлетень / за ред. І. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.
5. Туристична діяльність в Україні у 2013 році: стат. бюлетень / за ред. І. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.
6. Туристична діяльність в Україні у 2014 році: стат. бюлетень / за ред. О. Карамзіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.
7. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: стат. бюлетень / за ред. О. Карамзіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.
8. Михайличенко Г. Інноваційний розвиток туризму: [монографія] / Г. Михайличенко. – К.: КНТЕУ, 2012. – 607 с.
9. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.km.ua>.
10. Сайт газети «Новини Хмельницького «Є» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ye.ua/news/news_20943.html.

Буторина В.Б. Современные тенденции деятельности предприятий туристической сферы Украины и Хмельницкой области

Аннотация. В статье проанализированы тенденции деятельности предприятий туристической сферы Украины и Хмельницкой области. Раскрыто значение туристического потенциала региона для повышения эффективности ведения бизнеса. Определены аспекты развития туризма на региональном уровне на примере Хмельницкой области.

Ключевые слова: туризм, предприятие, межотраслевой комплекс, кадровое обеспечение, туристический оператор, туристический агент, экскурсионная деятельность, региональная программа развития, турист, экскурсант.

Butorina V.B. Modern trends of activity of tourism enterprises in Ukraine and Khmelnytskyi region

Summary. The article analyzes the trends of activity of tourism companies and enterprises in Ukraine and Khmelnytskyi region. Also revealed the value of the tourism potential of the region for increasing business efficiency. Determined the aspects of tourism development at the regional level by the example of Khmelnytskyi region.

Keywords: tourism, enterprise, intersectorial complex, personnel support, tour operator, travel agent, excursion activity, regional development program, tourist, excursionist.

*Данкеєва О.М.,
асистент кафедри маркетингу та менеджменту,
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕРЧАНДАЙЗИНГУ ВЛАСНИХ ТОРГОВИХ МАРОК

Анотація. Розглянуто власні торгові марки продукто-вих мереж: їх кількість, марки, доля у загальному товаро-обороті. Визначено головну мету застосування мерча-ндайзингу ВТМ. Проаналізовано особливості викладки власних торгових марок для різних форматів магазинів. Досліджено особливості розташування на полицях влас-них торгових марок для різних форматів магазинів.

Ключові слова: власні торгові марки, формати мага-зину, особливості викладки власних торгових марок, роз-дрібна мережа, мерчандайзинг власних торгових марок.

Вступ та постановка проблеми. Аналізуючи розвиток роздрібної торгівлі в Україні за останнє десятиріччя, можна побачити, що тенденція експансії закордонних торговельних мереж змінюється встановленням міцних позицій вітчизня-ними роздрібними мережами. Це відбулося і через впрова-дження в діяльність стратегії виробництва власних торгових марок (Private Label). Але українські мережі поки що експери-ментують впровадження власних торгових марок (далі – ВТМ), запроваджуючи у свою діяльність практику закордонних колег. Через це особливості впровадження та застосування елементів мерчандайзингу під час впровадження ВТМ сприятимуть роз-витку сучасних роздрібних мереж та закріплення лідерських позицій вітчизняного ритейлу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток власних торгових марок роздрібних мереж простежується на Інтернет-сторінках статистичних видань та офіційних сай-тах. Дослідження практики застосування ВТМ в Україні про-водяться компаніями АС «Nielsen Ukraine» [1], «Deloitte» [2] та ін. Питання розробки та впровадження власних торгових марок в діяльність роздрібних мереж є пріоритетним у провід-них вітчизняних фахівців: В. Кардаша, О. Зозульова, Е. Ромат, С. Фірсової, В. Бровченко, О. Шевченко, О. Дима, Ю. Карпенко, О. Горбенко, А. Тимчина, А. Петухова, Т. Діброва, Ж. Шнорр, С. Гаркавенко та ін. У їх роботах висвітлюється необхідність ритейлу впровадження власних торгових марок як невід’ємної складової частини конкурентоспроможності торговельних під-приємств. Закордонні дослідники Ф. Котлер, Б. Вейс, М. Леві у своїх роботах приводять розрахунки ефективності введення Private Label. Однак, незважаючи на суттєвий внесок науков-ців у вирішення конкретної проблеми, залишається відкритим питання щодо застосування елементів мерчандайзингу ВТМ роздрібними мережами.

Метою статті є аналіз мерчандайзингу власних торгових марок, застосування окремих його елементів провідними роз-дрібними мережами.

Результати дослідження. У більшості вітчизняних авторів власні торгові марки розглядаються як дієвий маркетинговий інструмент формування іміджу роздрібних мереж [3]. Автори, що займаються питаннями розвитку ВТМ в Україні, відміча-

ють, що деякі відомі торговельні мережі уникають згадки про роздрібний бренд на упаковці товару і запускають у продаж ексклюзивні продукти, виготовлені дрібними виробниками спеціально для мережі [4].

На думку О. Шевченко, «власна торгова марка – це локальні бренди торговельної мережі, під якими пропонуються товари, що вироблені різними виробниками, але з якістю, що контро-люється торговельною мережею і гарантується нею. Також на неї встановлюється більш низькі ціни, ніж на аналогічні брен-дові товари внаслідок зниження витрат на дистрибуцію, упа-ковку просування» [5, с. 57]. Отже, через порівняно низьку ціну на товари власних торгових марок, вони стають більш доступ-ними для значної кількості споживачів. Через те, що багато споживачів відмовляються купувати «ім’я виробника» замість товарів, все більш вітчизняних торговельних мереж випускають товари власних торгових марок.

Відомо, що перше роздрібне підприємство, яке зареєстру-вало власну торгову марку, була компанія Соар (1929) [5]. Але широкого впровадження ВТМ відбулося після економічної кризи 1971–1973 років, яка привела до попиту на товари низь-кої ціни, що примусило власників роздрібних мереж шукати альтернативу товарам відомих марок через зниження витрат на просування і, таким чином, бути цікавим споживачам та уни-кати збитків.

Ринок private labels в Україні – відносно нове явище, оскільки у вітчизняних супермаркетах впровадження перших продуктів під власною торговою маркою відбулося у 2006–2007 роках. Від тоді простежується позитивна динаміка їх розвитку. Як показує досвід іноземних роздрібних мереж, ВТМ дають можливість під-вищити рентабельність бізнесу з 5–10% [5]. На думку співвлас-ника продовольчих мереж «Таврія-В і «Космос» Б. Музальова, «частка private label за останній рік виросла на кілька відсотків і зараз становить 12–14% обігу» [6] порівняно з 5 роками тому, коли цей показник ледве досягав 5%.

Останніми роками простежується широке впровадження вітчизняними роздрібними мережами власних торгових марок. Це відбувається через низку чинників. На думку О. Дима, «власні марки дають змогу роздрібній мережі посилити кон-троль над товаровиробником, привернути увагу споживача нижчими цінами й отримати більші прибутки за рахунок низь-кої собівартості продукції, що продається під власною тор-говою маркою» [7, с. 88]. Ю. Карпенко вважає, що це відбу-вається завдяки «пропозиції низьких цін, орієнтації не лише бренд, зміни ставлення до private label самих виробників <...> надання можливості збільшення прибутку (більша торговельна надбавка), зменшення залежності від постачальників, можли-вості безпосередньо контролювати якість, планувати обсяги закупівель та прибутку» [8, с. 208]. Отже, ВТМ дієвий інстру-мент утримання своїх конкурентних позицій та зростання на ринку; розширення асортименту дозволяє підвищити лояль-

ність збоку споживачів, що, як правило, приводить до позитивного іміджу та збільшенню прибутку.

У табл. 1 наведено інформацію про ВТМ роздрібних продуктових мереж за 2015 рік. Згідно з показниками, отриманих з власних сайтів компаній [9–19], лідерами у товарообігу від private label є закордонні мережі «Метро кеш енд Керрі Україна» – 12,4% та «Ашан Україна» – 14%. Варто відмітити, що зазначені торгівельні підприємства мають найменшу кількість магазинів на території України та найбільшу кількість асортиментних позицій ВМТ серед аналізованих торгових підприємств. Серед вітчизняних мереж, абсолютним лідером є АТБ-маркет за показником товарообігу власних торгових марок – 23% та їх товарних позицій. Таке безсумнівне лідерство можна пояснити орієнтацією перелічених мереж на формат дискаутер, що дозволяє широкому колу споживачів користуватися привабливими пропозиціями та можливістю обирати продукцію як власних

торгових марок так і відомих марок. З кожним роком роздрібні мережі прагнуть розширити кількість товарних марок, оскільки від цього залежить збільшення прибутку.

Роздрібні підприємства вимушені впроваджувати у свою діяльність інноваційні методи для привертання до власних марок уваги покупців. Серед поширених та дієвих є мерчандайзинг – цілеспрямована система просування товару, що переслідує безліч цілей і завдань, основні з яких:

- зацікавити покупця;
- повідомити максимум корисної та достовірної інформації про продукт і виробника;
- вплинути на здійснення покупки;
- виробити потребу або звичку покупця до вашого товару;
- створити зручність придбання;
- залишити сприятливе враження та задоволення від здійснення покупки [20, с. 9].

Таблиця 1

Вибірковий аналіз ВТМ продуктових мереж України за 2015 рік

Назва роздрібної мережі	Загальна кількість магазинів у 2015 році	Кіл-сть SKU	Власні торгові марки	Частка ВМТ у товарообігу мережі
«Наш край»	202	242	«Наш край»	4,6
«Брусничка»	101	440	«Брусничка», «Просто», Nautilus, Silia, «Кантри»	6,5
АТБ-маркет	723	800	«Своя лінія», «Розумний вибір», «Добрий кухар», «Добросол», «Весела ферма», «Про запас», Bon Vie, «Добра марка», Senior, Seniorita, Sladko, Sunny, «Вигідна ціна», «Пивоварня № 1», «Мажорна», Pirate, De Luxe, Cat@Go, Indi, Fiesta, Move on, «Сытний ряд», «Секреты виноделия», «Старорусский квас», «Рибний день», «Природна краса»	23
«Ритейл Груп»	64	1200	«Хіт продукт», ТМ № 1, Delise, Sizzle, Day Bay Day, Toto, WINIX, Veroni, Kandi Kat, Green Hells, Opeke, Majestea, «Хит Kids», «Добрино», «Щедрое застольне», Max Effect	4
«Велмарт»	17			
«Велика Кишеня»	36			
ВК Експрес	11			
Fozzy Group	517	2450	«Премія», «Повна чаша», «Повна чарка», «Зелена країна», Premiya select, Extra!, Instinct, Protex, Zonk!, PWC, «Riki Tiki Премія»	8
«Сільпо»	269			
FozzyCash@Carry	10			
«Флора»	238			
Novus	40	300	MARKA PROMO	2,5
Billa	39	300	Clever, BILLA	2,5
«Фуршет»	80	1700	«Лер», «Фуршет», «Народна»	9,5
VARUS	57	600	«Вигода», Varto, «Чиста ВигоДА»	12
«Таврія В»	65	750	Pizza Carrone, «7», Eurogroup, didie, «Натхнення», «Наш клуб», «Сказка вкуса», «Секретные технологии», «Суббота», «Українська зірка»	4,5
«Ашан Україна»	11	1200	Auchan, ARO, Mieux vivre, IN EXTENSO, Baby, «Кожен день»	14
«Метро кеш енд Керрі Україна»	26	5300	Aro, Fine Food, Sigma, Rioba, H-Line i Horeca Select	12,5
«ABC-маркет»	17	367	«Наш продукт», «Каравела», «ЕКОленд», «Достаток», «До столу», «Лідер смаку», «Екстраленд»	4,75
«Евротек» (ТЦ «Арсен», «Фреш», «Союз», «Квартал», Fresh Маркет, «Барвінок»)	62	600	Supero, «Барвінок»	2
«Еко Маркет»	104	400	«Перший ряд» «Панська, Нива» «Добрий звичай», O' More, Present, Milken, Rios, GUNNER, Ersel, Softy, «ЕКО-марка», «Панська нива»	2,5
«Би-маркет»				

Джерело: побудовано автором на основі [9–19]

А. Петухова та Т. Діброва вважають, що існує певна різниця у застосуванні мерчандайзингу різними суб'єктами ринкової діяльності. Зокрема, це стосується роздрібної торгівлі та виробників. Основні цілі, які ставить перед собою виробник, – збільшення рівня привабливості своїх товарів та просування своїх власних торгових марок. Щодо основних цілей, які ставить перед собою роздрібний торговівець, то це залучення максимального потоку покупців в магазин, у формуванні прихильності до нього, вдосконаленні структури свого асортименту магазину та підвищенні прибутку. Магазин також зацікавлений в якісних ТМ, як і бренди в магазинах, але товар тут це засіб, за допомогою якого можна залучити і задовольнити покупця [21, с. 4].

На нашу думку, головною метою застосування мерчандайзингу ВТМ – показати споживачеві, що власні торгові марки мережі мають низку конкурентних переваг порівняно з представленими марками та є гідною заміною лідерам відповідних товарів через значно низьку ціну. Експерти вважають, що мережі, користуючись своїми можливостями, домінують у викладці своїх товарів, їх місці розташуванні, рекламі та заходах стимулювання.

Через перехід більшості мереж на формат магазинів «біля дому», «супермаркет» спостерігалась загальна тенденція широкого застосування мерчандайзингу та його елементів для більш ефективного продажу товарів споживачам.

Розглянемо використання елементів мерчандайзингу для власних торгових марок найбільш популярних продуктових ритейлів України. Для дослідження були обрані мережі, які мають значну кількість магазинів, власних торгових марок та асортиментних позицій (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл місця на полицях товару в супермаркетах, досліджуваних гіпермаркетах

Назва роздрібної мережі	Місце, яке займає на полиці товар, %			
	ВТМ	МЛ	Інші марки	Разом
«Брусничка»	35	50	25	100
«АТБ-маркет»	56	32	12	100
Fozzy Group	30	50	20	100
VARUS	30	50	20	100
«Ашан Україна»	40	50	30	100
«Метро кеш енд Керрі Україна»	30	50	30	100

Асортимент круп та макаронних виробів є популярними товарами у споживачів та найчастіше входять до асортименту ВТМ мереж, тому були обрані для аналізу використання інструментів мерчандайзингу, які застосовують мережі для їх подальшого просування.

Під час ґратчастого планування (*grid pattern layout*) бакалійний відділ, до якого відноситься досліджуємий товарні групи, займають місце на стелажах у внутрішніх рядах центра залу, що вважається не пріоритетною зоною для руху покупців, оскільки такий товар носить періодичний попит. Саме через це такий товар залишається поза увагою споживачів і потребує заходів щодо більшого привертання уваги. Для цього по периметру магазину напроти стелажів з досліджуваною категорією товару, мережами (табл. 2) пропонуються додаткові точки продажу. За допомогою палетної викладки товару – у великій кількості на піддоні розміщуються крупы та макаронні вироби власного виробництва мережі і зі спеціальних смонтей, з яких

споживач може набрати потрібну масу товару. Такий спосіб представлення власного товару, асоціюється з низькою ціною, складає враження підвищеного попиту та швидкістю оновлення товару, що відповідає очікуванню основної цільової аудиторії.

Простежимо, який простір на полицях займають ВТМ, марки лідери та інші марки (не відомих виробників, нові марки...). С. Сисоєва та Є. Бузукова впевнені, що «у полицного простору також є поняття «якість». Якість полиці в першу чергу залежить від напрямку руху покупців – як розподілені потоки у торговельному залі, так і будуть розподілені зони на стелажах» [22, с. 155]. За фізіологічними особливостями людський зір охоплює поглядом зону 40–50 см, тому для виділення та кращого сприйняття товару споживачем провідні мерчандайзери рекомендують магазинам структурувати полицний простір за визначеним розміром.

Отже, з обох країв стелажів розглядаємих мереж – розташовано товар власних марок, поряд – марки лідери. Варто зазначити, що у закордонних ритейлів «Ашан Україна» та «Метокеш енд Керрі Україна» керівництво мережею та відповідно мерчандайзингом відбувається з центрального офісу в Києві, куди, у свою чергу, надається розпорядження зі штаб-квартир Круа (Франція) та Дюссельдорфа (Німеччина) відповідно.

Під час дослідження було встановлено, що в мережах «АТБ-маркет», VARUS, Fozzy Group розміщення та кількість ВТМ залежить від формату магазину: якщо це супермаркет, гіпермаркет – представлено великий асортимент різних виробників досліджуємих груп товарів, спостерігається превалювання марок-лідерів, поряд з ними або між ними розташовано товари власного виробництва мережі (див. рис. 1). Таке «сусідство» надає ВТМ значущості та статусу товару-лідера в очах споживача але за меншу ціну. Власну торгову марку економічних товарів «Кожен День» ритейлер «Ашан Україна» відділив від брендових SKU. У форматах міні-маркет та «біля дому», навпаки, представлено більшість товарів ВТМ, та майже відсутні або з дуже малим асортиментом марки-лідери та інші марки. Така тенденція пояснюється неоднаковою купівельною спроможністю споживачів у різних форматах мереж. У мережах «Ашан Україна» та «Метокеш енд Керрі Україна» формати міні-маркет та «біля дому» в Україні не представлено (див. рис. 2).

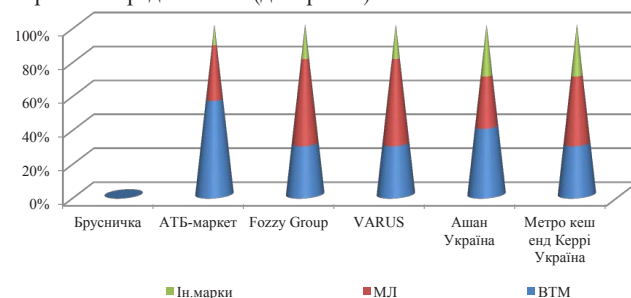

Рис. 1. Розподілу місця на полицях товару у супермаркетах, гіпермаркетах

Таким чином, ВТМ привалюють у розташуванні на пріоритетних місцях полиць, але кількість асортименту та обсяг простору на полицях роздрібні мережі залишають маркам-лідерам. Іншим маркам у представлених мережах надається дуже мало простору, оскільки вони мають цінність для обмеженого сегменту покупців. Проте, якщо роздрібне підприємство не буде надавати споживачам можливості вибору товару та марок, є ризик стати нецікавим та втратити покупця. Отже, для підтримання конкурентних переваг та зміцнення ринкових пози-

цій мережі повинні встановлювати баланс попиту та пропозицій залучаючи різних виробників.

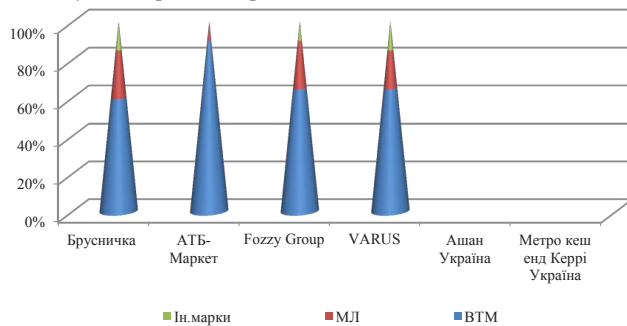

Рис. 2. Розподіл місця на полицях товару магазинах формату міні-маркет, «біля дому»

Автори [20; 22; 23] не менш важливим вважають фактор місця, де розміщено товар на торговому обладнанні та виділяють чотири основних рівня розташування на стелажах: рівень «капелюха», рівень очей, рівень рук, рівень «ніг». Самими привабливими вважаються рівні очей та рук, оскільки товар розташований на цих ступенях здебільш привертає увагу споживачів і таким чином підвищує попит на нього на 40–30% (див. рис. 3).

Під час дослідження цього елемента мерчандайзингу в мережах, що розглядаємо, було встановлено, що private label мереж займають місце на рівні очей та рук, що вважаються самими вигідними містинами через фізіологічну направленість зору при розгляді простору. Виняток становлять великогабаритні пакки макаронних виробів, цукру, які розташовують на рівні ніг для доступності та зручності придбання («Метро кеш енд Керрі», «Ашан Україна»).

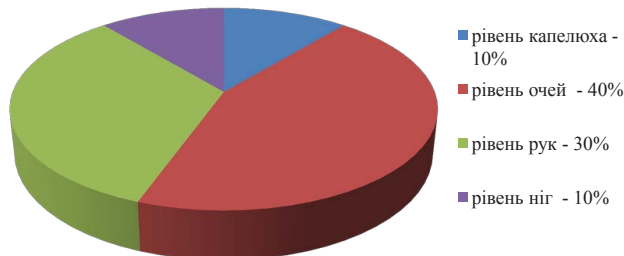

Рис. 3. Структура розподілу розміщення товару на стелажах

Також на рівні ніг розташовують товари зі знижкою, оскільки встановлено, що це місце асоціюється у людини з низькою ціною, оскільки складає оману доступності, підвищеним попитом. Проте вид викладки в досліджуваних мережах залежить від формату магазину. Зокрема, гіпермаркети, супермаркети переважно використовують викладку за виробниками або брендами (розміщення однорідних товарів у кілька рядів вертикально [22, с. 21]), оскільки основна цільова аудиторія споживачів під час вибору товару орієнтуються на бренди. У всіх досліджуваних мережах власні бакалійні товари демонструються в привабливому виді, кожен окремий товар вигідно представлені покупцю. Міні-маркет та «біля дому» використовують викладку за товарними групами (викладку товару однієї товарної групи всіх виробників [23, с. 159]), оскільки під час вибору товару споживачі цього формату орієнтуються на характеристику товару та ціну.

Отже, мережі використовують свої прерогативи під час розміщення ВТМ в привабливому місці, як правило, на рівні очей і таким чином впливають на вибір покупця.

Висновки. Проаналізувавши використання визначених елементів мерчандайзингу, можна зробити висновок, що ціна грає для споживача першорядне значення, через те мережі за багатьма товарними позиціями орієнтуються на популярні формати магазинів – супермаркети, міні-маркети, де впроваджують різні стратегії пропонування власних марок споживачам і відповідно застосування елементів мерчандайзингу. Більшість мереж відмовляються від широкого асортименту і залишають на полицях лише бренди 1–2 лідерів ринку і власні торгові марки. Тому для «середніх» за розмірами виробників «зайти» в мережу стає складніше, і private label залишається чи не єдиним способом продаватися на полицях крупних супермаркетів. Тенденція надавати перевагу своїм маркам на полицях стосується як товарів українського походження, так і власного імпорту. Більше того, private label стає повноцінним учасником маркетингових воїн із брендами. Для того, щоб перемогти, вони змушені встановлювати свої правила як брендам, так і споживачам. При цьому роздрібні мережі повинні використовувати певні дії та методи мерчандайзингу, серед них:

- підтримувати приємну атмосферу магазину;
- розробити зручне та зрозуміле планування торгового залу;
- стежити за правильністю викладки товару з вигідним освітленням та з виразними цінниками;
- використовувати зручні, інформативні, яскраві рекламні матеріали тощо.

Напрямами подальших досліджень буде аналіз POS матеріалів та заходів СТИЗ для магазинів популярних форматів.

Література:

1. Офіційний сайт міжнародної консалтингової компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en-ua.nielsen.com>.
2. Рейтинг ТОП-500 найбільших компаній Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/research/c500/top500_2014_ukr.pdf.
3. Мерчандайзинг: збірник статей по теорії та практиці мерчандайзинга / под общ. ред. Е. Романа. – 2-е изд., доп. и перераб. – К.: Студцентр, 2008. – 264 с.
4. Винникова Л. Мерчандайзинг: всякому товару – свое время, место и атмосфера / Л. Винникова // АртМозаика. – 2006. – № 45. – С. 18–23.
5. Шевченко О. Власні торговельні марки проти брендів: розвиток, тенденції перспективи / О. Шевченко // Молодий вчений. – 2014. – № 8. – С. 56–60.
6. Офіційний сайт Agravery – аграрне інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/v-private-merezi-roblat-stavku-na-vlasni-torgovi-marki>.
7. Дима О. Перспективи реалізації стратегії сталого розвитку вітчизняними роздрібними операторами через упровадження власних торгових марок / О. Дима // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 1. – С. 87–95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua>.
8. Карпенко Ю. Розвиток концепції private label: світовий досвід та українські реалії / Ю. Карпенко // Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. Спец. вип. «Маркетингова освіта в Україні». – К.: КНЕУ, 2011. – С. 202–204. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1235/1/Karpenko.pdf>.
9. Моя торговая группа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my-trade-group.com>.
10. АТБ-маркет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://atbmarket.com>.
11. Ашан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://auchan.ua>.
12. Білла Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://billa.ua>.

13. Еко-маркет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eko.com.ua>.
14. МЕТРО Кеш енд Кері Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://metro.ua>.
15. Наш край [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashkraj.ua>.
16. Рітейл Груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kishenya.com.ua>.
17. Фоззі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fozzy.ua>.
18. Фуршет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://furshet.ua>.
19. Варус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://varus.ua>.
20. Таборова Л. Умный мерчандайзинг: [практическое пособие] / А. Таборова. – М.: Дашков и К, 2009. – 160 с.
21. Петухова А. Особливості використання мерчандайзингу в системі просування підприємств Fashion рітейлу / А. Петухова, Г. Діброва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probleconomy.kpi.ua/pdf/2014-32.pdf>.
22. Сысоева С. Мерчандайзинг. Курс управления ассортиментом в рознице / С. Сысоева, Е. Бузукова. – СПб.: Питер, 2013. – 256 с.
23. Канаян К. Мерчандайзинг / К. Канаян, Р. Канаян. – М.: РИП-холдинг, 2001. – 188 с.

Данкеева О.Н. Особенности использования элементов мерчандайзинга собственных торговых марок

Аннотация. Рассмотрены собственные торговые марки продуктовых сетей: их количество, марки, доля

в общем товарообороте. Определена главная цель применения мерчандайзинга СТМ. Проанализированы особенности выкладки собственных торговых марок для различных форматов магазинов. Исследованы особенности расположения на полках собственных торговых марок для различных форматов магазинов.

Ключевые слова: собственные торговые марки, форматы магазина, особенности выкладки собственных торговых марок, розничная сеть, мерчандайзинг собственных торговых марок.

Dankeieva O.M. Private labels merchandising elements usage pattern

Summary. The author analyses the food retail chains private labels: their quantity, brands, share in stock turnover. The main purpose of PL merchandising application is defined. The specificity of private labels outlay for different forms of stores is analysed. Factors of private labels arrangements on the shelves for different forms of stores are investigated.

Keywords: private labels, type of store, specificity of private labels outlay, retail chain, private labels merchandising.

Лисак В.Ю.,

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

АНАЛІЗ СУТНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглядаються теоретико-методичні підходи щодо визначення інноваційної діяльності та інноваційних процесів підприємств, визначено основні завдання які стоять перед підприємствами в процесі управління інноваційною діяльністю. Розглянуто фактори впливу на інноваційну діяльність підприємств.

Ключові слова: інновації, нововведення, інноваційна діяльність, інноваційні процеси, інформаційне забезпечення, науково-технічний прогрес, попит на інновації, інноваційна програма.

Вступ та постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки, для отримання високих переваг на ринку підприємству необхідно швидко й активно освоювати передові інноваційні технології. Це дозволить йому забезпечити постійний розвиток, отримати конкурентні переваги на ринку нової продукції, що безпосередньо пов'язано з можливістю отримання значно більших прибутків, ніж інші підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теоретичного обґрунтування поняття інновації знайшли відображення в роботах таких відомих зарубіжних та вітчизняних науковців: Й. Шумпетер, Х. Хартман, Г. Рігтс, Д. Тідд, П. Друкер, В. Хіпелль, Р. Ратвелл, Ю. Яковець, А. Харин, Т. Франчук, Т. Медведкін, І. Космидайло, Н. Завлін, А. Васильов та багато інших.

Проблемам формуванню та оцінці інноваційної діяльності підприємства присвячено ряд робіт, серед яких слід виділити праці вітчизняних вчених-економістів: Т. Франчука, В. Ковальчука, Т. Близнюка, І. Вініченко, І.В. Федулової, В.Г. Федоренко, В.Ф. Колесніченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В наукових працях не існує єдиного підходу щодо розуміння інноваційної діяльності та її складових. Погляди вчених розділилися щодо розуміння понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність». Тому виникає необхідність дослідити дані поняття, визначити їх особливості та з'ясувати чи є вони тотожними.

Метою статті є розгляд теоретичних, методичних та практичних питань щодо механізму формування та оцінки інноваційного процесу підприємств.

Результати дослідження. Термін «інновація», як нову економічну категорію, вперше використав у своїх працях австрійський (пізніше американський) вчений Йозеф Шумпетер (J. Schumpeter, 1883–1950) на початку XX ст. У своїй роботі «Теорія економічного розвитку» (1911) Й. Шумпетер уперше розглянув питання нових комбінацій змін у розвитку (тобто питання інновації) і ґрунтовно описав інноваційний процес.

Тому інноваційний процес та інноваційна діяльність не є тотожними поняттями. Поняття «інноваційна діяльність» є ширшим за поняття процес, оскільки воно має безперервний та необмежений характер. Однак дані поняття є взаємопов'язаними, оскільки процес за своєю сутністю може виступати засобом здійснення діяльності.

Існує 5 підходів щодо визначення суті інноваційного процесу та інноваційної діяльності: «ідея – новація», «ідея – нововведення», «новація – нововведення», «ідея – інновація», «нововведення – інновація» (див. табл. 1).

У більшості науковців з'являлися розбіжності поглядів щодо підходів «ідея/нововведення» та «ідея/інновація», адже усі вони вважали що початковим етапом в інноваційної діяльності чи процесі є ідея, а невизначеність проявлялася саме у формулюванні її кінцевого стану.

У статті 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» існує таке трактування даного поняття «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [1].

Такими чином, інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на створення, використання і комерціалізацію

Таблиця 1

Підходи до визначення інноваційної діяльності
та інноваційних процесів

Підхід	Суть підходу	Інноваційний процес	Інноваційна діяльність
Ідея/новація	Промислове освоєння нових наукомістких технологій, продуктів	Ю. Могилов, І. Висоцька	
Ідея/Нововведення	Перетворення ідеї до конкретного продукту, що може практично використовуватись	Т. Медведкін, І. Сотнікова	Т. Франчук, В. Ковальчук
Новація/Нововведення	Заходи з використання результатів досліджень в конкурентоспроможній продукції		Т. Близнюк [4, с. 20]
Ідея/інновація	Перетворення наукових знань у нововведення з метою отримання прибутку	Г. Кундєєва, М. Канаєва	І. Вініченко, І. Федулова
Нововведення/інновація	Зміни, що відбуваються в процесі реалізації інновації, комерціалізація результатів наукових досліджень тощо.		В. Федоренко, В. Колесніченко

результатів наукових досліджень та розробок, забезпечуючи новатору надприбуток та монопольне положення на певний період часу. Кінцевим етапом здійснення інноваційної діяльності може виступати не лише інновація, а й удосконалений продукт.

Пріоритетними цілями інноваційного розвитку наукового сектору держави відповідно до розробленої «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» є: переведення вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку; формування якісно нового науково-технічного потенціалу та максимального його використання та забезпечення ефективної ресурсної та інтелектуальної бази світового рівня, що виражається у підготовці високопродуктивних науковців, формування сучасного технологічного оснащення та інформаційного забезпечення їх праці, раціональній організації науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок, розвитку системи комерціалізації наукових результатів [2].

Необхідність формування інноваційної діяльності обумовлена: потребами підвищення техніко-технологічного рівня виробництва; збільшенням затрат і погіршенням економічних показників підприємств; швидким моральним старінням техніки і технології; визначаючою роллю науки і підвищення ефективності розробки і впровадження нової техніки; важливістю і економічною доцільністю посилення інтенсивних факторів розвитку виробництва, на основі використання досягнень науково-технічного прогресу у всіх сферах економічної діяльності; потребами істотного скорочення строків створення і освоєння нової техніки; важливістю розвитку масової творчості винахідників і раціоналізаторів та використання їх пропозицій [3, с. 198].

Як будь-яке інше економічне явище, інноваційна діяльність підприємства будується на загальних принципах і підходах, головними із яких є такі:

- безперервність і цілісність – цілісність функціонування та розвитку інноваційних систем, безперервність реалізації інноваційного процесу в цілях мінімізації ризиків і негативних ефектів у процесі передачі інформації по етапах інноваційного циклу;
- системність – тісний кількісний та якісний взаємозв'язок та взаємодія між усіма функціями, виконавцями та керівництвом.
- адаптивність – здатність пристосовуватися до впливів факторів внутрішнього і зовнішнього середовища;
- оптимальне поєднання прав і обов'язків співробітників;
- економічність – прагнення до максимально ефективної реалізації інноваційного процесу; мінімізації надлишкових стадій інноваційного циклу, підвищення конкурентоспроможності продукції та своєчасного реагування на запити споживачів;
- ієрархічність – взаємодія усіх елементів інноваційної діяльності по вертикальних і горизонтальних системним рівням [4, с. 97].

Проведення заходів і робіт із створення та освоєння виробництва нової чи вдосконаленої продукції є головним завданням організації інноваційної діяльності підприємства. Вона націлена на впорядкування в просторі та синхронізацію в часі саме таких заходів як: впровадження передових інформаційних технологій як основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства та задоволення потреб споживачів; постійний контроль за узгодженим розвитком усіх функціональних напрямів діяльності підприємства; раціональне використання інноваційного потенціалу в обмеженому інноваційному просторі; організацію проведення інновацій на постійній фундаменталь-

ній основі діяльності підприємства; використання проектної форми організації інноваційної діяльності; фундаментальну підготовку проведення інновації; якісне планування інноваційних проектів; організацію дослідної й технічної підготовки серійного виробництва продукції згідно з очікуваним попитом і вибраним сегментом ринку та забезпечення високої ефективності інноваційних процесів.

Для успішної та безперебійної роботи, організація інноваційної діяльності включає в себе комплекс взаємопов'язаних систем, зокрема такі:

1. Інформаційне забезпечення науково-технічної інноваційної діяльності у виді банку даних, в тому числі комерційних, не залежить від форм власності;
2. Експертиза науково-технічних та інноваційних програм, проектів, пропозицій і заявок, які забезпечать високе професійне і якісне проведення їх незалежною оцінкою;
3. Фінансово-економічне забезпечення науково-технічної і інноваційної діяльності на основі використання позабюджетних коштів при однозначній підтримці держави;
4. Виробничо-технічне забезпечення, створення нової продукції чи технології з використанням лізингу;
5. Сертифікація наукоємної продукції, стандартизація і контроль якості;
6. Система просування науково-технічних розробок на регіональні, міжрегіональні та зарубіжні ринки використовуючи маркетинг, рекламну і виставкову діяльність, патентно-ліцензувальну роботу і правовий захист власності;
7. Підготовка і перепідготовка кадрів з інноваційної діяльності в умовах ринку, включаючи навчання цільових команд для управління реалізації конкретних підприємницьких проектів;
8. Система координації регулювання розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності на базі використання економічних методів інформаційного обміну підвищення ефективності управління [5, с. 68].

Інноваційна діяльність на практиці підрозділяється на три види: інноваційна діяльність в сфері техніко-технологічного забезпечення виробництва; інноваційна діяльність в сфері збільшення виробництва, підвищення якості і здешевлення продукції та інноваційна діяльність в сфері соціальної політики [3, с. 200].

Інноваційна діяльність в сфері техніко-технологічного забезпечення виробництва спрямована на кількісне та якісне оновлення виробничого потенціалу, що в свою чергу, сприяє зростанню продуктивності праці, економії енергоресурсів, сировини та матеріалів і як наслідок зростанню прибутків. Найповніше задоволення потреб населення, шляхом якісного удосконалення продукції, її здешевлення та розширення асортименту є складовими елементами інноваційної діяльності в сфері збільшення виробництва, підвищення якості і здешевлення продукції.

Сучасні підприємства можуть організовувати інноваційну діяльність у три способи, а саме:

- інноваційна діяльність на основі внутрішньої організації, коли інновація створюється і (або) освоюється всередині фірми її спеціалізованими підрозділами на базі планування і моніторингу їх взаємодії по інноваційному проекту;
- інноваційна діяльність на основі зовнішньої організації при допомозі контрактів, коли замовлення на створення і (або) освоєння інновації розміщується між сторонніми організаціями;
- інноваційна діяльність на основі зовнішньої організації за допомогою венчурів [3, с. 202].

Фінансування інноваційної діяльності може здійснюватися шляхом самофінансування, тобто використання як джерел фінансування власних коштів інвестора (із коштів бюджету і позабюджетних фондів – для держави, із власних коштів – для організації) та використання позикових і залучених коштів (див. табл. 2).

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин, інноваційна діяльність будь-якого підприємства взаємодіє із трьома компонентами: ринком новачків, ринком капіталу, ринком чистої конкуренції або інновацій.

Ринок інновацій функціонує з метою укладання угод між продавцями і покупцями, але лише за однієї умови – коли ні один з них не має сильного впливу на рівень поточних цін. Ринок виступає з двох позицій:

1. Підприємства у конкурентній боротьбі змушені підвищувати технічний рівень виробництва; покращувати технічний рівень продукції або системи послуг; розвивати організацію виробництва і менеджменту; підвищувати якість продукції та послуг; знижувати витрати виробництва; удосконалювати систему технічного обслуговування; скорочувати експлуатаційні витрати у споживачів; підвищувати корисний ефект своєї продукції, виду послуг; підтримувати необхідний рівень продажної ціни і ціни споживання; забезпечувати рівень маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності.

2. Ринок безжалісно відкидає новачків, які мають велику науково-практичну цінність, якщо вони не відповідають інтересам комерційних організацій [6, с. 7–8].

Відповідальність за процес забезпечення кругообігу середньострокового та довгострокового залученого і позикового капіталу покладено на сегмент фінансового ринку – ринок капіталу.

Впровадження екологічно чистих видів енергії, ресурсозберігаючих технологій та інших результатів науково-технічних досліджень не може відбуватися без капіталу. Тому, іннова-

ційна діяльність будь-якого підприємства потребує залучення довго- та середньострокових інвестицій (3–5 років). Зазвичай на практиці, це здійснюється власними силами підприємства, адже державні джерела фінансування різко скорочуються.

Перш, ніж впроваджувати інновації на будь-якому підприємстві, необхідно проаналізувати ряд факторів, які позитивно та негативно впливають на інноваційну діяльність, зокрема це економічні, технологічні, політичні, правові, соціально-психологічні, культурні та організаційно-управлінські (див. табл. 3).

У ході здійснення інноваційної діяльності, можуть виникати різного роду ризики пов'язані зі стадіями створення і просування інновацій, впровадження інноваційних проектів:

- науково-технічні ризики – невідповідність технічного рівня виробництва технічному рівню інновації, невідповідність обраного персоналу професійним вимогам проекту, негативні результати науково-дослідних робіт тощо;

- ризики правового забезпечення проекту – відсутність ліцензій на окремі види діяльності, помилковий вибір територіальних ринків патентного захисту;

- ризики комерційної пропозиції – відсутність поставальників необхідних ресурсів і комплектуючих, невиконання поставальниками зобов'язань по термінах і якості поставок [7].

Висновки. Отже, інноваційна діяльність є тією рушійною силою, яка дозволяє підприємству посісти стійкі ринкові позиції і отримувати високу конкурентну перевагу в тій галузі, яка є сферою комерційних інтересів даного підприємства є інноваційна діяльність. Головна мета – отримання додаткової маси прибутку від реалізації інноваційної продукції шляхом найповнішого задоволення потреб споживачів.

Система формування та організування інноваційної діяльності має бути комплексною та враховувати усі фактори, які можуть стимулювати так і гальмувати її роботу, принципи та визначені її особливості.

Таблиця 2

Структура джерел фінансування інноваційної діяльності

Група	Тип	Організаційна структура джерел в групі
Державні ресурси	Власні	Державний бюджет; бюджети регіонів, місцеві; позабюджетні фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державний фонд зайнятості, інші фонди
	Залучені	Державна кредитна система, Державна страхова система
	Позичені	Державні запозичення: державні позики, зовнішні запозичення, міжнародні кредити тощо
Ресурси фірми	Власні	Власні інвестиційні ресурси організацій
	Залучені	Внески, пожертвування, продаж акцій, додаткова емісія акцій. Інвестиційні ресурси інвестиційних компаній – резидентів, у т.ч. пайових інвестиційних фондів. Інвестиційні ресурси страхових компаній – резидентів
	Позичені	Банківські, комерційні кредити, бюджетні і цільові кредити; Інвестиційні ресурси іноземних інвесторів, враховуючи комерційні банки, міжнародні фінансові інститути, інституціональні інвестори, організації

Таблиця 3

Фактори, що впливають на розвиток інноваційної діяльності

Група факторів	Фактори, що гальмують інноваційну діяльність	Фактори, що сприяють інноваційній діяльності
Економічні, Технологічні	Недостатнє фінансування, слабкість матеріальної й науково-технічної бази, відсутність резервних потужностей тощо	Наявність резерву фінансових і матеріально-технічних засобів, прогресивних технологій, необхідної господарської й наукової інфраструктури.
Політичні, Правові	Обмеження з боку антимонопольного, податкового, амортизаційного, патентно-ліцензійного законодавства	Законодавчі міри (особливо пільги), що заохочують інноваційну діяльність, державна підтримка інновацій
Соціально-психологічні, Культурні	Зміна статусу співпрацівників, необхідність пошуку нової роботи, перебудова нової роботи, порушення стереотипів поведінки й сформованих традицій тощо	Моральне заохочення учасників інноваційного процесу, суспільне визнання, забезпечення можливостей самореалізації, звільнення творчої праці
Організаційно-управлінські	Устояна організаційна структура компанії, авторитарний стиль керування, перевага вертикальних потоків інформації, твердість у плануванні тощо	Гнучкість оргструктури, демократичний стиль керування, перевага горизонтальних потоків інформації, самопланування, допущення коректувань, автономія тощо

Література:

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Голос України. – 2002. – 9 серпня. – С. 10.
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti>.
3. Стельмашук А. Державне регулювання економіки: [навч. посібник] / А. Стельмашук. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – 315 с.
4. Алексеева М. Анализ инновационной деятельности: [учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры] / М. Алексеева, П. Ветренко. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 303 с.
5. Микитюк П. Інноваційний розвиток підприємства: [навч. посібник] / П. Микитюка. – Тернопіль: Принтер Інформ, 2015. – 224 с.
6. Морозов Ю. Инновационный менеджмент: [учеб. пособие для вузов] / Ю. Морозов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 446 с.
7. Сидоренко М. Деякі підходи до оцінки економічної доцільності впровадження інноваційних проектів / М. Сидоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://confcontact.com/2007may/4_sidor.php.

Лысак В.Ю. Анализ сущности инновационных процессов и организации инновационной деятельности предприятий

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические подходы к определению иннова-

ционной деятельности и инновационных процессов предприятий, определены основные задачи, которые стоят перед предприятиями в процессе управления инновационной деятельностью предприятия. Рассмотреть факторы, влияющие на инновационную деятельность предприятий.

Ключевые слова: инновации, нововведения, инновационная деятельность, инновационные процессы, информационное обеспечение, научно-технический прогресс, спрос на инновации, инновационная программа.

Lysak V.Y. Analysis of the essence of innovation processes and organization of enterprises innovation activity

Summary. The article deals with the theoretical and methodological approaches to the definition of innovation and innovation processes of enterprises; the main tasks facing enterprises in the process of enterprise's innovation activity management are determined. Factors, which have the impacts on innovation activity of enterprises, are considered.

Keywords: innovation, innovation activity, innovation processes, informational support, scientific and technological advance, demand for innovations, innovation program.

Маркова С.В.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту ЗЕД,

Запорізький національний університет

Шевченко О.М.,

магістр,

Запорізький національний університет

Олійник О.М.,

к.філос.н., доцент,

доцент кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту ЗЕД,

Запорізький національний університет

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті на основі дослідження структури ВВП України визначено перспективні для розвитку експортного потенціалу сектори її економіки, а саме агробізнес. Виокремлено основні стримуючі фактори, а також запропоновано механізм формування експортного потенціалу підприємств агробізнесу, що передбачає реалізацію відповідної системи заходів.

Ключові слова: експорт, потенціал, експортний потенціал, агробізнес, стандарт якості, стандартизація, сертифікація.

Постановка проблеми. Ефективна взаємодія вітчизняного сектору зі світовою економікою можлива лише за умови створення в країні експортного потенціалу різних сфер господарювання, характеристики яких мають визначатися в контексті основних тенденцій розвитку бізнес-середовища, його стратегічних переваг та національних інтересів. Саме експорт може виступити каталізатором для глобального майбутнього оздоровлення економіки України та переходу до фази активних структурних перетворень в напрямі побудови соціально орієнтованої держави. За цих умов стимулювання розвитку експортного виробництва стає завданням державної політики. Практика розвитку бізнесу свідчить, що без ефективної системи управління неможливо забезпечити успіх країни та її підприємств у конкурентній боротьбі за позиції на міжнародних ринках. Окрім того, на сучасному етапі трансформації зовнішньоторговельної політики України перспективним вектором обрано напрям інтеграції з Європейським Союзом (ЄС). Таким

чином, особливої актуальності набуває визначення передумов розвитку експортного потенціалу підприємств України в контексті сучасної євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблем розвитку експортного потенціалу існує давно і цікавить значне коло науковців, а саме: В. Андріанова, С. Глазьева, В. Галанець [1], С. Дорогунцова, М. Дудченко [2], Є. Кочетова, М. Кравця, М. Швецової [3] та багатьох інших.

Експортний потенціал підприємства, на думку М. Швецової, – це та частина економічного потенціалу підприємства, яка в разі ефективного використання його ресурсів здатна відтворювати конкурентні переваги підприємства на зовнішньому ринку та забезпечувати отримання прибутку [3, с. 8–9]. М. Дудченко пропонує розглядати «експортний потенціал підприємства» з двох методологічних позицій. Відповідно до першої з них, експортний потенціал розглядається з точки зору реалізації мети експортної діяльності підприємства, яка полягає в задоволенні потреб зовнішнього ринку. Відповідно до другої позиції, експортний потенціал являє собою мету управління розвитком експортної діяльності підприємства, яка полягає в оптимізації фазового стану системи та забезпеченні усталеного функціонування підприємства як суб'єкта міжнародної економічної діяльності. Ця методологічна конструкція створює підґрунтя для визначення експортного потенціалу у площині взаємодії компонентів ланцюга «підприємство – зовнішній ринок» [2, с. 127].

Отже, загалом експортний потенціал підприємства – це здатність / готовність / спроможність підприємства здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, зокрема експортну діяльність, яка полягає у виході на цільові зовнішні ринки збуту.

Експортний потенціал є основою для розробки стратегії виходу компанії на міжнародний ринок. Науковці пропонують виокремлювати дві групи факторів залежно від ступеня контролю над ними [4, с. 31]: ендегенні – пов'язані з діяльністю підприємства; екзогенні – включають характеристики політичного, географічного, природо-кліматичного середовища внутрішнього та експортного ринку (рис. 1).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, наявні дослідження свідчать про системність вивчення поняття «експортний потенціал», однак сучасний стан еко-

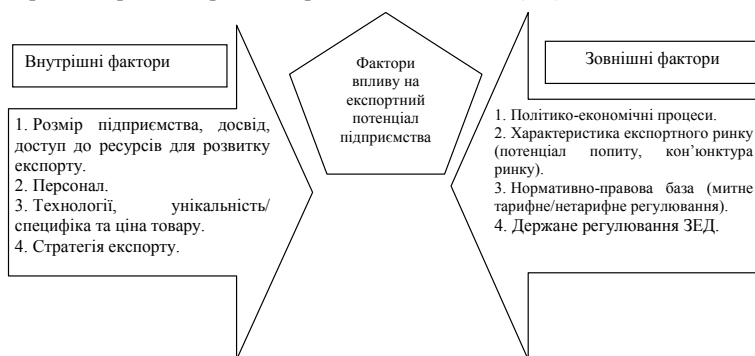

Рис. 1. Фактори впливу на експортний потенціал підприємства

Джерело: власна розробка авторів

номії України доводить, що ця проблема залишається невирішеною і потребує розгляду з формуванням детального плану та рекомендацій стратегічного характеру задля визначення можливостей розвитку експортного потенціалу вітчизняних підприємств різних галузей господарювання в умовах євроінтеграційного напрямку розвитку країни.

Мета статті полягає у визначенні (з урахуванням сучасних реалій економіки України та євроінтеграційного вектору її зовнішньоторговельної політики) рекомендацій щодо формування механізму розвитку експортного потенціалу підприємств вітчизняного агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на сучасний стан та наявні ресурси, ефективне формування соціально орієнтованої країни та її бізнесу можливе лише за умов визначення пріоритетних сфер діяльності, які слугуватимуть точками майбутнього економічного зростання. Так, аналіз ВВП України за останні роки свідчить, що розвиток агробізнесу робить стабільний вклад у загальну структуру ВВП країни (табл. 1).

Таблиця 1

ВВП України та його галузева структура

Вид економічної діяльності	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	1404669	1465198	1586915	1979458
%	100	100	100	100
Сільське, лісове та рибне господарство, млн. грн.	109785	128738	161145	236003
у % до підсумку	7,82	8,79	10,15	11,92
Добувна промисловість, млн. грн.	81 660	81 259	79 120	94 824
у % до підсумку	5,81	5,55	4,99	4,79
Переробна промисловість, млн. грн.	173 912	165 055	194 050	239 066
у % до підсумку	12,38	11,27	12,23	12,08
Будівництво, млн. грн.	39 049	36 902	36 876	44 671
у % до підсумку	2,78	2,52	2,32	2,26
Оптова та роздрібна торгівля, млн. грн.	200 763	212 090	233 702	288 096
у % до підсумку	14,29	14,48	14,73	14,55
Фінансова та страхова діяльність, млн. грн.	61 055	66 232	70 601	61 334
у % до підсумку	4,35	4,52	4,45	3,10

Джерело: розробка авторів на основі [5]

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що агробізнес може бути визначеним як потенційна точка зростання. Саме ця сфера економіки, незважаючи на наявні досить несприятливі економіко-політичні умови, демонструє позитивні зрушення (зростання на майже 75 млн. грн. у 2015 р. порівняно з 2014 р.).

На рис. 2 наведено динаміку структури посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні за 2005–2015 рр. Його аналіз свідчить про те, що посівні площі всіх основних культур (зернових, картоплі, кормових, а також соняшнику) зазнали скорочення. Серед факторів, які обумовили цю тенденцію, треба виділити втрату значної кількості посівних площ на територіях Луганської та Дніпропетровської областей, а також на території Криму.

Рис. 2. Посівні площі основних сільськогосподарських культур, тис. га

Джерело: розробка авторів на основі [5]

Скорочення посівних площ вплинуло на зміни у виробництві валової продукції сільського господарства в 2015 р. (табл. 2).

Регіональна структура валової сільськогосподарської продукції виявила, що в галузях рослинництва та тваринництва відбулося скорочення. Проте можна виділити коло регіонів-лідерів. Так, за результатами виробництва у рослинництві це: Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська та Херсонська області; за виробництва продукції тваринництва: Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Одеська та Тернопільська області. Аутсайдерами передбачувано виявилися Луганська та Донецька області.

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства за регіонами в 2015 р.

	Валова продукція млн. грн	У тому числі			
		рослинництва		тваринництва	
		млн. грн	у % до 2014 р.	млн. грн	у % до 2014 р.
Вінницька	18221,4	11435,7	82,6	6785,7	113,1
Волинська	6434,4	3657,6	96,1	2776,8	94,5
Дніпропетровська	15141,4	10673,9	110,4	4467,5	97,6
Донецька	6938,1	4469,8	60,8	2468,3	73,9
Житомирська	8063,2	5252,3	86,8	2810,9	100,8
Закарпатська	4095,9	2099,3	95,4	1996,6	94,7
Запорізька	10055,7	7932,1	113,4	2123,6	96
Івано-Франківська	5697,3	2709,4	93,8	2987,9	97,1
Київська	14154,2	8715,6	85,4	5438,6	96,2
Кіровоградська	11000,4	9056,8	97,2	1943,6	100,3
Луганська	4035,7	3158,1	84,3	877,6	60,9
Львівська	9024,9	5471,5	96,3	3553,4	98,3
Миколаївська	8951,2	7257,9	105,2	1693,3	90,5
Одеська	10642,1	8550	95,2	2092,1	100,8
Полтавська	16660,7	12902,2	110,2	3758,5	98,5
Рівненська	6408,7	4148,5	91,3	2260,2	95,6
Сумська	9847,5	7779,5	94,6	2068	98,6
Тернопільська	8145,8	5806,7	84,8	2339,1	100,7
Харківська	14679,5	11443,9	97,2	3235,6	97,3
Херсонська	10836,1	8520,2	110,2	2315,9	89,6
Хмельницька	11598,7	8131,5	84,2	3467,2	95,3

Джерело: розробка авторів на основі [5]

Наявний виробничий потенціал формує експортні можливості регіонів та підприємств агробізнесу кожного з них. Експерти визначають, що початок 2016 р. позначився скороченням зовнішньоторговельної активності в більшості регіонів [6, с. 8]. Так, 21 регіон зменшив обсяги товарного експорту, а також усі регіони – імпорту, падіння якого пояснюється звуженням купівельної спроможності населення.

Експорт продукції вітчизняного агробізнесу за перший квартал 2016 р. становив майже 3,3 млрд. дол., що на 4,2% менше, ніж за аналогічний період 2015 р. (-146 млн. дол.). Найбільше скоротився експорт живих тварин та продукції тваринного походження – на 19,4%, або майже на 32,2 млн. дол. Експорт готових харчових продуктів, у тому числі напоїв та тютюну, знизився на 16,2% (96 млн. дол.) та становив 593,6 млн. дол. Експорт продукції рослинного походження зменшився на 118 млн. дол. (-6,4%), до 1,71 млрд. дол.

Серед основних причин зменшення обсягів експорту слід відзначити неспроможність повною мірою компенсувати обсяги ринку Російської Федерації (які були майже повністю втрачені) регіональними експортерами.

Неоднозначною є ситуація у сфері зовнішньої торгівлі з країнами ЄС: досягнута динаміка не відповідає задекларованим в Угоді про асоціацію можливостям розширення вітчизняного експорту до Європи. Серед основних причин такого відставання слід визначити проблему переходу підприємств вітчизняного агробізнесу на стандарти та санітарно-гігієнічні вимоги країн ЄС, а також впровадження системи аналізу ризиків, небезпечних факторів і контролю критичних точок (НАССР). Система НАССР (1993 р.) є єдиною системою управління безпечністю харчової продукції, яка довела свою ефективність і прийнята міжнародними організаціями. У 2001 р. бере початок розроблення стандарту, який розвинув роль НАССР у систе-

мах управління безпекою харчових продуктів і отримав надалі позначення ISO 22000, який запровадили як міжнародний у 2005 р. та відомий на сьогодні як стандарт ISO 22000:2005 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга».

Експортний потенціал агробізнесу України в контексті євроінтеграції може формуватися за впровадження сучасної системи управління якістю підприємства, яка відповідає вимогам ISO 9001, з урахуванням належних практик GMP, GHP, і керується в системі управління безпечністю харчової продукції відповідно до ISO 22000.

Серед основних діючих у країнах ЄС стандартів та схеми сертифікації виробників та переробників сільськогосподарської та харчової продукції слід відзначити: FSSC 22000; IFS Food Standard; BRC Global Standard; SQF CODE; GlobalRedMeat Standard (GRMS); GLOBAL GAP; Canada GAP Scheme; PrimusGFS Standard; IFS PACsecure тощо [8, с. 4].

У табл. 3 авторами дослідження узагальнено стандарти, їх зміст та виокремлено основних користувачів – виробників та переробників сільськогосподарської та харчової продукції. Ці стандарти необхідно впроваджувати у практику всіх сфер АПК задля успішного формування експортного потенціалу вітчизняних підприємств агробізнесу в умовах їх євроінтеграційного вектору розвитку.

На даний час у практику вітчизняних підприємств агробізнесу стандарти та системи сертифікації виробників та переробників сільськогосподарської та харчової продукції впроваджені недостатньо, що визначає обмеженість наявного експортного потенціалу.

Для формування експортного потенціалу підприємств агробізнесу та стимулювання його подальшого розвитку необхідно розробити комплексний механізм, який повинен перед-

Таблиця 3

Стандарти та схеми сертифікації виробників та переробників сільськогосподарської та харчової продукції

Назва	Зміст	Основні користувачі
Стандарт GMP +	стосуються тільки комбікормової галузі	підприємства, що займаються зберіганням, транспортуванням і безпосередньо виробництвом комбікормів, преміксів, кормових добавок
GMP + B1		усі види діяльності від виробництва комбікормів, окрім послуг перевезення
GMP + B2		виробництва добавок та кормових інгредієнтів
GMP + B3		продаж кормів та інгредієнтів, послуги зберігання і відвантаження, а також збір зернових, олійних і бобових культур
GMP + B 4		компанії, що займаються фрахтуванням, надають послуги з перевезення
стандарти GLOBALGAP	призначені винятково для необроблених сільськогосподарських продуктів	користувачами є тільки фермери
ISO 22000	система управління безпечністю харчових продуктів	
стандарт BRC – Харчові продукти	вимоги до якості та безпечності продуктів	для виробників усіх груп харчових продуктів за винятком первинного виробництва, оптової торгівлі, імпортування, дистрибуції та зберігання
IFS	стандарт управління безпечністю та якістю харчових продуктів	призначений для виробників будь-яких харчових продуктів за винятком первинної продукції, наприклад вирощування фруктів і овочів
«Базовий рівень» IFS		уважається мінімальним комплексом вимог для харчової промисловості
«Вищий рівень» IFS		найбільш високий стандарт у харчовій промисловості

Джерело: узагальнено авторами з використанням [8]

бачати низку заходів як на регіональному, так і державному рівнях (табл. 4).

Запропонований механізм формування експортного потенціалу підприємств агробізнесу є комплексним та таким, що системно охоплює такі основні напрями: нормативно-правовий, інноваційний та науково-технологічний, фінансово-економічний, організаційний. Реалізація зазначених заходів, на думку авторів, дасть змогу активізувати діяльність підприємств вітчизняного агробізнесу у напрямі розвитку експортного потенціалу.

Висновки. Розвиток експортного потенціалу агробізнесу України визначається сукупністю економічних, політичних, соціальних, правових та міжнародних чинників, а також наявними природно-кліматичними умовами, географічним становищем та іншими факторами. Крім того, для розширення експортного потенціалу країни необхідною, на думку авторів, є розробка стратегічних планів у цьому напрямі. Реалізація цих планів можлива за рахунок упровадження запропонованого авторами механізму формування експортного потенціалу підприємств агробізнесу, який передбачає систему заходів у таких напрямках: нормативно-правовому, інноваційному та науково-технологічному, фінансово-економічному та організаційному.

Від того, наскільки оперативно й ефективно буде реалізовано запропоновану систему заходів та практичних дій, передбачених розробленим механізмом, залежить швидкість адаптації вітчизняних підприємств агробізнесу до нових умов господарювання, формування та розширення їх експортного потенціалу, а також зростання економіки України в цілому в умовах євроінтеграції.

Література:

1. Галанець В.В. Державне регулювання аграрного сектора економіки України: [монографія] / В.В. Галанець. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. – С. 45–65.
2. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [монографія] / Л.І. Піддубна. – Х.: ІНЖЕК, 2007. – 368 с.
3. Швецова М.Б. Стимулювання експорту продукції машинобудівних підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / М.Б. Швецова; Терноп. нац. техн. ун-т ім. І. Пулюя. – Т., 2010. – 21 с.
4. Фоменок Д. Формирование и оценка экспортного потенциала промышленных предприятий / Д. Фоменок, С. Дубков, С. Дадалко // Банковский вестник. – 2011. – № 10. – С. 29–35.
5. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 4

Механізм формування експортного потенціалу підприємств агробізнесу

Напрями	Заходи
Нормативно-правовий	- формування системи гарантування ризиків підприємствам-партнерам у разі зміни національного законодавства; - налагодження партнерських відносин між владними структурами, політичними партіями, організаціями та іншими зацікавленими особами щодо створення умов для впровадження європейських стандартів у вітчизняну практику; - судова реформа задля забезпечення прозорості й ефективності її роботи з метою підвищення контролю над дотриманням законів та виконанням судових рішень; - розробка та затвердження «Програми розвитку агробізнесу», яка орієнтована на довгострокову перспективу та передбачатиме заходи щодо зростання інноваційної та інвестиційної активності, а також спрямовані на вирішення існуючих галузевих проблем
Інноваційний та науково-технологічний	- забезпечення модернізації існуючого рівня технічного та технологічного забезпечення агробізнесу та створення нового з урахуванням вимог стандартів ЄС; - формування кластерів, що повинні забезпечити взаємодію підприємств агробізнесу з провідними науково-технічними та іншими організаціями, спрямованими на розширення асортименту та підвищення його якості; - фінансування науково-дослідних робіт, спрямованих на створення нових технологій та конкурентоспроможного технологічного забезпечення агробізнесу відповідно до вимог, що пред'являються ринком; - розробка інвестиційної програми інноваційного та науково-технологічного напрямку галузі
Фінансово-економічний	- оптимізація податкової системи в напрямі зменшення рівня і кількості податків для підприємств агробізнесу України; - адаптація вітчизняної системи страхування з метою покращання умов страхування агробізнесу та процедури перестрахування з метою гарантування страхових виплат у разі настання страхових випадків; - створення спеціальних фондів для зменшення банківських ставок по кредитах, що надаються вітчизняним агровиробникам
Організаційний	- інтеграція вітчизняних агровиробників у світовий ринок за рахунок забезпечення впровадження стандартів та схем сертифікації виробників; - створення спеціального органу, що забезпечить імплементацію стандартів та схеми сертифікації агровиробників відповідно до вимог країн ЄС; - залучення відповідних структур державних та регіональних органів влади, а також інших зацікавлених осіб до створення сприятливих умов ведення бізнесу, координації співпраці між вітчизняними агровиробниками та потенційними іноземними партнерами у сфері експорту сільськогосподарської продукції; - активізація участі вітчизняних агровиробників у світових виставках, ярмарках та форумах із метою формування іміджу України як держави з потужною сільськогосподарською галуззю та просування продукції власного виробництва на міжнародний ринок; - створення консультативних відділів стосовно ефективного здійснення експортної діяльності підприємствами агробізнесу

Джерело: власна розробка авторів

6. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. – К.: НІСД, 2015. – 92 с.
7. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/04/7/588682/>.
8. Слива Ю.В. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС / Ю.В. Слива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://cci.dp.ua/tl_files/data/study/FER\(pdf\)/Vimogi%20jevropejskix%20.pdf](http://cci.dp.ua/tl_files/data/study/FER(pdf)/Vimogi%20jevropejskix%20.pdf).

Маркова С.В., Шевченко А.М., Олейник А.Н. Механізм формування експортного потенціала підприємств агробізнесу в умовах євроінтеграції

Анотація. В роботі на основі дослідження структури ВВП України визначені перспективні напрями розвитку експортного потенціалу сектору її економіки, а саме агробізнес. Виділені основні фактори, що впливають на формування експортного потенціалу підприємств

агробізнесу, передбачаючі реалізацію відповідної системи заходів.

Ключові слова: експорт, потенціал, експортний потенціал, агробізнес, стандарт якості, стандартизація, сертифікація.

Markova S.V., Shevchenko O.M., Oliynyk O.M. Export potential formation mechanism of agricultural enterprises in conditions of European integration

Summary. The article outlines the perspectives for the development of export potential of economic sectors – agricultural industry – on the basis of research of the GDP structure of Ukraine. The main constraining forces are defined, the mechanism of building of the export potential of agricultural enterprises that envisages the performance of the whole system of actions is offered.

Keywords: export, potential, export potential, agribusiness, quality standard, standardization, certification.

Новак Н.П.,

к.е.н., докторант,

Херсонський державний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ Й НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО ТА ОРГАНІЧНО СЕРТИФІКОВАНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Анотація. У статті виявлено відмінні й тотожні риси між органічним та екологічно чистим агровиробництвом, а також системами їх сертифікації. Визначено організаційні засади, а також проблеми та порядок впровадження сертифікатів. Обґрунтовано об'єкти та напрями сертифікації, а також її очікувані наслідки. Запропоновано заходи вирішення окреслених проблем – уточнення змісту сертифікатів, здійснення сертифікації ґрунтів, складових відтворення продукції, загалом підприємств та продукції. Здійснено оцінку очікувань та результатів.

Ключові слова: екологічне чисте, органічне, виробництво, сертифікація, сільськогосподарські підприємства, продукція, конкурентоспроможність, аграрний ринок.

Вступ та постановка проблеми. В сучасних умовах функціонування ринку органічної продукції значного поширення набуває таке явище, як «грінвошинг» (greenwashing) – коли виробники заявляють про екологічну чистоту або органічність своєї продукції, не маючи на те підстав. Дослідження світового лідера екологічного маркетингу TetraChoice показують, що у 98% споживчої продукції, що позиціонується як екологічно чиста, можна виявити порушення. Так, на українському ринку все частіше можна зустріти позначки «біо», «еко», «органік», «екологічно чистий» та інші без достатньої на те підстави. Але, з іншого боку, високий рівень зловживання екологічним та органічним маркуванням свідчить про те, що серед виробників зростає увага до переваг органічної, екологічно чистої та безпечної продукції, а також про ріст попиту на такі продукти серед споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні засади впровадження екологічної сертифікації в Україні були досліджені Т.П. Галушкіною та Є.Г. Гордійчук. П.М. Скрипчук розглядає екологічну сертифікацію як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції. Управлінські аспекти, доцільність та перспективи державного сприяння виготовленню екологічно чистої сільськогосподарської продукції в Україні були проаналізовані В.І. Артишем та А.Р. Дубом. Проте організаційні засади запровадження екологічно та органічно сертифікованого виробництва вітчизняними сільськогосподарськими виробниками потребують додаткового вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Насамперед, необхідно визначитися з категоріями органічне та екологічно чисте виробництво. Вважається, що вказані поняття є практично тотожними, але екологічно чисте виробництво допускає використання хімічних засобів у незначних кількостях, а органічне має більші обмеження, які поширюються й на переробку сировини. Отже, органічність є вищим проявом екологічності. Саме розуміння сутності названих категорій, екологічна градація аграрних підприємств регламентує використання сертифікатів щодо оцінки їх продукції.

Метою цієї роботи є визначення проблем сертифікації продовольчої продукції у системах вимірів, вимог, очікувань та обмежень екологічно чистого й органічного виробництва на рівні аграрних підприємств, обґрунтування систем та порядку сертифікації, напрямів їх здійснення та заходів удосконалення.

Результати дослідження. Сільськогосподарська продукція, яка виготовлена відповідно до стандартів, що підтверджують їх екологічне походження на усіх етапах виробництва (переробки), є результатом діяльності аграрних підприємств. В Україні для побудови градації щодо рівня екологічності окремих господарств необхідною є відповідна законодавча база, що надавала б той чи інший статус аграрному підприємству. На сьогодні в Україні діє Закон № 425-VII «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», згідно якого підприємство після сертифікації відповідними організаціями може бути віднесено до реєстру виробників органічної продукції (сировини). Таке підприємство має найвищий ступінь екологічності у залежності від рівня впровадження екологічного господарювання [1].

Відповідне місце у шкалі займають підприємства, що віднесені до реєстру спеціальних сировинних зон та реєстру екологічно-сертифікованої продукції. Але слід зазначити, що до так званих «екологічних підприємств» належать лише ті, які здійснюють виробництво харчових продуктів, органічних добрив та регуляторів росту рослин, оскільки до них відносяться й товари, вироби та послуги, які не мають ніякого відношення до аграрного сектору. До градації відносяться також підприємства, що знаходяться у стані конверсії та інші екологічно-господарські аграрні підприємства, але їх кількість та рівень екологічності визначити складно. Основна ціль аграрних підприємств, що мають певну екологічність, співпадає – це зменшення навантаження на довкілля, турбота про здоров'я споживача і здорова конкуренція.

Закріплені на законодавчому рівні сертифікаційні системи та отримання відповідного статусу є добровільними для господарств. Але при цьому важливо розуміти, що вони не взаємовиключні та є різними за своїми вимогами до продукції, органів сертифікації та методів оцінювання [2, с. 6]. Система екологічної та органічної сертифікації сільськогосподарського виробництва включає в себе комплекс взаємопов'язаних процесів та елементів, які об'єднані спільною метою – отримання якісної та екологічно безпечної сільськогосподарської продукції та сировини, забезпечення сталого та ефективного виробництва, поліпшення стану довкілля та забезпечення продовольчої безпеки країни. Для ефективного впровадження систем екологічної та органічної сертифікації сільськогосподарських підприємств необхідно враховувати особливості всіх елементів, які утворюють систему виробництва.

Органічна сертифікація має декілька систем стандартизації: міжнародні (базові стандарти IFOAM щодо органічного вироб-

ництва і переробки; стандарт ФАО/ВОЗ Комісії з Кодексу Аліментаріус; Регламент Ради ЄС 834/2007 з додатковими постановами), національні системи США, Японії, а також близько 160 приватних систем сертифікації, акредитованих у міжнародній системі IOAS. Екологічна сертифікація здійснюється відповідно до міжнародних стандартів ISO 14024, а отримання статусу спеціальних сировинних зон – згідно державного стандарту ДСТУ 7244:2011.

В органічному виробництві сертифікація відбувається за принципом «від поля до прилавка». Сертифікуються всі ланки діяльності господарства – поля, луки, тваринницькі ферми, склади, господарство в цілому, елеватори – щоб уникнути змішування з іншими видами зерна або з конвенційними зерном. Також обов'язково сертифікується організація, яка безпосередньо займається експортно-імпортними операціями [3, с. 119]. Отже, сертифікацію можуть пройти підприємства, які виробляють, переробляють, упаковують, зберігають або реалізують продукцію рослинництва і тваринництва, вирощену відповідно до органік-принципів. Виробництво органічної продукції (сировини) в Україні дозволяється за такими напрямками: продукції тваринного та рослинного походження (у тому числі грибів); продукції аквакультури, морських водоростей, бджільництва, збору дикорослих рослин, лісової продукції та водоростей, а також перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції (сировини).

Об'єктом стандартизації в екологічній сертифікації є продукти харчування, тобто продукти переробки. Оцінювання здійснюється «від сировини до прилавка»: показники безпеки сировини, показники енергетичної і екологічної ефективності виробництва, склад продукту, матеріали для упаковки, методи зберігання і транспортування. Здійснюється також аналіз протоколів випробувань і документації, підтверджуючої показники, а аудит виробництва проводиться при необхідності і за рішенням експертної комісії.

Однією з головних причин обачливого ставлення аграріїв до екологічно та органічно сертифікованого виробництва є збитки у перехідний період, викликані зниженням урожайності культур через відмову від мінеральних добрив і пестицидів. Визначну роль відіграють саме земельні ресурси, які є основою сільськогосподарського виробництва. Тому розпочинати таке виробництво треба на родючих і незабруднених ґрунтах.

Найменш затратним за коштами і часом є організація екологічно та органічно сертифікованого сільськогосподарського виробництва на землях, які або оброблялися з використанням окремих елементів технології екологічного та органічного виробництва, або тривалий час взагалі не оброблялися. Приблизно 90% водоспоживання аграрного сектору пов'язано із зрошенням сільськогосподарських культур, решта води витрачається на обводнення пасовищ та на споживання тваринницькими фермами [4, с. 35]. Єдині критерії та показники якості води для зрошення встановлені ГОСТ 17.1.2.03 90, який включає в собі агрономічні, технічні та екологічні критерії.

На даний момент українська екологічна сертифікаційна система у відповідності до ISO 14024 має гармонізовані екологічні критерії на наступні категорії харчових продуктів аграрного виробництва: крупи, макаронні вироби, мед, овочі і продукти їх переробки, олія рослинна, гриби, пластівці зернові швидкого приготування, продукти переробки молока і м'яса, продукти харчові спеціальні дієтичні, фрукти і продукти їх переробки, чаї тощо [5, с. 81]. Кожному виду продукції відповідає окремий стандарт, який встановлює екологічні критерії.

Як правило, вони містять більш жорсткі, ніж державні, норми щодо безпеки сировини, показники екологічної та енергетичної результативності технологічних процесів виробництва продукції. Екологічне маркування вказує, що продукт відповідає вимогам екологічної сертифікаційної системи, а для кожної категорії продукції присвоюється відповідний код СОУ.

При отриманні статусу спеціальної сировинної зони об'єктом стандартизації є ґрунти сільськогосподарських угідь, призначені для вирощування високоякісної сировини для виробництва продуктів дитячого, дієтичного харчування та фармакологічної сировини, а також агротехнології, що застосовують у цих зонах. Проводиться агроекологічна оцінка ґрунтів (еколого-токсикологічний стан ґрунту, екологічна стійкість ґрунту, ґрунтова родючість), аналіз агрохімікатів та пестицидів, а також розташування екологонебезпечних об'єктів. Для перевірки відповідності здійснюється екологічний аудит.

Усі вищезазначені підприємства при виробництві продукції (сировини) мають такі спільні обмеження, як заборона використання генно-модифікованих організмів та харчових добавок [6, с. 86]. В органічних підприємствах та спеціальних сировинних зонах використовуються корми для тварин без консерваторів та стимуляторів росту, збуджувачів апетиту, превентивного використання антибіотиків, гормональних препаратів, безстресові умови утримання тварин.

Крім того, при виробництві органічної продукції забороняється використання гормонів росту та антибіотиків, переробляється вона без іонізуючої радіації, консервантів, синтетичних ароматизаторів, хімічних барвників, не містять хвороботворних мікроорганізмів, паразитів і алергенних компонентів, не містить шкідливих домішок, радіонуклідів, нітратів, важких металів, залишків пестицидів, гербіцидів та інших речовин хімічного синтезу.

При екологічній сертифікації виробництво продукції має більш жорсткі відносно державних норм показники безпеки щодо забруднення сировини агрохімією, важкими металами та радіонуклідами. Заборонене застосування технологій переробки, які впливають на природну цінність сировини, встановлені додаткові вимоги в пакувальному матеріалі, упаковці, умовах транспортування і зберіганні готової продукції.

Виробники органічної продукції (сировини) отримують сертифікат з терміном дії в 1 рік, при екологічній сертифікації – на 3 роки з умовою щорічного нагляду за сертифікованою продукцією, а надання статусу спеціальних сировинних зон – до 5 років. Органічне агровиробництво в Україні перебуває на даний час лише на початковій стадії розвитку і може бути дуже перспективним завдяки родючим чорноземним ґрунтам та міцним традиціям сільськогосподарського виробництва [7, с. 245].

Ще у 2008 р. у проєкті Концепції державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні було заплановано до кінця 2015 р. досягти частки земель сертифікованих органічних господарств до 7%, а Державною цільовою програмою розвитку українського села – до 10%, що наразі не виконується. Крім того, Національна екологічна політика України спрямована на збільшення до 2020 р. частки земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, до 7%.

Отже, органічна та екологічна сертифікація визначаються основними засадами створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих і органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 р. їх значного використання, а також двократного збільшення їх площ щодо базового рівня. Але, згідно аналізу виконання даної стра-

теї за 2011–2015 рр. стратегічне завдання щодо розвитку органічного землеробства практично немає суттєвих зрушень протягом останніх 2–4 років. Не ведеться також моніторинг частки сільськогосподарських земель, на яких використовуються екологічно орієнтовані та органічні технології ведення сільського господарства, а офіційна інформація про них просто відсутня [8, с. 247]. Не сформовано також уповноваженого органу з оцінки відповідності та не визначено графічне зображення Державного логотипу для позначення «органічний продукт».

На сьогодні в Українському законодавстві відсутні документи, які регламентують ведення органічного сільського господарства України, відсутнє також інституційне та організаційне підґрунтя для збільшення частки земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, оскільки збільшення відбувається лише за ініціативи приватних підприємств. Не проводиться надання консультативної підтримки суб'єктам господарювання з питань органічного сільськогосподарського виробництва. Але є й позитивні зрушення. Так, відбулося проведення інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на популяризацію органічного виробництва і тепер громадськість має певне уявлення про органічне виробництво [9, с. 61].

Рівень екологічності господарств як України, так і конкретних регіонів, важко визначити, оскільки офіційна статистика щодо рівня впровадження екологізації на підприємствах не ведеться. Станом на сьогодні, не створено навіть Реєстру операторів органічної продукції, які відносять до підприємств з найвищим ступенем екологічності. Відсутність достовірних даних щодо кількості органічних господарств та органічних площ зумовлена пізнім прийняттям відносно світових порівнянь норм та вимог вітчизняного законодавства в цьому напрямку.

Становлення органічного агровиробництва в Україні має довголітню історію. Але його розвитку, як окремої галузі аграрного сектору, сприяла зміна курсу сільськогосподарської діяльності міжнародних компаній на виробництво органічної сировини в якості кормів для експорту до країн Європи, в яких стрімко на той час розвивалась галузь тваринництва [10, с. 484]. Так, зернові трейдери сертифікували іноземними сертифікаційними органами збанкрутілі фермерські господарства, залишаючись при цьому власниками сертифікатів, а інформація щодо кількості сільськогосподарських угідь залишається не розкритою. Тому дані про кількість органічних господарств та площу сертифікованих сільськогосподарських угідь, які відображають у щорічних статистичних виданнях FiBL, є досить умовними.

Деякі аграрні підприємства можуть здійснювати одночасно як органічну, так і екологічну сертифікацію, інші мати статус спеціальної сировинної зони та бути виробником органічної продукції (сировини). Але надання конкретному господарству позиції в градації екологічності аграрних підприємств, зокрема й органічному, що має найвищий ступінь екологічності, можливе за допомогою системи показників, оскільки кожне з них має різний вплив на навколишнє середовище [11, с. 12]. Крім того, слід зазначити, що провівши порівняльну характеристику різних моделей господарювання, їх позиціонування найбільш доцільне за рахунок оцінки технологій виробництва.

Висновки. Екологічно та органічно сертифіковане аграрне виробництво являє собою цілісну систему його організації, яка сприяє оздоровленню агровиробничих ландшафтних екосистем, у тому числі інтенсифікуючи інноваційні виробничі процеси. Його впровадження аграрними формуваннями являє собою складний поетапний процес, який має враховувати сукупність природно-екологічних, виробничо-економічних та

соціальних чинників. Провідні сільськогосподарські виробники розглядають екологічно та органічно сертифіковане виробництво як перспективний спосіб раціонального ресурсокористування, що забезпечує інноваційний шлях розвитку, вирішує питання якості та конкурентоспроможності агропродукції, підвищення рівня та якості життя населення.

Література:

1. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
2. Ключко Т. Бій за довкілля: Еко vs. органік / Т. Ключко, Н. Трофіменко // Екопогляд. – 2014. – № 5-6. – С. 4–8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecolabel.org.ua/upload/VEB_05-06_2015.pdf.
3. Галушкіна Т.П. Екологічна сертифікація в системі державного екологічного управління: [монографія] / Т.П. Галушкіна, Є.Г. Гордійчук. – Харків: Бурун Книга, 2010. – С. 117–155.
4. Єрошина Т.В. Екологічно чиста продукція АПК: суть поняття, суспільно-географічні підходи до дослідження / Т.В. Єрошина // Український географічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 33–37.
5. Кропивко М.Ф. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні / М.Ф. Кропивко, О.В. Ковальова // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 78–85.
6. Дуб А.Р. Доцільність та перспективи державного сприяння виготовлення екологічно чистої сільськогосподарської продукції в Україні / А.Р. Дуб // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 18.9. – С. 83–88.
7. Артиш В.І. Управлінські аспекти розвитку виробництва екологічно чистої продукції в сільському господарстві України // Науковий вісник Національного аграрного університету: збірник наукових праць / Національний аграрний університет. – К., 2006. – № 102. – С. 242–247.
8. Шевчук Г.М. Еколого-економічне обґрунтування органічного сільськогосподарського виробництва (на прикладі Рівненської області) / Г.М. Шевчук // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 241–251.
9. Скрипчук П.М. Екологічна сертифікація як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції: Економічні проблеми природокористування / П.М. Скрипчук // Економіка України: політико-економічний журнал / Мін. економіки України, Мін. фінансів України та НАНУ. – К., 2006. – № 3. – С. 55–63.
10. Чудовська В.А. Організаційно-економічні особливості органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.А. Чудовська // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Полісся, 2014. – С. 482–486.
11. Юшкевич О.О. Сталій розвиток сільськогосподарських підприємств: екологічний аспект / О.О. Юшкевич // Економіка України. – 2011. – № 2(35). – С. 11–14.

Новак Н.П. Особенности и последствия внедрения экологически и органически сертифицированного производства сельскохозяйственными предприятиями

Аннотация. В статье выявлены отличительные и тождественные черты между органическим и экологически чистым агропроизводством, а также системами их сертификации. Определены организационные основы, а также проблемы и порядок внедрения сертификатов. Обоснованы объекты и направления сертификации, а также ее ожидаемые последствия. Предложены меры решения очерченных проблем – уточнение содержания сертификатов, осуществление сертификации почв, составляющих воспроизводства продукции, в целом предприятия и продукции. Осуществлена оценка ожиданий и результатов.

Ключевые слова: экологически чистый, органический, производство, сертификация, сельскохозяйствен-

ные предприятия, продукция, конкурентоспособность, аграрный рынок.

Novak N.P. Characteristics and consequences of introducing of ecologically and organically certified production by agricultural enterprises

Summary. The article reveals distinctive and identical features between organic and environmentally friendly agricultural production and systems of their certification. The article also defines organizational framework, as well

as the problems and procedure for the implementation of certificates. Objects and areas of certification, as well as its expected consequences are grounded. We also propose measures to solve the outlined problems – to clarify the content of certificates, soil certification, components of reproduction output, businesses and products as a whole. Assessment of expectations and outcomes is provided.

Keywords: environmentally friendly, organic, production, certification, agricultural enterprises, production, competitiveness, agrarian market.

*Продіус О.І.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри менеджменту,**Одеський національний політехнічний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті узагальнено та проаналізовано зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки підприємств. Проведено аналіз регулювання процесів економічної безпеки підприємств на макро- та мікрорівнях. Виявлено напрямки підвищення ефективності економічної безпеки українських підприємств.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, ділова розвідка, економічний злочин, комерційна таємниця, інноваційний розвиток, державне регулювання.

Вступ та постановка проблеми. Сучасна ситуація на вітчизняному та світовому ринках характеризується ускладненням комерційних схем, використанням комплексних продуктів, посиленням конкуренції між компаніями. Грошові та фінансові потоки, рух капіталу, управління ресурсами та персоналом стає все більш складним завданням, пов'язаним із зростанням обсягів звітності та документообігу, збільшенням швидкості інформаційних потоків. Зазначені фактори посилюють економічні ризики, що залишаються на досить високому рівні. Якщо раніше для шахрайських дій у сфері підприємництва були характерні досить очевидні і примітивні способи обману, то сьогодні вони стали більш складними і витонченими. До цього призводить незадовільне керівництво, слабка кадрова політика, а також складності з пошуком інформації по конкретній компанії або підприємству. Упереджена і неправдива інформація широко поширена, оскільки більшість вітчизняних засобів масової інформації залежить від політичних та економічних зв'язків власників.

Таким чином, сучасні підприємства стикаються як із зовнішніми, так із внутрішніми факторами виникнення кризи, які проявляються у наступному: зниження кількості обігових грошей і труднощі з отриманням кредитів; зміна напрямків діяльності компанії і організаційної структури; зниження зарплатної плати працівників і загального рівня життя; відсутність повного завантаження працівників; загострення відносин між співвласниками підприємства; збільшення випадків невиконання договірних обов'язків контрагентів і збільшення заборгованостей; зниження фінансування заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки підприємства.

Натомість високий рівень економічної безпеки дає можливість підприємствам будь-якої країни здійснювати ефективно та надійно економічну діяльність та підвищувати конкурентні позиції [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення економічної безпеки підприємства присвятили свої роботи відомі зарубіжні та вітчизняні дослідники, зокрема: О. Ареф'єва, В. Гесць, З. Герасимчук, Я. Жаліло, В. Захарченко, А. Качинський, О. Кузьмін, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, С. Покропивний, В. Плетт, Д. Прескотт, Г. Ситник, А. Ревенко, С. Шкарлет, С. Філіппова, В. Ярочкін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить широкий спектр зарубіжних та вітчизняних досліджень щодо проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств, вони вимагають комплексного системного узагальнення з урахуванням іноземного досвіду провідних держав світу, впровадження інноваційних методик та технологій такої діяльності.

Метою цієї роботи є аналіз досвіду передових країн світу щодо забезпечення економічної безпеки підприємств та на його основі формування напрямків удосконалення цього процесу для українських підприємств.

Результати дослідження. Для політики розвинутих країн характерна розробка стратегічних планових документів щодо зміцнення безпеки підприємств та країни в цілому. При цьому суб'єкти підприємницької діяльності мають важливу місію у економічній та соціальній діяльності країни, а рівень їх захищеності, безпосередньо, залежить від впливів чинників зовнішнього середовища. Розуміючи важливість результатів діяльності підприємства та їх рівень економічної безпеки більшість економічно розвинутих країн світу за останні роки зняли переважну більшість адміністративно-законодавчих обмежень та створили сприятливі фінансово-економічні умови діяльності, а також запровадили ряд податкових стимулів [4, с. 19].

Отже, враховуючи міжнародний досвід, зробимо аналіз особливостей забезпечення економічної безпеки підприємств на макро- та макрорівнях в найбільш економічно розвинутих країнах (див. табл. 1).

Таким чином, підприємства в силу своїх власних національних, релігійних, культурних факторів, мають свої специфічні засоби досягнення економічної безпеки підприємства. Спільним у них є те, що вони діють на базі постулатів: наукові знання є ключем в майбутнє; технології є двигуном розвитку економічної безпеки підприємств; відповідальність керівників компаній полягає у заохоченні розвитку технологій та науки [2; 4].

Багато країн головну увагу концентрують на розробці теоретико-прикладних засад підвищення економічної безпеки підприємства та формуванню засад сприятливого середовища діяльності. Найбільших результатів в цій сфері вдалось досягти підприємствам з США, Японії, Німеччини.

Дослідивши передовий світовий досвід розвинутих країн світу відносно організації економічної безпеки підприємств, можна стверджувати, що найефективнішими інструментами забезпечення економічної безпеки підприємств є удосконалення законодавчої бази, здійснення постійних заходів з профілактики загроз, проведення політики ефективного використання персоналу, використання інновацій у всіх напрямках економічної діяльності підприємства.

Системи забезпечення інформаційної безпеки розвинених країн можуть слугувати моделями для створення такої в Україні. Причому, створення системи безпеки та вдосконалення

Особливості забезпечення економічної безпеки підприємств у розвинених країнах

Країна	Окремі заходи з економічної безпеки підприємств	
	На макрорівні	На мікрорівні
Німеччина	- урядом створені національні спецслужби для контролю за ситуацією на економічно важливих об'єктах країни - чинне законодавство щодо збереження та нерозголошення комерційної таємниці ставить в обов'язок кожної особи, якій вона стала відомою в силу її службового становища чи трудових відносин; - населення своїм громадянським обов'язком вважає поінформувати відповідні органи про правопорушення і отримують за це належну грошову винагороду.	- контрольно розвідувальні підрозділи, які у взаємодії з приватними охоронно-детективними агентствами виконують функції безпеки як щодо фірми, так і щодо її керівництва й окремих працівників і клієнтів; - приватні агентства допомагають в отриманні оперативно-значущої інформації про вчинені чи ті, що плануються, правопорушення як на фірмі, так і на загальнодержавному рівні; - співробітники спецслужб і детективних агентств здійснюють постійний моніторинг ситуації на спільних підприємствах і вивчають поведінку іноземних громадян щодо дотримання ними вимог закону та інтересів бізнесу.
Франція	- державні органи співпрацюючи з приватними правоохоронцями, спрямовують свої зусилля на боротьбу зі зловживаннями торговою маркою, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, на промислове шпигунство та контршпигунство, а також заходи безпеки в банківській системі; - у сфері безпеки персональних комп'ютерів і боротьби з комп'ютерною злочинністю діють десятки правових актів, які детально регулюють статус суб'єктів інформаційної діяльності, режим інформаційного обміну і підключення до загальних інформаційних систем, автоматизованих банків даних; - високий рівень технічної оснащеності дозволяє систематично виявляти акти промислового шпигунства відносно компаній – іноземних конкурентів французьких фірм.	- власники промислово-торгівельних та фінансово-кредитних установ формують системи безпеки через створення власних або залучення підприємницьких детективно-охоронних агентств; - комплектування штату приватних агентств особами з числа громадян Франції або ж Євросоюзу, що унеможливило здійснення розвідувальних заходів представниками інших країн. - на спеціалістів служб безпеки покладено перевірка та відбір персоналу, що приймається на роботу, збирання відомостей про родинні, дружні та інші зв'язки працівників, контроль за звільненням персоналом, особливо, якщо він має доступ до конфіденційних відомостей; - працівники служб безпеки проводять моніторинг міри ризику інформаційної діяльності насамперед там, де існує небезпека несанкціонованого проникнення в масиви даних; - визначення та перевірку осіб, що мають можливість такого доступу, об'єкти їх впливу і використовувати при цьому методи, а також розробляють способи протидії та мінімізації широкого спектру загроз і небезпек французькому бізнесу.
Японія	- об'єднання Торгово-промислової палати та асоціації корпоративних керівників у формуванні економічної безпеки бізнесу; - держава враховує інтереси бізнесу і намагається передбачити ймовірні відповідні заходи урядів-конкурентів і реакцію як своїх, так і закордонних ТНК, на ті чи інші кроки; - економічна розвідка заснована на ефективному розподілі ролей між великим числом організацій орієнтованих на експорт; - підтримка державними органами узгоджених дій між усіма суб'єктами ринку, що дозволяє зберігати високий рівень економічної безпеки.	- відсутність законів, які передбачають відповідальність за розголошення комерційної таємниці, що пов'язано з вихованням у співробітників почуття патерналізму, коли вони вважають себе членами однієї сім'ї; - на департаменти кадрів, наявних у кожній японській фірмі, покладається контроль за неухильним дотриманням режиму секретності, який ґрунтується на кодексі поведінки службовців; - забороняють передавати стороннім особам відомості, що містять комерційну таємницю; укладати угоди, які можуть підірвати довіру до компанії з боку клієнтів; - влаштовуватися без дозволу керівництва на роботу за сумісництвом; навмисне наносити економічний збиток; давати і отримувати хабарі.
США	- широкомасштабна система державної підтримки безпеки бізнесу; - за підтримки держави понад 500 корпорацій регулярно обмінюються інформацією з найбільш актуальних питань національної та економічної безпеки; - держава забезпечує захист секретної інформації на базі жорстких стандартів, вимог і процедур по захисту цінної науково-технічної, технологічної та комерційної інформації приватного сектора; - мікроекономічна розвідка ведеться державними службами в інтересах американських корпорацій і в їх боротьбі з іноземними конкурентами; - користуючись можливостями спецслужб, корпорації отримують високі конкурентні переваги.	- найбільшим попитом користуються програми профілактики і боротьби з економічними злочинами у взаємодії правоохоронних органів країни з державними та приватними установами охоронних і детективних бюро; - характерною особливістю американського бізнесу є тенденція безконфліктного вирішення проблем у сфері економічної безпеки; - якщо фірма має місячний дохід понад 10 тис. доларів, а штат фірми перевищує три людини, то один із співробітників зобов'язаний займатися, крім усього іншого, питаннями безпеки; - майбутні співробітники служб безпеки, зазвичай одержують 8-годинний тренінг до початку виконання своїх обов'язків і 40-годинний тренінг протягом 9 перших днів роботи; - конфіденційна інформація розбивається на блоки, кожному блоку присвоюється свій код, а для кожного співробітника розробляється картка-припис з переліком тих кодів, з яких він може отримати інформацію, необхідну для нормального виконання його посадових обов'язків.

законодавства в сфері інформаційної безпеки стає все більш актуальною. Особливо актуальна ця проблема для населення, що все більш активно бере участь в процесах комп'ютеризації, в системах та мережах Інтернету і як користувача, і як активного учасника в обміні інформацією.

Встановлення правових основ захисту комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації, що має комерційну цінність, є важливим елементом юридичного забезпечення підприємницької діяльності. У більшості економічно розвинених країн законодавство, що регулює правовий режим комерційної таємниці та встановлює відповідальність за її неправомірне використання, являє собою досить розвинений нормативний масив, формування якого здійснюється як на основі національних правових традицій, так і у відповідності з сучасними стандартами міжнародної торгівлі [5–9].

Вивчення досвіду економічного господарювання розвинутих країн світу доводить загально визнаний факт, що саме технологічна революція є одним з тих факторів, які забезпечили цим країнам стабільний розвиток. В умовах глобальної конкуренції інноваційний фактор визначає парадигму економічного розвитку і сутність поняття економічної безпеки. Економічна безпека – це сукупність умов, при яких зберігається здатність генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою забезпечення і захисту стабільного економічного розвитку, протистояння зовнішнім економічним загрозам.

Якісне зростання економіки забезпечується: великими структурними зрушеннями та становленням інтенсивної моделі економічного росту при послідовному збільшенні частки наукомістких галузей промисловості, оновлення виробничої бази за рахунок застосування ресурсів – і енергозберігаючої технології, розвитком електроніки та її впровадженням у всі виробничі і невиробничі процеси (електронізація та комп'ютеризація економіки), революційними змінами в комунікаційних системах і переходом до моделі інформаційного суспільства.

У розвинених країнах сучасні технології виробництва будь-якої продукції, в тому числі і будівельної, змінили свою сутність: стало вигідніше збільшувати обсяги виробництва, а обсяги надання послуг виробничого і невиробничого характеру, революційно зросла продуктивність праці, підвищилися кваліфікаційні вимоги до робочої сили. З точки зору перспективи економічного розвитку опосередкованою вигодою від інноваційної діяльності стає створення робочих місць на нових виробництвах (підприємствах) в результаті комерціалізації технологій (створення комерційного продукту) і отримання значної кількості патентів представниками традиційних виробничих галузей промисловості в протиположних галузях високих технологій (аерокосмічної промисловості, комп'ютерної та офісної техніки, зв'язку, фармацевтичної промисловості) [10].

Одним з пріоритетних напрямків у діяльності іноземних спецслужб стало проведення економічної розвідки, під якою в широкому розумінні мається на увазі комплексне сприяння спеціальними силами і засобами зовнішньоекономічного курсу держави і комерційної діяльності приватноправових кіл. Одночасно з проведенням економічної розвідки спецслужби здійснюють заходи з протидії аналогічних дій з боку інших іноземних держав, в тому числі спрямовуються у сферу приватного бізнесу [11]. Такий збіг інтересів держави і приватного сектора створює сприятливі умови для активного використання спецслужбами служб безпеки фірм, приватних розшукових та охоронних агентів для вирішення наступних завдань:

- вивчення конкретних осіб з числа співробітників іноземних фірм, що виходять на місцевий ринок, у відношенні яких є дані про їх належність іноземним спецслужбам;
- створення умов для проведення спецслужбами активних заходів з позицій приватних фірм;
- здійснення контрольних розвідувальних заходів щодо виявлення агентури і розвідників іноземних спецслужб на каналах зовнішньоекономічних зв'язків.

Для цього, наприклад, у навчальних закладах, в яких ведеться підготовка фахівців для служб безпеки банків, фірм, підприємств, у разі виходу їх на зовнішньоекономічні організації, слухачів в обов'язковому порядку знайомлять з особливостями діяльності відповідних розвідувальних служб, навчають прийомам виявлення їх агентів [12].

Держави прагнуть захистити цінну науково-технічну та іншу інформацію від іноземних конкурентів і регламентувати форми та методи захисту цінної інформації приватного сектора. При цьому слід мати на увазі, що у сфері інформаційної безпеки інтереси бізнесу і держави, як і в інших сферах збігаються. І державні, і приватні органи, служби та організації доповнюють один одного в цілях захисту національних інтересів з метою посилення геополітичного становища і авторитету держави, а також підвищення якості життя населення.

Системи забезпечення інформаційної безпеки розвинених країн можуть слугувати моделями для створення такої в Україні. Причому, створення системи безпеки та вдосконалення законодавства в сфері інформаційної безпеки стає все більш актуальною. Особливо актуальна ця проблема для населення, що все більш активно бере участь в процесах комп'ютеризації, в системах та мережах Інтернету і як користувача, і як активного учасника в обміні інформацією.

Проведення кадрової політики в галузі захисту комерційної таємниці має важливе, вирішальне значення при удосконаленні економічної безпеки підприємства. Вміння правильно керувати співробітниками, підбирати кваліфіковано кадри, забезпечити захист інформації цінується дуже високо. Важливе значення має психологічний аспект. Вже при прийомі співробітника служби економічної безпеки необхідно досконально вивчити його характер, оточення, минуле, сім'ю. Крім простого анкетування, проводиться ряд тестів на професійну придатність, визначаються позитивні і негативні риси характеру, іноді проводиться навіть графологічна експертиза. Таким чином, можливість попадання в службу економічної безпеки осіб, невідповідних даної професії практично виключається зовсім.

Великий вплив на працівника має матеріальне забезпечення. За гарної зарплати працівників на підприємстві існує менша ймовірність розкрадання інформації, що представляє цінність для конкурентів. Важливим аспектом є моральний вплив на співробітників.

Також держава повинна активізувати створення незалежних засобів масової інформації, які бережуть власну репутацію та надають достовірну інформацію, що дозволить компаніям уникнути багатьох неприємностей і забезпечити належний рівень власної економічної безпеки.

З метою підвищення ефективності економічної безпеки підприємств державі доцільно сприяти і підтримувати взаємодію між державними правоохоронними органами та приватними охоронними структурами і розглядати їх як партнерів у боротьбі з економічною злочинністю. Створення на їх базі штабних підрозділів з заміщенням певних посад чинним резервом відповідних правоохоронних органів по зв'язку дозволило

б забезпечити відповідний рівень захисту інформації при проведенні спільних заходів.

Враховуючи, що служби економічної безпеки підприємств поповнюються в основному за рахунок звільнених у відставку або у запас співробітників спецслужб і правоохоронних органів, відомств, де вони працювали, держава зобов'язана піклуватися про їх подальше працевлаштування. Полегшити процес адаптації до нових умов, дати відчуття, що відомство, якому вони чесно прослужили багато років, це гарантія того, що кращі її кадри завжди будуть носіями загальнонаціональних інтересів. Саме таку політику проводять державні органи індустріально розвинених країн, де ветерани спецслужб продовжують перебувати під їх опікою, де створюються найбільш сприятливі умови для їх об'єднання і вони залишаються на службі інтересів держави.

З метою створення сприятливих умов для розвитку структур безпеки підприємництва та створення ефективних механізмів взаємодії з ними з боку органів державної влади і управління доцільно на законодавчому рівні стимулювати процес формування недержавної системи безпеки. Коректне і найбільш повне втілення в життя практики вироблення законодавчої основи регулювання відносин у сфері безпеки підприємницької діяльності вимагає обов'язкової участі у цьому процесі підприємницьких служб як основного замовника цього виду діяльності на ринку товарів і послуг.

Висновки. Таким чином, світовий досвід показує, що створення сприятливих умов для економічної безпеки підприємств сприяє підвищенню ефективності наукової й інноваційної діяльності, що є пріоритетним завданням державної інноваційної політики розвинених країн, адже вплив науково-технічної та інноваційної сфер на розвиток і зростання економічної системи набуває на сучасному етапі вирішального значення. Основним змістом державного регулювання економічної безпеки підприємств стає саме координація злагодженої роботи усіх ланок господарського механізму, налаштованого на виробництво конкурентоспроможної високотехнологічної інноваційної продукції та підвищення добробуту населення.

Література:

1. Савенко М.М. Міжнародний досвід організації економічної безпеки підприємств / М.М. Савенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 4. – С. 60–63.
2. Гончаров Г.А. Пути внедрения зарубежного опыта развития индустрии безопасности в Украине / Г.А. Гончаров // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 1(17). – С. 171–179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/No1/173-179.pdf>.
3. Захарченко В.И. Экономическая безопасность бизнеса / В.И. Захарченко, Н.Н. Меркулов. – О.: Наука и техника, 2009. – 176 с.
4. Марченко В.М. Світовий досвід забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства / В.М. Марченко, А.В. Бігун // Молодий вчений. – 2015. – № 1(16). – С. 18–21.
5. Гапак Н.М. Економічна безпека підприємства: сутність, зміст та основи оцінки / Н.М. Гапак // Науковий вісник Ужгородського

го університету. Серія «Економіка» / ред. кол.: В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, Н.М. Гапак та ін. – Ужгород: УжНУ, 2013. – Вип. 3(40). – С. 62–65.

6. Гришко Н.С. Економічна безпека підприємства: сутність, функціональні складові / Н.С. Гришко // Вестник НТУ «ХПИ»: технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2009. – С. 161–169.
7. Троц І.В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І.В. Троц // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2012. – № 1(59). – С. 223–227.
8. Куделя Л.В. Формування концепції забезпечення економічної безпеки підприємств / Л.В. Куделя // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 125–128.
9. Антонюк П.П. Ключові аспекти дослідження соціальної безпеки промислових підприємств / П.П. Антонюк, Н.С. Купчинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 3. – Т. 1. – С. 130–134.
10. Міщенко С.П. Концептуальні основи забезпечення економічної безпеки підприємства / С.П. Міщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С. 215–220.
11. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин; за ред. Т.Г. Васильціва. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 386 с.
12. Сороківська О.А. Особливості формування теоретичних засад економічної безпеки підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/101.pdf>.

Продиус О.І. Особенности обеспечения экономической безопасности предприятий в развитых странах

Аннотация. В статье обобщен и проанализирован зарубежный опыт обеспечения экономической безопасности предприятий. Проведен анализ регулирования процессов экономической безопасности предприятий на макро- и микроуровнях. Выявлены направления повышения эффективности экономической безопасности украинских предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, деловая разведка, экономическое преступление, коммерческая тайна, инновационное развитие, государственное регулирование.

Prodius O.I. Peculiarities of economic security of enterprises in developed countries

Summary. The article summarizes and analyzes the international experience of ensuring economic security of enterprises. The analysis of the regulation of economic security of enterprises at the macro and micro levels is made. Identified directions of increase in efficiency of economic security of Ukrainian enterprises.

Keywords: economic security of an enterprise, business intelligence, economic crime, trade secret, innovative development, state regulation.

Бобрик В.О.,*здобувач кафедри міжнародних відносин,
Ужгородський національний університет*

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДО ПРОЦЕСІВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Розглянуто вплив малого інноваційного підприємництва як сектора регіональної економіки на обсяг і структуру макроекономічних показників як країни в цілому, так і окремих її регіонів. Проаналізовано дію державно-приватного механізму розробки та постійного оновлення регіональних програм розвитку малого підприємництва, а також шляхи підвищення ефективності функціонування в економічному просторі регіонів інструментів підтримки малого інноваційного підприємництва. Розглянуто можливості такої «опорної» структури інтегральної інноваційної платформи регіонів як інформаційний портал малих інноваційних підприємств.

Ключові слова: інноваційна активність підприємств, інвестиції в основний капітал інноваційних підприємств, коефіцієнт розвитку малих інноваційних підприємств регіону, інструменти підтримки малого інноваційного підприємництва регіону, інформаційний портал малих інноваційних підприємств, інтегральна платформа регіонального інноваційного розвитку.

Вступ та постановка проблеми. На нинішній стадії соціально-економічного розвитку та міжнародної інтеграції країни активізація залучення інноваційних підприємств в процеси інтенсифікації інтеграційних зв'язків у економіках регіонів стимулюється такими чинниками, як:

- неминучий перехід економіки країни та її регіонів на засади постіндустріального та інформаційного суспільства, досягнення сучасних параметрів якості життя, сталого розвитку та відкритого доступу;
- набуття національними, регіональними та корпоративними стратегіями розвитку рис інноваційних, що потребуватиме усунення бар'єрів між освітою та наукою, науковими дослідженнями та промисловими і соціальними інноваціями;
- реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та застосування законодавства України в галузі освіти, науки, інновацій, залучення інвестицій, адміністративно-територіального поділу та децентралізації, яке оновлюється у відповідності до стандартів та критеріїв ЄС.

Необхідність переходу України на інвестиційно-інноваційну модель розвитку економіки для забезпечення реалізації стратегії входу України в групу розвинутих країн світу є стратегічно усвідомленою та визнана безальтернативною [1]. Однак на практиці у національній економіці мають місце численні прояви недосконалості та протиріч регуляторної техніки, недоступність кредитних ресурсів та інші проблеми, які здійснюють стримуючий або негативний вплив на розвиток підприємництва. Як наслідок, зберігається критичний рівень інноваційної активності підприємств.

На цей час напроми його стимулювання в регіонах країни – складова частина низки задекларованих стратегій, пов'язаних з

вирішенням соціально-економічних завдань на рівні держави та її регіонів. Водночас без допомоги бізнес-спільноти ефективне функціонування малих інноваційних підприємств неможливе без допомоги бізнес-спільноти. Задля реального досягнення економікою та суспільством параметрів сталого розвитку та відкритого доступу необхідно зробити процес переходу бізнесу в інноваційну сферу регіональної економіки безповоротним та продуктивним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатний австрійський економіст і теоретик інноваційного розвитку Й. Шумпетер зазначав, що не кожна і не будь-яка інвестиція у виробництво породжує циклічний рух. Лише інновації, тобто введення принципово нових товарів, техніки, форм виробництва і обміну, рухають реальний прогрес [2, с. 116].

Українськими вченими Я. Белінською, Я. Бережним, О. Власюком, В. Горбуліним, І. Усом, О. Шаровим констатоване різке погіршення інвестиційного клімату, зниження інвестиційно привабливості, відтік іноземних інвестицій, гальмування інноваційних процесів та їх деструктивний вплив на глобальну конкурентоспроможність і економічну безпеку національної економіки [3, с. 74–75].

У світовій економічній науці дослідженню теоретичних аспектів формування інноваційної економіки присвячені праці таких класичних і новітніх дослідників, як М. Портер, Р. Флорида, С. Фуллер, А. Бартон-Джонс, Б. Кларк, Р. Ковен, Р. Дім, Г. Константинов, С. Філонович, В. Мейра-Соареш, дослідженню прикладних аспектів розвитку національної та регіональної інноваційної інфраструктури – роботи Ф. Фукуями, Х. Стівенсона, Г. Суботські, П. Торнтон, Х. Іцковича, Б. Кларка, К. Матуська, аналізу системи індикаторів та програм інноваційної діяльності – дослідницький доробок І. Єгорова, Г. Румпфа, М. Клепки, О. Бонковські та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У національному науково-експертному середовищі такі проблеми як пріоритетне значення інноваційних підприємств різних форм власності в якості рушійних факторів інноваційного розвитку регіональної економіки, формування оптимальної моделі регіональної інноваційної інфраструктури у відповідності до вимог інноваційної економіки, вдосконалення механізму реалізації економічної функції освіти і науки в умовах реального сектору, вплив трансграничної співпраці регіонів держави та країн ЄС на трансформацію механізму функціонування інноваційних підприємств, їх кластерів і асоціацій залишаються все ще недостатньо розробленими.

Метою цієї роботи є аналіз дії державно-приватного механізму розробки та постійного оновлення програм стимулювання розвитку інноваційного підприємництва в регіональній економіці, функціонування в економічному просторі регіонів таких «опорних» структур, як фонди підтримки малого підприємництва, «бізнес-інкубатори» тощо, задля переорієнтації

регіональної економіки на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, послідовне нарощування в валовому регіональному продукті частки інноваційної продукції.

Результати дослідження. Життєдіяльність економічних регіонів та територіальних громад України усе більшою мірою оцінюється з точки зору економічно ефективного використання та передачі технологій та отримання стратегічних конкурентних переваг.

Дослідження показує, що в регіональній економіці базові напрями робіт у сфері підтримки розвитку малого інноваційного підприємництва здійснюються на задекларованих державою та узгоджених з європейськими та світовими практиками засадах:

1) дотримання органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування і діловими колами принципів державно-приватного партнерства;

2) удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері підтримки та розвитку малого інноваційного підприємництва, включаючи:

- впровадження в діяльність органів державної влади механізмів оцінки регулюючого впливу прийнятих нормативних правових актів на розвиток підприємницької діяльності та конкурентне середовище;

- експертизу діючих та нових нормативно-правових актів на предмет відповідності іншим нормативним правовим актам, включаючи підготовку пропозицій, спрямованих на ліквідацію адміністративних бар'єрів;

- розробку адміністративних регламентів виконання державних функцій і надання державних послуг, пов'язаних з підтримкою і розвитком суб'єктів малого інноваційного підприємництва;

- розробку програм підтримки і розвитку малого інноваційного підприємництва регіонів;

3) регулярний моніторинг динаміки розвитку малого підприємництва в регіоні, в тому числі аналіз статистичних показників розвитку малого бізнесу, аналіз галузевої структури малого підприємництва, складання прогнозів в короткостроковій і середньостроковій перспективі;

4) проведення анкетних опитувань та інтерв'ювання суб'єктів малого інноваційного підприємництва та організацій, що утворюють інфраструктуру підтримки малого підприємництва, в тому числі:

- оцінення рівня витрат на подолання адміністративних перешкод;

- проведення моніторингу та аналізу ефективності регіональних програм підтримки й розвитку малого підприємництва та окремих заходів підтримки;

- проведення моніторингу діяльності організацій, що утворюють інфраструктуру підтримки суб'єктів малого інноваційного підприємництва;

- оцінення факторів, що впливають на життєвий цикл малих підприємств і перехід підприємств з категорії «малі» в категорію «середні»;

- вивчення потреб і попиту в підприємницькому середовищі на різні послуги, зокрема інформаційні, юридичні, консультативні послуги, а також послуги у сфері підготовки кадрів.

5) створення методичних основ для розвитку технологій мікрофінансування малих підприємств, у тому числі розробка нових і оцінення ефективності чинних програм, проведення анкетних опитувань та інтерв'ювання малих підприємств і індивідуальних підприємців у вибраному регіоні, спрямованих на вивчення потреб і попиту на послуги з мікрофінансування;

6) підготовку техніко-економічних обґрунтувань та інших супровідних документів, спрямованих на створення інститутів

розвитку малого та середнього підприємництва, зокрема фондів прямих, змішаних та венчурних інвестицій, фонду гарантій, підготовку обґрунтування створення бізнес-інкубатора та технопарку [4].

Вагомі інструменти підтримки малого інноваційного підприємництва на регіональному рівні задекларовані і функціонують в рамках державного механізму реалізації науково-технічної політики, що включає зокрема законодавчі та нормативні акти, що регулюють інвестиційну та інноваційну діяльність, охорону інтелектуальної власності, діяльність бюджетних та позабюджетних фондів, визначають роль органів державної влади різних рівнів в створенні умов функціонування малого інноваційного підприємництва.

Усі вищезазначені інструменти і механізми за визначенням спрямовані, з одного боку, на стимулювання самих інноваційних процесів, а з іншого – на створення сприятливого загальногосподарського та соціально-політичного клімату для новаторської діяльності [5].

Водночас у регіональних стратегіях розвитку робиться акцент на екстенсивні або інвестиційні інструменти стимулювання, інноваційна складова розглядається як похідна або галузева. Порівняльний аналіз досвіду інноваційного планування українських та польських регіонів свідчить, що не спрацьовує вкрай важливий для перспективних місцевих розробок, «ефект інституційного оточення» [6, с. 22–28].

Як наслідок, зберігається низька інноваційна активність підприємств та установ різних форм власності, у тому числі вищих навчальних та науково-дослідних закладів. У 2013 р. інноваціями займалося лише 16,8%, упроваджувало інновації – 13,6% підприємств країни. Це у 3,5–5 разів менше відповідних показників найбільш інноваційно активних країн Європи (Німеччини, Бельгії, Португалії та Ірландії) та у 2 рази менше, ніж в іншій групі інноваційно активних країн (Польщі, Литві, Болгарії та Латвії) [3, с. 74].

Упродовж 2014–2015 рр. в державі було вжито низку заходів для активізації господарської та інноваційно-інвестиційної діяльності та покращенню інвестиційного клімату, зокрема для досягнення індикаторів Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [1] щодо входження України до топ 30 країн за Індексом легкості ведення бізнесу та до топ 40 за глобальним індексом конкурентоспроможності. Серед нещодавніх кроків Уряду та Президента України слід виділити, зокрема:

- підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, що відкриває значні можливості щодо інвестиційно-інноваційного співробітництва шляхом активізації трансферу технологій, розширення участі в програмах науково-технічного розвитку ЄС та інтеграції в Європейський дослідницький простір, започаткування й реалізації спільних з ЄС секторальних проектів технічної допомоги тощо;

- спрощення умов ведення бізнесу, зокрема відмінено 16 неефективних регуляторних обмежень; встановлено строки реєстрації підприємств протягом не більше двох днів; запроваджено видачу документів дозвільного характеру через центри надання адміністративних послуг [5];

- скасування ліцензування 26 типів господарської діяльності, визначення виключного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [7];

- забезпечення обґрунтованості та прозорості прийняття рішень щодо фінансування державних інвестиційних проектів, підвищення ефективності використання державних коштів і результативності державних інвестиційних проектів [8];

- схвалення планів імплементації деяких актів законодавства ЄС у сфері інтелектуальної власності [9];
- опрацювання питання створення порталу Invest.in.ua, який буде містити повну інформацію про інвестиційний потенціал України та медіа-підтримка формування позитивного інвестиційного іміджу України, зокрема, виготовлення і поширення в мережі Internet, в тому числі на офіційних веб-ресурсах посольств України за кордоном, інформаційних матеріалів під назвою «Invest Ukraine open for You!», відеоролика «Invest Ukraine!»);
- створення робочої групи з питань залучення іноземних інвестицій, яка вивчає і готує пропозиції щодо втілення кращої світової практики щодо підтримки інвестиційної діяльності з боку держави;
- опрацювання питання створення проектного офісу, діяльність якого буде спрямована на інституційну підтримку інвесторів та інвестиційної діяльності в Україні [10, с. 29];
- створення Деретуляційного офісу при Міністерстві економічного розвитку та торгівлі України, головною метою діяльності якого є систематичний перегляд регуляторного середовища в країні та оцінка ефективності й доцільності кожного окремого обмежувального заходу;
- затвердження дорожньої карти дерегуляції, імплементація якої має дозволити Україні до 2017 р. увійти до топ 50 за рейтингом легкості ведення, а в 2018 р. – увійти до топ 20 [11];
- створення Інтерактивної інвестиційної он-лайн карти України [12], яка містить інформацію про конкурентні переваги, інвестиційні можливості регіонів та спрямована на розкриття і реалізацію їх інвестиційного потенціалу.

Серед запланованих кроків Уряду в покращенні рейтингових позицій України подальше внесення змін до законодавства щодо реєстрації бізнесу, початку будівництва, підключення до електромереж, захисту прав інвесторів, отримання кредитів та інших параметрів, які дозволять підвищити показники відповідних індексів та індикаторів.

Розвиток малого інноваційного підприємництва та перехід його на якісно новий рівень вимагають не тільки підвищення ефективності державної та регіональної інвестиційної полі-

тики в даній сфері, а й всебічного розуміння внутрішніх процесів, що відбуваються в секторі, а також бачення ситуації з позицій самих підприємств.

Процес створення та функціонування малих інноваційних підприємств ще до отримання першого прибутку вимагає тривалої практики, що включає ринковий та інвестиційний маркетинг, створення виробничої бази, вибір ефективних технологій та необхідного науково-методологічного інструментарію.

Незважаючи на об'єктивну необхідність переведення української економіки на інноваційний шлях розвитку, підприємницькі кола вкрай мало уваги приділяють інноваційному бізнесу. Якщо в 2000 р. **питома вага інвестицій в основний капітал інноваційних підприємств у загальному обсязі інвестицій складала 6,8%, то в 2010 р. вона становила 3,3%,** знизившись протягом 10 років у 2 рази. У цей період великі капіталовкладення, як і раніше, здійснюються у видобуток та торгівлю сировиною [13, с. 40].

З метою сприяння підвищенню інноваційної активності малого інноваційного підприємництва в регіоні для визначення стадії розвитку малого інноваційного підприємництва в регіоні нами пропонується використовувати **коефіцієнт розвитку**.

Він показує співвідношення результатів діяльності малих підприємств і величини використаних ресурсів, що дає змогу оцінити стадію розвитку малого інноваційного підприємництва в регіоні (етапи спаду, нейтрального стану, розвитку, стабілізації). Такий коефіцієнт пропонується розраховувати за формулою:

$$k = \sqrt{\frac{R_i}{I_i} \div \frac{R_0}{I_0}} \Rightarrow k = \sqrt{\frac{R_i}{R_0} \div \frac{I_i}{I_0}}, \quad (1)$$

де R_i – обсяг виробленої продукції за досліджуваний рік;
 R_0 – обсяг виробленої продукції в базовий (попередній) рік;
 I_i – величина витрат на створення, впровадження, використання і підтримку реалізації продукції в досліджуваний рік;
 I_0 – величина витрат в базовий (попередній) рік.

При визначенні значення коефіцієнту розвитку слід виходити з того, що пороговим значенням є $k = 1$, в силу того, що на кожен вкладений в процес одиницю ресурсу, для економічної ефективності та доцільності здійснення даної діяльності, необхідно отримати одиницю віддачі, що має вартісний вираз.

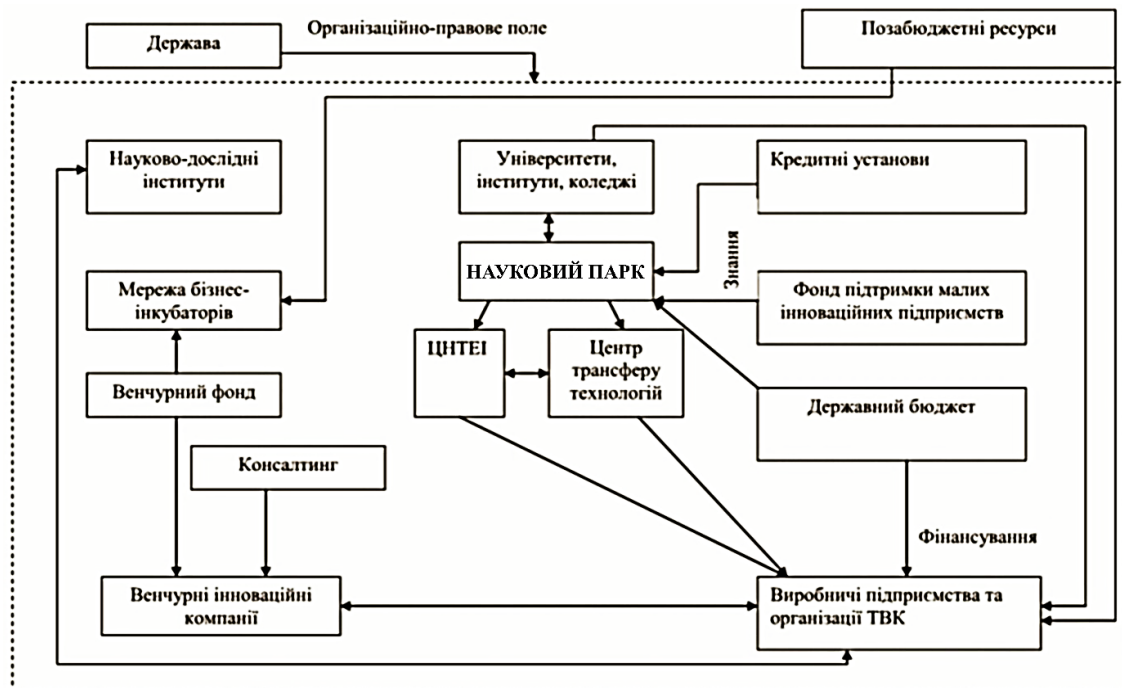

Рис. 1. Інтегральна платформа інноваційного розвитку регіону

Отже, якщо $k > 1$, то можна вважати, що діяльність малих інноваційних підприємств у регіоні знаходиться в положенні розвитку і може перейти, при збереженні тенденції, в стадію стабілізації. Якщо $k < 1$ – етап спаду та неефективного функціонування. Якщо $k = 1$, можна вважати, що мале інноваційне підприємництво в регіоні знаходиться на передодні майбутнього економічного зростання або спаду, тобто в нейтральному стані.

Управління розвитком малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях має спиратися на нормативно-правове забезпечення, що полягає у вдосконаленні правового середовища функціонування даного сектора економіки (правові гарантії, патентне право тощо).

Одним із перспективних напрямків розвитку підтримки інноваційного підприємництва є стимулювання створення спілок, асоціацій та товариств малих підприємств, що діють у науково-технічній сфері. Вироблення і практичне здійснення багатьох положень державних та регіональних програм повинні здійснюватися при тісній взаємодії з такими союзами й асоціаціями.

У програмах регіонального розвитку, на наш погляд, повинні міститися передумови до підвищення ролі суспільно-асоціативних форм підтримки малого інноваційного підприємництва з використанням інтеграційних форм. У зв'язку із цим доцільно створити асоціацію малих інноваційних підприємств, що представляє собою добровільну кооперацію комерційно незалежних суб'єктів малого підприємництва в науково-технічній сфері та інших структурних елементів ринкової економіки, що діють у цій сфері (банки, страхові компанії тощо) та співпрацюють на нижче представлений платформі інноваційного розвитку економічного регіону чи територіальної громади (див. рис. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок функцій електронної інформаційної мережі в процесі діяльності малих інноваційних підприємств

Функції електронної інформаційної мережі	Процеси, ефективність яких підвищується в результаті впровадження електронної інформаційної мережі
Контрольований і регламентований доступ до інформаційних ресурсів незалежно від їх місця розташування і формату даних	Інформаційне обслуговування фахівців і керівників малих інноваційних підприємств
Механізми, що забезпечують оперативне оповіщення співробітників про внесені зміни	Управління малим інноваційним підприємством
Єдиний механізм пошуку необхідної інформації	Скорочення тимчасових витрат на пошук необхідної інформації
Високотехнологічна інтеграція різних систем банку	Взаємодія з клієнтами і партнерами (підвищення якості банківських послуг)
Функціональність порталу, що забезпечує можливість спільної роботи територіально розділених учасників	Спільна робота фахівців (зниження витрат на комунікації між співробітниками, проведення програм підвищення кваліфікації)

У якості ефективного інструменту підтримки малого інноваційного підприємництва та розвитку в регіоні може виступати **інтегрований інформаційний ресурс**, який використовує інформацію в якості сполучного елемента між власниками ресурсів та їх споживачами (малі інноваційні підприємства). Його використання впливає на формування інформаційного середовища і задовольняє потреби підприємств у доступі до різноманітної інформації. Крім того, цей інструмент є основою для управління реалізацією регіональних програм розвитку та сприяє здійсненню ділових пропозицій і проектів в інноваційній сфері.

У зв'язку із цим на його базі необхідно організувати електронну **інформаційну мережу, що представляє собою інформаційний портал малих інноваційних підприємств (ПМІП)** – інформаційну систему, що дає змогу організовувати роботу з різними джерелами даних малих інноваційних підприємств і бізнес-послуг на основі єдиних інтегруючих принципів взаємодії та надання інформації на фінансові, виробничі та інші ресурси.

Концепція створення ПМІП враховує тенденції розвитку інформаційних технологій, наявність та рівень розвитку інформаційної інфраструктури, характер об'єктів управління та обслуговування, обмежені терміни реалізації і фінансові ресурси.

Впровадження ПМІП торкається різних аспектів діяльності малих інноваційних підприємств та відбивається на ефективності їх діяльності. Даний взаємозв'язок зображений у табл. 1.

Висновки. В умовах посиленої регіоналізації економіки зростає значення малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях. З метою сприяння підвищенню активності малого інноваційного підприємництва органам місцевої державної виконавчої влади та місцевого самоврядування доцільно:

- ухвалити та узгодити на засадах державно-приватного партнерства обласні та територіальні цільові програми, спрямовані на створення цілісної системи інноваційного розвитку, що забезпечують розвиток малого, середнього та великого бізнесу і насичення ринку наукомісткою та високотехнологічною продукцією. В межах програм передбачити наступні розділи: підтримка інноваційних проектів та розвиток науково-технологічної бази територіально-виробничих комплексів та кластерів у тому числі, в сфері пріоритетних галузей регіональної економіки, технологій послуг, енергозберігаючих та інформаційних технологій; підготовка фахівців у сфері інноваційної діяльності;
- здійснити заходи щодо створення сприятливих умов (організаційні, фінансові, майнові та інформаційні) для формування місцевих інноваційних кластерів, створення нових і розвиток (зростання) існуючих малих інноваційних підприємств, у т.ч. за участю молоді;
- сформувати реєстр малих інноваційних підприємств регіону та передбачити перелік можливих преференцій та регіональних гарантій для цієї категорії господарюючих суб'єктів.

Література:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Шумпетер Й. История экономического анализа: в 3-х т. / Й. Шумпетер. – СПб.: Высшая школа экономики, 2004. – Т. 1. – 678 с.
3. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки: аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної ради України. – К.: НІСД, 2014. – 148 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.gov.ua>.

4. Інвестиційна діяльність в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Download?id=cc024807-7cab-4c92-be6f-c00045ece1c6>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 № 191-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/191-19>.
6. Інструменти підтримки інноваційності малих і середніх підприємств: досвід Польщі та Євросоюзу: [посібник] / [А. Бонковські, М. Клепка, К. Матусяк, Є. Штшелец та ін.]. – К.: Польська асоціація центрів інновацій і підприємств, 2005. – 180 с.
7. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.
8. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державних інвестиційних проектів: Закон України від 07.04.2015 № 288-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/288-19>.
9. Про схвалення розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі планів імплементації деяких актів законодавства ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 № 164-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/164-2015-%D1%80>.
10. Інвестиційна діяльність в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Download?id=cc024807-7cab-4c92-be6f-c00045ece1c6>.
11. Дорожня карта Doing Business 2017 – шлях із 57 етапів / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/News/Detail?id=058ed9d5-5863-47cf-9552-1c0dedd54208>.
12. Інтерактивна інвестиційна карта України / Інвестуй в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investukrmap.org.ua/uk/RegionPassports/UaMap>.
13. Приходько В. Метафізика інвестицій. Інноваційно-інвестиційний розвиток економіки регіонів: [навч. посібник] / В. Приходько, О. Сторова, Л. Казакова. – Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2015. – 352 с.

Бобрик В.А. Механизмы и инструменты привлечения инновационного предпринимательства в процессы интенсификации развития региональной экономики

Аннотация. Рассмотрено влияние малого инновационного предпринимательства как сектора региональ-

ной экономики на объем и структуру макроэкономических показателей как страны в целом, так и отдельных ее регионов. Проанализировано действие государственно-частного механизма разработки и постоянного обновления региональных программ развития малого предпринимательства, а также пути повышения эффективности функционирования в экономическом пространстве регионов инструментов поддержки малого инновационного предпринимательства. Рассмотрены возможности такой «опорной» структуры интегральной инновационной платформы регионов как информационный портал малых инновационных предприятий.

Ключевые слова: инновационная активность предприятий, инвестиции в основной капитал инновационных предприятий, коэффициент развития малых инновационных предприятий региона, инструменты поддержки малого инновационного предпринимательства региона, информационный портал малых инновационных предприятий, интегральная платформа регионального инновационного развития.

Bobryk V.O. Mechanisms and tools of innovative enterprising involvement to regional economic development intensification processes

Summary. Considered the influence of small innovative entrepreneurship as a sector of regional economy on the volume and structure of macroeconomic indicators of the country as a whole and its regions. Analyzed the effect of public-private mechanism for development and ongoing updates of regional programs of small entrepreneurship development, and also ways to increase efficiency of functioning in the regions' economic space of support tools for small innovative enterprises. Considered the possibilities of this «reference» structure of integrated innovation platform of regions as an information portal for small innovative enterprises.

Keywords: innovation activity of enterprises, capital investments in innovative companies, developmental quotient of small innovative enterprises of region, support tools for small innovative entrepreneurship, information portal of small innovative enterprises, integral platform for regional innovative development.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Маценко О.М.,*к.е.н., доцент,**доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування,**Сумський державний університет***Тур О.М.,***к.е.н.,**ст. викладач кафедри економіки та управління,**Шосткинський інститут Сумського державного університету***Німко С.І.,***аспірант кафедри економіки управління,**Шосткинський інститут Сумського державного університету*

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНИМ ВОДОКОРИСТУВАННЯМ

Анотація. У статті досліджено стан діючого водопостачання в Україні та еколого-економічні проблеми використання підземних вод міським населенням в реаліях розвитку української економіки. Детально проаналізовано порядок функціонування системи управління державного обліку та моніторингу артезіанських свердловин на підставі чого в статті запропоновано організаційно-економічну систему державного управління екологобезпечним водокористуванням.

Ключові слова: артезіанські свердловини, еколого-економічні збитки, стале водокористування, розвиток, організаційно-економічна система.

Вступ та постановка проблеми. Широкомасштабність використання водних ресурсів зумовлює необхідність його державного регулювання в нерозривній єдності з регулюючими процесами щодо відновлення та охорони водних об'єктів. Згідно принципів сталого розвитку закріпленими Декларацією Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку використання природних ресурсів має базуватись на узгодженні економічних, екологічних та соціальних аспектів розвитку. В теперішній час співвідношення згаданих складових розвитку в споживанні водних ресурсів нашої країни не збалансоване [1]. В сучасних дослідженнях з питань використання водних ресурсів визначають низку проблем з водокористування до яких, зокрема, відносяться проблеми організаційного, методологічного та інформаційного забезпечення їх економічного моніторингу.

Дослідження стану водопостачання в Україні дозволяє зробити висновок про те, що поза увагою залишається формування системи державного обліку та моніторингу артезіанських свердловин. Такий стан обумовлений відсутністю організаційної єдності, низькою інформованістю та інертністю регіональних органів державної влади. Слід відзначити відсутність зворотних зв'язків із населенням щодо висвітлення питань експлуатації артезіанських свердловин. Зазначені обставини й визначені проблеми суттєво актуалізують обрану тематику дослідження, а також дозволяють визначити його основні цілі та завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі широко висвітлені питання сталого водокористування. Даній тематиці присвятили свої праці такі вчені, як А.Й. Васильєв [2], О.О. Веклич [3], В.А. Голян [4; 5], Б.М. Дани-

лишин [1], Л.Г. Мельник [6], В.А. Сташук [7], М.А. Хвесик [8; 9], О.В. Яроцька [10], А.В. Яцик [11] та інші. Наукові розробки згаданих науковців дали змогу сформулювати систему знань, яка є науково-практичним підґрунтям для подальшого удосконалення системи управління водокористуванням.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попередній аналіз наукових праць дає можливість стверджувати про відсутність науково-обґрунтованих досліджень з питань нерационального забору води та самовільного використання підземних вод за рахунок артезіанських свердловин населенням країни.

Метою статті є дослідження еколого-економічних основ сучасного водокористування в Україні, зокрема, підземних вод, видобуток яких потребує улаштування свердловин.

Завданнями статті, що випливають із сформульованої мети, є такі: здійснити ґрунтовний еколого-економічний аналіз національних та регіональних особливостей споживання підземних вод, видобуток яких здійснюється шляхом облаштування артезіанських свердловин та удосконалити організаційно-економічну систему державного управління екологобезпечним водокористуванням, у контексті використання підземних вод.

Результати дослідження. На розвиток національної економіки та рівень життя населення в сучасних реаліях суттєвий вплив справляють кількість та якість використаних водних ресурсів. За таких обставин стале водокористування безперечно є ключовим фактором підвищення ефективності використання водних ресурсів, зокрема підземних вод. Варто відзначити, що головним завданням становлення принципів сталого водокористування постає посилення позитивного впливу людської діяльності на процеси економічного та соціального розвитку України при одночасному доведенні до мінімуму об'ємів (норм) використання водних ресурсів.

Узагальнення поглядів науковців щодо еколого-економічних проблем водокористування дають підстави стверджувати, що заходи стосовно раціонального водокористування в Україні має бути зосередженими у сфері житлово-комунального господарства.

Домінуюча частина потенціалу водозбереження у сфері житлово-комунального господарства сконцентрована у скороченні втрат води при транспортуванні та перерахунку собівартості і норм централізованого водопостачання (див. рис. 1).

Проблема підвищення водної ефективності не сприймається як засіб рішення широкого комплексу економічних, екологічних і соціальних проблем. У той же час Україна має значний потенціал водозбереження, який дозволяє зменшити об'єми водоспоживання на 30-40%.

В Україні загальна довжина мереж централізованого водопостачання становить 79,4 тис. км, у т.ч.: 19,3 тис. км – водоводи; 45,2 тис. км – вуличні мережі; 14,9 тис. км – внутрішньо-квартильні та дворові мережі. Підйом води забезпечують 5 182 насосних станцій, на яких встановлено 11 031 одиниць водопровідного технологічного насосного обладнання (з них потребують заміни 3 098 одиниць, або 28%). Потребують заміни, у зв'язку фізичним зносом 38 064,9 км водопровідних мереж, у т.ч.: 8 132,6 км водоводів, 22 332,5 км вуличних мереж та 7 599,8 км внутрішньо-квартильних та дворових мереж. У аварійному стані перебувають 48% водопровідних мереж, транспортування якими призводить до втрат води до 32% загального їх об'єму (станом на 2014 р.).

Перекладання зростаючих витрат на споживача, нераціональне субсидіювання, відсутність дієвих інструментів регулювання водоспоживання знижує мотивацію до водозбереження як у постачальників, так і у споживачів. За існування нераціональної системи субсидіювання в країні, підвищення цін на водокористування мотивує не до пошуку шляхів його скорочення, а до додаткових запитів на субсидіювання.

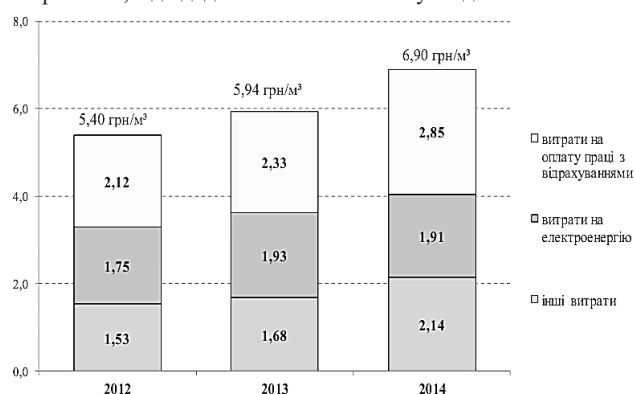

Рис. 1. Динаміка середньозваженої собівартості на послуги централізованого водопостачання в Україні за 2012–2014 рр. [12]

Як показує аналіз, найбільш вагомими статтями послуг централізованого водопостачання є витрати на оплату праці (37%) та витрати на електроенергію (29%). До складу статті «інші витрати» (34%) в основному відносять: витрати на сплату обов'язкових зборів та платежів; амортизаційні відрахування; витрати на ремонти, паливно-мастильні матеріали та інші операційні витрати (див. рис. 2).

З нашої точки зору, удосконалення системи управління водокористуванням має бути спрямоване не тільки на зниження втрат при централізованому транспортуванні води за рахунок заміни трубопроводів водопостачання, а й перегляду структури тарифу на централізоване водопостачання комунальними підприємствами.

Детальне дослідження проблем в області управління водокористуванням підземних вод, зокрема видобуток яких потребує улаштування свердловин, дозволяє окреслити коло таких проблем: видання дозволів на спеціальне водокористування передбачено лише для підприємств, для населення процедура надання дозволів на спеціальне водокористування не врегульована;

відсутня можливість у населення оформлення відповідної документації для державного обліку артезійських свердловин; відсутність обґрунтованих норм водоспоживання для користувачів артезійських свердловин; відсутні визначення та класифікація підземних вод як природного ресурсу на користування якого необхідні дозвільні документи, що суттєво ускладнює вибір типу дозвільного документу (дозвіл на спеціальне водокористування чи/або спеціальний дозвіл на користування надрами – на один і той самий об'єкт підземні води); відсутність державних органів реєстрації та служби моніторингу користувачів артезійських свердловин; значна кількість незатампованих артезійських свердловин, що завдають значні еколого-економічні збитки підземним водам через можливість попадання в них забруднюючих речовин.

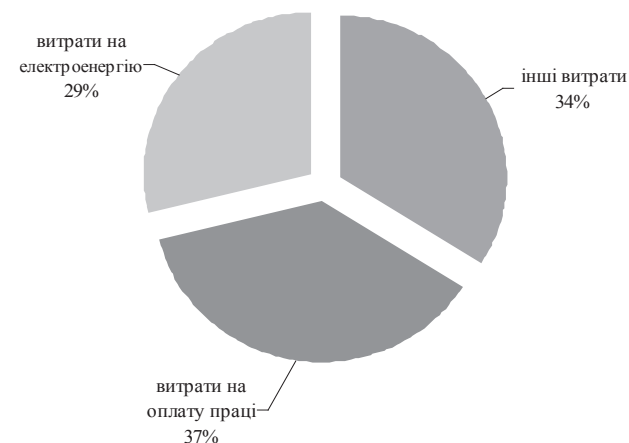

Рис. 2. Структура собівартості послуг централізованого водопостачання в Україні за 2014 рік [12]

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне запропонувати наступну схему організаційно-економічної системи державного управління екологічно безпечним водокористуванням.

Вищенаведена організаційно-економічна система державного управління екологічно безпечним водокористуванням на відміну від існуючих дозволяє врахувати особливості водокористування населенням країни шляхом розробки відповідних нормативних документів. Спираючись на таку нормативну базу, стає можливим оперативне впровадження дозвільної документації на користування артезійськими свердловинами та встановлення відповідних лімітів на водокористування.

Отже, пріоритетним напрямом інституціонального забезпечення розвитку екологічно безпечного водокористування є створення системи еколого-економічних нормативів і стандартів, на основі яких має базуватися система контролю за використанням і охороною підземних вод. Вдосконалення системи управління та впровадження механізму державного обліку та моніторингу екологічно безпечним водокористуванням надасть можливість задіяти фактори становлення екологічно безпечного водокористування як необхідної умови добробуту суспільства в цілому.

Висновки. Таким чином, сутність екологічно безпечного водокористування полягає у формуванні таких господарських відносин, що створюють передумови до становлення механізму самовідновлення водних ресурсів та забезпечують раціональне їх використання. Запропонована авторами організаційна система державного управління екологічно безпечним водокористуванням, шляхом запровадження нормативно-правового забезпечення і формування системи контролю за виконанням встановлених нормативів, забезпечує динамічну рівновагу між

споживанням та відновленням водних ресурсів, зокрема підземних вод. Реалізація вдосконаленої організаційної системи державного управління екологічнобезпечним водокористуванням є підґрунтям до підвищення доходної бази місцевих бюджетів та покращання якості життя населення.

Література:

- Данилишин Б.М. Економіка природокористування: [підручник для аспірантів наук.-досл. установ та вищ. навч. закл.] / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян; М-во освіти і науки України, Нац. Академія Наук України, Рада з вивчення продуктивних сил України. – К.: Кондор, 2010. – 464 с.
- Васильєв, А.Й. Економічна оцінка ефективності використання водних ресурсів України / А.Й. Васильєв // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 180–187.
- Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
- Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення: [монографія] / В.А. Голян. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 592 с.
- Голян, В.А. Фіскальне регулювання водокористування в умовах нових економічних викликів / В.А. Голян // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12(66). – С. 194–201.
- Мельник Л.Г. Економіка розвитку: [монографія] / Л.Г. Мельник. – Суми: Университетская книга, 2006. – 662 с.
- Шашук В.А. Наукові засади раціонального використання водних ресурсів України за басейновим принципом: [монографія] / В.А. Шашук, В.Б. Мокін, В.В. Гребін, О.В. Чунарьов. – Херсон: Грін Д.С., 2014. – 320 с.
- Хвесик, М.А. Водний ресурс як складова інноваційного розвитку / М.А. Хвесик // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 152. – С. 6.
- Хвесик М.А. Інституціональне середовище сталого водокористування в умовах ринкових відносин: національні та регіональні виміри: [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – 180 с.
- Водні ресурси на рубежі ХХІ ст.: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення / [М.А. Хвесик, О.В. Яроцька, І.Л. Головинський та ін.]; за ред. М.А. Хвесика. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.
- Яцик А.В. Водне господарство в країні / А.В. Яцик, В.М. Хорєв. – К.: Генеза, 2000. – 456 с.
- Україна після 2015 року: Майбутнє, якого ми прагнемо: національна доповідь / [Е.М. Лібанова, О.М. Балакірева, А.В. Єрмолаєв та ін.]. – К.: 2013. – 114 с.
- Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Постанова Кабінету Міністрів України № 197-2014-п від 30.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-p>.
- Сотник І.М. Підвищення еколого-економічної ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій як інноваційного напрямку ресурсозбереження / І.М. Сотник, О.М. Волк, Ю.В. Чортюк // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 9(147). – С. 229–235.
- Global Competitiveness Report: Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://weforum.org/docs/GCR2014-15/Ukraine.pdf>.

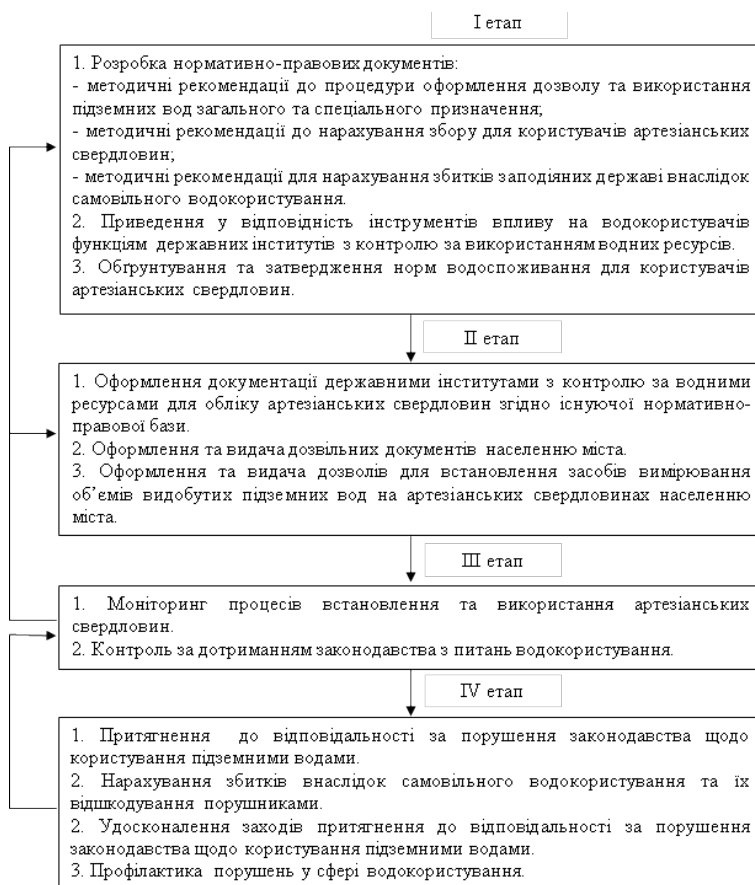

Рис. 3. Схема практичної реалізації організаційно-економічної системи державного управління екологічнобезпечним водокористуванням

Джерело: авторська розробка

Маценко А.М., Тур А.Н., Нимко С.І. Формирование организационно-экономической системы государственного управления экологически безопасного водопользования

Аннотация. В статье проанализировано состояние действующего водоснабжения в Украине. Исследованы эколого-экономические проблемы использования подземных вод населением в современных условиях. Рассмотрен порядок функционирования системы управления государственным учетом и мониторинга артезианских скважин. Предложены организационно-экономический механизм государственного управления экологически безопасным водопользованием.

Ключевые слова: артезианские скважины, эколого-экономические убытки, устойчивое водопользование, развитие, организационно-экономическая система.

Matsenko O.M., Tur O.M., Nimko S.I. Formation of management and economic system of state government of ecologically safe water consumption

Summary. The paper analyses the state of the current water supply in Ukraine. Ecological and economic problems of groundwater use by urban population are studied. The paper considers the functioning of government account and monitoring of artesian wells. Organizational and economic mechanisms of government management of the ecological safe water use are offered.

Keywords: artesian wells, ecological and economic losses, sustainable water use, development, organizational and economic system.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Іванова Т.М.,

к.е.н, доцент,

доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Чернігівський національний технологічний університет

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ МОЛОДІЖНОГО БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено проблеми молодіжного безробіття на регіональному та державному рівні. Виявлено основні причини та наслідки його виникнення. Запропоновано напрями збільшення зайнятості серед молоді.

Ключові слова: молодіжне безробіття, самозайнятість, працездатне населення, працевлаштування.

Вступ та постановка проблеми. В умовах трансформації економіки України найбільш вразливою верствою працездатного населення виступає молодь, яка зазнає найбільш труднощів при пошуку роботи, оскільки не має практичного досвіду. Ці проблеми з працевлаштуванням у випадку молоді значно сильніше, ніж у випадку людей старших та викликають небезпечні для суспільства наслідки: депресії, проблеми зі здоров'ям, деградації особистості, зневіреності у власних силах, зростання злочинності, самогубств і кількості ув'язнених. Відсутність практичного досвіду роботи та небажання працедавців пропонувати гідні посади призводить до альтернативи для молодих спеціалістів у вигляді нелегальної зайнятості або ж самозайнятості.

Крім того, Програми соціально-економічного та культурного розвитку, а також програми підтримки малого та середнього бізнесу адміністративно-територіальних одиниць не передбачають окремого розділу, який би окреслював проблеми молодіжного безробіття, які є характерними саме для даного регіону, а також шляхи його подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безробіття серед молоді в Україні є однією з найбільш гострих та болючих проблем, що пов'язано з незбалансованістю ринку праці та ринку освітніх послуг. Тому саме ця рівновага сприятиме ефективному функціонуванню та розвитку нашої країни. Дослідженню цієї проблеми в нашій державі приділяється велика увага. Вагомий внесок у дослідження проблем ринку праці та зайнятості в Україні зробили такі вчені: С. Бандур, О. Вишняк, М. Долішній, Ю. Краснов, Е. Лібанова, Л. Семенова, О. Хомра, О. Яременко та ін. Питання формування ринку праці молоді, особливо фахівців з вищою освітою висвітлювали такі українські вчені, як: О. Грішнова, М. Нижній, С. Злупко, А. Лаврук, А. Яременко та ін. Питаннями вирішення проблем молодіжного безробіття займалися такі вчені, як В. Васильченко, Н. Волкова, О. Грішнова, М. Колосницька, Л. Кудіна, В. Петюх, К. Сименюк, В. Федоренко, К. Яковенко, Л. Яцюх та інші. Результати їх досліджень мають велике значення для розвитку вітчизняної науки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак дослідження проблем молодіжного безробіття, які є характерними для регіону та напрями його мінімізації на сьогоднішній день залишаються маловивченими.

Метою цієї роботи є визначення регіональних особливостей молодіжного безробіття та напрямів його подолання.

Результати дослідження. Відповідно до чинного законодавства до молоді в нашій країні відносяться громадяни України віком від 14 до 35 років. Саме молодь є однією з найвразливіших категорій працездатного населення, яке потребує додаткової уваги та захисту з боку держави. За даними Державної служби статистики у 2015 році рівень зайнятості серед осіб у віці 25–29 років становив майже 72% та був вищим, ніж в середньому серед всіх вікових груп (56,7%), а серед осіб віком 15–24 роки цей показник склав лише 28,2%.

Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, серед молоді у віці 25–29 років свідчить про те, що у 2015 році він становив 11,2%. Серед осіб у віці 15–24 роки цей показник становив 22,4% та був більш як удвічі вищий, ніж цей показник серед всіх вікових груп [1]. Це зумовлено тим, що значна частина молоді не має необхідних професійних навичок і досвіду роботи.

У середньому по країнах ЄС у 2015 році рівень безробіття серед молоді у віці 15–24 роки становив 20,4% (в Україні – 22,4%), а в цілому по всім віковим групам – 9,4% (в Україні – 9,1%). Цей показник поступово знижується порівняно з минулими роками.

У I кварталі 2016 року статус безробітного у державній службі зайнятості мали 282,0 тис. осіб у віці до 35 років, протягом якого кількість зареєстрованих безробітних у цьому віці скоротилася до 182,9 тис. осіб. Серед безробітних у віці до 35 років, зареєстрованих у державній службі зайнятості, які мали професійний досвід, кожний п'ятий раніше працював в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів; 17,0% – у сільському, лісовому та рибному господарстві; 16,7% – у сфері державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування; 14,4% – у переробній промисловості; 6,3% – у фінансовій та страховій діяльності [1].

Однак наявність та врахування регіональних особливостей, працевлаштування населення викликає інтерес до визначення існуючих проблем та шляхів подолання.

Кожен регіон України має свої особливості географічного розташування, кліматичних умов, соціально-економічного розвитку, галузевого економічного потенціалу, а також у зайнятості населення.

Особливості кліматичних та історичних умов на Чернігівщині обґрунтовують розвиток сільськогосподарського комплексу та туристичної галузі, які спричиняють попит на відповідні професії. Тому політика регіональних органів влади щодо подолання молодіжного безробіття повинна бути спрямована переважно на підготовку фахівців тих спеціальностей, що необхідні для розвитку сільського господарства та туристичної галузі. Для цього у регіоні систематично проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо професійного самовизначення молоді з урахуванням потреб регіонального ринку праці. Ці заходи повинні також впливати на підготовку та перепідго-

товку молоді відповідного фаху або підвищувати економічний стимул та престиж цих професій.

Аналіз демографічної та соціально-економічної ситуації на прикладі Чернігівської області свідчить про те, що Чернігівщина має регресивну вікову структуру населення. У перспективі слід очікувати зростання чисельності осіб похилого віку, оскільки у вікову групу 15–64 роки вступатимуть діти та підлітки, чисельність яких менша за групи населення, що вийдуть із неї.

Сільські жителі значно старші за міських, про що свідчить показник середнього віку населення. У структурі населення області переважають жінки. У сільській місцевості статевий баланс більший за міський. У різних вікових групах співвідношення неоднакове.

За економічною діяльністю структура чисельності безробітних віком до 35 років показує, що в Чернігівській області найважче знайти роботу в секторі сільського, лісового та рибного господарств, значно легше у сфері будівництва та найлегше у таких галузях як мистецтво, спорт та відпочинок. Велика конкуренція робочої сили є в галузі торгівлі, державного управління та оборони та переробної промисловості.

Вагомим показником при оцінці соціального явища безробіття є відповідність показників наявних робочих місць та бажаних їх отримати, тобто попиту-пропозиції робочої сили на ринку праці. Важливість даного показника прямо впливає з наявною можливістю у країні боротися з безробіттям, адже чим вищий показник попиту на робочу силу, тим менший термін перебування безробітних в даному статусі. За даними служби зайнятості в Чернігівській області на 1 вакантне місце у 2015 році маємо 24 фахівця, що на 50% більше у порівнянні з минулим роком. Це пов'язано зі зменшенням вакансій майже в половину, та незмінним рівнем безробіття.

Серед основних проблем, що існують на молодіжному ринку праці, можна виділити наступні:

- 1) загальний стан економіки, через що кількість робочих місць зменшується;
- 2) податковий тиск на крупні підприємства, малий та середній бізнес з боку держави;
- 3) відсутність системи розподілу молоді під час навчання (стажування або практика) та на роботу після закінчення навчання;
- 4) недосконалість розробки та непрофесійне впровадження програм зайнятості, перекваліфікації молодих працівників на загальнодержавному, міському рівнях тощо.

Наслідками безробіття серед молодого населення є:

- поглиблення бідності та зuboжіння бюджетів молодих сімей (як наслідок – збільшення розлучень, абортів, зниження народжуваності, збільшення кількості безпритульних і покинутих дітей, дітей-сиріт, дітей-інвалідів);
- зниження соціальної захищеності і неадекватна оцінка молодіжної праці сприяє зниженню національного патріотизму, призводить до відтоку молодих фахівців в розвинуті країни, прищеплює інтерес до пошуку альтернативних форм заробітку у сфері неформальної економіки і тіньового бізнесу, підриває інтерес до освіти;
- посилюється криміногенна ситуація в країні: збільшується кількість економічних і кримінальних злочинів, розцвітає алкоголізм і наркоманія, збільшується кількість венеричних та інших захворювань, скорочується рівень тривалості життя, збільшується смертність – все це сприяє природному вирождження нації [2].

Одну з головних ролей у процесі висвітлення проблем, що існують у молодіжному підприємницькому середовищі та зайнятості молоді, пошуку шляхів їх вирішення, повинні відігравати засоби масової інформації, які можуть і повинні активніше формувати громадську думку щодо молоді, як потужного потенціалу соціально-економічного розвитку, а також впливати на процес розробки та втілення молодіжної політики.

Найрейтинговіші та найчисельніші за накладом ЗМІ Чернігівської області – газети «Чернігівські відомості», «Семь дней», «Деснянська Правда», «Взгляд», «Гарт» – на своїх сторінках публікують статті, присвячені проблемам молодіжної зайнятості. Часто матеріали для публікацій у рубриках «Центр зайнятості інформує» надає Обласний центр зайнятості, який оприлюднює також пост-релізи проведених засідань, нарад, круглих столів та заходів задля висвітлення актуальних проблем зайнятості регіону. Робота з інформування населення проводиться також на сайті Центру зайнятості, проте молодіжному безробіттю приділяється недостатня увага [3, с. 11].

Інформація щодо державної підтримки молодих фахівців та чинні програми розвитку молодіжного підприємництва у регіонах майже відсутні. Це призводить до того, що молодь позбавлена можливості мати інформацію про реальну ситуацію на ринку праці, про недобросовісні підприємства, які не оплачують працю молоді, звільняють та експлуатують безкоштовно під час випробувального терміну юнаків та дівчат.

Роль мас-медіа у вирішенні питань молодіжного працевлаштування полягає у тому, щоб привернути увагу суспільства та влади до проблеми, проінформувати і роботодавців, і молодих людей про останні тенденції розвитку ринку праці. ЗМІ можуть створити інформаційне поле для взаємозв'язку між молодими фахівцями, що шукають роботу, та підприємцями, які мають відповідні вакансії. Саме тому регіональний та місцевий пресі варто звернути увагу на проблеми молодіжної зайнятості і стати інформаційною ланкою у сприянні вчорашнім студентам реалізувати свій професійний потенціал.

Безперечно в еру інноваційних технологій доцільним буде інформувати молодь через спеціально створені сайти, як мають бути прорекламовані та давати можливість безкоштовно розміщувати своє резюме безробітним, що значно спростить пошук роботи та коротить час пошуку.

Працевлаштування молоді напряму залежить від тієї політики, яку проводить навчальний заклад. Дуже часто стажування студентів переростає у гарантоване працевлаштування. Інформація на сайтах провідних закладів освіти про курси для випускників за окремими професійними напрямками, які були б актуальними для Чернігівщини, відсутня. Крім того, відсутні відомості про рейтинг та оцінки студентів випускників, які є корисними і для роботодавця, і для молодого фахівця, який міг би вдало презентувати свої знання на ринку праці, а також інформація про кількість студентів, які працевлаштувалися на підприємства, де проходили практики.

Позитивним моментом є проведення Чернігівським обласним центром зайнятості ярмарок вакансій, на яких молодь знайомиться з діяльністю, можливостями подальшого працевлаштування та вимогами роботодавців, які вони ставлять перед випускниками навчальних закладів, а також використання власного науково-інтелектуального молодіжного потенціалу органами місцевого самоврядування Чернігівської області.

Ефективним шляхом подолання молодіжного безробіття на регіональному рівні є підтримка та сприяння розвитку молодіжного підприємництва. Неможливість працевлашту-

вання та застосування набутих професійних знань та вмінь спричинено відсутністю відповідної кількості підприємств, установ та організацій, здатних забезпечити всіх випускників робочим місцем, і незбалансованістю між потребами ринку праці і професійною пропозицією, яку формують ВНЗ, і небажанням випускників працювати не за фахом або ж працювати за мінімальну заробітну плату та інше. Багато молодих людей мають бажання та хист до здійснення підприємницької діяльності, яка потребує системної підтримки та вимагає відповідного інституційного забезпечення.

Для ефективного подолання безробіття серед молоді можна окреслити наступні цілі та заходи реалізації для всіх сторін цих відносин, оскільки всі суб'єкти мають різні інтереси, що нерідко і стає причиною збільшення безробіття (див. табл. 1).

Запровадження цих заходів при взаємодії всіх учасників призведе до зниження безробіття серед випускників ВНЗ та молоді.

З метою зменшення безробіття серед молоді та її зацікавленості у власній зайнятості доцільно застосовувати такі програми:

1) впровадження бригад, що ведуть роз'яснювальну роботу та висвітлюють потреби ринку праці кожного регіону за участю працівників служб зайнятості та представників підприємств, установ, організацій, які потребують залучення молоді на роботу;

2) уроки профорієнтації у школах, які дозволяють ще під час навчання у школі зробити вибір щодо своєї майбутньої професії, врахувавши всі ризики та переваги щодо майбутнього працевлаштування, допомагають уникнути надлишкових професій;

3) перенавчання молоді, оскільки спостерігається перенасичення ринку праці для деяких професій і катастрофічний

дефіцит професій прикладного характеру, проведення семінарів та тренінгів щодо можливостей працевлаштування, активізації власних зусиль у вирішенні проблем зайнятості та підвищенні самооцінки;

4) молодіжне пільгове кредитування для відкриття власної справи за участю держави та місцевих органів як гарантів погашення кредиту молодим підприємцям;

5) робота з формування кадрового резерву з числа студентів, молодих спеціалістів та залучення інтелектуального потенціалу студентів до потреб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

На Чернігівщині для подолання молодіжного безробіття, інформаційного забезпечення та формування інфраструктури для розвитку молодіжного підприємництва можна виділити наступні заходи, наведені в табл. 2.

Для вирішення молодіжного безробіття потрібно опиратися не тільки на власний досвід, а й на досвід інших областей, а також на досвід розвинутих держав, які активно борються з цією проблемою. Так, наприклад, створення банку даних невикористаних не виробничих та виробничих приміщень, незавершеного будівництва, які здаються в оренду або на продаж суб'єктам підприємництва, сприятиме запровадженню та початку нової справи. Проведення на постійній основі семінарів з питань підприємництва сприяє підвищенню рівня обізнаності, нових знайомств їх учасників, а також обговорення проблем галузі та регіону. Наявність інтернет-ресурсів дозволяє отримати відповіді на правові питання з підприємницької діяльності, збагатити досвід, ознайомитися з грантовими програмами.

Висновки. Для подолання безробіття серед випускників навчальних закладів необхідно запровадження рейтингів успішності студентів ВНЗ, яке має бути доступним на офіцій-

Таблиця 1

Заходи щодо ефективного подолання безробіття з урахуванням інтересів цільових груп

Суб'єкт	Вигоди, які отримує суб'єкт	Заходи
Держава	– спрямування інвестицій в освіту; – підготовка платників податків та необхідних спеціалістів	– створення пільг для роботодавців у разі влаштування на перше робоче місце; – збільшення кількості місць державного замовлення для непопулярних професій; – надання цільових субсидій для підготовки спеціалістів для підприємств, що надають місця випускникам; – створення порталу пошуку роботи для випускників
Молоді спеціалісти	– високооплачувана робота; – конкурентоздатність на ринку праці; – вища освіта; – набуття певних вмінь та навичок	– проходження тренінгів, майстер-класів з отриманням сертифікатів; – пошук та прийняття участі у програмах стажування; – розміщення свого резюме на сайтах для пошуку роботи; – вивчення іноземної мови; – займання моніторингом ринку; – цілеспрямованість та не здаватися при перших невдачах
Роботодавці	– знаходження кваліфікованих спеціалістів; – пошук якісної робочої сили; – сплата менших податків	– пропонувати програми стажування; – проводити дні відкритих дверей; – створення та розвиток молодіжних проектів; – створення літніх програм працевлаштування; – проведення конкурсів інновацій та прийом на роботу переможців; – вивчення досвіду найбільш розвинутих інтернаціональних компаній
Навчальні заклади	– збільшення кількості державного замовлення; – заповнення всіх контрактних місць; – розширення діапазону спеціальностей	– вдосконалення програми практики, контроль за її проходженням; – перегляд навчальних програм ВНЗ, орієнтуватися на практичні навички студентів; – розширення ярмарок вакансій; – створення на базі навчального закладу робочих місць; – проведення профорієнтаційної роботи зі школярами старших класів

Шляхи подолання молодіжного безробіття на Чернігівщині

Завдання	Заходи
Систематичне оновлення реєстру елементів інфраструктури підтримки підприємництва	Налагодження взаємодії елементів інфраструктури підтримки малого підприємництва
Проведення регіонального туру Всеукраїнського конкурсу бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді	Підтримка молодіжних підприємницьких ініціатив
Створення при ВНЗ навчально-методичних та консалтингових центрів (молодий бізнес)	Адаптація молоді до сучасних умов підприємницької діяльності
Організація роботи багатовекторної гарячої лінії для підприємців області; проведення Днів консультаційної юридичної допомоги	Інформаційно-консультаційна допомога суб'єктам підприємницької діяльності
Проведення навчальних семінарів-тренінгів для представників громадських об'єднань підприємців	Реалізація освітніх програм, підвищення інформаційної обізнаності суб'єктів підприємництва
Влаштовувати бізнес-заходи, запрошуючи студентів відповідного профілю	Формування бізнес-культури у підприємницькому середовищі області
Розвиток Молодіжної школи бізнесу з організацією навчального циклу з основ ведення підприємницької діяльності	Навчання молоді підприємницькій діяльності, підвищення інформаційної обізнаності молодих підприємців; проведення міських, районних та обласних круглих столів, навчальних семінарів із залученням підприємців області, у тому числі молоді з обмеженими фізичними можливостями

ному сайті навчального закладу. Створення спільно з потенційними роботодавцями загальнодоступної єдиної в рамках України та за регіонами бази даних про вакантні місця на ринку праці та напрямки діяльності, залучаючи їх до освітнього процесу, також сприятиме мінімізації безробітних серед молоді та підвищувати добробут України.

В Україні необхідно розробити ефективні механізми, які б стимулювали працевлаштування молоді, сприяли б розвитку молодіжних підприємницьких ініціатив, враховуючи регіональні особливості. Для цього в державній молодіжній політиці доцільно передбачити фінансування молодіжної програми за рахунок бюджетів усіх рівнів та проводити конкурси програм, на державному рівні прогнозувати потреби ринку у кваліфікованих спеціалістах. Крім того, доцільно розвивати співробітництво з молодіжними організаціями, вдосконалювати механізм надання молодим громадянам першого робочого місця, відпрацьовувати модель забезпечення вторинної та сезонної зайнятості, сприяти формуванню ефективного діалогу між молодими підприємцями-роботодавцями та державою.

Література:

1. Молодь на ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543.
2. Молодіжне безробіття в ЄС – як з ним боротися? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.dyvensvit.org/articles/101075.html>.
3. Кудіна Л. Проблеми молодіжного безробіття та шляхи його подолання / Л. Кудіна, Л. Яцюк. – К.: Молодіжна Альтернатива, 2011. – 64 с.

4. Волкова Н. Політика держави щодо зайнятості молоді та її ефективність / Н. Волкова. // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010. – № 1(23). – С. 26–32.
5. Кудіна Л. Молодіжне безробіття та проблеми розвитку молодіжного підприємництва / Л. Кудіна, Л. Яцюк. – К.: Молодіжна Альтернатива, 2010. – 112 с.
6. Про підвищення рівня працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010р. № 1726 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1726-2010-%D1%80>.

Іванова Т.Н. Направления преодоления молодежной безработицы в Украине: региональный аспект

Аннотация. В статье исследованы проблемы молодежной безработицы на региональном и государственном уровне. Выявлены основные причины и последствия его возникновения. Предложены направления увеличения занятости среди молодежи.

Ключевые слова: молодежная безработица, самозанятость, трудоспособное население, трудоустройство.

Ivanova T.M. Directions of overcoming of youth unemployment in Ukraine: regional aspect

Summary. The article examines the problems of youth unemployment at the regional and state level. The main causes and consequences of its occurrence are identified. The directions of increase of youth employment are suggested.

Keywords: youth unemployment, self-employment, working population, employment.

*ПЕРЕГУДОВА Т.В.,**к.е.н., доцент, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено питанню подальшої євроінтеграції українського суспільства та окресленню орієнтирів формування соціальної політики України на засадах соціальної інклюзії населення. Проаналізовано чинники соціального відторгнення та економічне навантаження на працюючого члена домогосподарства. Досліджено принципи соціального залучення населення, що притаманні соціальним моделям країн Європейського Союзу. На основі прогресивного досвіду соціальної політики країн ЄС запропоновано вдосконалення соціальної політики в Україні шляхом стимулювання соціально відторгнених категорій населення до виходу зі стану утримання за рахунок збільшення обсягу доходів, які не підпадають під облік під час працевлаштування.

Ключові слова: соціальна ексклюзія та її види, соціальна інклюзія, бідність, соціальна політика, соціальні моделі, соціальний захист та допомога, людський розвиток.

Постановка проблеми. Подальші наукові пошуки формування соціальної політики призвели до зміни ставлення до подолання проблеми соціального відторгнення (ексклюзії) населення, механізми боротьби з яким відрізняються від концепції бідності та полягають у створенні системи соціальних послуг, спрямованих на соціальне залучення (інклюзію), що має знаходити своє відображення в національній стратегії соціально-економічного розвитку країни. Особливістю соціальної ексклюзії є обмеження загальноновизнаних прав, дискримінація під час інтеграції, динамічність процесу відторгнення, горизонтально-вертикальний тип соціальної стратифікації, та у зв'язку з цим необхідність розвитку соціальних послуг як засобів активності [1, с. 160].

На вимогу дотримання соціальних принципів Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони набуває своєї актуальності питання подальшої імплементації європейських практик соціальної інклюзії населення на засадах удосконалення інституту соціальної політики України з підвищенням ефективності соціальних програм з урахуванням вимог, зазначених у главі 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей». Посилюється важливість забезпечення соціальних гарантій відповідно до зобов'язань України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Міжнародної організації праці № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення та Європейського кодексу соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В аналітичних матеріалах ПРООН прийнято виділяти такі форми та прояви соціального відторгнення: економічні, культурно-освітні, соці-

альні та політичні. Разом із тим ознайомлення з науковими публікаціями з даного питання доводить існування додаткових підходів до виділення видів соціальної ексклюзії.

Так, Н. Ільченко та Р. Жиленко пропонують розглядати види залежно від причин: за вродженими статусами (національність, расова приналежність, стать, фізичні та розумові вади); за набутим статусом (освіта, професіоналізм, посада) [2]. Водночас соціальне виключення за типом поселення – сільського та міського, виділяє О. Рєвнінцева. На її думку, для міського найважливішим чинником соціальної ексклюзії є розрив соціальних зв'язків та самотність. Основною причиною сільської ексклюзії є не лише територіальна ізольованість, а й відсутність розвинутої соціальної інфраструктури [3].

Відповідно до «Декалогу громадянських прав», які мають забезпечуватися суспільством, основними є: допомога при народженні дитини, безпечний та здоровий життєвий простір, адекватне харчування, доступна медична допомога, якісна освіта, політична участь, економічне продуктивне життя, захист від безробіття, гідна старість, пристойне поховання [1, с. 160].

Аналіз тенденцій людського та економічного розвитку в європейських країнах доводить ефективність соціальних програм, які формуються на засадах забезпечення якісної системи соціальних стандартів і гарантій, що підвищує актуальність вивчення їх досвіду протидії соціальному виключенню населення.

Мета статті полягає у дослідженні принципів соціальної інклюзії населення в європейських країнах з обґрунтуванням пріоритетів удосконалення соціальної політики України в даному напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерними ознаками соціальної сфери України є зменшення купівельної спроможності населення (індекс споживчих цін у січні-лютому 2016 р. до відповідного періоду 2015 р. становив 136,4%, у 2015 р. – 143,3% (грудень до грудня попереднього року) [4], посилення поляризації суспільства, поширення неформальної зайнятості [5] та як наслідок нестабільність трудових відносин та незабезпеченість соціальних гарантій, що формує соціальну нерівність та відторгнення населення. На людський розвиток в Україні впливає велика кількість дестабілізуючих чинників і невизначеності, що істотно підвищує рівень соціального ризику для людей стати відторгненими: скорочення кількості робочих місць та зростання рівня безробіття (навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) на кінець 2015 р. дорівнювало 189 осіб проти 97 на початку року) [6]; бідність, у т. ч. серед працюючого населення [7]; ризик не отримати роботу відповідно до набутого кваліфікаційного рівня, ризик втратити роботу, дефіцит бюджету та позабюджетних фондів та ін.

У межах проекту «Україна: на шляху до соціального залучення» було проведено дослідження соціальної ексклюзії населення України. За даними національної доповіді про людський розвиток, у 2011 р. у стані гострого соціального відторгнення знаходилося 37,7% домогосподарств України, у стані критичного соціального відторгнення – 16,9% [8, с. 97, 100]. Чинниками підвищення ризику соціального відторгнення є наявність утриманців (пенсіонерів, дітей, безробітних). За рахунок збільшення чисельності утриманців із числа безробітних збільшується навантаження працюючих членів домогосподарства, що формує передумови соціальної ексклюзії. За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства становив 2,51 (у 2012 р. – 2,44). Поряд із цим частка домогосподарств, де немає працюючих осіб, за останні роки залишається майже без змін, на рівні 35,8%, з однією працюючою особою – 49,8% у 2015 р. [9, с. 22; 10, с. 19].

Ризиками соціального відторгнення є: формування «пастки бідності», неможливість розвитку трудового потенціалу майбутніх поколінь; зниження рівня мотивації населення до трудової діяльності та формування утриманських настроїв; посилення соціальної нестабільності та кримінальності в суспільстві.

Одним із ключових напрямів соціальної інклюзії є соціальний захист населення. Аналіз видатків за функціями наведений у табл. 1. Найбільший обсяг витрат припадає на видатки, пов'язані із соціальним захистом у зв'язку з похилим віком, наявністю утриманців, захворюванням та інвалідністю.

Значна частка витрат на пенсійне забезпечення є характерною ознакою багатьох країн Європи, наслідком чого стало збільшення віку виходу на пенсію. Низьким порівняно з країнами ЄС є рівень соціальної допомоги в разі хвороби та медичного забезпечення в Україні. Станом на 2013 р. найвищі показники були в Хорватії та Нідерландах (35,4% та 34,9%), найнижчі – у Данії та на Кіпрі (20,2% та 20,6%).

Ратифікація Верховною Радою України 16 грудня 2009 р. Конвенції ООН про права інвалідів підвищила актуальність перед державою та українським суспільством питання вдосконалення інституціонального забезпечення реалізації прав людей з інвалідністю та їх реабілітації. Однак соціальний

захист є статтею витрат із найнижчим значенням, що не впливає в межі витрат по країнах Європи (від Кіпру та Мальти (3,3% та 3,9%) до Хорватії та Данії (17,0 та 13,1)) [11, с. 5–12].

Незначними є видатки на допомогу сім'ям та дітям, на допомогу по безробіттю. Окремою статтею виділено соціальну ізоляцію, витрати за якою є незначними. Заради справедливості слід сказати, що такі видатки також є невеликими в країнах Європи.

В умовах дефіциту бюджетних коштів та для попередження утриманських настроїв населення вважаємо за доцільне розвивати превентивну політику мінімізації ризику соціальної ексклюзії з реалізацією програм соціальної інклюзії, розвивати та підтримувати працездатних членів домогосподарств на основі сприяння залученню до суспільно-корисної діяльності шляхом удосконалення системи соціального захисту населення, яка має полягати в установленні або збільшенні обсягу доходів, які не підпадають під облік, під час працевлаштування та виходу з утриманського стану. Це надає можливості бенефіціару отримати більший дохід, уникаючи соціальної допомоги, втрата якої в такому разі не є стимулом формування утриманських настроїв. Вивчення європейських практик протидії соціальному виключенню громадян доводить доволі широку палітру таких механізмів, які вбудовані в систему соціального захисту населення, що може бути позитивним прикладом для України. Важливою перевагою останніх є передбачення «пастки бідності».

Так, цікавою практикою є збільшення кредиту за податком на трудовий дохід для осіб із низькими доходами, які відповідають певним вимогам і надають податкову декларацію. Надається спеціальне звільнення від сплати податку на доходи фізичних осіб. Існує практика преміювання за повернення до трудової діяльності чи переходу від неповної зайнятості до повної. Для батьків-одиноків передбачається збільшення допомоги з догляду за дитиною під час працевлаштування. Це робиться для стимулювання виходу таких осіб з «пастки бідності» та збільшення можливості переходу з низькооплачуваної роботи з отриманням допомоги до повної зайнятості та кар'єрного зростання. Соціальна інклюзія на ринку праці може відбуватися також засобами надання субсидій роботодавцям за створення додаткових робочих місць. Окрім фінансового стимулювання, діють інструменти адміністративного

Таблиця 1

Видатки на соціальний захист за функціями в Україні, тис. грн.

	2012 р.	у % до загального підсумку	2013 р.	у % до загального підсумку	2014 р.	у % до загального підсумку
Захворювання / медичне обслуговування	60 509 773,7	17,6	64 076 027,4	18,1	55 742 945,8	16,1
Інвалідність	4 527 877,0	1,3	4 015 557,2	1,1	4 170 317,1	1,2
Похилий вік	226 011 000,3	65,7	226 791 082,8	64,0	226 572 634,0	65,5
Утриманці, що пережили годувальників	2 514 348,3	0,7	2 550 428,7	0,7	2 511 185,8	0,7
Сім'я/діти	35 340 490,7	10,3	39 691 901,9	11,2	38 932 434,0	11,2
Безробіття	5 438 379,0	1,6	6 382 967,6	1,8	5 385 406,9	1,6
Житло	7 455 762,9	2,2	6 779 027,7	1,9	6 887 514,9	2,0
Соціальна ізоляція	2 095 599,9	0,6	4 050 674,4	1,2	5 942 094,9	1,7
Усього допомоги соціального захисту	343 893 231,8	100,0	354 337 667,7	100,0	346 144 533,4	100,0

Джерело: [11, с. 10]

та морального заохочення, пом'якшення перешкод виходу на ринок праці, розвитку особистої відповідальності для мінімізації соціальних ризиків [12, с. 39–43].

Слід зауважити, що ст. 169 Податкового кодексу України передбачено перерахунок податку та податкові соціальні пільги для соціально вразливих категорій громадян. Водночас недоліками чинного порядку є розрахунок на основі заниженого рівня прожиткового мінімуму, критичний аналіз якого широко представлений у науковій літературі, та невраховування терміну та суми страхових внесків особи.

У системі вдосконалення державних програм соціальної інклюзії в Україні першочерговим має стати визначення соці-

альної моделі. Щодо процесу її формування, то слід зазначити, що він носить неоднозначний характер та відрізняється суперечливістю реформ. Наразі простежується деформація соціальної моделі з одночасним інституціональним навантаженням бізнесу [13] та встановленням юридичних правил, що обмежують кількість потенційних осіб, які фактично потребують на соціальний захист і допомогу (за рахунок низького рівня прожиткового мінімуму). Вищенаведене обумовлює визначення принципів формування умов соціальної інклюзії населення України на основі досвіду країн ЄС. Аналіз соціальних моделей, які застосовуються в країнах Європи, доводить як їх різноманітність, так і схожість у спрямуванні на

Таблиця 2

Моделі соціальної політики в країнах Європи

Соціальна модель	Країна, в якій застосовується соціальна модель	Основні характеристики	Принцип соціальної інклюзії	Недоліки
Континентальна, або корпоративістська (бісмарківська модель)	Німеччина, Франція, країни Бенілюксу, Австрія	Підґрунтям є жорстка залежність між професійним статусом та рівнем соціальної допомоги (страховий принцип та принцип професійної солідарності) на основі використання інструментів підтримки рівня доходів, що залежить від статусу на ринку праці, та економічними результатами. Для не досягнутих соціальним страхуванням осіб діє система мінімальної допомоги	Через зайнятість шляхом стимулювання професійного розвитку як засобу формування соціальної допомоги, оскільки розмір останньої залежить від обсягу соціальних внесків.	Необхідність формування та утримання адміністративного апарату та страхової інфраструктури. Система розрахунків потребує високопрофесійних кадрів
Ліберальна, або англосаксонська модель (модель Беверіджа)	Великобританія, Ірландія	Основним принципом є національна солідарність щодо сплати внесків та розподільна справедливість стосовно соціального захисту. Характерні невисокі розміри державної соціальної допомоги порівняно з іншими соціальними моделями, стимулюється швидке повернення до соціальних взаємовідносин. Розвинута система приватного страхування та соціального захисту	Соціальна допомога надається людині, яка опинилася в групі соціального відторгнення через хворобу, інвалідність, старість, безробіття тощо без жорсткої залежності приналежності до економічно активного населення та обсягу страхових внесків	В умовах підвищення соціальних ризиків виникає недостатність фінансових можливостей через обмеженість урахування страхових внесків
Соціал-демократична, або скандинавська, модель	Данія, Швеція, Фінляндія	Основним принципом є рівність, що досягається за рахунок системи оподаткування та високого рівня соціальної допомоги. Заохочується повна зайнятість	Забезпечення рівності прав через щедрі соціальну допомогу, яка можлива за рахунок оподаткування	Потребує значних фінансових можливостей. Формує утриманські настрої
Середземноморська (південно-європейська)	Італія, Іспанія, Греція, Португалія	Характеризується низьким рівнем соціального захисту. Основна увага приділяється пенсійному забезпеченню. Інші види соціального захисту розвинуті недостатньо (допомога по безробіттю, допомога родинам). Вважається, що функцію захисту здебільшого має виконувати родина, а не держава. Соціальний захист залежить від професії	Родинна допомога	Недостатньо розвинута система охорони здоров'я та мінімальної соціальної допомоги
Європейська соціальна модель	Основні принципи: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальна єдність, конкурентоспроможна економіка, сприятлива для суспільства екологія. Лісабонська стратегія ЄС «Економічний розвиток та зайнятість» та стратегія розвитку ЄС «Європа-2020».			

Джерело: [14, с. 82–83; 15, с. 9–12, 160; 16]

соціальну інклюзію населення та його добробут. Їх особливості наведено в табл. 2.

Останнім часом в європейському політичному співтоваристві обговорюється питання формування Європейської соціальної моделі, характерні ознаки якої мають бути притаманні всім моделям, основні принципи якої: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальна єдність, конкурентоспроможна економіка, сприятлива для суспільства екологія.

Одним із напрямів підвищення людського розвитку є управління соціальними ризиками, що включає в себе їх ідентифікацію та розробку шляхів щодо їх мінімізації на певному етапі життя людини. Корисним для України в даному разі є запозичення практики «Стандартна європейська база всієї тривалості життя», згідно з якою соціальний захист формується відповідно до ризиків і потреб певної вікової категорії [12, с. 5]. Безумовно, крім компенсаційних пільг, які залежать від трудового стажу та відповідних внесків до страхових фондів, існує широкий спектр соціальної інклюзії категорій населення, які отримують некомпенсаційні пільги.

Водночас соціальна інклюзія населення має забезпечуватися шляхом підвищення соціального статусу особи або за рахунок повернення до загальновизнаної соціальної ієрархії. Таким чином, для соціального залучення слід зменшувати бар'єри опору соціальних груп шляхом розвитку рівня культури, освіченості та формування позитивних норм життя, соціального капіталу, що відповідає теорії П. Сорокіна, на думку якого за низхідної мобільності відбувається втрата статусу та, відповідно, прав, а за висхідної, навпаки, формується статус та передумови подолання життєвих бар'єрів.

Висновки. Для забезпечення стійкої тенденції людського розвитку в Україні особливого значення набуває визначення основних орієнтирів формування соціальної політики, яка має враховувати принципи соціальної інклюзії населення. Позитивна практика європейських країн має стати підґрунтям соціальних реформ в Україні. Побудова системи якісних соціальних стандартів людського розвитку передбачає переосмислення основних напрямів соціальної політики, виходячи за межі соціального захисту населення, спираючись на стійке залучення відторгнутого населення до суспільно-корисної діяльності на засадах соціальної інклюзії шляхом створення робочих місць та стимулювання до повернення до трудової діяльності.

Література:

1. Абрахамсон П. Соціальна ексклюзія і бідність / П. Абрахамсон // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 2. – С. 158–166.
2. Ільченко Н., Жиленко Р. Соціальне включення: теорія і практика / Н. Ільченко, Р. Жиленко // *Економічний розвиток громади*. – 2006. – № 2. – С. 2–6.
3. Ревнівцева О.В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження // *Людський розвиток*. – 2008. – С. 98–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8940/08-Reviznizeva.pdf?sequence=1>.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
5. Економічна нерівність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/publication/22/9737.html>.
6. Доповідь «Ринок праці у 2015 році». – С. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

7. Перегудова Т.В. Працюючі бідні як наслідок деформацій в оплаті праці «Розвиток трудового потенціалу в умовах інноваційної економіки»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ – Євпаторія, 25–26 квітня 2013 р.). – Луганськ: Ноулідж, 2013. – С. 186–190.
8. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення / Е. Лібанова [та ін.]. – К., 123 с. – С. 97–100.
9. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України / Статистичний збірник. Державна служба статистики України / Відп. за вип. І.І. Осипова. – Київ, 2015. – С. 22.
10. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України в 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України / Статистичний збірник. Державна служба статистики України / Відп. за вип. І.І. Осипова. – Київ, 2012. – С. 19.
11. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) України у 2014 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ, 2016. – С. 10.
12. Системы социальной защиты населения и адресная социальная помощь: уроки европейского опыта / К. де Нойбург, Дж. Кастонгей, К. Ролен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://siteresources.worldbank.org/SAFETYNETSANDTRANSFERS/Resources/281945-1123255153992/1525234-1123255179743/deNeubourg_SSN_EULessons_Ru.pdf.
13. Україна посіла 107 місце в рейтингу податкового навантаження на бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/other/1189937-ukrajina-posila-107-mistse-v-reytingu-podatkovogo-navantajennya-na-biznes.html>.
14. Кижикина В. Эволюция системы социальной защиты населения в России (сравнение со странами Европы) / В. Кижикина // *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. – 2013. – № 3(23).
15. Каргалова М., Егорова Е. Социальное измерение европейской интеграции / М. Каргалова, Е. Егорова. – М.: Аксиом, 2010. – С. 9–12, 160.
16. Хома Н. Типология моделей социальной державы: анализ основных подходов / Н. Хома // *Держава і право*. – Випуск 56. – С. 618–623 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64457/111-Khoma.pdf?sequence=1>.

Перегудова Т.В. Социальная инклюзия как элемент социальной политики: европейские уроки для Украины

Аннотация. Статья посвящена вопросу дальнейшей евроинтеграции украинского общества и определению ориентиров формирования социальной политики Украины в рамках социальной инклюзии населения. Проанализированы факторы социального отторжения и экономическая нагрузка на работающего члена домохозяйства. Исследованы принципы социального вовлечения населения, присущие социальным моделям стран Европейского Союза. На основе прогрессивного опыта социальной политики стран ЕС предложено совершенствовать социальную политику в Украине путем стимулирования социально отторгнутых категорий населения к выходу из состояния содержания за счет увеличения объема доходов, не подпадающих под учет при трудоустройстве.

Ключевые слова: социальная эксклюзия и ее виды, социальная инклюзия, бедность, социальная политика, социальные модели, социальная защита и помощь, человеческое развитие.

Perehudova T.V. Social inclusion as an element of social policy: European lessons for Ukraine

Summary. The article analyzes the social exclusion of the population of Ukraine on the basis of the economic burden on the working member of the household. We studied the principles of social inclusion of the population, inherent in social models of the European Union. Studied the experience of progressive social policy

of the EU countries. Proposed improvement of social policy in Ukraine: promoting social seized categories of the population out of the state of the existence owing to increased income, which are not taking into consideration during employment.

Keywords: social exclusion and its types, social inclusion, poverty, social policy, social model, social protection and assistance, human development.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

*Примостка О.О.,
д.е.н., професор,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

ТРАНСМІСІЙНИЙ МЕХАНІЗМ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Анотація. Досліджено трансмісійний механізм монетарної політики у різних економічних теоріях, визначено сфери охоплення розширеного монетарного трансферу. Визначено структуру трансмісійного механізму, описано канали, по яких передається імпульс змін, що генерується монетарною владою за допомогою інструментів грошово-кредитної політики. Структуровано головні інструменти впливу центрального банку на інфляцію – «грошовий» погляд, «кредитний» та «погляд з боку пропозиції» на трансмісію.

Ключові слова: Трансмісійний механізм, канали трансмісії, монетарна влада, таргетування, валютний курс.

Вступ та постановка проблеми. В умовах формування сучасної національної економіки зростає необхідність систематизації теоретичних підходів, спрямованих на поліпшення національних економік. Тому проблеми вдосконалення механізму грошової трансмісії, тобто передачі сигналів прямого і зворотного зв'язку між заходами монетарної політики і реальною економікою, є актуальним особливо в країнах, які розвиваються. Ефективне функціонування трансмісійного механізму спостерігається в економічних системах за таких умов, як наявність лібералізованого внутрішнього фінансового ринку, вільно конвертована валюта та достатнього рівня інтеграції національної економіки у світову фінансову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування передавальних сигналів присвячено безліч наукових праць зарубіжних вчених, серед яких варто виділити А. Каш'япа [1], І. Ангелоні і Б. Майон [2], Д. Торо, К. Джуліус [3], Л. Махадева і П. Сінклера [4], Г. Пірсмана і Ф. Сметс [5], С. Дробішевського [6], К. Крищенко [7], С. Моїсєєва [8], М. Головніна [9]. В їх працях досліджуються канали грошово-кредитної політики з урахуванням особливостей окремих країн з перехідною економікою. Разом з тим у працях зарубіжних і вітчизняних економістів відсутній системний аналіз монетарної трансмісії в період світової фінансової кризи, тому створення теоретичного підґрунтя та дослідження передавальної системи від Центрального банку (ЦБ) до реального сектору.

Мета статті – дослідити методологічні засади функціонування трансмісійного механізму грошово-кредитної політики та визначити канали передавального механізму.

Результати дослідження. У 2008 р. дослідження трансмісійного механізму грошово-кредитної політики посилилися, що підтверджується діями Європейського Парламенту та ЄЦБ у напрямі досягнення фінансової стабільності, однак потрібно тривалий час для відновлення довіри до монетарної влади і активізації каналів руху капіталу. Глобальний економічний спад пом'якшив загрозу інфляції, яка здавалася настільки серйозною всього кілька років тому на тлі зростання цін на енергоносії, сировину і продовольство.

Визначення поняття «механізм грошово-кредитної трансмісії» було введено англійським економістом Дж. Кейнсом

[10], який під ним розумів взаємоузгоджену систему змінних, за допомогою якої описується вплив пропозиції грошей на економічну ефективність. У міру накопичення емпіричної інформації про суть макроекономічних, в тому числі і інфляційних, процесів, теорія про домінуючу роль грошової пропозиції в зміні, що відбуваються стала йти в минуле. Місце грошового таргетування стало поступово займати пряме таргетування інфляції. У класичному аналізі такого поняття не було, так як в ньому вплив монетарної політики на національну економіку вивчалася шляхом перевірки взаємозв'язку змін, що відбуваються в грошовій пропозиції та валовому випуску, за умови, що економіка є чорним ящиком, всередині якого відбуваються невідомі процеси. На думку Дж. Кейнса, внаслідок зміни реальної грошової пропозиції відбувається коригування відсоткової ставки, що веде до зсуву обсягу інвестицій в економіці. Передбачається, що дана залежність негативна, тобто за інших рівних умов зниження процентної ставки за довгостроковими кредитами викликає збільшення обсягу інвестицій в основний капітал, а акумулювання інвестицій призводить до приросту загальних витрат та нарощування сукупних доходів економіки.

У зв'язку із цим в цей час трансмісія грошово-кредитної політики визначається як механізм, через який інструменти центрального банку впливають на економіку в цілому і інфляцію зокрема.

Пізніші дослідження показали, що запропонований Дж. Кейнсом механізм працює не тільки через інвестиційні плани фірм, але також через рішення споживачів щодо своїх витрат та заощаджень. Вплив цін на інші активи при аналізі трансмісійного механізму монетарної політики запропоновано М. Фрідманом [11]. Великий внесок у розвиток цього підходу також внесли Ф. Модільяні [12], Дж. Тобін [13] і інші економісти. У сучасному розумінні трансмісійний механізм в широкому значенні – це вплив сукупності каналів монетарних імпульсів згенерованих центральними банками на головні макроекономічні змінні (промислове виробництво, зайнятість, інфляцію), які характеризують фундаментальні цілі економічної політики держави (див. табл. 1).

На механізм трансмісії грошово-кредитної політики впливає фінансова структура економіки, зокрема рівень розвитку банківської системи. Одним з ключових аспектів, що стосуються ефективності трансмісійного механізму монетарної сфери, виступає глибина втручання держави у діяльність фінансових посередників, яка спрямована на контроль процентних ставок, обсягу або строків кредитування. Передавальний механізм грошово-кредитної політики, або провідник у монетарній сфері, впливає на ціни у різних напрямках та може бути поділений на два етапи:

- інструменти політики центрального банку впливають на широке коло фінансових та монетарних параметрів;
- фінансові та монетарні змінні тиснуть на зростання цін, тобто на кінцеву мету монетарної політики.

У теорії питання розширений монетарний трансфер охоплює три сфери:

1) монетарна політика, де інструментарій центрального банку (облікова ставка, операції на відкритому ринку, депозитна політика) впливає на ринкові процентні ставки, валютний курс, ціни на активи і умови кредитування;

2) фінансові ринки – зрушення у фінансовій кон'юнктурі веде до коригування номінальних витрат домашніх господарств і фірм;

3) реальний сектор – під тиском змін у сукупному попиті відбувається зміна темпів економічного зростання.

Вибір головної мети, яка полягає у підтримці цінової стабільності в країні, вимагає вирішення однієї з ключових проблем її досягнення – забезпечення ефективності передавальних імпульсів. Структура трансмісійного механізму складається з каналів, по яких передається імпульс змін, що генерується монетарною владою за допомогою інструментів грошово-кредитної політики. У даний час розглядаються кілька теорій трансмісії, які відрізняються за уявленнями з приводу її структури і каналів ретрансляції. Основні розбіжності між існуючими підходами до визначення суті трансмісійного механізму зводяться до наступного питання: за допомогою чого центральний банк надає / може впливати на поведінку суб'єктів реального сектора, за якими каналах імпульси від його дій доходять до рівня окремих фірм і домогосподарств.

Згідно традиційної точки зору, у межах «грошового погляду», головним інструментом впливу центрального банку на інфляцію, валютний курс, довгострокову процентну ставку є зміна короткострокової процентної ставки. Її зростання або зниження тягне за собою коригування витрат, пов'язаних із залученням капіталу, співвідношення власних і залучених коштів, обсягів інвестицій у виробництво. Прихильники «Грошового погляду» виступають за моделі з мінімальним числом рівнянь, основний змінної яких є грошові агрегати. Однак при такому підході поза сферою уваги залишаються недоліки фінансового сектора і недосконалості процесу руху капіталу

між фінансовим і реальним сектором. Як правило, теорія «грошового погляду» застосовується при таргетуванні грошових агрегатів, а при переході центральних банків до таргетування інфляції і процентних ставок актуальність «грошового погляду» слабшає. «Грошовий погляд» аналізує сферу впливу центральних банків на інвестиційний і споживчий попит через фінансовий ринок і інфляційні процеси. Однак обмеженість тільки цими сферами аналізу звужує і спрощує процес впливу заходів грошово-кредитної політики. Це пов'язане з тим, що трансмісійний механізм не обмежений фінансовою сферою, як було прийнято вважати при класичному підході, він знаходить також відображення в реальному секторі.

Найбільш повно процеси впливу грошово-кредитної політики на сукупний попит і на розвиток виробництва знайшли відображення в «кредитному» погляді на трансмісійний механізм. «Кредитний погляд» (вид кредитування) – напрям вивчення трансмісійного механізму грошово-кредитної політики, що доповнює змінні трансмісії сферою мікроекономічного аналізу процесів пропозиції кредиту і можливості підприємств запозичувати. Даний підхід базується на тому, що існуючі недосконалості ринку капіталів перешкоджають ефективному функціонуванню фінансового сектора. Це призводить, з одного боку, до обмежень міжсекторального перетікання капіталу (фінансовий реальний), з іншого, – до подорожчання кредиту, тобто до появи премії за зовнішнє фінансування, яку доводиться сплачувати підприємствам реального сектора на додаток до вихідної процентної ставки.

Ключовим моментом «кредитного погляду» є те, що центральний банк впливає не тільки на процентні ставки, але і на обсяги і вартість кредиту (розмір премії). Вплив здійснюється через зміну добробуту фірм, що виступає забезпеченням за кредитними операціями. Зв'язок між грошово-кредитною політикою і премією випливає з особливостей функціонування кредитного ринку. Її можна представити в наступному вигляді: внаслідок проведення центральним банком рестрикційної політики погіршується фінансове становище позичальників і

Таблиця 1

Трансмісійний механізм монетарної політики у різних економічних теоріях

	Класична та неокласична теорії		Кейнсіанська теорія		Сучасні теорії	
	Прямий механізм	Опосередкований механізм	Концепції вартості кредиту	Концепції кредитних можливостей	Посткейнсіанство	Монетаризм
Кінцеві цілі економічної політики	Рівень цін	Рівень цін	Рівень цін та реальний продукт	Рівень цін та реальний продукт	Рівень цін та реальний продукт	Короткостроковий рівень цін та реальний продукт. Довгостроково рівень цін
Об'єкти монетарної політики	Грошова маса	Грошова маса	Грошова маса	Банківська ліквідність	Грошова база та вільні резерви	Грошова база
Трансмісійні змінні індикатори	Грошова маса	Ставка проценту	Кредитна ставка процента	Обсяг кредиту	Ставка проценту/доходу	Ставка відсотка/доходу
	Грошова маса	Грошова маса	Кредитна ставка проценту	Обсяг кредиту	Ставки проценту чи доходність реального капіталу	Грошова маса
Оцінка ефективності монетарної політики	Ефективна без обмежень	Ефективна без обмежень	Обмеження відносно еластичності проценту	Ефективна залежність від обсягу кредиту	Обмеження відносно еластичності проценту	Ефективна без обмежень

знижується можливість нових запозичень, тим самим підвищується не тільки відсоток по кредиту, а й зовнішня премія, далі звужуються обсяги кредитування та інвестування, що призводить до нового витку погіршення фінансового стану позичальника. Тобто чим нижче добробут фірм, тим вони менш кредитоспроможні, а значить, тим вище для них премія і нижче можливість запозичувати. Даний ефект впливу політики грошової влади на економіку називають «фінансовим акселератором». «Кредитний погляд» найбільш ефективно використовується у економіках з розвинутою банківською системою і високою часткою кредитів у фінансуванні реального сектора.

На початку 2000-х рр. виник третій погляд на трансмісію – «погляд з боку пропозиції», в основі якого знаходиться пропозиція факторів виробництва. Передбачається, що в зв'язку з тим, що фірми спочатку оплачують придбання факторів виробництва, а потім отримують виручку від продажів, зміна політики центрального банку впливає на попит на фактори виробництва. Так, рестрикційна грошово-кредитна політика знижує попит на працю, капітал і тим самим веде до негативного шоку продуктивності. «Погляд з боку пропозиції» дає змогу розширити пояснення роботи трансмісійного механізму, оскільки розглядає економіку не тільки з боку сукупного попиту, але і з боку пропозиції.

Імпульси, що передаються економіці грошово-кредитною політикою, проходять три фази розвитку. На першій фазі інструмент центрального банку надає ефект на ринкові процентні ставки і валютний курс. У другій фазі відбувається корекція цін на фінансові активи, яка позначається на витратах фірм і домогосподарств. Зміни, що відбулися в реальному секторі, повертаються до фінансової системи через зміну в структурі балансу позичальників. Починається другий етап корекції ринкових процентних ставок. Нарешті, протягом третьої фази спостерігається макроекономічна адаптація: зміна темпів економічного розвитку, що тягне за собою перегляд цін і заробітної плати. національне господарство переходить до нової економічної рівноваги. Можна виділити кілька схем, за якими у другій фазі трансмісії імпульс грошово-кредитних змін впливає на сукупний попит і являють собою канали трансмісійного механізму, в економічній теорії виділяється кілька таких каналів.

1. Канал процентної ставки традиційно вважається головним каналом трансмісійного механізму. Більшість макроекономічних моделей грошово-кредитної політики описує вплив центрального банку на економіку через регулювання процентних ставок. Вихідна ідея каналу процентної ставки досить проста: збільшення номінальної процентної ставки веде до зростання реальної ставки і витрат залучення фінансових ресурсів. Подорожчання ресурсів, в свою чергу, обертається скороченням споживання та інвестицій.

Іноді канал процентної ставки розбивається на два канали: «канал заміщення» і «канал доходу і потоку готівкових надходжень». У першому випадку зростання ставки знижує стимули економічних агентів витратити свої кошти в поточний період часу. Витрати переносяться на більш пізній період. Як наслідок, скорочується внутрішнє кредитування, номінальні грошові залишки і реальний сукупний попит. У другому випадку (канал доходу і потоку готівкових надходжень) зміна процентної ставки впливає на доходи економічних агентів. Зростання ставки перерозподіляє доходи і, відповідно, купівельну здатність від позичальників до зберігача. Однак у зв'язку з тим, що накопичувачі менш схильні витратити заощадження, ніж позичальники, то сукупні витрати знижуються.

2. Канал добробуту. В його основі лежить припущення, що визначальним фактором споживчих витрат виступає добробут домогосподарств (заощадження). У зв'язку з тим, що зміна процентної ставки впливає на цінність довгострокових фінансових активів, в яких розміщуються заощадження (акції, облигації, нерухомість, дорогоцінні метали), її зростання веде до зниження добробуту домогосподарств і падіння споживання.

3. У широкому каналі кредитування, або балансовому каналі, головну роль відіграють фінансові активи, які служать забезпеченням кредитів, що видаються як фірмам, так і домогосподарствам. Якщо кредитний ринок ефективний, зниження цінності забезпечення ніяк не позначається на інвестиційних рішеннях. Однак при наявності інформаційних і агентських витрат падіння цін на фінансові активи веде до зростання процентної премії, що виплачується позичальниками за зовнішнє фінансування, що, в свою чергу, провокує зниження обсягу споживання і інвестицій.

4. У вузькому каналі кредитування, або каналі витрат залучення капіталу, основне місце займає банківське кредитування. Його суть полягає в тому, що центральний банк, зменшуючи обсяг ресурсів комерційних банків, тим самим змушує їх скоротити пропозицію кредитів. Це, у свою чергу, веде до падіння витрат фірм і домогосподарств, в значній мірі залежать від банківських кредитів.

5. Канал валютного курсу є ключовим елементом моделей грошово-кредитної політики у відкритій економіці. Він відображає вплив грошово-кредитної політики і валютної політики на сукупний попит і виробництво через зміну курсу національної валюти, тобто даний канал показує чутливість внутрішніх цін до змін валютного курсу.

6. Монетаристський канал описує прямий ефект, який чинить грошовою пропозицією на ціни активів. Так, застосування інструментів грошово-кредитної політики веде до коригуванні структури накопичених активів і відносних цін на них, що, в кінцевому рахунку, зачіпає реальний сектор економіки. У монетаристській моделі процентна ставка не відіграє особливу роль, грошова кредитний імпульс змін передається через грошову базу.

Дослідження практики використання системи каналів монетарної трансмісії грошово-кредитної політики свідчить про відсутність універсального методичного підходу до реалізації управлінської політики провідних центральних банків (див. табл. 2) [14].

Канал валютного курсу спостерігається у всіх моделях, і для вирівнювання каналу використовуються такі цінові змінні, як ціни на нафтопродукти та енергоносії, експортні та імпорتنі товари та послуги. Довгострокові залежності макроекономічних показників, що визначають той чи інший передавальний канал, пов'язані безпосередньо з поведінкою основних змінних, а тому попередньо тельним етапом вивчення взаємодії грошового і реального секторів економіки.

У межах існуючого передавального механізму при визначенні напрямків грошово-кредитної політики необхідно враховувати, принаймні ще дві обставини, які істотно впливають на кінцеві результати.

По-перше, це вразливість сукупного попиту до змін процентної ставки. Слабка реакція на динаміку процентної ставки або її відсутність з боку основних компонентів сукупного попиту, і перш за все інвестиційних витрат, розривають зв'язок між коливаннями грошової маси і обсягом випуску продукції. Вплив на основні макроекономічні змінні за допомогою процентної ставки виявляється неефективним.

По-друге, зміна відсоткової ставки внаслідок зміни грошової маси залежить від рівня еластичності попиту на гроші по відношенню до відсоткової ставки. При відносно нееластичний попит реакція грошового ринку на динаміку пропозиції грошей буде сильнішою. Наприклад, збільшення грошової маси призведе до більш істотного падіння процентної ставки, ніж в тому випадку, коли попит на гроші буде досить чутливий до зміни цієї ставки.

Таблиця 2

Канали трансмісійного механізму грошово-кредитної політики

Центральний банк	Канал валютного курсу	Канал заміщення	Канал кредитування	Канал доходів	Канал добробуту
Національний банк Бельгії	+	*	+	*	+
Німецький Бундесбанк	+	+	+	+	-
Банк Греції	+	+	+	-	-
Банк Іспанії	+	+	*	+	-
Банк Франції	+	+	*	+	-
Центральний банк Ірландії	+	+	*	-	+
Банк Італії	+	+	+	+	+
Центральний банк Люксембургу	+	+	+	-	+
Банк Нідерландів	+	+	+	*	*
Центральний банк Австрії	+	+	+	+	*
Банк Португалії	+	+	+	+	-
Банк Фінляндії	+	+	+	+	*
Європейський центральний банк	+	+	+	+	+

Висновки. Перспективні завдання держави у цьому напрямі полягають в відновленні господарської діяльності підприємств, залученні інвестицій, підвищенні ощадної активності населення на тлі зростання соціальної забезпеченості. З боку фінансової системи необхідним є створення взаємовигідних умов для зростання позичкових операцій. Володіючи надлишковою ліквідністю, сьогодні банки не можуть нарощувати обсяги кредитування. Серед основних причин – нестійкий фінансовий стан позичальників, що, з одного боку, обмежує їх можливість забезпечення позичкових зобов'язань, а з іншого – зумовлює високі ризики для банку, що безпосередньо впливає на кінцеву ціну кредиту.

Література:

1. Kashyap, A. and J. Stein (1994), «Monetary Policy and Bank Lending» in: Monetary Policy, Mankiw, G. (Ed.), NBER Studies in Business Cycles, Vol. 29, University of Chicago Press.
2. Angeloni I., Kashyap A., Mojon B., Terlizzese D. Monetary Transmission in the Euro Area: Does the Interest Rate Channel Explain All? // NBER Working Paper Series. – September 2003. – № W9984.
3. Juselius K., Toro J. The Effect of Joining the EMS: Monetary Transmission Mechanisms in Spain // Discussion Papers 99-22. – 1999. University of Copenhagen. Department of Economics.

4. Mahadeva L., Sinclair P. Monetary Transmission In Diverse Economies. – Cambridge University Press. – 2002.
5. Peersman G., Smets F. The Monetary Transmission Mechanism in the Euro Area: More Evidence from VAR Analysis // ECB Working Paper. – December 2001. – № 91.
6. Дробышевский С.М., Трунин П.В., Каменских М.В. Анализ трансмиссионных механизмов денежно-кредитной политики в российской экономике // ИЭПП. Научные труды. – 2008. – № 116Р.
7. Корищенко К.Н. Структурные факторы механизма денежной трансмиссии: тенденции и перспективы // Экономика и политика. – 2005. – № 2(11).
8. Моисеев С.Р. Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики // Финансы и кредит. – 2002. – № 18.
9. Головин М.Ю. Теоретические основы денежно-кредитной политики в условиях глобализации. – М.: Институт экономики РАН, 2008.
10. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978.
11. Friedman, Milton (1968), «The Role of Monetary Policy,» American Economic Review 58, 1-17.
12. Modigliani F., Brumberg R. Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-section Data / In K. Kurihara, ed. // Post-Keynesian Economics. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1954.
13. Tobin J.A. General Equilibrium Approach to Monetary Theory // Journal of Money, Credit and Banking. – 1969. – February.
14. Peter van Els, an Els, Alberto Locarno, Julian Morgan, Jean-Pierre Villetelle Working Monetary policy transmission in the euro area: what do aggregate and national structural models tell us? // Paper no. 94. – December. – 2001.

Примостка Е.А. Трансмиссионный механизм: методологические подходы

Аннотация. Исследованы трансмиссионной механизм монетарной политики в различных экономических теориях, определенные сферы охвата расширенного монетарного трансфера. Определена структура трансмиссионного механизма, описано каналы, по которым передается импульс изменений, генерируемый монетарными властями с помощью инструментов денежно-кредитной политики. Структурировано главные инструменты воздействия центрального банка на инфляцию – «денежный» взгляд, «кредитный» и «взгляд со стороны предложения» на трансмиссию.

Ключевые слова: Трансмиссионный механизм, каналы трансмиссии, монетарные власти, таргетирование, валютный курс.

Примостка О.О. Transmission mechanism: methodological approaches

Summary. Studied transmission mechanism of monetary policy in various economic theories, determined the scope of expanded monetary transfer. Determined the structure of transmission mechanism, described channels through which the impulse of changes generated by monetary authorities with the help of monetary policy tools is transmitted. Structured the main instruments of the central bank's influence on inflation – «money» look, «credit» and «supply-side view» on transmission.

Keywords: transmission mechanism, transmission channels, monetary authorities, targeting, exchange rate.

Адонін С.В.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара
Ізюмська В.А.,
к.н.д.у., доцент,
доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті визначено особливості існування дефіциту державного бюджету в Україні, що впливають на джерела його фінансування та шляхи подолання на сучасному етапі. Запропоновано систему заходів для зменшення впливу негативних наслідків дефіциту бюджету на фінансову систему держави.

Ключові слова: державний бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, дефіцит бюджету, фінансування бюджету, збалансування бюджету.

Вступ та постановка проблеми. В умовах швидких змін у податковому і бюджетному законодавстві важливого значення набуває необхідність пошуку теоретичних і практичних шляхів, спрямованих на стабілізацію і розвиток економіки України. Актуальним напрямом дослідження в сучасних умовах є аналіз процесу формування дефіциту бюджету і його зв'язок з основними показниками розвитку економіки країни. Сьогодні в контексті спаду виробництва, відсутності його кредитної підтримки, посилення фінансової нестабільності, кризи неплатежів, невиконання доходів бюджетів всіх рівнів процес зростання дефіциту бюджету є однією з найбільш дискусійних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття бюджетної рівноваги дуже ретельно вивчається на протязі багатьох століть. Спочатку дисбаланс доходів та видатків бюджету країни, а як наслідок і бюджетний дефіцит, сприймався науковцями та політиками досить критично. Вважалося, що найкращим бюджетом є збалансований бюджет. Однак, з розвитком світової економіки, вчені прийшли до висновку, що дефіцитний бюджет в сучасних умовах є адекватним явищем. Він стимулює економіку країни до розвитку та пошуку нових альтернативних шляхів поповнення дохідної частини бюджету. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів бюджетної рівноваги присвячена велика кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема М. Грідчина, В. Захожай, Л. Осіпчук, Ю. Пасічника, В. Федосова, С. Юрія та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але бюджетний дефіцит є дуже складним економічним явищем, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної політики держави. Тому існують різні погляди на сутність бюджетного дефіциту а також підходи щодо його вивчення та шляхи подолання.

Метою нашої роботи є дослідження теоретичних аспектів виникнення бюджетного дефіциту, його причин та джерел

фінансування, визначення його впливу на економічний розвиток України, а також особливостей його покриття в нашій державі.

Результати дослідження. У Бюджетному кодексі України зазначається, що дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів з бюджету) [1].

Дослідивши різні підходи до трактування сутності поняття «дефіцит бюджету», на наш погляд, найбільш досконалим є визначення, яке трактує його як співвідношення між доходами і видатками бюджету, при якому видатки перевищують постійні доходи.

Виходячи з сутності дефіциту бюджету, можемо виділити основні причини його виникнення. Загальновідомий чинник дефіциту бюджету – це обмеженість коштів у держави для забезпечення наповнення бюджету необхідними доходами. Причиною цього можуть бути: спад виробництва, високий рівень собівартості виробництва товарів, потреби у новітньому обладнанні та реконструкції виробництва за рахунок впровадження нових технологій, а в цілому зниження ефективності господарювання.

Другим чинником бюджетного дефіциту є непомірне зростання видатків без урахування фінансових можливостей. Причому витрати провадяться без урахування їх доцільності й ефективності [2, с. 37].

До третьої, найвагомішої групи чинників дефіциту бюджету можна віднести інфляційні процеси, розбалансування грошового обігу та системи розрахунків, недосконали податкову, інвестиційну та кредитну політику [3, с. 159].

Практично весь час існування України як незалежної держави, мало місце перевищення видатків державного бюджету над його доходами. Але останнім часом ця проблема набула найбільшої гостроти. Динаміка дефіциту Державного бюджету України повторює тенденцію зміни фактичного співвідношення його дохідної та видаткової частин.

Доцільно звернути увагу на те, що практично жодного року фактичні параметри бюджетного дефіциту не відповідали його граничним обсягам, що встановлювалися у Законі України «Про Державний бюджет на відповідний рік» [4].

Дослідивши основні тенденції бюджетного дефіциту, що складався в попередні роки, розглянемо стан бюджетного дефіциту за останні три роки, а саме 2013–2015 роки. Для цього скористаємося табл. 1 [4].

Проаналізувавши доходи та видатки державного бюджету, можна зробити певні висновки щодо дефіциту державного

бюджету. Він є основним інструментом державної фінансово-кредитної політики і здатен справляти значний вплив на соціально-економічне становище країни, а також бути чинником стримування або прискорення розвитку. В 2015 році розмір дефіциту значно скоротився, але з метою повного розуміння ситуації, що склалася у цій сфері, необхідно дослідити зміни даного показника в останні роки з урахуванням змін ВВП України (див. табл. 2) [4].

Таблиця 1

Державний бюджет України за 2013–2015 роки, млн грн

Рік	Доходи	Видатки	Сальдо (дефіцит)
2013	339 180,3	403 403,2	–64 707,6
2014	356 957,7	430 108,8	–78 070,5
2015	534 648,7	576 848,3	–45 150,5

Аналіз питомої ваги дефіциту бюджету (а не абсолютних його значень) дає змогу зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України у 2013–2015 роки.

Таблиця 2

Дефіцит державного бюджету України у відсотках до ВВП 2013–2015 роки

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Бюджетний дефіцит, млн грн	64 707,6	78 070,5	45 150,5
Валовий внутрішній продукт, млн грн	1 454 931	1 566 728	1 979 458
Питома вага бюджетного дефіциту у ВВП, %	4,45	4,98	2,28

Привертає увагу той факт, бюджетний дефіцит має певні обмеження. Маастрихтською угодою визначено, що припустимим є дефіцит на рівні 3% від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації.

У 2013 році обсяг ВВП був найнижчим за аналізований період, а саме 1 454 931 млн грн, питома вага бюджетного дефіциту у ВВП сягає 4,45%, що є більшим за норматив.

У наступному році бюджетний дефіцит збільшився до 78 979,5 млн грн, тоді як збільшився і ВВП до 1 566 728 млн грн, тому питома вага бюджетного дефіциту у ВВП теж мала невелике збільшення і сягнула 4,98%, що теж є більшим за нормативне.

У 2015 році дефіцит державного бюджету сягнув найнижчого рівня у виділеному періоді і склав 2,28% до ВВП. При аналізі було виявлено, що це пов'язано з падінням абсолютного значення дефіциту державного бюджету України та зростанням

рівня доходів державного бюджету України та ВВП, але, на жаль, за допомогою переважно інфляційних джерел.

Як свідчить статистика, економіка України так і не змогла подолати негативні впливи світової фінансової кризи 2008–2009 роки і стабілізувати стан державних фінансів, тому, починаючи з 2009 роки і по теперішній час (крім 2011 року), обсяг дефіциту бюджету перевищує обсяг капітальних видатків державного бюджету. Фактично мова йде про спрямування позикових коштів та коштів від продажу державних активів на поточне споживання. Таким чином, можна констатувати, що за напрямками дефіцитного фінансування в Україні превалює пасивний бюджетний дефіцит, кошти від покриття якого спрямовуються на поточні видатки бюджету, як то соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері тощо.

Розглянемо показники фінансування дефіциту Державного бюджету України за 2013–2015 роки (див. табл. 3) [5].

Розглянемо ситуацію у 2015 році. Фінансування державного бюджету за борговими операціями склало 117,5 млрд грн, що становить 80,9% річного планового показника. Порівняно з минулим роком цей показник зменшився на 41,8%. Запозичення здійснені у сумі 514,1 млрд грн, або 129,5% річного планового показника та 81,2% річного планового показника з урахуванням змін. Кошти, що залучаються від міжнародних організацій економічного розвитку, надійшли у сумі 6,3 млрд грн, або 44,8% запланованого річного обсягу. За 2014 рік зазначені надходження надійшли у сумі 4,4 млрд грн, або 71,1%.

Погашення боргу здійснено у сумі 416,6 млрд грн, що більше за показники минулого року в 3,4 раза. Виконання річного планового обсягу склало 165,6%, що на 67,3% більше відповідного показника 2014 року.

Структура джерел фінансування бюджетного дефіциту у 2015 році змінилася порівняно з минулими роками. Більше половини усього обсягу фінансування було забезпечено за рахунок зовнішніх запозичень. Частка фінансування за рахунок внутрішніх запозичень складала 39,5%. Водночас за минулий рік вдалося створити обсяг залишків за загальним фондом у сумі 26,2 млрд грн, що становить 4,8% видатків загального фонду державного бюджету.

У 2013–2014 роках спостерігалось збільшення розриву між обсягами запозичень та погашення боргу, що є негативною тенденцією. У 2015 році можна побачити зменшення розриву між обсягами запозичень та погашенням боргу, що є позитивною тенденцією і може сприяти зниженню боргового навантаження на бюджет у майбутньому.

Розглянемо табл. 4, де відображено порівняння обсягів джерел фінансування та напрямів витрачання коштів за рахунок цих джерел і накопичення невикористаних надходжень спеціального фонду за 2015 рік.

Таблиця 3

Показники фінансування дефіциту Державного бюджету України за 2013–2015 роки

Показники	Роки	2013		2014		2015	
		Обсяг	Виконання, %	Обсяг	Виконання, %	Обсяг	Виконання, %
Загальне фінансування, млрд грн		64,7	92,5	78,1	88,1	45,2	59,5
Фінансування за борговими операціями, млрд грн		81,0	109,6	201,8	96,2	117,5	80,9
Запозичення, млрд грн		160,8	103,8	322,6	97,0	514,1	129,5
Погашення, млрд грн		–79,8	98,5	–120,8	98,2	–416,6	165,6
Надходження від приватизації державного майна, млрд грн		1,5	13,6	0,5	100,0	0,2	1,2
Фінансування за активними операціями, млрд грн		–17,8	120,1	–124,2	102,1	–72,5	84,0

У табл. 4 можна побачити, що погашення внутрішнього боргу переважно здійснювалося за рахунок зовнішніх запозичень. Зазначене у подальшому може впливати на збільшення боргового навантаження через падіння курсу гривні до долара США.

Капітальні видатки загального фонду здійснені у сумі 10,4 млрд грн, або майже у 4 рази менше, ніж загальний обсяг джерел фінансування, спрямованих на здійснення видатків загального фонду. Зазначене підкреслює недостатність доходів держави для покриття поточних потреб. Такий факт також може створювати ризик посилення боргового навантаження на бюджет у майбутньому через обмеженість інвестицій, соціально-економічний ефект яких міг би сприяти збільшенню доходів бюджету.

Видатки на обслуговування державного боргу становили 86,8 млрд грн, або 98,2% річного планового показника, що на 0,6% менше аналогічного показника 2014 року.

Загальний обсяг витрат на погашення й обслуговування державного боргу становив 503,4 млрд грн, або 50,3% усіх витрат державного бюджету. Для порівняння у 2014 р. цей показник становив 32,4%, у 2013 р. – 23,3%, а в 2008 р. – 3,9%.

Незважаючи на певні спроби нашої держави стабілізувати вітчизняну економіку, залишається без змін на краще найважливіший фактор, що її визначає – дефіцит державного бюджету. Заходи монетарної політики, якими законодавчі та виконавчі органи влади намагалися впливати на нього, не дали істотних результатів, оскільки не були пов'язані зі стимулюванням економіки.

Виникає необхідність встановлення взаємозв'язку між розміром бюджетного дефіциту, причинами, що його зумовлюють, і темпами економічного зростання. Це має стати основою для обґрунтування заходів грошової, кредитної та податкової політики, які повинні застосовуватися для скорочення бюджетного дефіциту.

Відсутність бюджетної рівноваги в Україні зумовлює необхідність проведення різноманітних важливих реформ у соціальній, економічній, адміністративній та інших сферах. Необхідним є вибір оптимальних джерел фінансування дефіциту державного бюджету. Зокрема, доцільним є здійснення запозичень державою на внутрішньому ринку, оскільки, внутрішні запозичення не призводять до значного зростання інфляції, відсоткових і валютних ризиків та іншого. Крім цього, розвинутий ринок внутрішніх державних запозичень виступає важливим інструментом здійснення ефективної грошово-кредитної політики країни.

Таким чином, фінансування бюджетного дефіциту можливе з використанням різних його способів. Структура джерел фінансування не є сталою. Це пояснюється значним коливанням обсягів надходжень від приватизації державного майна, вартості коштів, що залучаються, вартості позик та залишків коштів, що спрямовуються на покриття дефіциту, а також

здійснення запозичень у значних обсягах протягом аналізованого періоду. За рахунок внутрішніх джерел не завжди можна покрити існуючий розрив між доходами та видатками. Щодо зовнішніх, під час світової фінансової кризи, актуальним є запозичення з міжнародних фінансових інститутів. Наявність внутрішніх і зовнішніх позик збільшує величину державного боргу. Оскільки це негативно позначається на стані збалансованості бюджету наступних років, тому у щорічному процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету проводиться комплекс заходів, пов'язаних із збалансуванням бюджету. До них відносяться як удосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, так і пошук реальних джерел збільшення доходів бюджету.

Обираючи для України найбільш прийнятну концепцію збалансування бюджету, необхідно враховувати той факт, що на темпи розвитку економіки нашої країни мають суттєвий вплив інституціональні чинники.

Зокрема, було доведено, що за період з 2000 по 2014 роки, крім циклічного спаду в економіці, який відчули усі країни світу з різною глибиною просідання у 2009 році, в Україні відбулися ще два спади – у 2004 та 2014 роках, які мали суто внутрішні причини виникнення, однак наслідки були порівняні з глобальними кризами. Незавершеність структурної перебудови економіки, нерозвиненість демократичних інститутів та блокування проведення реформ у країні служить тим підґрунтям посилення протиріч, що періодично «трясе» суспільство та економіку держави.

Для України доцільно обирати стратегію стабілізації державних фінансів, виходячи з необхідності збалансування бюджету на основі функціонування фінансів та з урахуванням впливу внутрішніх (інституціональних та макроекономічних) і зовнішніх (глобалізаційних) чинників. Тобто пріоритетом для уряду має бути завершення реалізації реформ, спрямованих на модернізацію економіки та розбудову суспільних інститутів. При цьому бюджетна політика має бути спрямована на відновлення політичного простору, забезпечення фінансовими ресурсами необхідних трансформацій у суспільстві, з одночасною підтримкою відновлення і перспектив економічного зростання у довгостроковому періоді за рахунок посилення жорсткості бюджетних правил і вимог до виділення бюджетних коштів [5, с. 11].

Висновки. Негативні наслідки, такі як фінансові, економічні та соціальні, від величезного бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів, проведення активної фінансової політики, що застосовується у світовій практиці методів боротьби з дефіцитом. Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одне з головних завдань дер-

Таблиця 4

Структура джерел фінансування та напрямів витрачання коштів за 2015 рік, млрд грн

Джерела фінансування		Напрями витрачання та накопичення невикористаних надходжень спеціального фонду	
Зовнішні запозичення	435,1	Погашення зовнішнього боргу	345,4
Внутрішні запозичення	99,0	Погашення внутрішнього боргу	1,2
		Придбання цінних паперів та розміщення коштів на депозитах	79,3
Надходження від приватизації державного майна	0,2	Витрати спеціального фонду	6,3
Використання залишків коштів та інші операції із зміни обсягів бюджетних коштів	2,1	Поточні видатки загального фонду	28,5
Повернення бюджетних коштів із депозитів	4,7	Капітальні видатки загального фонду	10,4
Всього	541,1	Всього	451,1

жави. Лише вирішуючи її, можна проводити цілеспрямовану фінансову політику. При цьому варто враховувати, що засоби розв'язання даної проблеми багато в чому визначаються тим, до якої межі і якими темпами потрібно прагнути до збалансування бюджетних витрат і доходів. У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту варто включити і послідовно проводити в життя такі заходи, що, з одного боку, стимулювали б приплив коштів у бюджетний фонд країни, а з іншого боку – сприяли скороченню державних витрат. Сюди можна віднести такі заходи:

- зміна напрямів інвестування бюджетних засобів у галузі народного господарства з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривни;
- зниження воєнних витрат;
- зберігання фінансування лише найважливіших соціальних програм, мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування;
- заборона Національному банку надавати кредити урядовим структурам будь-якого рівня без належного оформлення заборгованості державними цінними паперами.

Слід зазначити, що в Україні в сучасних умовах практика балансування бюджету на бездефіцитній щорічній основі є нереалістичною, що пов'язано з браком фінансових ресурсів. Дефіцитне фінансування державної діяльності повинно бути орієнтоване на подальший розвиток, а не бути джерелом фінансування поточних витрат. Вітчизняна фіскально-бюджетна практика потребує подальшої модернізації в частині посилення законодавчого контролю над бюджетом та встановлення обмежувальних правил і жорстких процедур щодо деталізації бюджетного процесу і дисципліни його учасників.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Мигович Т. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України / Т. Мигович // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – № 6. – С. 36–43.
3. Спіфанов А. Бюджет України: [монографія]: у 2-х кн. / А. Спіфанов, І. Д'яконова, І. Сало. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 201 с.
4. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua>.
5. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibser.org.ua>.
6. Дикань Т. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України / Т. Дикань // БізнесІнформ. – 2015. – № 2. – С. 6–15.

Адонин С.В., Изюмская В.А. Особенности дефицита государственного бюджета Украины на современном этапе

Аннотация. В статье выделены особенности существующего дефицита государственного бюджета в Украине, которые влияют на источники его финансирования и пути преодоления на современном этапе. Предложено систему мероприятий для уменьшения влияния негативных последствий дефицита бюджета на финансовую систему государства.

Ключевые слова: государственный бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, дефицит бюджета, финансирования бюджета, сбалансирование бюджета.

Adonin S.V., Iziumska V.A. Peculiarities state budget deficit at the present stage in Ukraine

Summary. In the article distinguished the peculiarities of existence of the state budget deficit in Ukraine that affects the sources for its funding and ways to overcome it today. Proposed a system of measures to reduce the adverse effects of budget deficits on the financial system of the state.

Keywords: state budget, budget revenues, expenditures, deficit, financing of the budget, budget-balancing process.

Александрова Г.М.,

к.е.н., доцент,

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ВИБІР НАПРЯМУ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлюється роль та вплив держави на пенсійну систему, рівень розвитку, сучасний стан та шляхи покращення ефективності пенсійної системи України. Розглянуто нововведення, що впроваджуються урядом, для поліпшення стану Пенсійного фонду України. Надано перелік нормативно правових актів, які становлять правову основу пенсійного забезпечення країни. Встановлено, що основною причиною недосконалості пенсійної системи та нестачі коштів для забезпечення пенсій є те, що трирівнева пенсійна система існує тільки на папері, другий і третій рівні здійснюються на добровільних засадах. Запропоновано дії до удосконалення пенсійної системи України.

Ключові слова: пенсійна система, Пенсійний фонд, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, трирівнева пенсійна система, нормативно-правові акти, модель пенсійного забезпечення, пенсійна реформа.

Вступ та постановка проблеми. Економічне зростання на етапі становлення та розвитку ринкових відносин в Україні передбачає неухильне виконання державою своїх соціальних функцій, зокрема соціальне страхування та забезпечення найбільш вразливої верстви населення – пенсіонерів. Пенсійна система в сучасному суспільстві відіграє значну соціальну та економічну роль. Тому її надійність і є запорукою соціальної та економічної стабільності та потребує постійної уваги з боку держави. В Україні історично склалася однорівнева схема пенсійного страхування, яка базується на солідарності поколінь і має суттєві недоліки, серед яких: соціальна несправедливість, низькі пенсії, виключно солідарне фінансування пенсійних виплат. Негативний вплив на стан пенсійного страхування має сучасна демографічна ситуація та «старіння нації». З огляду на подальше поглиблення економічних перетворень актуальним є глибоке наукове осмислення впливу різноманітних факторів на процеси державного регулювання у сфері пенсійного страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного впливу на систему пенсійного страхування широко розглянуті в працях таких відомих вчених, як: Л. Головка, П. Гаман, Т. Дідковська, Л. Дідівська, Л. Зимовська, О. Мордвінов, Л. Фурдичко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі недостатньо розробленими залишаються перспективи та шляхи покращення пенсійного страхування в Україні.

Метою цієї роботи є дослідження державного сприяння розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні.

Результати дослідження. Законодавство України у сфері пенсійного забезпечення динамічно розвивається, що є закономірною реакцією на зміну суспільних відносин і необхідністю постійно удосконалити правове регулювання та підвищувати стандарти в

сфері соціального захисту. З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 р. виникла проблема реформування соціально-забезпечувального законодавства. Перехід від адміністративно-планової економіки до ринкової, відмова від аліментарних принципів функціонування соціальної сфери і розуміння необхідності впровадження соціального страхування – всі ці питання робили радянських соціальне законодавство морально застарілим. Важливим етапом у розвитку законодавства було прийнята 28 червня 1996 р. Конституції України. Стаття 46 Конституції закріпила право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також старості та в інших випадках, передбачених законом.

Першим кроком до структурних змін в соціальній сфері стала Концепція соціального забезпечення населення України від 21 грудня 1993 р. Документ визначив основні шляхи розвитку всього соціально-забезпечувального законодавства України. З огляду на складну структуру і внутрішню диференціацію права соціального забезпечення, кожен його інститут піддався окремому правовому регулюванню. Більш повно соціальні завдання були викладені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р.

Одним з головних питань соціального забезпечення є джерела фінансування. Законодавство в цій сфері неодноразово змінювалося. З 2010 р. питання акумулювання страхових внесків визначається Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 р.. Законом регулюються правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати, а також повноваження органу, який здійснює даний збір і веде його облік.

Першим документом, який регулює пенсійні відносини вже в незалежній країні, був Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 січня 1991 р.

Закон мало чим відрізнявся від аналогічного закону СРСР, прийнятого в тому самому 1991 р., що регулював пенсійне забезпечення. Прийняття зазначеного Закону не реформувало пенсійне забезпечення, а тільки продовжило процес стагнації в пенсійному забезпеченні громадян і відклав пенсійну реформу на 12 років.

Цікавим є той факт, що в ситуації відсутності повномасштабної пенсійної реформи відбувається диференціація пенсійного забезпечення.

Спеціальне пенсійне забезпечення в Україні регулюється більш ніж 30 непрофільними законами. Безперечно, така ситуація ускладнює систему пенсійного забезпечення і надає їй дискримінаційний характер по соціальному статусу. Тому одним

із пріоритетних напрямків і науки права соціального забезпечення, і законодавця є ревізія всіх спеціальних видів пенсійного забезпечення. Необхідно визначитися з об'єктивними критеріями диференціації пенсійного забезпечення, обґрунтованості існування спеціальних пенсій, а також гармонізації спеціального і загального пенсійного забезпечення. Вирішення даного питання значним чином допоможе в реалізації пенсійної реформи. Реформування загального пенсійного забезпечення та консервування привілейованих пенсій викликає незрозуміння і обурення у громадян країни.

Важливим етапом у розвитку пенсійного забезпечення України було прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. Цим законом була проведена пенсійна реформа в Україні. Закон передбачає трирівневу пенсійну систему. Перший рівень становить солідарна система, другий – загальнообов'язкова накопичувальна система, третій – система недержавного пенсійного забезпечення, яка визначена Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. та сьогодні діє. На жаль, пенсійна реформа була проведена частково.

Солідарна система за сучасних економічних і демографічних обставин може забезпечити тільки соціальний мінімум. Другий рівень загальнообов'язкової накопичувальної системи не був реалізований і весь час відкладався через політичну доцільність. Третій рівень недержавного пенсійного забезпечення не функціонує в запланованих масштабах через невиразною інформаційної політики, а також через небажання держави підтримувати цю систему шляхом зменшення навантаження на заробітну плату і вивільнення фінансових ресурсів для внесення їх до недержавних пенсійних фондів. Новим етапом у реформуванні пенсійного законодавства або завершення пенсійної реформи 2004 р. мав стати ухвалений 8 липня 2011 Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Він вступив в силу і почав діяти з 1 жовтня 2011 р.

Реформування пенсійного законодавства України триває, його метою є високий соціальний захист громадян. Для реалізації поставлених цілей наука права соціального забезпечення докладає всіх зусиль, тепер слово за законодавцем.

Починаючи з 2013 р. в Україні виникла проблема в пенсійній системі, передумовами цього були: збільшення відсотків внутрішнього державного боргу, збільшення кількості людей пенсійного віку, економічні проблеми в країні, через що зменшувалися обсяги заробітної плати, і як результат надходження в державний бюджет та пенсійний фонд. Також важливою передумовою появи проблем у пенсійній системі було і є те, що в нашій країні дуже багато пенсіонерів, що працюють, така ситуація зумовлена багатьма причинами.

По-перше, це нестача коштів для існування, оскільки невеликі розміри пенсій не можуть повною мірою забезпечити всіх потреб пенсіонерів.

По-друге, щоб забезпечити соціальні потреби, потреби поваги та самовираження, пенсіонери продовжують працювати, щоб почувати себе важливими та потрібними, вони залишаються на своїх посадах, тим самим не дають змоги молодим спеціалістам зайняти ці посади, тобто немає трудового обміну, як результат, молоді спеціалісти або залишаються без роботи, або залишаються на мінімальній ставці, а це приводить до скорочення надходжень в пенсійний фонд.

По-третє, в нашій країні не престижно бути пенсіонером, не має спеціальних державних закладів, куди б люди похилого

віку могли приходити кожен день, спілкуватися, грати, займатися спортом, розважати себе.

Першими нововведеннями в пенсійній системі були вето президента на прийнятий Радою законопроект, який продовжував термін обмеження права жінок, яким виповнилося 55 років, звертатися за достроковим призначенням пенсії; а також обкладення прибутковим податком пенсій, що перевищують три мінімальних прожиткових мінімуми (тобто, з пенсій, що вище 3 654,00 грн стягується 20% прибуткового податку) [12].

Другий етап нововведень – обмеження виплати пенсій працюючим пенсіонерам, на період з 1 квітня 2015 р. по 1 січня 2016 р. у розмірі 85%, але не менше прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність [12].

Наступним блоком нововведень передбачено припинення виплат спеціальних пенсій народним депутатам, державним службовцям, та прирівняним до них особам, суддям, прокурорам та іншим особам, на яких поширюється дія законів, зазначених у статті 47 в новій редакції [12]. Таким чином, особи, які зазначені вище можуть тепер отримувати або заробітну плату, або пенсію. Проте, у період роботи на інших посадах/роботах пенсія, таким особам призначається за загальним правилом, а саме у розмірі 85 відсотків розміру призначеної пенсії, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

Ще одним нововведенням стало поетапне підвищення на 5 років пільгового пенсійного віку для жінок, а також підвищення на 5 років страхового, а по окремих професіях і спеціального стажу для осіб, які мають право на пенсії за роботу в шкідливих та особливо шкідливих умовах праці та на пенсії за вислугу років.

Всі ці нововведення не дуже сприятливі для самих пенсіонерів, але ці заходи вкрай необхідні в ситуації, що склалась в країні. Вони є терміновими, тимчасовими, і коли ситуація стабілізується будуть скасовані.

П. Розенко, Міністр соціальної політики сподівається, що зміни у виплатах працюючим пенсіонерам – тимчасове явище. «Заходи, які доводиться приймати, в тому числі і в пенсійному забезпеченні, є важкими і непопулярними, але вони необхідні і тимчасові. Сподіваюся, що вже наступного року обмеження пенсій для працюючих пенсіонерів на 15% буде знято», – сказав міністр [13].

28 грудня 2014 р. народні депутати України прийняли багато законів, що змінюють пенсійне, податкове і бюджетне законодавство України. Пенсійний фонд проаналізував зміни, що діють з 1 січня 2015 р. (див. табл. 1).

Державний бюджет України на 2015 р. та низка законів, що регулюють питання бюджетного, податкового, трудового, пенсійного та іншого законодавства, суттєво впливають і на розвиток пенсійної системи.

Базовим законом у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», в якому вперше комплексно врегульовано всі питання, пов'язані з функціонуванням системи пенсійного страхування, – від визначення суб'єктів цієї системи, їх прав та обов'язків до порядку сплати страхових внесків, здійснення пенсійних виплат, механізму управління цією системою. Донедавна всі ці питання регулювалися різними законодавчими актами, які належали до різних галузей права. Наприклад, умови та розміри пенсій визначалися Законом України «Про пенсійне забезпечення», питання обов'язкових платежів до Пенсійного фонду – Законом Укра-

Таблиця 1

Закони та їх вплив на розвиток пенсійної системи

Назва закону	Зміни
Закон № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України»	– змінює розмір «спеціальних» пенсій; – ліквідує достроковий вихід на пенсію за 1,5 рік до досягнення пенсійного віку; – передбачає, що окремі види надбавок і підвищень до пенсій встановлюються Кабміном
Закон № 80-VIII «Про Державний бюджет України на 2015 рік»	– затверджує розміри прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати на 2015 рік; – надає право Кабінету Міністрів України встановлювати розміри окремих соціальних виплат
Закон № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»	– існує межа для оподаткування «великих» пенсій; – встановлює новий порядок сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування при купівлі іноземної валюти, при клеймуванні ювелірних та побутових виробів
Закон № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці»	– об'єднує фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань; – встановлює нові умови нарахування та сплати єдиного внеску

їни «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», механізм управління пенсійною системою взагалі не було врегульовано на законодавчому рівні. Важливим у цьому законі є те, що вперше визначено поняття пенсійного законодавства та предмет його правового регулювання згідно зі статтею 4 цього закону. Законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з основ Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів і нормативно-правових актів, ухвалених відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні

У табл. 2 наведені дані, які характеризують стан пенсійного забезпечення громадян у нашій державі за період 2000–2015 рр.

З табл. 2 видно, що кількість пенсіонерів зменшується, а середній розмір місячної пенсії зростає. З одного боку, зростання пенсій свідчить про підвищення рівня соціального захисту в Україні. Однак за цими даними не видно, чому скорочується чисельність пенсіонерів, тобто невідомо, чи не спричинено це погіршенням рівня та доступу до медичного захисту незахищених верств населення.

У структурі державних фінансів України важливе місце займає організація фінансування пенсійних витрат для різних верств населення. Пенсійна система є дуже складною та використовує різні форми фінансування, що гарантує належні виплати громадянам у вигляді мінімальних доходів з виходом на пенсію або настанням інших умов.

Видатки ПФУ формуються відповідно до пенсійних програм, які фінансуються з різних джерел. Пенсійна програма характеризується цільовим призначенням коштів, а також джерелами їх фінансування.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» кошти ПФУ використовуються на виплату пенсій, надання соціальних послуг, фінансування адміністративних витрат, оплату послуг з виплати та доставки пенсій, формування резерву коштів Пенсійного фонду.

Таблиця 2

Середній розмір призначеної місячної пенсії та кількість пенсіонерів

Рік	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн	Кількість пенсіонерів, тис. осіб
2000	68,9	14 529,8
2001	83,7	14 446,6
2002	122,5	14 423,1
2003	136,6	14 375,9
2004	182,2	14 347,6
2005	316,2	14 065,1
2006	406,8	14 050,0
2007	478,4	13 936,8
2008	776,0	13 819,0
2009	934,3	13 749,8
2010	1 032,6	13 721,1
2011	1 151,9	13 738,0
2012	1 253,3	13 820,5
2013	1 470,7	13 639,7
2014	1 526,1	13 533,3
2015	1 581,5	12 147,2

На рис. 1 зображено, як змінювались видатки ПФУ за останні 5 років.

Як бачимо з рис. 1, видатки ПФУ з кожним роком зростають, крім 2014 року, де ми спостерігаємо спад.

Рис. 1. Видатки Пенсійного Фонду України за 2011–2015 рр.

З 2016-го держслужбовців позбавлять спеціальних пенсій. Згідно з проектом Закону України «Про накопичувальну систему державного пенсійного страхування», держслужбовці, податківці, митники, прокурори і судді з 1 січня 2016 року отримуватимуть пенсію на загальних підставах.

Про це йдеться в пояснювальній записці до опублікованого на сайті парламенту законопроекту.

Відзначається, що метою законопроекту є створення справедливої системи пенсійного забезпечення шляхом переходу на єдиний принцип нарахування пенсій. Законопроект передбачає призначення всіх видів пенсій за нормами єдиного закону, а також скасування спеціальних пенсій, крім спеціальних пенсій для військовослужбовців.

Так, законопроектом пропонується пенсію державним службовцям, працівникам органів місцевого самоврядування, податківцям, митникам, прокурорам, суддям та науковим і науково-технічним працівникам призначати на загальних підставах з 1 січня 2016 року, в зв'язку з чим внести зміни до Закону № 213 від 02.03.2015.

Призначені до 1 січня 2016 року, спеціальні пенсії будуть виплачуватися в розмірах, визначених законодавством, яке діяло до зазначеної дати.

За сплату державними службовцями підвищеної ставки внеску (2,5%) передбачається виплачувати при виході на пенсію за віком разову компенсацію за стаж державної служби не менше 10 років, наявний у особи на 1 січня 2016 року, в таких розмірах: від 10 до 15 років – 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; від 15 до 20 років – 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; понад 20 років – 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

З 1 січня 2016 року державні службовці, працівники органів місцевого самоврядування, податківці, митники, прокурори, судді, наукові та науково-технічні працівники будуть платити підвищену ставку внеску (2,5% зарплати), яку спрямовуватимуться до Накопичувального пенсійного фонду.

Також, наголошується в пояснювальній записці, пропонується з 1 січня 2016 року ввести накопичувальну професійну пенсійну програму накопичувальної системи пенсійного страхування для осіб, яким виповнилося не більш 35 років і які зайняті на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах; посадах, які дають право на призначення пенсії за вислугу років; незалежно від віку для державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування, податківців, митників, прокурорів, суддів і наукових і науково-технічних працівників.

Відзначається, що введення професійної пенсійної системи дозволить формувати заощадження, якими людина зможе скористатися до досягнення загального пенсійного віку в разі: наявності необхідної тривалості спеціального і страхового стажу роботи і досягнення певного віку; наявності необхідної вислуги років.

Також особа зможе скористатися власними накопиченнями після досягнення пенсійного віку, незалежно від умов виплати пенсії із солідарної системи.

Водночас з 1 січня 2017 року запроваджується другий рівень системи пенсійного забезпечення.

Учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування будуть особи, яким на зазначену дату виповниться не більш 35 років. При цьому надається право застрахованим

особам, яким станом на 1 січня 2017 р виповниться не більше 55 років, добровільно прийняти рішення до 1 січня 2018 року про добровільну участь у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Розмір внеску в перший рік складе 2% і буде щорічно збільшуватися на один відсоток до досягнення 7%.

У міру збільшення розміру внеску для застрахованої особи, починаючи з 2018 року, відповідно зменшуватися розмір єдиного внеску для роботодавця, тобто відбудеться частковий перерозподіл сплати розміру єдиного внеску від роботодавця до працівника (по 1% щорічно), і вже в 2022 році ставка єдиного внеску для роботодавця буде зменшена на 5%.

Законопроектом пропонується звільнити солідарну систему від невластивих для неї виплат шляхом перекладання на Державний бюджет України фінансування доплат до мінімального розміру пенсій (різниця між розміром пенсії виходячи з тривалості страхового стажу та заробітку і мінімальним розміром пенсійної виплати) щодо пенсій, які будуть призначатися після 1 січня 2016 року. При цьому Пенсійний фонд України буде продовжувати фінансувати зазначені витрати щодо пенсій, призначених до 01.01.2016; дострокових пенсій за віком за вислугу років; доплат, обумовлених існуванням пільгових пенсій; втрат за працюючих інвалідів і підприємств УТОГ, УТОС; поліпшення матеріального становища інвалідів війни.

Висновки. З метою ефективного функціонування пенсійної системи необхідно:

- запровадити єдині для всіх громадян правила пенсійного забезпечення виключно за рахунок страхових внесків. Існуючі зараз пільгові пенсійні режими відрегулювати окремим законом, де передбачити виплату надбавок до пенсії лише за рахунок роботодавців через професійні й корпоративні пенсійні фонди;

- з метою відновлення належного рівня солідарності поколінь за прикладом інших країн розпочати поступове підвищення пенсійного віку громадян, що потребує роз'яснювальної роботи серед населення;

- зміцнити стійкість і фінансову передбачуваність солідарної системи, для чого проект бюджету ПФУ розробляти разом із проектом державного бюджету в рамках балансу суспільних фінансових ресурсів країни.

Верховна Рада України має затверджувати бюджет ПФУ разом із державним бюджетом на відповідний рік (сьогодні бюджет Фонду затверджує уряд, до того ж часто з великим запізненням). Необхідно розробити й запровадити програму реальної легалізації доходів населення з метою розширення бази нарахування страхових внесків, а також забезпечити прозорість солідарної системи й механізмів управління нею.

Отже, процес реформування пенсійного забезпечення в Україні вже розпочато: прийнято низку законів, спрямованих на підвищення ефективності пенсійного страхування, проведено реорганізацію органів, що його здійснюють. Важливого значення в процесі реформування пенсійної системи, а отже соціального забезпечення в цілому, набуло прийняття 9 липня 2003 року Верховною Радою України законів України «Про недержавне пенсійне страхування» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та інших законів, спрямованих на вдосконалення існуючої солідарної пенсійної системи.

Література:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // ВВР України. – 2003. – № 49–51. – С. 376.

2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України (зі змін та допов.) // ВВР України. – 2003. – № 47–48. – С. 372.
3. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 07.07.2011 № 3668-VI. – Режим доступу: http://ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T113668.html.
4. Дідковська Т. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: Сучасні реалії та перспективи розвитку / Т. Дідковська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 253–257.
5. Дідівська Л. Державне регулювання економіки: [навч. посібник] / Л. Дідівська, Л. Головка. – К.: Знання-Прес, 2010. – 264 с.
6. Зимовська Л. Деякі аспекти реформування системи пенсійного забезпечення в Україні / Л. Зимовська // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 2. – С. 59–65.
7. Фещук В. Правове регулювання та організація пенсійного страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. Фещук. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 17 с.
8. Фурдичко Л. Сучасний стан і реформування системи пенсійного забезпечення України / Л. Фурдичко // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2(14). – С. 57–61.

Александрова А.Н. Влияние политических элит на выбор курса развития пенсионной системы страны

Аннотация. В статье показана роль и влияние государства на пенсионную систему, уровень развития, современное состояние и пути повышения эффективности пенсионной системы Украины. Рассмотрены нововведения, которые внедряются правительством, для улучшения состояния Пенсионного фонда Украины. Дан перечень нормативно-правовых актов, составляющих правовую основу пенсионного обеспечения страны. Установлено, что

основной причиной несовершенства пенсионной системы и нехватки средств для обеспечения пенсий является то, что трехуровневая пенсионная система существует только на бумаге, второй и третий уровни осуществляются на добровольных началах. Предложено действия к совершенствованию пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: пенсионная система, Пенсионный фонд, солидарная система, накопительная система, негосударственное пенсионное обеспечение, трехуровневая пенсионная система, нормативно-правовые акты, модель пенсионного обеспечения, пенсионная реформа.

Aleksandrova H.M. Influence of political elite on selection of development line of state pension system

Summary. The article highlights the role and influence of the state on the pension system, the level of development, the present state and ways to improve the efficiency of the pension system of Ukraine. Considered innovations implemented by the government for the improvement of the Pension Fund of Ukraine, compared Ukraine pension system with a more efficient foreign one. It contains a list of regulations that constitute the legal basis for pension security of the country. It was established that the main cause of imperfections in the pension system and lack of funds for pensions is that the three-level pension system exists only on paper, second and third levels are carried out on a voluntary basis. Approach to the improvement of the pension system of Ukraine is offered.

Keywords: pension system, Pension Fund, solidarity system, defined contributions pension system, non-state pension provision, three-level pension system, regulations, model of pension provision, pension reform.

Грановська І.В.,
*старший викладач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування прожиткового мінімуму в Україні. Проаналізовано, як у європейських країн встановлюється прожитковий мінімум з метою впровадження позитивного зарубіжного досвіду в українську економіку. Запропоновано змінити методику розрахунку прожиткового мінімуму з метою відповідності цього стандарту реальній вартості споживчого кошика.

Ключові слова: прожитковий мінімум, споживчий кошик, соціальні стандарти, соціальний захист, соціальні гарантії, нормативний метод, фінансове забезпечення.

Вступ та постановка проблеми. Забезпечення повноцінної діяльності домогосподарств та зростання добробуту населення є одним із найважливіших завдань у соціально-економічній сфері країни. Прожитковий мінімум є основним базовим державним соціальним стандартом розмір якого впливає на більшість соціальних гарантій та на розподіл і споживання матеріальних благ різними верствами населення. Враховуючи, що сьогодні в Україні, відбувається реформування системи соціального захисту що супроводжується змінами в організації, формах, принципах та методах фінансування в частині наближення їх до європейських стандартів, надзвичайно актуальним є розгляд теоретичних та практичних аспектів формування прожиткового мінімуму з урахуванням зарубіжного досвіду [1, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні проблеми методики формування прожиткового мінімуму сьогодні розглядає цілий ряд провідних вітчизняних і зарубіжних науковців таких, як Н. Баранова, О. Боков, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Т. Кір'ян, С. Корецька, М. Мальований, Е. Лібанова, М. Небава, О. Пищуліна, М. Ружинський, В. Тропіна, Н. Теслюк, І. Чугунов та інших. Але не дивлячись на те, що протягом останніх років значно зросла увага до проблеми методики формування прожиткового мінімуму і, як наслідок, з'явилася велика кількість науково-теоретичних розробок із цієї проблематики, проте проблема пошуку оптимального методу застосування методики розрахунку прожиткового мінімуму й досі залишається невирішеною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, передбачають здійснення виваженої соціальної політики, яка б забезпечила високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг. Оскільки прожитковий мінімум є основним державним соціальним стандартом, а в Україні переважна більшість населення проживає в умовах поглиблення майнової диференціації та соціальної незахищеності, виникає необхідність в розробці нових методик формування даного стандарту з урахуванням світового досвіду розвинутих країн. В Україні накопичено багато матеріалів щодо теоретичних та практичних аспектів

формування прожиткового мінімуму. При цьому системного дослідження зазначеного стандарту вітчизняними науковцями досі так і не було здійснено. Зазначене саме і обумовлює необхідність відповідного дослідження.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів формування прожиткового мінімуму з урахуванням позитивного закордонного досвіду за для впровадження його в українську економіку.

Результати дослідження. В економічній науці прожитковий мінімум розглядається в декількох аспектах. Так, О. Пищуліна аналізує прожитковий мінімум як ключовий норматив, який характеризує рівень життя населення та визначає більшість показників соціального блоку бюджету. Вона наголошує на необхідності зміни методології визначення прожиткового мінімуму, впровадженні механізму прозорості розрахунків та необхідності їх оприлюднення [2]. Як специфічний товар на який існує попит споживачів, у регулювання якого зобов'язана втручатися держава, розглядає прожитковий мінімум М. Небава [3, с. 1678]. Деякі вчені дотримуються думки, що прожитковий мінімум – це показник певного обсягу та структури споживання основних матеріальних благ і послуг на мінімально допустимому рівні, який забезпечує дотримання активного фізичного стану різних соціально-демографічних груп населення [4, с. 152].

В інституційно-правовому сенсі прожитковий мінімум визначається як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [5].

У Конвенції МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» зазначено, що при визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування та їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта [6].

У Глосарії з трудового права та соціально-трудова відносин (з посиланням на досвід ЄС) прожитковий мінімум (Living wage) визначений як рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці. В таких економічно розвинутих країнах, як Велика Британія та Швейцарія, розмір «living wage» є таким, що найманий працівник, який працює не більше 40,0 годин на тиждень без додаткових доходів, має можливість дозволити собі і своїй сім'ї необхідну якість і кількість житла, продуктів, комунальних послуг, транспорту, охорони здоров'я, відпочинку тощо [7].

Ці визначення відрізняються від українського, перш за все тим, що прожитковий мінімум розраховується не для однієї особи, а в розрахунку на сім'ю середнього розміру і пов'язується із розміром заробітної плати.

Так, на нашу думку, прожитковий мінімум – це конкретний показник, вартісна величина якого визначається достатнім обсягом та структурою споживання основних матеріальних благ та послуг, який характеризує рівень життя населення і впливає на формування більшості соціальних показників.

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум визначено базовим державним соціальним стандартом на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціаль-

но-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [8]. Таке твердження, на нашу думку, є дуже сумнівним, оскільки мінімальні набори продуктів харчування, соціальних послуг, по-перше, не можуть бути стандартом, бо це суперечить самому поняттю «стандарт», по-друге, вони не можуть задовольнити «основні соціальні та культурні потреби особистості».

В Україні прожитковий мінімум встановлюється нормативним методом на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до

Таблиця 1

Розміри прожиткового мінімуму за 2002–2015 рр.

Дата ухвалення	Прожитковий мінімум									
	Загальний на 1 особу		для основних соціальних і демографічних груп населення:							
			дітей віком до 6 років		дітей віком від 6 до 18 років		працездатних осіб		осіб, які втратили працездатність	
	грн	% зростання	грн	% зростання	грн	% зростання	грн	% зростання	грн	% зростання
01.01.2000	270	-	241	-	297	-	288	-	217	-
01.01.2001	311	115,2	276	114,5	346	116,5	331	114,9	249	114,7
01.01.2002	342	109,9	307	111,0	384	111,1	365	110,3	268	107,7
01.01.2003	342	100,0	307	100,0	384	100,0	365	100,0	268	100,0
01.01.2004	362	105,9	324	105,7	405	105,4	387	106,0	285	106,2
01.01.2005	423	116,8	376	115,9	468	115,6	453	117,1	332	116,6
01.01.2006	453	107,1	400	106,4	514	109,8	483	106,6	350	105,4
01.04.2006	465	102,6	410	102,5	527	102,5	496	102,7	359	102,6
01.10.2006	472	101,5	418	102,0	536	101,7	505	101,8	366	101,9
01.01.2007	492	104,2	434	103,8	558	104,1	525	104,0	380	103,8
01.04.2007	525	106,7	463	106,7	595	106,6	561	106,9	406	106,8
01.10.2007	532	101,3	470	101,5	604	101,5	568	101,2	411	101,2
01.01.2008	592	111,3	526	111,9	663	109,8	633	111,4	470	114,4
01.04.2008	605	102,2	538	102,3	678	102,3	647	102,2	481	102,3
01.07.2008	607	100,3	540	100,4	680	100,3	649	100,3	482	100,2
01.10.2008	626	103,1	557	103,1	701	103,1	669	103,1	498	103,3
01.01.2009	626	100,0	557	100,0	701	100,0	669	100,0	498	100,0
01.11.2009	701	112,0	632	113,5	776	110,7	744	111,2	573	115,1
01.01.2010	825	117,7	755	119,5	901	116,1	869	116,8	695	121,3
01.04.2010	839	101,7	767	101,6	917	101,8	884	101,7	706	101,6
01.07.2010	843	100,5	771	100,5	921	100,4	888	100,5	709	100,4
01.10.2010	861	102,1	787	102,1	941	102,2	907	102,1	723	102,0
01.12.2010	875	101,6	799	101,5	957	101,7	922	101,7	734	101,5
01.01.2011	894	102,2	816	102,1	977	102,1	941	102,1	750	102,2
01.04.2011	911	101,9	832	102,0	997	102,0	960	102,0	764	101,9
01.10.2011	934	102,5	853	102,5	1 022	102,5	985	102,6	784	102,6
01.12.2011	953	102,0	870	102,0	1 042	102,0	1 004	101,9	800	102,0
01.01.2012	1 017	106,7	893	102,6	1 112	106,7	1 073	106,9	822	102,8
01.04.2012	1 037	102,0	911	102,0	1 134	102,0	1 094	102,0	838	101,9
01.07.2012	1 044	100,7	917	100,7	1 144	100,9	1 102	100,7	844	100,7
01.10.2012	1 060	101,5	930	101,4	1 161	101,5	1 118	101,5	856	101,4
01.12.2012	1 095	103,3	961	103,3	1 197	103,1	1 134	101,4	884	103,3
01.01.2013	1 108	101,2	972	101,1	1 210	101,1	1 147	101,1	894	101,1
01.12.2013	1 176	106,1	1 032	106,2	1 286	106,3	1 218	106,2	949	106,2
01.01.2014	1 176	100	1 032	100	1 286	100	1 218	100	949	100
01.01.2015	1 176	100	1 032	100	1 286	100	1 218	100	949	100
01.12.2015	1 330	113,1	1 167	113,1	1 455	113,1	1 378	113,1	1 074	113,2

Джерело: побудовано автором на основі [9]

18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність [5]. У нашій країні при встановленні базового державного соціального стандарту використовуються законодавчі норми прямої дії, тобто він має відповідати чинним нормам в законодавстві та враховувати індекс зростання цін.

Починаючи з 2000 р., коли в Україні вперше було офіційно затверджено прожитковий мінімум, його розміри встановлювались один раз на рік окремими законами України. Проте, з 2006 р. прожитковий мінімум став затверджуватись Законом України «Про Державний бюджет України», а його розміри змінювались протягом року декілька разів (див. табл. 1).

Аналіз прожиткового мінімуму показує, що починаючи з 2000 до 2015 рр. прожитковий мінімум зростав для всіх соціальних і демографічних груп населення. Виключенням є лише 2002–2003 рр. та 2014–2015 рр., протягом яких прожитковий мінімум лишився на постійному рівні.

Найбільший розмір прожиткового мінімуму встановлюється для дітей віком від 6 до 18 років, що перевищує середню величину на 9–13%, а найменший розмір у осіб, які втратили працездатність він нижчий за середню величину на 19–25%. Протягом 2013–2015 рр. найбільшою мірою, а саме на 100 грн збільшився прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, а найменшою на 60 грн – для дітей віком до 6 років. Отже, держава більшою мірою стимулює підвищення гарантій для пенсій.

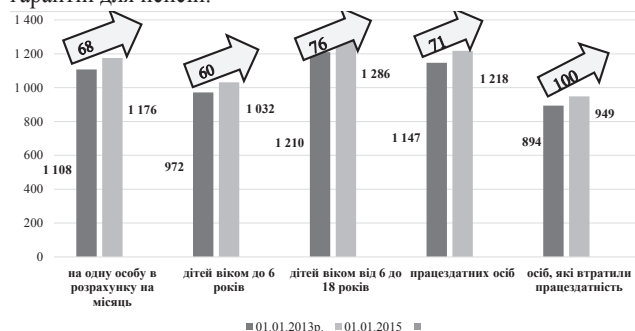

Рис. 1. Динаміка розмірів прожиткового мінімуму за 2013–2015 рр., грн

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Динаміки щорічних темпів зростання прожиткового мінімуму з 2000–2015 рр. відмічається динамічним його зростанням, при цьому складно знайти об'єктивне пояснення як для щорічних темпів зростання прожиткового мінімуму, так і стрімкого підвищення його у 2010 р. Якщо в 2002 році прожитковий мінімум в середньому на одну особу збільшився до 110%, 2004 р. – до 106%, в 2005 р. – до 116%, то в 2010 р. він збільшився до 118%, після цього знову відмічається його спад, який у 2013 р. становить 106%, а в 2015 р. – 113%.

Незважаючи на те, що прожитковий мінімум на одну особу і для основних соціально демографічних груп із року в рік зростає, він ледве дозволяє забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини (головним чином – здорової, оскільки цей мінімум не враховує вартість ліків і лікування) та практично ігнорує соціальні потреби, які є невід'ємною складовою частиною гідного життя.

Як показує зарубіжний досвід не існує єдиної методики формування прожиткового мінімуму. Перш за все, він залежить від економічних можливостей держави, які в свою чергу залежать від соціально-економічного розвитку країни та ефективних управлінських рішень щодо її добробуту. Тому, на нашу

думку, важливо розглянути як у європейських країн встановлюється прожитковий мінімум з метою впровадження позитивного зарубіжного досвіду в українську економіку.

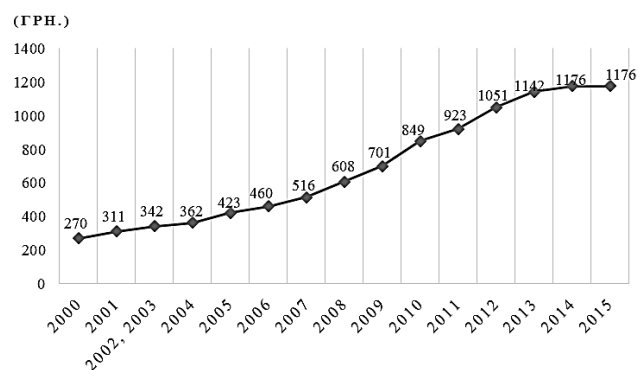

Рис. 2. Динаміка розміру прожиткового мінімуму на одну особу за період 2000–2015 рр., грн

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Чеська Республіка під час визначення прожиткового мінімуму використовує нормативний метод, в основі якого закладено норми споживання продуктів харчування та товарів непродовольчої групи для значної кількості вікових груп. Зокрема, норми продуктів та товарів для дітей встановлені та надаються в асортименті для таких вікових груп: до 6 років, 7–10 років, 11–14 років, 15–18 років, 19–34 років та 35–59 років. Для розрахунків прожиткового мінімуму використовується інформація про доходи та витрати домогосподарств, розмір прожиткового мінімуму встановлюється за споживчим кошиком, який розраховується, виходячи з індексу споживчих цін, зважених за питомою вагою відповідних товарів у споживчих витратах, а якщо рівень інфляції в країні складе більше 5% на рік його розмір буде переглядатися. Так, споживчий кошик містить товари та послуги за 12 головними категоріями для основних соціальних і демографічних груп населення. Під час визначення прожиткового мінімуму на сім'ю розглядаються категорії: незабезпечені діти, чоловік/дружина або партнер, батьки. У разі спільного проживання декількох осіб встановлення розміру прожиткового мінімуму визначається диференційовано, згідно черговості розгляду: для осіб першої черги; для осіб другої або подальшої черги – для дітей до 6 років; для дітей від 6 до 15 років; від 15 років, які не є незабезпеченими дітьми; незабезпечених дітей від 15 до 26 років [10, с. 46].

ПМ розраховується статистичним управлінням Словацької республіки на основі соціологічних обстежень і підвищується щороку 1 липня відповідно до коефіцієнта зростання чистого доходу на душу населення або коефіцієнта витрат сімей з найнижчими доходами. При визначенні прожиткового мінімуму на сім'ю застосовується шкала еквівалентності 1:0,7:0,5.

Цікавим для України є досвід Словаччини, яка користується нормативно-статистичний метод визначення прожиткового мінімуму, суть якого полягає в поєднанні розрахунків вартості харчування за нормами, вартості житлово-комунальних послуг за фактом, непродовольчих товарів – за часткою у загальних витратах. В нормативно-правових актах досліджуваної країни чітко визначено, що розмір мінімальної заробітної плати має постійно випереджати величину прожиткового мінімуму. Механізм розрахунку мінімальної заробітної плати залежить від зростання середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму, пов'язаного з «витратами на життя»

домогосподарств з низькими доходами. Прожитковий мінімум визначається згідно із середньостатистичним споживчим кошиком поточного періоду, який складається з урахуванням усередненої питомої ваги кожної позиції споживання товарів і послуг у загальному обсязі споживання. Прожитковий мінімум на одну фізичну особу або групи фізичних осіб (сім'ї) у поточному періоді розраховується для однієї повнолітньої особи (поодинокі, або першого члена сім'ї); для кожної подальшої повнолітньої особи в сім'ї [11].

У Російській Федерації методика обрахунку величини прожиткового мінімуму здійснюється на основі нормативно-статистичного методу, згідно з яким величина прожиткового мінімуму визначається на основі споживчого кошика та даних про рівень ІСЦ товарів та послуг, які входять до нього. Структура споживчого кошика має наступний вигляд: продовольчі товари становлять 50% споживчого кошика, а непродовольчі товари та послуги – по 25% і обчислюються як 50% вартості продовольчих товарів [12]. За такого статистично-нормативного методу продукти харчування визначаються в натуральних показниках, а непродовольчі товари та послуги – у відсотках від вартості продуктів харчування.

У Казахстані також користуються нормативно-статистичним методом визначення величини прожиткового мінімуму, вираховується виходячи з вартості мінімального споживчого кошика збільшеної на фіксовану частку видатків на мінімально необхідні товари та послуги. Така частка становить 40% величини прожиткового мінімуму, відповідно частка продовольчого кошика становить 60%. Значення фіксованої частки витрат на товари та послуги встановлюється урядом Республіки Казахстан, а вартість споживчого кошика розраховується уповноваженим органом у сфері державної статистики на основі науково-обґрунтованих фізіологічних норм споживання продуктів харчування, які затверджуються уповноваженим органом у сфері охорони здоров'я [13].

Так, у Болгарії застосовується нормативний та медіанний методи. У країні поняття «прожитковий мінімум» ототожнюється з поняттям «межа бідності». Розмір межі бідності розраховується як відсоток від медіанного еквівалентного доходу в країні на базі попередньо визначених мінімальних життєвих потреб. Задоволення попередньо визначених мінімальних життєвих потреб бідних домогосподарств має гарантувати розмір межі бідності. У країні мінімальні життєві потреби визначаються через:

а) відсоткове співвідношення між рівнем видатків на споживання харчових продуктів і рівнем видатків на споживання непродовольчих товарів та послуг;

б) грошову вартість фактично здійснених споживчих видатків на придбання набору харчових продуктів, що забезпечує рекомендовані фізіологічні норми денного калорійного прийому їжі.

Для 20% домогосподарств з найнижчими доходами воно має відповідати середньому співвідношенню [14, с. 42–43].

В Угорщині застосовується комбінований метод, а розмір прожиткового мінімуму визначається як середнє значення всіх особистих видатків домогосподарств, у яких видатки на продуктовий кошик приблизно відповідають зазначеній нормі. Продуктовий кошик визначається за встановленими нормами на добу [14, с. 42–43].

У Німеччині прожитковий мінімум встановлюється соціологічним методом. Федеральна статистична агенція обирає 60 тис. волонтерів, які протягом п'яти років записують власні

витрати, які потім зводяться в загальнодержавну статистику, тобто самі громадяни, виходячи з власних можливостей та потреб, формують необхідну для них структуру та вартість споживчого кошика. Набір товарів та послуг включає 750 найменувань та оновлюється кожні п'ять років. Для призначення соціальної допомоги прожитковий мінімум розраховується індивідуально і становить в середньому 700 євро [15, с. 143].

У Греції при визначенні прожиткового мінімуму використовується медіанний метод. Прожитковий мінімум встановлюється на рівні 50% «медіанного доходу», а складовими елементами величини прожиткового мінімуму є набір харчових продуктів, витрати на дітей, медичне обслуговування, житло, транспортні витрати, податки та інші непродовольчі товари і послуги [14, с. 42–43].

В Австрії прожиткового мінімуму встановлюється залежно від доходів. Поняття прожиткового мінімуму трактується з позиції кредитоспроможності фізичної особи. Під прожиткового мінімуму розуміється частина доходу особи, яку кредитор не має права стягнути для погашення кредиту. Розмір прожиткового мінімуму розраховується залежно від доходу конкретної особи та її зобов'язань з утримання дітей, літніх родичів, інвалідів.

У Великобританії застосовується ресурсний метод. Після оприлюднення державного бюджету Великобританії визначаються стандарти прожиткового мінімуму. Статистичною базою є дані опитування населення – як окремих осіб, так і певних соціальних груп. [14, с. 42–43].

Висновки. Отже, проаналізувавши методи формування прожиткового мінімуму різних країн, можемо дійти висновку, що сьогодні найбільш поширеними є шість методів розрахунку прожиткового мінімуму, які різні за своєю сутністю та значущістю. Так, найбільш розвинені європейські країни використовують ресурсний або медіанний метод, що зумовлено, в першу чергу, їх бюджетними можливостями, а країни які входили до складу колишньої СРСР здебільшого користуються нормативним методом обрахунку величини прожиткового мінімуму. Проте деякі з цих країн почали відмовлятися від суто нормативного методу, а використовують його в поєднанні з статистичним або медіанним.

На нашу думку, враховуючи інтеграцію української економіки у європейський простір, виникає об'єктивна потреба в зміні методики розрахунку прожиткового мінімуму з метою відповідності цього стандарту реальній вартості споживчого кошика. На цьому етапі розвитку суспільства найбільш вдалим є застосування комбінованого методу, який вартість визначає харчування за нормами, житлово-комунальні послуги – за фактом, а непродовольчі товари – за їх відсотковою часткою в загальних витратах. Оскільки такий метод найбільше підходить для країн, де спостерігається незначний рівень доходів населення, а економіка має нестійкий характер розвитку, що впливає на динаміку рівня життя населення. Проте на першому етапі впровадження нормативно-статистичного методу обхідно встановити часові терміни перегляду для кожного з наборів: так, непродовольчу частину споживчого кошика необхідно фіксувати затверджуючи її розмір один раз на рік, а продовольчу частину переглядати кожні півроку, враховуючи вплив інфляційних процесів в Україні.

Література:

1. Мальований М. Теоретичні та практичні аспекти методики розрахунку прожиткового мінімуму в Україні / М. Мальований // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 8–15.

2. Пищуліна О. Щодо зміни підходів до формування соціальних стандартів в Україні / О. Пищуліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Desember/13.htm>.
3. Небава М. Протиріччя формування прожиткового мінімуму в Україні як базового стандарту соціальної політики / М. Небава // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 11. – С. 152–167.
4. Ружинський М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України: [монографія] / М. Ружинський. – К.: ІПК ДСЗУ, 2013. – 318 с.
5. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 Міжнародна організація праці; Конвенція від 22.06.1962 № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Глосарій з трудового права та соціально-трудоових відносин (з посиланням на досвід Європейського союзу). – К.: Стилос, 2006.
8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Офіційний сайт Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua>.
10. Регулювання соціально-економічного розвитку України / [І. Манцуров, І. Бондар, О. Савенко, Н. Дмитренко та ін.]. – К.: Корпорація, 2010. – 195 с.
11. Інформація про прожитковий мінімум у різних країнах. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua>.
12. О потребительской корзине в целом по Российской Федерации: федеральный закон Российской Федерации от 3.12.2012 № 227-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102325115&intelsearch=03.12.2012+%B9+227-%D4%C7+>.
13. Про прожитковий мінімум: Закон Республіки Казахстан від 16.11.1999. – Ст. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enbek.gov.kz/node/242147>.
14. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 40–44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uap_2013_1_9.pdf.
15. Теслюк Н. Застосування зарубіжного досвіду формування споживчого кошика у підвищенні якості життя українця / Н. Теслюк, І. Горобінська // Вісник Національного транспортного університету. – 2014. – № 30(2). – С. 142–148.

Грановская И.В. Зарубежный опыт методики формирования прожиточного минимума

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты формирования прожиточного минимума в Украине. Проанализированы как у европейских стран устанавливается прожиточный минимум с целью внедрения положительного зарубежного опыта в украинскую экономику. Предложено изменить методику расчета прожиточного минимума с целью соответствия этому стандарту реальной стоимости потребительской корзины.

Ключевые слова: прожиточный минимум, потребительская корзина, социальные стандарты, социальная защита, социальные гарантии, нормативный метод, финансовое обеспечение.

Hranovska I.V. Foreign experience of the method of living wage formation

Summary. In article it is reviewed the theoretical and practical aspects of forming the living wage in Ukraine. It is also analyzed how a living wage in European countries is being established to implement some positive foreign experience to the Ukrainian economy. The method for calculating the living wage is suggested to change in order to accomplish the conformity between this standard and the real cost of the consumer basket.

Keywords: living wage, consumer basket, social standards, social protection, social guarantees, normative method, financial supply.

Денис О.Б.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та управління персоналом,
Львівський інститут банківської справи
ДВНЗ «Університет банківської справи»

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ В БАНКАХ

Анотація. Досліджено теоретичні основи виникнення інформаційної асиметрії. Висвітлено специфіку інформаційної асиметрії в банках. Окреслено основні причини поглибленої інформаційної асиметрії в банках. Визначено основні напрями зниження рівня інформаційної асиметрії в банках.

Ключові слова: інформаційна асиметрія, банк, конфлікт, ринок банківських послуг.

Вступ та постановка проблеми. Серед проблем розвитку банківського сектора питання інформаційної асиметрії посідають важливе місце. Це зумовлене тим, що формування відносин банку з інвесторами та клієнтами в прозорому інформаційному режимі забезпечує здійснення акціонерами та клієнтами об'єктивної оцінки фінансово-економічного стану банку та прийняття ними поінформованих рішень щодо взаємодії з ним, забезпечує довіру до банку та підвищення ефективності його діяльності.

Перешкодою для надання об'єктивної інформації суб'єктам фінансових є поглиблена асиметрична інформація.

Наслідком поглибленої інформаційної асиметрії між власниками, банком та клієнтами часто є корпоративні конфлікти, які несуть фінансові втрати для всіх сторін, зниження репутації банків та позичальників через набуття справі розголосу тощо.

Проблема ускладнюється тим, що інформаційний обмін у банківському секторі має свої особливості, зважаючи на що, традиційні методи регулювання асиметричної інформації не здатні забезпечити належні ефекти.

З огляду на вищенаведене актуальність дослідження специфіки інформаційної асиметрії в банках не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу для аналізу ролі інформації у фінансових відносинах, інформаційним проблемам, які сприяють появі конфліктів та підходам до їх регулювання було обґрунтовано в агентській теорії та теорії ринкової асиметрії інформації, які почали розвиватися у 1970-х рр.

Методологічні основи проблеми регулювання відносин між власниками капіталу та особами, що ним управляють, були закладені в дослідженнях відомих закордонних вчених А. Берлі, Г. Мінза, Р. Коуза, О. Вільямсона та ін. Найбільший вклад в теоретичну розробку та осмислення за тематикою асиметричної інформації внесли лауреати пам'яті Альфреда Нобеля Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц.

Окремим проблемам інформаційної асиметрії в банках присвячені публікації вітчизняних науковців Ю. Раделицького, Н. Мацелюха, О. Пластуна, О. Костюка, Я. Головіної та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне напрацюванням науковців, слід зазначити, якщо теоретичні основи виникнення інформаційної асиметрії висвітлені фундаментально, питання специфіки інформаційної асиметрії в банках досліджені фрагментарно та потребують додаткового вивчення.

Метою статті є висвітлення специфіки інформаційної асиметрії в банках.

Результати дослідження. Дослідження теоретичних основ свідчать, що асиметрія інформації (англ. asymmetrical information) – це нерівномірний розподіл інформації про товар чи послугу між сторонами угоди.

Лауреати Нобелівської премії Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц довели, що асиметрія інформації є невід'ємною складовою частиною багатьох секторів економіки – позичальники про власну платоспроможність знають більше, ніж кредитори, продавці про свої товари знають більше, ніж покупці, наймані топ-менеджери про прибутковість фірми знають більше, ніж акціонери [1; 2; 3].

Нерівномірний розподіл інформації, різна її доступність для учасників ринкових відносин призводить до того, що частина економічних суб'єктів отримує переваги над іншими.

Результати досліджень свідчать, що основною проблемою існування інформаційної асиметрії є виникнення так званої опортуністичної поведінки особи, яка в силу певних обставин володіє більшим обсягом вірогідної інформації. Під опортуністичною поведінкою традиційно розуміють поведінку особи, що спрямована на досягнення власних інтересів, як правило, всупереч інтересам інших та необмежене міркуваннями моралі.

Найбільш поширеними проявами опортуністичної поведінки учасника угоди є:

- ухиляння (намагання відійти від виконання обов'язків передбачених контрактом);
- брехня (умисне або неумисне введення в оману, твердженням, що не є істинним);
- шахрайство (маніпуляція, фальсифікація, незаконне присвоєння активів тощо).

Як наслідок, збитки від інформаційної асиметрії несуть всі учасники ринку, на яких цей ефект справляє суттєвий вплив.

На фінансових ринках загальні проблеми інформаційної асиметрії ускладнюються специфікою взаємодії учасників угод.

Так, на фінансових ринках головними фінансовими посередниками є банки, що в основному утворені у формі акціонерних товариств.

Зважаючи на специфіку своєї діяльності, банки одночасно управляють фінансами двох груп інвесторів – вкладників та акціонерів, перед якими мають зобов'язання.

У результаті цього в банку формується складна модель взаємовідносин, згідно з якою одні економічні суб'єкти (акціонери та вкладники) в умовах неповної інформації і неприйняття ризику, доручають за певну винагороду (заробітну плату та додаткове стимулювання від акціонерів чи нижчі відсоткові ставки від вкладників) банку діяти від їх імені та в інтересах максимізації їх добробуту. Банк стає довіреною особою інвесторів, на власний розсуд інвестуючи акумульовані кошти переважно в надання кредитів та цінні папери.

Відносини між банком, інвесторами та клієнтами фіксуються у вигляді контрактів (не обов'язково письмового виду). Однак, як доведено теоретиками, передбачити в контракті виконання на 100% банком чи іншими особами передбачених обов'язків практично неможливо.

Якщо на товарних ринках зловживання є характерними для продавця товару чи послуги, то на фінансових інформаційна асиметрія набуває більших масштабів та має певні відмінності.

Ознайомлення з дослідженнями стосовно інформаційної асиметрії фінансових ринків Ю. Раделицького, Н. Мацелюха, Г. Кравчука, В. Шевчука, О. Пластуна, Дж. Стігліца, Дж. Акерлофа та М. Спенса дає змогу виділити дві основні специфічні ознаки інформаційної асиметрії на ринку банківських послуг.

Перша ознака полягає в тому, що інформаційна асиметрія на ринку фінансових послуг найчастіше має двосторонній характер: банк і зацікавлені особи часто не володіють інформацією один про одного. Як приклади двосторонньої асиметрії можна навести такі:

- з боку банку – надання зацікавленим особам обмеженої інформації про напрямки інвестування, ефективність інвестицій, ризики, приховування інформації щодо умов надання банківських послуг тощо;
- з боку позичальників – не надання достовірної інформації про вартість застави, власну кредитоспроможність, маніпуляції із договорами поруки тощо;
- з боку вкладників – приховування достовірної інформації про джерела походження коштів.

На відміну від інших ринків, внаслідок надання фінансових послуг такого роду інформаційна асиметрія значно збільшує можливості двостороннього опортунізму та підвищує ризики втрат з боку учасників угоди [1; 4; 5].

Другою характерною ознакою ринку банківських послуг є значно вищий рівень ризику безвідповідальності агента – недобросовісної поведінки, яка полягає в спотворенні інформації і характеризується прагненням отримати додаткову вигоду за наявності асиметрії інформації.

Зазначимо, що поняття ризику безвідповідальності було сформульовано Дж. Стігліцом, Дж. Акерлофом та М. Спенсом, які у своїх дослідженнях дійшли до висновку, що коли інформація між учасниками ринку розподілена нерівномірно, то особи, які володіють більш повною інформацією про благо або про умови угоди, виявляються у вигаді і можуть використовувати цю обставину до власної вигоди [2; 3; 5].

Безперечно, на ринку банківських послуг інформація між банками та їх власниками і клієнтами завжди розподілена нерівномірно на користь банків. Це відбувається через такі причини.

По-перше, банківська система є системою закритого типу, що виявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій [6]. Значний обсяг банківської інформації, є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи. Д. Гетманцев, Н. Шукліна у своїх працях зауважують, що у більшості зарубіжних країн відомості про стан рахунків клієнтів та виконуваних за ними операціях не підлягають розголошенню, а розгляд цивільної справи в багатьох країнах не є підставою для банку надавати суду будь-які відомості, за винятком тих випадків, коли банк сам виступає стороною у справі [7]. Незважаючи на те, що у світі дедалі частіше постає питання стосовно того щоб взагалі скасувати інститут банківської таємниці, сьогодні ще жодна країна не наважилась повністю її відмінити [8].

По-друге, на відміну від не фінансових компаній, як зазначає Л. Сисоева, банки володіють значно більшими обсягами інформації щодо ситуації на ринку банківських послуг, оскільки як інститути платіжної системи, що мають доступ до кредитної історії позичальників, отримують інформацію щодо їх діяльності не тільки з даних, наданих третьою стороною, але й виходячи з власноруч зібраного і обробленого великого обсягу інформації стосовно поточної діяльності позичальників. Банк може нею скористатися, що забезпечує йому перевагу перед іншими учасниками на ринку банківських послуг [9].

По-третє, баланси банків, є більш непрозорими, ніж решти фірм, а якість банківських активів не так легко оцінити як якість активів промислових підприємств, зокрема фізичних активів таких як техніка, рослини тощо [10].

Ситуація ускладнюється тим, що значну частку банківських активів складає фіктивний капітал, зазначена ціна яких не відповідає реальній. На сучасному етапі в банківській справі фіктивний капітал найчастіше представлений трьома групами активів:

- цінні папери (створюють можливості утворення додаткового фіктивного капіталу в усіх тих випадках, коли прибуток, що утворюється, виходить за рамки доходності відповідного реального капіталу). Частка таких інструментів в активах банків на сучасному етапі коливається в середньому від 20 до 40% [11];
- без заставні кредити (за своїм економічним змістом беззаставне грошове кредитування є не що інше, як продаж отримувачем кредиту товарів в майбутньому, тобто таких товарів, які на момент вчинення правочину в природі не існують);
- частково іноземна валюта (перетворюється на фіктивний товар, коли починає обертатися на внутрішньому ринку вже в якості предмета обміну) [12].

Перебуваючи під впливом постійно мінливої кон'юнктури ринку, фіктивний капітал являє собою один з найбільш вразливих і нестійких показників ринкової економіки, оскільки знецінення або підвищення його вартості не залежить від зміни вартості дійсного капіталу.

У першу чергу, сказане стосується цінних паперів. Відомий «парадокс Стігліца-Гроссмана» доводить обмеженість інформації, яку зображають ціни на фондовому ринку. Цінова система, що розглядається неокласиками як досконалий механізм передачі інформації про вартість цінних паперів, за Стігліцем, є дефективною. Тому в учасників фондового ринку виникає бажання знаходити переоцінені та недооцінені активи, що часто сприяє наближенню ринкових цін до так званих «рівноважних». З іншого боку, існують торговці, які, розкрутивши курси певних активів, заробляють на штучному ажіотажі, максимального використовуючи інформаційну недосконалість цінової системи та віру частини торговців у гіпотезу ефективності ринку. У результаті спад цін на «перегріті» активи стає неминучим, хоча для цього може знадобитися немало часу. Момент краху залежатиме не стільки від реальної динаміки вартості активу, скільки від інформаційних «проривів», коли те, що відоме обраним, пошириться серед мас [2].

По-четверте, банки складають звітність, що суттєво відрізняється від звітності інших суб'єктів господарювання. Специфіка банківської звітності проявляється і у значно більшому обсязі звітної інформації та більш складних формах її подачі. Фахівець з тематики банківської звітності Савченко Т.Г. підкреслює, що така особливість призводить до того, що навіть при доступності інформації, через недостатню компетенцію її користувачів це ускладнює оцінку банківського бізнесу та потребує більших транзакційних витрат зі сторони клієнтів [13; 14].

Закордонні дослідники Х. Мехран, А. Морісон та Дж. Шапіро у своїх дослідженнях вказують, що інформаційна асиметрія дозволяє банкам маніпулювати із звітністю – змінювати склад ризику своїх активів швидше, ніж більшість не фінансових компаній та приховувати проблеми, надання кредитів для клієнтів, які не можуть обслуговувати попередні боргові зобов'язання, проводити маніпуляції із компенсаційними пакетами на шкоду банку, інших акціонерів та кредиторів тощо [15].

Отже, зазначені чинники приводять до деформації ринкового механізму, ставлячи під сумнів принципову можливість його ефективної дії, оскільки заперечується базова передумова класичної економічної теорії – рівність інформації між учасниками економічних відносин.

Інформаційна асиметрія підвищує витратність економічної діяльності, а головне, з позиції фінансової безпеки, значно знижує рівень довіри між учасниками фінансових відносин [16].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі узагальнення.

У кредитних організаціях унаслідок специфіки діяльності є своя специфіка прояву інформаційної асиметрії, що проявляється у двосторонньому характері прояву та більш високому рівні морального ризику банку.

Причини, що визначають ґрунтовну інформаційну асиметрію, зумовлені специфікою банківської діяльності, вимогами до конфіденційності інформації, особливою структурою банківських активів, складністю моніторингу звітності.

У результаті зазначені чинники приводять до збільшення ризиків фінансових та репутаційних втрат і та знижують рівень довіри між учасниками фінансових відносин.

З огляду на це важливим є розробка заходів із зниження рівня інформаційної асиметрії в банку.

Зниження рівня інформаційної асиметрії в банку можливе внаслідок дій всіх учасників взаємодії на ринку банківських послуг, а саме:

- з боку банків – підвищення власного рівня інформаційної прозорості та встановлення чітких внутрішніх процедур при проведенні операцій з клієнтами;
- з боку клієнтів – надання достовірної інформації про себе та підвищення рівня фінансової грамотності для оцінки якості та умов надання банківських послуг, здійснення банківських інвестицій тощо;
- з боку рейтингових агентств – надання достовірних ринкових сигналів про стан кредитних ризиків банків, ризиків корпоративного управління, інформаційної політики тощо;
- з боку регуляторів – удосконалення вимог до інформаційної політики банків.

Література:

1. Пластун О. Методи боротьби з інформаційною асиметрією / О. Пластун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9714/1/Plastun_dspace.pdf.
2. Мічені Нобелем: продавець лимонів Джордж Акерлоф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epravda.com.ua/publications/2010/12/10/261573/view_print.
3. Мічені Нобелем: критик ринку Джозеф Стігліц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epravda.com.ua/publications/2011/02/4/269722>.
4. Раделицький Ю. Асиметрія інформації на ринку фінансових послуг / Ю. Раделицький // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.9. – С. 238–241.
5. Мацелюх Н. Асиметрія інформації, як фактор дисбалансів ціноутворення на фінансовому ринку / Н. Мацелюх [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2013_2_12.pdf.

6. Банківська система України: [монографія] / [В. Коваленко, О. Коренева, К. Черкашина, О. Крухмаль]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
7. Інститут банківської таємниці у зарубіжному законодавстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1672030848172/pravo/institut_bankivskoyi_tayemnitsi_zarubizhnomu_zakonodavstvi.
8. Гетманцев Д. Банківське право України: [навч. посібник] / Д. Гетманцев, Н. Шукліна. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
9. Сисоєва Л. Вплив асиметрії інформації на ринок банківських послуг / Л. Сисоєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ej.kherson.ua/journal/economic_06/255.pdf.
10. Peter O. Corporate Governance of Banks after the Financial Crisis / O. Peter // Theory, Evidence, Reforms Working Paper. – 2010. – № 151. – Р. 27–33.
11. Прохорова Ю. Аналіз діяльності банків на фондовому ринку України / Ю. Прохорова, Е. Дробілко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 280–282.
12. Исаев А. Теория фиктивного капитала: [учеб. пособие] / А. Исаев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.kiev.ua/index.php?id=849&view=article>.
13. Савченко Т. Банківська звітність як інформаційне забезпечення прийняття рішень суб'єктами грошового ринку / Т. Савченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7176/1/Bank%20reports%20as%20information%20basis.pdf>.
14. Д'яконова І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / І. Д'яконова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rusnauka.com/19_NNM_2007/Economics/23304.doc.html.
15. Mehran H. Corporate Governance and Banks: What Have We Learned from the Financial Crisis? / H. Mehran, A. Morrison, J. Shapiro // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. – 2011. – № 502. – June.
16. Кравчук Г. Боротьба з інформаційною асиметрією як важлива складова забезпечення фінансової безпеки / Г. Кравчук, В. Шевчук, О. Пластун // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1. – С. 213–220. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2013_1_32.pdf.

Денис О.Б. Специфика информационной асимметрии в банках

Аннотация. Исследованы теоретические основы возникновения информационной асимметрии. Освещена специфика информационной асимметрии в банках. Определены основные причины углубленной информационной асимметрии в банках. Определены основные направления снижения уровня информационной асимметрии в банках.

Ключевые слова: информационная асимметрия, банк, конфликт, рынок банковских услуг.

Denys O.B. Specifics of information asymmetry in banks

Summary. Theoretical fundamentals of information asymmetry origin are studied. Shown the peculiarities of information asymmetry in banks. The main causes for the deep information asymmetry in banks are determined. The main directions of reducing the level of information asymmetry in banks are determined.

Keywords: information asymmetry, bank, conflict, banking services market.

Захаркіна Л.С.,

к.е.н.,

доцент кафедри фінансів і кредиту,
Сумський державний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ У СТРУКТУРІ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто та узагальнено методи формування доходної частини бюджету держави. Систематизовано основні напрями аналізу доходної частини бюджету. Проведено комплексний аналіз структури доходної частини зведеного бюджету України за 1992–2014 рр. Досліджено, що система податкових надходжень у цілому досить еластична, та значення коефіцієнтів еластичності окремих податків в період з 1996 до 2014 рік досить різко коливалися, що свідчить про їх «нестійку» еластичність. На основі отриманих результатів запропоновано шляхи вдосконалення формування доходної частини зведеного бюджету України.

Ключові слова: доходи бюджету, еластичність доходів бюджету, податкові надходження.

Вступ та постановка проблеми. Як свідчать статистичні данні, зведений бюджет України за обсягами надходжень значно поступається бюджетам багатьох європейських країн, як за абсолютними, так і за відносними показниками, тому питання формування його доходної частини набувають особливої актуальності. Сьогодні в умовах військового конфлікту, скорочення виробництва питання формування доходів зведеного бюджету набувають особливого гострого значення. Починаючи з 1992 і до сьогодні основна роль у формуванні доходів бюджету України належала п'ятьом податкам: податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств, податку з доходів фізичних осіб, акцизному податку та миту. Проте зупинка підприємств, скорочення виробництва, неактивне освоєння нових ринків збуту суттєво впливають на надходження по цих податкам. У цих умовах постають питання реформування системи податкових надходжень, пошуку нових методів реалізації податкової політики держави, пошуку сучасних адаптованих до нинішньої ситуації в країні методів планування та прогнозування надходжень до бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та оптимізації доходної частини бюджету держави досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені: С. Юрій, Й. Бескид, В. Дем'янішин [1], В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова [2], О. Василик, К. Павлюк [3], А. Соколовська [4], О. Тимченко, Ю. Сибірянська [5], A. Wildavsky, N. Caiden [6] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження та аналіз формування системи податкових надходжень в структурі зведеного бюджету України є достатньо складним та багатостороннім процесом. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань у цьому напрямі, сучасний соціально-економічний розвиток України вимагає пошуку нових підходів як загалом до формування доходної бази бюджету держави, так і до формування системи податкових надходжень, зокрема.

Метою дослідження є комплексний аналіз податкових надходжень зведеного бюджету України за 1992–2014 рр. та роз-

робка рекомендацій щодо удосконалення формування доходної частини зведеного бюджету.

Результати дослідження. Мобілізація доходів бюджету в Україні може проводитись на податковій і неподатковій основі. Розглянемо основні методи аналізу доходної частини бюджету держави. Найпростішим методом її аналізу є структурно-динамічний. Даний вид аналізу дає змогу визначити абсолютні й відносні зміни статей бюджету за визначений період (горизонтальний аналіз), та визначити структуру доходів (вертикальний аналіз). Горизонтальний аналіз бюджету відбиває динаміку зміни статей бюджету держави порівняно з попередніми періодами. Вертикальний аналіз бюджету відображає структури доходів бюджету (структурний аналіз) на певну дату (динамічний аналіз). Окремим випадком структурно-динамічного аналізу є використання порівняльного та трендового методів аналізу у поєднанні, коли за ряд періодів визначається питома вага окремих надходжень у валовому внутрішньому продукті (ВВП) чи сукупних доходах зведених бюджетів. Графічний метод аналізу бюджету використовується для наочнішого відображення структурно-динамічного аналізу.

Досить широко сьогодні використовуються економетричні методи та моделі, сутність яких полягає у побудові факторної моделі і виявленні тих факторів, які найістотніше впливають на результативний показник.

Досить цікавою, на наш погляд, є рейтингова оцінка фіскальної значимості доходів бюджету та ступеня складності в управлінні з позиції їх мобілізації О. Тимченко та Ю. Сибірянської [5, с. 17–27]. Автори цієї методики виокремлюють 10 рейтингів, на основі яких розподіляють доходи бюджету на 4 групи. До I групи належать найкращі, з точки зору управління та значення для бюджету, доходи. До II групи – доходи, які забезпечують високі надходження, але управляти ними складніше. До III групи – легкі в управлінні доходи, але які не мають істотного фіскального значення. До IV групи – доходи, які не мають істотного фіскального значення та складні в управлінні, тобто такі, які доцільно вилучити зі структури доходів бюджету.

На сьогодні визначається доцільність використання аналізу еластичності системи доходів бюджету, використовуючи формулу (1) [7, с. 66]:

$$E = \frac{\Delta D}{\Delta ВВП}, \quad (1)$$

де ΔD – відсоткова зміна величини доходів за період часу;
 $\Delta ВВП$ – відсоткова зміна валового внутрішнього продукту за період.

Якщо коефіцієнт еластичності вищий за одиницю, то система доходів є еластичною, тобто зміни в обсязі надходжень до бюджету відбуваються вищими темпами, ніж зміни в обсязі ВВП. За нееластичної системи доходів (коефіцієнт нижчий за одиницю) зміна в обсязі ВВП не впливає на зміну в обсязі доходів держави або це відбувається набагато повільніше [7, с. 66–67].

Наведені методи аналізу прибуткової частини бюджету держави є простими у використанні, а також досить інформативними.

Апробація моделей аналізу доходної частини зведеного бюджету України

З метою гарантування достовірності інформаційного забезпечення, використаного в дослідженні, масив вхідних даних (див. табл. 1) було сформовано виключно із офіційних статистичних джерел Державного комітету статистики України, Національного банку України, Міністерства фінансів України. Для забезпечення співставності грошових одиниць (карбованців та гривень), дані наведено у доларовому еквіваленті. Переведення у доларовий вимір було здійснено на основі середньозваженого офіційного річного курсу карбованців та гривень до долара США.

Рис. 1. Динаміка питомої ваги загальних доходів та податкових надходжень зведеного бюджету України до ВВП (1992–2014 рр.)

Джерело: складено автором

На основі даних табл. 1 побудовано наступний графік (див. рис. 1), відповідно до якого можна зробити такі висновки: частка доходів зведеного бюджету у ВВП протягом 1994–2004 рр. поступово зменшувалася з 43% у 1994 р. до 27–28% у 2001–2004 рр., що було спричинено економічними трансформаціями та перехідним етапом в розвитку економіки України, проте починаючи з 2005 р. частка доходів зведеного бюджету у ВВП дещо стабілізувалася на рівні 29–31%, що в цілому відповідає західноєвропейській моделі перерозподілу ВВП через бюджет. Частка податкових надходжень у ВВП аналогічно протягом 1994–2004 рр. поступово зменшувалася з 28% у 1994 р. до 18–20% у 2001–2004 рр., починаючи з 2005 р. мала тенденцію до поступового зростання і у 2011–2012 рр. складала 26%, проте у 2013–2014 рр. знову скоротилася до 23%.

Можемо зробити висновок, що зведений бюджет України формується на близько 70–84% за допомогою податкових надходжень. Проте цього недостатньо, оскільки за європейськими нормами неподаткові надходження у структурі бюджету держави мають складати не більше ніж 5%. Ми ж спостерігаємо близько 15–24%, а у 2001р. – 30% (див. рис. 2).

Значне збільшення неподаткових доходів у 2001 р. до 30% виникло за рахунок включення до доходів зведеного бюджету власних надходжень бюджетних установ, які до 2000 р. не обліковувалися в доходах бюджетів, а також досить значних

Таблиця 1

Структура доходів зведеного бюджету України та значення ВВП у 1992–2014 рр., млрд дол. США

Рік	Номинальний ВВП	Доходи	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Інші надходження	Податок на прибуток підприємств	Податок з доходів фізичних осіб	Податок на додану вартість	Акцизний податок*	Ввізне мито
1992	24,20	5,90	4,83	0,48	0,60	1,34	0,72	2,34	0,29	0,04
1993	32,67	10,93	8,81	1,59	0,53	3,19	0,63	3,80	0,55	0,44
1994	37,97	16,50	10,63	2,10	3,77	4,49	1,07	4,09	0,53	0,28
1995	36,97	12,14	8,59	1,92	1,62	3,30	1,08	3,08	0,27	0,29
1996	44,56	16,52	9,13	2,67	4,72	3,00	1,42	3,41	0,35	0,24
1997	50,15	15,10	11,15	3,02	0,94	3,11	1,77	4,43	0,65	0,38
1998	41,88	11,80	8,92	1,06	1,83	2,32	1,46	3,05	0,53	0,36
1999	31,58	8,18	6,00	1,02	1,16	1,50	1,07	2,05	0,43	0,20
2000	31,26	9,03	5,76	2,33	0,95	1,42	1,17	1,74	0,41	0,26
2001	38,01	10,23	6,83	3,06	0,33	1,54	1,63	1,93	0,49	0,33
2002	42,39	11,63	8,52	2,76	0,35	1,76	2,03	2,53	0,77	0,40
2003	50,13	14,12	10,19	3,42	0,51	2,48	2,54	2,36	0,98	0,63
2004	64,88	17,21	11,87	4,44	0,89	3,04	2,48	3,15	1,26	0,88
2005	86,14	26,18	19,14	6,20	0,85	4,58	3,38	6,60	1,55	1,33
2006	107,75	34,02	24,90	8,03	1,09	5,18	4,51	9,98	1,70	1,62
2007	142,72	43,55	31,93	9,62	2,00	6,81	6,89	11,76	2,09	1,90
2008	179,99	56,55	43,13	11,49	1,93	9,09	8,71	17,48	2,43	2,27
2009	117,23	35,04	26,71	7,50	0,83	4,24	5,71	10,86	2,78	0,81
2010	136,42	39,63	29,54	9,30	0,78	5,09	6,43	10,88	3,57	1,08
2011	163,16	49,99	42,01	7,50	0,48	6,92	7,56	16,33	4,26	1,31
2012	175,78	55,75	45,12	10,13	0,50	6,98	8,52	17,37	4,81	1,63
2013	183,31	55,40	44,28	10,63	0,48	6,88	9,03	16,05	4,59	1,66
2014	131,81	38,37	30,92	6,78	0,67	3,38	6,11	11,70	3,79	1,04

* – до 2010 р. акцизний збір

Джерело: складено автором на основі [8–11]

надходжень від приватизації майна [2]. З іншої сторони таку структуру доходів можна пояснити наявністю великої кількості неподаткових зборів і платежів, котрі не регламентувалися податковим законодавством.

Розглянемо детальніше місце прямих і непрямих податків у формуванні доходів зведеного бюджету України (див. рис. 3).

З рис. 3 бачимо, що роль прямих і непрямих податків до 2005р. постійно змінювалася. Так, у 1992 р. з введенням нових податків – податку на додану вартість і акцизного збору замість податку з обороту і податку з продажу – частка непрямих податків зросла до 55%, а прямих – зменшилася до 43%. У 1993 р. переважали непрямі податки, але з 1994 до 1996 рр. прямі податки переважають у надходженнях зведеного бюджету. Це пояснюється підвищенням ставки податку на доходи з 18 до 22%. Протягом 1997–1999 рр. переважають непрямі податки, проте з поверненням у 1997 р. податку на прибуток надходження від прямих податків стрімко зростають і протягом 1997–2004 рр. прямі й непрямі податки коливаються майже на одному рівні. Починаючи з 2005 р. і до сьогодні переважають непрямі податки, це пояснюється зниженням номінальної ставки податку на прибуток підприємства з 30 до 25% у 2006 р, прийняттям Податкового Кодексу у 2010 р., за якого ставка податку на прибуток підприємств у 2011 р. знижена до 23%, у 2012р. – до 21%, у 2013 р. – до 19% та зменшення частки податку на доходи на фізичних осіб внаслідок переходу у 2004 р. до плоскої шкали оподаткування у розмірі 13%. Незначна прогресивність податку на доходи на фізичних осіб (2011–2014 рр. діють дві ставки: 15 і 17%) значно не вплинула на тенденцію переважання непрямих податків у структурі зведеного бюджету України.

Серед усіх податків значна роль у формуванні доходів бюджету України належить податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств, податку з доходів фізичних осіб, акцизному податку (до 2010 р. акцизному збору) та ввізному миту (див. рис. 4). За рейтинговою оцінкою доходів бюджету, яку розробили О. Тимченко та Ю. Сибірянська, саме ці 5 податків є базисом для формування доходів бюджету, оскільки вони не потребують значних затрат та зусиль на управління та мають істотне фінансове значення, забезпечуючи високі надходження до бюджету [5, с. 17–27].

На рис. 4 можна простежити динаміку кожного з перелічених вище податків. Особлива роль у формуванні доходної частини бюджету належить податку на додану вартість (у 1992 р. він становив 48,5% сукупних податкових надходжень, у 2014 р. – 37,8%) та податку на прибуток підприємств (у 1992 р. він становив 27,8% сукупних податкових надходжень), але протягом 20-ти років його питома вага у податкових надходженнях поступово зменшувалася, так у 2014 р. податок на прибуток підприємств склав лише 10,9% податкових надходжень. Це пояснюється з однієї сторони поступовим зниженням ставок оподаткування та наданням податкових пільг – з метою стимулювання розвитку суб'єктів господарювання, а у 2014 р. – скороченням виробництва на

територіях, де ведуться воєнні дії, та відповідно скороченням фінансового результату до оподаткування.

Третім за важливістю є податок з доходів фізичних осіб, надходження від якого досить стрімко зростали і починаючи з 2001 р. або перевищували, або були на рівні з надходженнями від податку на прибуток підприємств і складали близько

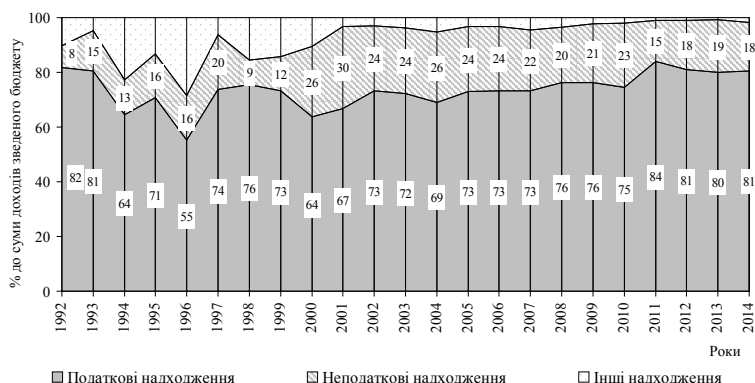

Рис. 2. Структура доходів зведеного бюджету України (1992–2014 рр.)

Джерело: складено автором

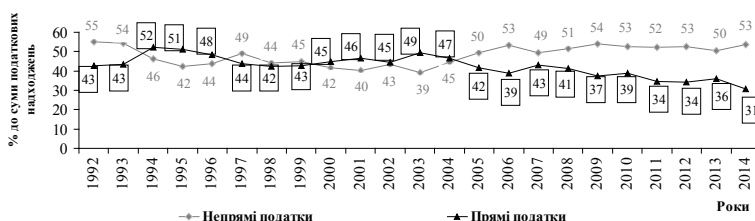

Рис. 3. Динамічний аналіз прямих і непрямих податків у структурі податкових надходжень зведеного бюджету України (1992–2014 рр.)

Джерело: складено автором

Рис. 4. Структурно-динамічний аналіз бюджетоутворюючих податків в Україні (1992–2014 рр.)

Джерело: складено автором

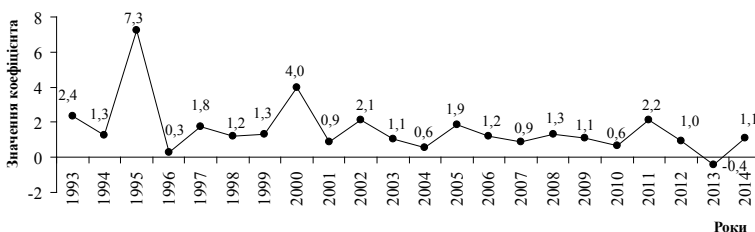

Рис. 5. Динаміка коефіцієнта еластичності системи податкових надходжень у 1993–2014 рр.

Джерело: складено автором

20–24% загальних податкових надходжень. У зв'язку з встановленням єдиної ставки податку у 2004 р. на рівні 13% надходження від цього податку дещо зменшилися до 21%, але внаслідок переходу до 2 ставок (15 та 17%) та розширення бази оподаткування (включення до бази оподаткування пенсій), у 2013 р. спостерігається поступове зростання цих надходжень до 20,4% загальної суми податкових надходжень.

Перегляд у 1996–1997 рр. ставок на підкацизні товари та митних тарифів зумовило зростають надходження від мита та акцизного податку. З 2010 р. акцизний податок стабільно забезпечує надходження до бюджету на рівні 11–12% сукупних податкових надходжень.

Таким чином, спостерігаємо, що склад і структура доходів бюджету постійно змінюється, що зумовлюється постійними перетвореннями в податковій системі; намаганням держави вирішити фінансові проблеми за рахунок неподаткових доходів. У 2014 р. додається фактор військового конфлікту та економічної кризи.

Для більш повного дослідження було проведено аналіз еластичності системи податкових надходжень. Аналіз проводився на основі статистичних даних (див. табл. 1) відповідно до формули (1) та її модифікацій.

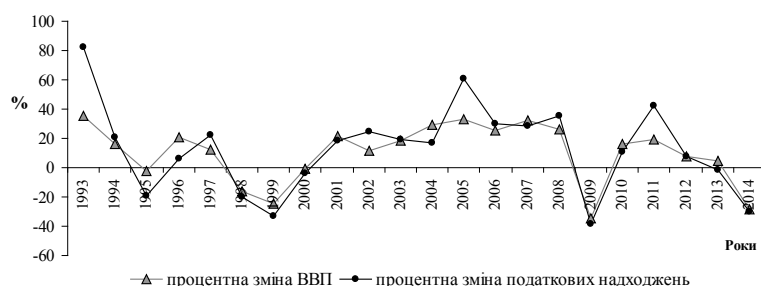

Рис. 6. Динаміка зміни податкових надходжень залежно від зміни обсягу ВВП

Джерело: складено автором

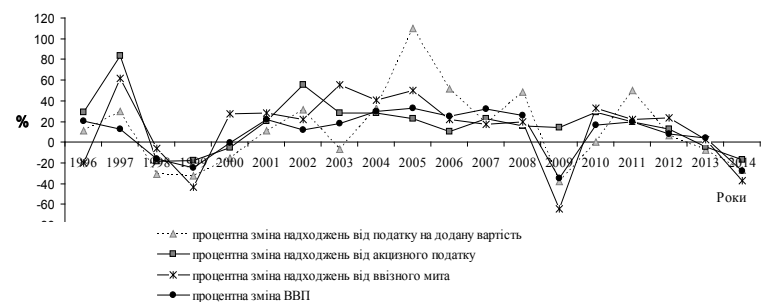

Рис. 7. Динаміка зміни непрямих податків залежно від зміни обсягу ВВП

Джерело: складено автором

Рис. 8. Динаміка зміни прямих податків залежно від зміни обсягу ВВП

Джерело: складено автором

Як видно з рис. 5 система податкових надходжень зведеного бюджету України є достатньо еластичною, тобто процентні зміни ВВП зумовлюють більші процентні зміни у величині податкових надходжень бюджету; на жаль, це стосується як позитивних, так і негативних процентних змін (див. рис. 6).

Так у 1995 р., у 1998–2000 рр., у 2009 р. та у 2014 р. за достатньо високих коефіцієнтів еластичності зниження темпів зростання ВВП привело до різкого зниження темпів зростання податкових надходжень.

З рис. 7 та 8 видно, що відсоткові зміни від податку з доходів фізичних осіб та мита майже кожного року перевищували відсоткові зміни величини ВВП, що свідчить про повноту їх сплати. Відсоткові зміни податку на додану вартість, акцизного податку та податку на прибуток досить часто відставали від процентних змін величини ВВП, що свідчить про ухилення від сплати даних податків та збільшення обсягів «тіньової» економіки.

Процес ухилення від сплати податку на додану вартість особливе місце мав у 1998–2001 рр., у 2003 р., у 2010 р. та у 2013 р., від сплати акцизного збору – у 2005–2008 рр., від сплати податку на прибуток підприємств – у 1996–2001 рр., 2004 р., 2006 р., 2012–2013 рр. (див. рис. 7–8).

Таким чином, можна підсумувати, що істотна частина надходжень від базових податків знаходиться в «тіні», що пояснюється високим податковим навантаженням. Водночас велика частина податків не сплачується у зв'язку з наданням великої кількості пільг.

Отже, хоча система податкових надходжень у цілому досить еластична, та значення коефіцієнтів еластичності окремих податків в період з 1996 до 2014 рік досить різко коливалися, що свідчить про їх «нестійку» еластичність, що у свою чергу ускладнює їх використання як інструментів автоматичного регулювання наповнення бюджету країни. Це пов'язано з постійним реформуванням податкової політики через постійну зміну податкових ставок, розширенням/скороченням баз оподаткування та кількості податкових пільг та їх користувачів, зміну режиму адміністрування тощо.

Висновки. Таким чином, основним напрямом удосконалення формування доходної частини бюджету України є: збільшення темпів зростання валового внутрішнього продукту; протидія розвитку тіньової економіки. Ці завдання прямо пов'язані з покращенням інвестиційного клімату в країні, котрий, у свою чергу, прямо пов'язаний з податковою політикою держави.

У 2014 р. податкову політику черговий раз реформували. У зв'язку з чим у випуску «Paying Taxes 2015» [12, с. 152–166] Україна зайняла 108-те місце зі 189, кількість податкових платежів скоротилася до 5 (з 28 у 2014 р.), кількість годин, що витрачається на розрахунок та сплату податків зменшилась до 350 год. (з 390 год. у 2014 р.), проте загальна ставка оподаткування склала 52,9% проти 54,9% – у 2014 р. Для порівняння, у Польщі у 2015 р. кількість платежів – 18, кількість часу – 286 год., загальна ставка оподаткування – 38,7% [12, с. 152–166]. Таким чином, бачимо, що трансформація податкової політики в Україні у 2014 р. мала дещо декларативний та несистемний характер. Кількість податків

зменшилася, проте загальна ставка оподаткування тенденцій до суттєвого скорочення не мала.

У 2015 р. відбулося багато позитивних реформ, як наприклад, зниження рівня оподаткування фонду оплати праці, впровадження електронної реєстрації податкових накладних, визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток відповідно до правил бухгалтерського обліку та ін. Звичайно ці зміни у податковій системі покращили позиції України у податковому рейтингу «Paying Taxes 2016». Україна зайняла 107-те місце зі 189, кількість податкових платежів та кількість годин, що витрачається на розрахунок та сплату податків залишилися на рівні 2015 р., проте загальна ставка оподаткування склала 52,2%, що лише на 0,7% менше попереднього року [13, с. 130–144].

Таким чином, бачимо, що у 2015 р. зміни у податковій політиці знову мали несистемний характер. Отже, фіскальна спрямованість податкової політики сьогодні дещо нівелює позитивні зрушення у напрямку активізації економічної діяльності суб'єктів господарювання, що, у свою чергу, перешкоджає росту ВВП, а відповідно і росту податкових надходжень.

Шляхами подальшого удосконалення податкової політики України з метою збільшення темпів зростання ВВП і відповідно збільшення темпів зростання податкових надходжень є такі:

1) зміщення фіскальних аспектів з виробничої діяльності, наприклад, шляхом подальшого реформування майнового оподаткування, зокрема багатства та предметів розкоші;

2) скорочення розриву між прямими та непрямыми податками у структурі податкових надходжень на користь прямих, так як непрямі податки (переважно ПДВ) підвищують рівень цін, що скорочує рівень споживання, а відповідно і сукупний попит, що знову ж таки зумовлює скорочення ВВП;

3) встановлення диференційованої ставки ПДВ, зокрема, у розрізі товарів першої необхідності та широкого вжитку;

4) скорочення ряду податкових пільг, котрі не виконують свого економічного призначення.

Література:

1. Бюджетна система України: навчальний посібник / [С. Юрій, Й. Бескид, В. Дем'янішин та ін.]; за заг. ред. С. Юрія. – К.: НІОС, 2000 – 400 с.
2. Бюджетний менеджмент: [підручник] / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
3. Василюк О. Державні фінанси України: підручник / О. Василюк, К. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
4. Соколовська А. Податкова політика в Україні у контексті її впливу на розвиток економіки / А. Соколовська // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С. 70–81.
5. Тимченко О. Оптимізація структури доходів бюджету: застосування рейтингової оцінки / О. Тимченко, Ю. Сибірянська // Фінанси України. – 2008. – № 7. – С. 17–27.
6. Wildavsky A. The New Politics of the Budgetary Process (5-th ed.) / A. Wildavsky, N. Caiden. – Chicago, IL: Longman 2003. – 360 p.
7. Лютий І. Податки та споживання в економіці України / І. Лютий, А. Дрига, М. Петренко. – К.: Знання, 2005. – 335 с.

8. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) 1992–2014 // Сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080.
9. Статистичний щорічник України за 2004 рік // Державний комітет статистики України / за ред. О. Осауленко; відп. за вип. В. Голубко. – К.: Консультант, 2005. – 591 с.
10. Статистичний щорічник України 2007–2013 // Комплексні статистичні публікації Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm.
11. Бюджет України – 2014: статистичний збірник Міністерства фінансів України // Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua/news/view/statystychnyi-zbirnyk-ministerstva-finsivukrainy-budzheta-2014?category=bjudzheta&subcategory=poperedni-bjudzheta>.
12. Paying-Taxes-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2015.pdf>.
13. Paying-Taxes-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2016.pdf>.

Захаркина Л.С. Роль и место налоговых поступлений в структуре сводного бюджета Украины

Аннотация. Рассмотрены и обобщены методы формирования доходной части бюджета государства. Систематизированы основные направления анализа доходной части бюджета. Проведен комплексный анализ структуры доходной части сводного бюджета Украины за 1992–2014 гг. Доказано, что система налоговых поступлений в целом достаточно эластичная, и значения коэффициентов эластичности отдельных налогов в период с 1996 по 2014 год достаточно резко колебались, что свидетельствует об их «неустойчивой» эластичности. На основе полученных результатов предложены направления совершенствования формирования доходной части сводного бюджета Украины.

Ключевые слова: доходы бюджета, эластичность доходов бюджета, налоговые поступления.

Zakharkina L.S. Role and place of tax revenues in the structure of consolidated budget of Ukraine

Summary. Methods of formation of the state revenues were examined and generalized. The main ways of revenue were systematized. Complex analysis of the revenue structure of consolidated budget of Ukraine was conducted for the period of 1992–2014. It was discovered that the system of the tax revenues in general is quite flexible and flexibility indices of definite taxes varied during 1996–2014 greatly, that witnesses their non-stable flexibility. On the basis of received results it was offered the ways of improvement of revenues formation of the consolidated budget of Ukraine.

Keywords: budget income, flexibility of budget income, tax revenues.

Палійчук Т.В.,
аспірант відділу державних фінансів,
Науково-дослідний фінансовий інститут
ДННУ «Академія фінансового управління»

МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуті основні механізми та практичні способи підвищення рівня фінансової децентралізації в Україні. Визначено можливий вплив фінансової децентралізації на якість надання суспільних послуг та певні обмеження децентралізації. На основі аналізу зарубіжного досвіду переходу до децентралізованої системи управління державними фінансами запропоновано напрями реформування України з метою поглиблення децентралізації.

Ключові слова: фінансова децентралізація, механізми фінансової децентралізації, місцеві бюджети, фінансова система, державні фінанси, фінансовий контроль, міжбюджетні трансферти.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні загальносвітовою є тенденція передачі функцій місцевими органами самоврядування та розширення їх повноважень щодо оподаткування, об'єднання громад та підвищення конкуренції між ними, тобто поглиблення фінансової децентралізації. Зважаючи на загальносвітові тенденції децентралізації та на те, що відсутність достатніх фінансових і людських ресурсів у місцевих органах влади для виконання своїх обов'язків є перешкодою місцевому розвитку та скороченню бідності, підвищення рівня фінансової децентралізації в Україні – процес об'єктивно виправданий та необхідний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової забезпеченості місцевого самоврядування, включаючи і фінансову децентралізацію досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені і практики, зокрема В. Адрущенко, Н. Бикадорова, І. Волохова, А. Гавриленко, М. Деркач, Т. Кваша, В. Тензі, Р. Бюрд, Р. Ебел, С. Валліч, Н. Екей, М. Секета, У. Тісен, Н. Свідгаран та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак необхідним є визначення практичних механізмів підвищення рівня фінансової децентралізації та їх складових відповідно до кращих здобутків загальносвітового досвіду децентралізації та до сучасних реалій впровадження децентралізованої системи фінансового управління в Україні.

Метою статті є визначення ефективних механізмів підвищення рівня фінансової децентралізації в Україні.

Результати дослідження. Децентралізація як метод адміністративної та інституційної організації, суть якої полягає у передачі центральною владою частини своїх повноважень місцевим органам влади, сприяє економічному розвитку та соціальному прогресу і в цілому переслідує декілька політичних, економічних і соціальних цілей:

- 1) захистити інтереси єдності та розподілу;
- 2) оптимізувати управління на рівні громад на основі коефіцієнту корисної дії;
- 3) «принести» уряд ближче до платників податків для того, щоб управління здійснювалось з метою досягнення забезпечення потреб окремих осіб.

Механізми реалізації (поглиблення – підвищення рівня) фінансової децентралізації – набір методів, важелів, інструментів фінансової, податкової та бюджетної систем використання яких спрямовано на досягнення більш децентралізованої системи формування та використання субнаціональних фінансових фондів (місцевих бюджетів). Механізми поглиблення фінансової децентралізації складають з певних взаємопов'язаних структурних елементів, а саме включають інституційну, організаційну та економічну складові, що в свою чергу містять визначені заходи та засоби підвищення рівня децентралізації (див. рис. 1).

Основними практичними механізмами підвищення рівня фінансової децентралізації в Україні є:

1. Забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів.
2. Закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення дохідної бази місцевих бюджетів.
3. Децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл функцій, сформований за принципом субсидіарності.
4. Посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях.

Фінансова децентралізація – це не самоціль, а перш за все, спосіб підвищення якості суспільних послуг ефект від використання якого проявляється у:

1. Зміні підзвітності субнаціональних рівнів управління центральному уряду. Однак, згода видатків та фінансування обов'язків щодо охорони здоров'я та освіти – там, де політика, якість послуг, фінансування вирішуються на національному рівні, а реалізація вирішується на обласному рівні – часто є джерелом непорозуміння та невдач. Через виконання певних обов'язків місцева влада може витратити свої доходи і залишити гранти центрального уряду, щоб заповнити дефіцит. Національний уряд може виділяти певні кошти місцевому самоврядуванню і компенсувати розрив між доходами та видатками, також повністю профінансувати певні проекти.

2. Підвищення підзвітності місцевих органів влади перед громадянами щодо адміністрування податків та коригування податкових ставок (а не розраховувати на трансферти із загальнодержавного бюджету).

3. Вплив на підзвітні субнаціональні органи через розробку та впровадження системи міжбюджетних трансфертів. Бюджетні трансферти практично завжди необхідні. Останні роблять субнаціональні уряди підзвітними перед центральним урядом та перед виборцями. З іншого боку залежність від центральних трансфертів зменшує підзвітність місцевого управління перед електоратом і дозволяє перекладати відповідальність за неефективне надання послуг на центральний уряд [1, с. 3].

Однак, фінансова децентралізація має свої обмеження, до яких належать:

1. Неадекватна відповідь на питання про те, як управляти міжбюджетними відносинами з метою задоволення зростаючих потреб у державних послугах на місцевому рівні при одночасному збереженні фінансової дисципліни на національному та субнаціональному рівнях. Це вимагає інституційної прозорості, щоб уникнути збоїв у координації, що призводять до неефективного витрачання коштів органами місцевого самоврядування, проявляється у дефіциті бюджету і більш високих витрат за позиками, які можуть спричинити макроекономічні дисбаланси і нестабільність. З метою уникнення таких небажаних результатів існує необхідність створення стимулів і створення потенціалу та інституційних важелів стимулювання для забезпечення розсудливого фінансового управління.

2. Призначення витрат та обов'язків із фінансування для субнаціональних органів влади можуть негативно вплинути на виконання місцевих функцій. Наприклад, децентралізація послуг із водопостачання та водовідведення для невеликих місцевих урядів у Латинській Америці призвели до втрати коштів у процесі виконання послуги. Уряди багатьох країн Латинської Америки зберегли фінансування охорони здоров'я і освіти на національному рівні. Передача деяких податків на підприємницьку діяльність на місцевий рівень у США призвело до неефективної податкової конкуренції і обмежило можливість муніципалітетів отримувати доходи і надавати послуги.

Негативні наслідки децентралізації на надання послуг виникають в силу ряду загальних факторів, а саме:

1. Відсутність потенціалу на субнаціональному рівні державного управління, що обмежую місцеві служби, а тому місцеві органи влади не мають можливості управляти суспільними фінансами і вести належним чином бухгалтерський облік.

2. Узурпація влади політиками, громадська участь у місцевому самоврядуванні є низькою.

3. Неузгодженість обов'язків внаслідок неповної децентралізації політичних факторів. Наприклад, у той час як місцеві органи влади можуть бути відповідальними за освіту, а вищі органи влади платять заробітну плату вчителям.

4. Інші проблеми, в тому числі м'які бюджетні обмеження, що призводять до зростання запозичень субнаціональною владою.

Для того, щоб подолати ці проблеми оптимальне розмежування видаткових та податкових обов'язків має ґрунтуватися на таких критеріях, як економія масштабу, вторинні вигоди, витрати на адміністрування податків, податкова ефективність та справедливості. Однак, на практиці фінансова децентралізація залежить також від політичних реалій та історичної спадщини.

В Україні вже розпочато реформу децентралізації і у процесі реалізації фінансової децентралізації зроблено вже наприкінці 2014 року прийнято ряд змін до законодавства, що регулює бюджетні та податкові відносини – внесені зміни до Бюджетного [2] та Податкового кодексів [3] в частині фінансової децентралізації. Також Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо стабілізації фінансового стану держави та удосконалення окремих положень соціальної політики)» [4]. Законом внесено зміни до низки законодавчих актів, так, зокрема прийняті зміни щодо удосконалення Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо бюджетної децентралізації)» та до

Податкового кодексу України (в частині зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування), які суттєво впливають на якість бюджетного забезпечення територіальних громад вже починаючи з 2016 року.

Так, внесено зміни до Бюджетного кодексу [6] щодо видаткових повноважень, зокрема, в частині:

– передачі з 2016 року видатків на підготовку робітничих кадрів на фінансування до місцевих бюджетів, а видатків на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації на умовах співфінансування: 50% – за субвенції, 50% – за кошти місцевих бюджетів;

– передачі видатків на заходи з проведення лабораторно-діагностичних, лікувально-профілактичних робіт, утримання ветеринарних лікарень та ветеринарних лабораторій на фінансування з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів.

Крім того, з метою збалансування бюджетів та приведення у відповідність із нормами податкового і галузевого законодавства, прийнято:

– розподіл єдиного податку між державним та місцевими бюджетами за діючими пропорціями розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами (для збалансування бюджетів);

– доповнено перелік доходів спеціального фонду державного бюджету надходженнями від звернення застави у дохід держави;

– виключено із переліку доходів загального фонду державного бюджету рентну плату за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України, збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності та доповнено розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення» нормою щодо зарахування такої плати та збору у перехідному періоді нарахованих за останній звітний (податковий) період 2015 року.

Однак, лише змінами у законодавстві не досягнути підвищення рівня фінансової забезпеченості місцевих орга-

Рис. 1. Механізми поглиблення фінансової децентралізації та їх складники

Джерело: систематизовано автором

нів влади. Слід зазначити ряд суперечливих моментів у зв'язку із прийняттям змін до Бюджетного кодексу щодо узгодження норм Бюджетного кодексу із змінами до галузевого та податкового законодавства, з точки зору відповідності змін норм критеріям поглиблення фінансової децентралізації, а саме:

- по-перше, уряду надано право щороку визначати обсяг коштів у складі освітньої субвенції та субвенції на підготовку кадрів у ВНЗ для фінансування централізованих заходів, визначених його рішеннями;
- по-друге, уряду надано право купувати шкільні автобуси на засадах спільного фінансування: 50% – за рахунок залишків субвенції, 50% – за рахунок власних коштів місцевих бюджетів;
- по-третє, до власних видатків місцевих бюджетів віднесено компенсаційні виплати за пільговий проїзд та пільги з послуг зв'язку;
- по-четверте, централізовано видатки місцевих бюджетів у сфері охорони здоров'я.

Закордонний досвід [6–11] та вітчизняні реалії свідчать про те, що на сьогодні з метою підвищення рівня фінансової децентралізації в Україні необхідно:

1. Встановити оптимальну адміністративну організацію території країни: організація повинна бути спрямована на створення послідовних і стійких місцевих органів влади, що найкраще підходить для вирішення потреб місцевої специфіки.
2. Оптимізувати доходи місцевих органів влади за рахунок місцевих податків і впровадження ефективної системи трансфертів з центрального уряду.
3. Працювати над посилення якості фінансового управління. Структура місцевого самоврядування повинна спиратися на організований і компетентну адміністрацію.
4. Децентралізація повинна супроводжуватися реформою центрального уряду. Децентралізація не може бути обмежена лише передачею повноважень та ресурсів до місцевих органів влади. Вона охоплює більш широкую реформу центрального уряду і вимагає адаптації центрального та децентралізованих підрозділів до нового способу громадської взаємодії на основі принципу субсидіарності і з дотриманням макрофінансового балансу.
5. Підвищення якості субнаціонального моніторингу бюджетної контролю та фінансової стійкості. Система звітності повинна ґрунтуватися на трьох основних принципах: прозорість, контроль та від повільність.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки.

Ефективна фінансова децентралізація забезпечується використанням певних механізмів:

1. Законодавчі, інституційні, організаційні, політичні, фінансові умови ефективної децентралізації.
2. Перерозподіл повноважень і зобов'язань між рівнями влади.
3. Витратні функції, що виступають центральною ланкою фінансової децентралізації, мають бути підтримані відповідними дохідними функціями.
4. Розширення дохідної бази за рахунок місцевих податків і зборів, платежів користувачів місцевих послуг та інших власних джерел місцевих доходів.
5. Законодавче закріплення досягнутих домовленостей між центральною та місцевою владою.

Процес фінансової децентралізації знаходиться під впливом внутрішніх (історичні, законодавчо-інституційні, політичні, соціально-економічні) та зовнішніх (вплив міжнародних організацій та іноземних урядів, вплив інших зовнішніх сил на місцевий розвиток, «ефект демонстрації», «навчання дією») чинників, що повинні бути враховані при формуванні концепції фінансової децентралізації та стратегічних планів сталого розвитку міст, які відбивали б сучасні тенденції розвитку державного управління.

Одним з основних напрямків розбудови потенціалу місцевих органів влади є реалізація стратегічних планів сталого розвитку міст, які необхідно формувати у залежності від системи цінностей громадян, орієнтації більшості населення на певні ідеали та оцінки, що забезпечують інтеграцію міського суспільства. Основною стратегічною метою розробки таких планів є забезпечення покращення життя у місті та росту життєвого потенціалу його мешканців.

В Україні ключовими напрямками запровадження нової ефективної моделі фінансової децентралізації має бути, по-перше, забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів, шляхом закріплення стабільних джерел доходів, по-друге, стимулювання до укрупнення регіональних громад та їх захищеності досягненні потужної конкурентоспроможності.

Література:

1. Elhiraika A. Fiscal Decentralization and Public Service Delivery in South Africa / A. Elhiraika // ATPC Work in Progress. – 2007. – № 58. – 26 p.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо стабілізації фінансового стану держави та удосконалення окремих положень соціальної політики): Закон України № 3628 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57386.
5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу щодо узгодження норм Бюджетного кодексу із змінами до галузевого та податкового законодавства: Закон України № 3629 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57387.
6. Technical Assistance Report – Implementing Fiscal Decentralization: report of International Monetary Fund October 2015 № 15/287 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15287.pdf>.
7. Francesco Porcell. Fiscal Decentralisation and Efficiency of government. A Brief Literature Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/fporcelli/dec_efficiency_gov.pdf.
8. Nina Boschmann. Fiscal Decentralization and Options for Donor Harmonisation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://delog.org/cms/upload/pdf/Fiscal_Decentralisation.pdf.
9. Governance and Decentralization Sector: Strategic Plan 2013/14-2017/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minecofin.gov.rw/fileadmin/templates/documents/sector_strategic_plan/Governance_Decentralization_SSP.pdf.
10. Implementing Fiscal Decentralization: A Case Study of a Regional Tax Agency in Italy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0491.2010.01500.x/abstract>.
11. Bilin Neyapti. Fiscal decentralization, fiscal rules and fiscal discipline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/10.1016-j.econlet.2013.10.006.pdf>.

Палийчук Т.В. Механизмы повышения уровня фискальной децентрализации в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены основные механизмы и практические способы повышения уровня фискальной децентрализации в Украине. Определены возможное влияние фискальной децентрализации на качество предоставления общественных услуг определенные ограничения децентрализации. На основе анализа зарубежного опыта перехода к децентрализованной системе управления государственными финансами предложены направления реформирования Украины с целью углубления децентрализации.

Ключевые слова: фискальная децентрализация, механизмы фискальной децентрализации, местные бюджеты, финансовая система, государственные финансы, финансовый контроль, межбюджетные трансферты.

Paliichuk T.V. Mechanisms for improving the level of fiscal decentralization in Ukraine

Summary. In the article the basic mechanisms and practical ways to enhance the level of fiscal decentralization in Ukraine are considered. Determined the possible impact of fiscal decentralization on the quality of public services providing, and limitations of decentralization. Based on the analysis of foreign experience of transition to the decentralized system of public finance management, the directions of Ukraine reformation in order to deepen decentralization are proposed.

Keywords: fiscal decentralization, mechanisms of fiscal decentralization, local budgets, financial system, public finances, financial control, inter-budgetary transfers.

Чередник В.А.,

*аспірантка відділу координації бюджетно-податкової
та грошово-кредитної політики,
Академія фінансового управління*

ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглянуто різні трактування сутності поняття «людський капітал». Висвітлено значення інвестування в людський капітал та його значущість як основного ресурсу економіки знань та чинника економічного розвитку.

Ключові слова: людський капітал, людський потенціал, економічне зростання, інвестиції, людські ресурси, соціальний розвиток.

Вступ та постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується посиленням ролі людського чинника у розвитку всіх соціально-економічних процесів. На відміну від етапу індустріального розвитку, сьогодні зовсім по-іншому сприймається та оцінюється роль людського капіталу в розвитку суспільства та економіки [11, с. 24; 12, с. 140; 13, с. 27]. Він є провідним фактором економічного розвитку, ефективним засобом підвищення статків і зменшення економічної нерівності. Носієм і джерелом ключового фактора виробництва за таких умов стає людина. За таких обставин особливої ваги набувають питання інвестиційного забезпечення людського капіталу, без якого неможливе підвищення рівня конкурентоспроможності як окремого працівника, так і підприємства, і національної економіки в цілому [5, с. 8; 9, с. 10; 14, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання людського капіталу постійно привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед найбільш значимих слід виділити праці Л. Алімової, Г. Беккера, Ф. Вірсема, М. Гемми, О. Гізело, А. Генісаретського, Р. Дорова, О. Захарової, С. Злупко, І. Іллінського, Л. Козарезенко, В. Міщенко, С. Мочерного, С. Науменкової, Н. Ротань, Л. Семіва, О. Стефанишина, С. Струмліна, І. Щербинита багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що рівень продуктивності праці в Україні є суттєво нижчим, ніж в розвинених країнах світу, актуальність проблеми інвестування в людський капітал суттєво зростає, що вимагає комплексного підходу в науковому і практичному аспектах.

Метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування поняття «людський капіталу» та з'ясування його ролі в процесі становлення в Україні економіки знань і впливу на підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва в цілому.

Результати дослідження. Одним із найголовніших здобутків більшості людей є їхній людський капітал. Інвестування в людський капітал населення є найбільш дієвим засобом підвищення їхніх статків, подолання майнової нерівності, а отже, і зменшення бідності.

У науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо трактування сутності категорії «людський капітал». Однак існуючі підходи можна об'єднати у дві групи: людський капітал у широкому та вузькому розумінні. У звуженому розумінні цей

капітал пов'язують лише з людиною як носієм знань. Розширений підхід, якого дотримується більшість сучасних науковців, передбачає включення до цієї категорії не лише знання, науки, виховання, а й інструментів інтелектуальної праці та середовища функціонування людського капіталу в частині виконання ним виробничих функцій [2; 3; 4; 8; 16].

Так, колектив авторів на чолі з С. Мочерним розглядають людський потенціал у контексті надбання нації. Людський потенціал розуміють як рівень втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та їх здатності давати дохід.

За висновками науковців, у сучасному світі саме високий рівень розвитку людського потенціалу, а не ресурси, технології та матеріальні цінності, є головною рушійною силою економічного зростання. Вплив людського потенціалу на процес економічного зростання здійснюється на основі використання людських ресурсів (кількості, кваліфікації, якості менеджменту, вартості робочої сили тощо) та ресурсу знань (суми наукової, технічної та іншої інформації). Нейтралізувати вплив людського потенціалу на економічне зростання можуть несприятливі економічні та соціальні умови, відсутність коштів для людського вдосконалення та реалізації на практиці людських ресурсів і ресурсів знань.

Л. Алімова під людським потенціалом розуміє сукупність основних компетенцій, реалізація яких підвищує (або знижує) продуктивність суспільного виробництва. Складовими людського потенціалу, за визначенням автора, є потенціал здоров'я, освітній потенціал, культурний потенціал, інтелектуальний потенціал, трудовий потенціал і соціальний потенціал.

Р. Доров розглядає людський потенціал як системоутворюючу характеристику макроекономічного розвитку, що виражає рівень реалізації та гуманізації економічного життя суспільства. Розширення можливостей людей щодо забезпечення належного рівня життя, рівний для всіх доступ до результатів ринкового господарювання, що гарантує право на вільний розвиток особистості, забезпечення особистої та економічної безпеки громадян є умовами розвитку людського потенціалу.

І. Щербина людський потенціал розглядає як сукупність показників, що відображають чисельність населення, його гендерну та вікову збалансованість, стан здоров'я і тривалість життя населення, рівень економічної активності, освіти, професіоналізму та кваліфікації, соціокультурні характеристики нації тощо. Автор пропонує ці характеристики об'єднувати в такі компоненти – складові людського потенціалу як соціально-демографічний і соціокультурний потенціал.

О. Стефанишин людським потенціалом вважає сукупність здібностей (наявних чи природних), придбаних або втрачених унаслідок соціальної та духовної деградації, до інтелектуальної, творчої, розумової, економічної та культурної діяльності з метою індивідуального та суспільного розвитку. Автор виділяє

кількісні та якісні ознаки людського потенціалу. Якісними він вважає здоров'я, інтелектуальну, екологічну, культурну, творчу, освітню, інформаційну складові, мобільність, політичну діяльність. Кількісними, на думку автора, є такі компоненти, як біологічний, демографічний, економічний потенціал, використання часу, громадський порядок і безпека.

При цьому пріоритетним компонентом економічного потенціалу суспільства О. Стефанишин вважає людський потенціал, розмір якого він визначає як граничну кількість і якість праці, якими володіє суспільство на певному етапі співробітництва, довіри, розвитку науки і технології, інформації, знань. Складовими людського потенціалу ринкового суспільства є людський потенціал аграрної економіки, людський потенціал індустріальної економіки, людський потенціал інформаційної економіки. Формами функціонування людського потенціалу є робоча сила, людський капітал економічного індивіда, людський інтелектуальний капітал. Враховуючи те, що в національній економіці України людський потенціал суспільства використовується недостатньо ефективно, вченим запропоновано умови, які можуть змінити ситуацію. До них належать: забезпечення необхідних рівнів і темпів накопичення технологічного капіталу та нематеріальних форм багатства, в тому числі інформаційних благ.

С. Злупкодо необхідних умов нарощування людського потенціалу відносить розвиток освіти, охорони здоров'я, підвищення рівня матеріального добробуту. В основі таких процесів, на думку автора, лежить економічне зростання, фактором якого, насамперед, є людська праця.

Л. Семів людським потенціалом вважає здібності людини, що не залежать від рівня їх використання в матеріальному або нематеріальному виробництві. На думку автора, людський потенціал не є людськими ресурсами, а тому він вважає помилковим отождествлення людських ресурсів з людським потенціалом, оскільки людський потенціал – це можливості, надані людськими ресурсами, які можуть бути використані (або не використовуються) для досягнення певної мети.

Колектив авторів на чолі з А. Генісаретським поняття «людський потенціал» розглядають через призму таких чотирьох складових, як: людські ресурси, людський капітал, життєвий потенціал і особистісний потенціал. Людський потенціал, на думку авторів, ґрунтується на двох інших базових поняттях – людські ресурси як втілення людського капіталу і рівень життя як відображення його якості.

Л. Козарезенко, вважає, що рівень розвитку економіки країни залежить від ефективної діяльності підприємств та організацій, успішність яких пов'язана з рівнем людського капіталу як основного ресурсу. У свою чергу, збереження та зростання людського капіталу країни вирішується шляхом створення сприятливих умов, у яких живе та розвивається населення [4, с. 55].

Всесвітньо відомий український економіст-новатор М. Туган-Барановський вважав, що лише людська праця може бути продуктивною, тому що містить у собі витрати на розвиток людської особистості. Разом із тим, на його думку, переважну продуктивність має розумова праця, для досягнення якої потрібен гармонійний та всебічний розвиток особистості. Його можливо забезпечити завдяки тривалому та витратному навчанню.

Інший видатний вчений, академік С. Струмлін досліджував широке коло проблем, пов'язаних із відтворенням робочої сили на макроекономічному рівні, та вважав, що досягти стійкого економічного зростання країни можна лише шляхом накопичення людського потенціалу завдяки інвестуванню коштів безпосередньо в людину. На підставі комплексної статистичної

обробки значного за обсягом та часовою тривалістю емпіричного матеріалу він встановив наявність зворотної залежності між рівнем заробітної плати та розміром питомих витрат на оплату праці у собівартості продукції. Зменшення собівартості одиниці продукції та підвищення рівня продуктивності праці, а отже і рентабельності витрат на освіту, вважав С. Струмлін, можна досягти, перш за все, шляхом здійснення постійних капіталовкладень підприємств у розвиток та освіту власного персоналу [3, с. 13].

Якщо узагальнити все сказане вище, можна стверджувати, що людський капітал – це накопичення людиною упродовж свого життя певних ресурсів (фізичного і морального здоров'я, рівня освіти, талантів, навичок, мотивацій), котрі в подальшому їх використанні покращать добробут.

Характерною особливістю інвестування в людський капітал є те, що людина – не лише об'єкт інвестування, а і його мета. Це обумовлено тим, що розвиток і розширення освітніх, інтелектуальних, інформаційних, організаційних, управлінських, мотиваційних ресурсів, погляд на людину як на визначальний і якісно невичерпний чинник економічного зростання нового типу, а також як на мету цього зростання, є визначальною рисою нашої доби.

Одним із ключових аспектів формування людського капіталу є положення про те, що вроджений людський капітал розвивається в результаті усвідомленого інвестування. До таких видів інвестицій відносять освіту, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я тощо.

Інвестиції в освіту підвищують рівень знань людини, сприяють формуванню, трансформації та розвитку знань, підвищенню ефективності функціонування соціально-економічних систем. Інформація, знання і навички – вирішальні чинники економічного розвитку, ефективного ринку праці та конкурентоспроможності [6, с. 18]. А інвестиції у вищу освіту сприяють формуванню у суспільстві прошарку висококваліфікованих фахівців, праця яких має найбільший вплив на темпи економічного зростання [10, с. 7].

У сучасних умовах успішний розвиток виробництва значною мірою залежить від конкурентоспроможності персоналу, яка, у свою чергу, досягається постійним підвищенням кваліфікації, удосконаленням систем мотивації, професійною орієнтацією персоналу [8, с. 65]. Але оскільки людські ресурси є специфічним об'єктом управління, то і посідають в ньому особливе місце поряд з управлінням іншими видами ресурсів – фінансовими та матеріально-технічними.

Пріоритетним напрямом покращення якості людського капіталу традиційно є підвищення рівня освіти та професійної підготовки працівників. Ефективність виробництва лише на 30-35% залежить від інвестицій, а решта – від рівня кваліфікації робітників і фахівців. Про важливість професійної підготовки кадрів на виробництві можна зробити висновки з таких цифр: у країнах ЄС періодичність підвищення кваліфікації працівників становить близько 5 років, у Японії – від 1 до 1,5 року, у РФ – 7,8 року, в Україні підвищення кваліфікації проводиться лише кожні 12 років [1, с. 177; 7, с. 12].

З метою забезпечення підприємств висококваліфікованими кадрами, на нашу думку, необхідно:

- 1) удосконалити систему навчання персоналу, щоб зменшити розрив між набутими знаннями і вимогами до профпідготовки та наявною кваліфікацією;
- 2) створити систему первинного навчання та перепідготовки відповідно до завдань підприємства;

3) поглибити навчання персоналу за пріоритетними напрямами розвитку підприємства.

Залежно від масштабності інвестиції в людський капітал можна виділити кілька рівнів: макрорівень, мезорівень (розвиток людського капіталу регіонів, областей, районів, галузей економіки), мікрорівень (підприємство та домогосподарство) і особистий рівень (окремий індивід). При цьому всі рівні тісно взаємопов'язані та взаємозалежні між собою, оскільки сукупність інвестицій в людський капітал нижчого рівня сприяє формуванню вищого рівня людського капіталу. У свою чергу, ступінь розвитку людського капіталу на вищих рівнях обумовлює можливості його вдосконалення на нижчих рівнях. Головна складність оцінки ефективності інвестування в людський капітал полягає в тому, що велика частина вкладень в його розвиток має нематеріальний характер, реальну вартість яких оцінити дуже складно.

За даними Всесвітнього банку та Програми розвитку ООН, сьогодні на планеті фізичний капітал або накопичені матеріальні блага складають лише 16% від загального надбання, природні багатства – 20%, а людський капітал або накопичені інвестиції в людину – 64%. У багатьох розвинених країнах частка останніх сягає 80%. Так, у складі національного багатства США основні виробничі фонди становлять 19%, а людський капітал – 76%; в країнах Західної Європи – 23,2 і 74%, відповідно. Потужність інтелектуального потенціалу України оцінюється приблизно в 137-138 млрд. дол. США, а за відносною кількістю осіб з вищою освітою наша країна входить до першої десятки розвинутих країн світу [7, с. 14; 9, с. 47].

Досліджуючи людський капітал, І.В. Іллінський виділяє три його основні складові: капітал освіти, капітал здоров'я та капітал культури:

$$ЛК = Кз + Кк + Ко, \quad (1)$$

де ЛК – людський капітал;

Кз – капітал здоров'я;

Кк – капітал культури;

Ко – капітал освіти [11, с. 66].

Капітал здоров'я можна розглядати як інвестиції в людину, здійснювані з метою формування та вдосконалення її фізичного стану та працездатності. Інвестиції в здоров'я та його охорона сприяють зменшенню захворювань і смертності, продовжують термін працездатності людини, а отже, і час функціонування людського капіталу. Стан здоров'я людини – це її природний капітал, частина якого є спадковою. Інша частина є придбаною в результаті витрат самої людини і суспільства. Упродовж життя людини відбувається зношення людського капіталу, однак інвестиції, пов'язані з охороною здоров'я, здатні уповільнити цей процес. Не всякі інвестиції в людину можуть бути визнані вкладенням у людський капітал, а лише ті, які суспільно доцільні та економічно необхідні, оскільки здоров'я людей є національним надбанням.

Підприємство може підтримати та зміцнити здоров'я своїх працівників, або ж навпаки – погіршити його стан. Низькі витрати на охорону праці можуть призвести до високого рівня виробничого травматизму. Недостатність або взагалі відсутність фінансування профілактичних заходів, діагностики та реабілітації; відсутність оздоровчих і фізкультурних центрів, санаторіїв є негативними чинниками, котрі не дозволяють розвиватися надалі вже сформованому капіталу здоров'я.

Фінансування освіти та охорони здоров'я є прямими інвестиціями в людський капітал, від якості якого залежить економічне зростання. Підвищення якості людського капіталу

робить можливим перерозподіл відповідальності всередині фірм і корпорацій. Проблема ринкової економіки полягає в тому, що вона створює стимули для розвитку лише невеликому відсотку приватних власників на засоби виробництва, а інші лише продають на ринку свою здатність до праці. Створюється класична схема концентрації надприбутків, що призводить до посилення майнової та соціальної диференціації та, як наслідок, – до загального зниження людського розвитку і капіталу, що може призвести до посилення соціальної напруги. У деяких успішних корпораціях давно зрозуміли цю ситуацію і побудували мотивацію персоналу на його участі в прибутках капіталу через опціонні програми, які наділяють працівників акціями підприємства, і робітники нарівні з керуючими можуть впливати на прийняття рішень. Крім того, важливе значення має піклування підприємців про пенсійне забезпечення працівників, зокрема, шляхом участі бізнесу в діяльності недержавних пенсійних фондів [14, с. 8].

Мета створення подібних моделей ґрунтується на ідеї: якщо приватний власник володіє мотиваційним потенціалом, то для розвитку і зростання необхідно, щоб до мотивації були залучені всі учасники економічного процесу, які таким чином могли б розкрити свій потенціал і реалізувати себе, у т.ч. і в економічній діяльності [2, с. 14].

Суб'єктами формування людського капіталу, перш за все, є сім'я, держава та підприємство, які вступають у соціально-економічні відносини між собою з приводу цілеспрямованого впливу на носія вродженої здатності. При цьому слід зазначити, що між всіма суб'єктами формування людського капіталу існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність. Держава не може самостійно встановлювати зв'язки між виробництвом і освітою. У свою чергу, бізнес не може, навіть при його глибокій зацікавленості у висококваліфікованій робочій силі, робляти чіткі стратегічні напрями розвитку освіти, хоча може суттєво впливати на вдосконалення ресурсної бази навчальних закладів, модернізацію програм і технологій навчання.

Тому ефективність функціонування всієї системи освіти залежить від напрямів державної та регіональної політики в галузі освіти, зайнятості та узгодженості діяльності навчальних закладів з підприємствами. У світлі сказаного особливо актуальним стає узгодження цільових програм і заходів державної політики на ринку праці та політики в галузі освіти, тобто прагнення до відповідності професійної підготовки висококваліфікованих фахівців і підвищення рівня їх кваліфікації з урахуванням вимог ринку праці.

На жаль, сьогодні існують певні суперечності між соціальною та професійною орієнтацією молодих фахівців і реальними потребами підприємств і організацій у робочій силі; між існуючою системою підготовки фахівців у вищих навчальних закладах і реальним змістом майбутньої професійної діяльності та очікуваннями роботодавців; між теоретичною підготовкою молодих фахівців і слабкими практичними навичками та вміннями використовувати набуті знання.

Для того, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці, молоді фахівці повинні відповідати новим вимогам і враховувати сучасні тенденції на ринку праці [8, с. 68; 15, с. 186]. Кар'єрного успіху може досягти лише той, хто відкритий до змін, комунікабельний, розвинув у собі здатність до постійного навчання та підвищення кваліфікації.

Таким чином, підвищення ефективності використання людського капіталу є одним з вирішальних чинників зростання ефективності підприємницької діяльності та підвищення рівня

конкурентоспроможності національної економіки. Важливим напрямом вирішення цих завдань є реформування системи оплати праці з метою посилення мотивації персоналу до підвищення продуктивності праці та професійної компетентності, стимулювання прагнення до постійного накопичення знань, підвищення рівня професіоналізму, до навчання упродовж усього життя [8, с. 67].

Система безперервної освіти впродовж усього життя людини набула широкого поширення у всіх розвинутих країнах світу і сьогодні розглядається як механізм, що забезпечує накопичення людського капіталу та підвищення віддачі від нього [5, с. 9; 7, с. 10; 15, с. 187]. В Україні також необхідно розробити та впровадити цілісну систему безперервної освіти дорослих впродовж всього життя. З боку роботодавців необхідне формування попиту на кваліфіковані кадри та активна співпраця з навчальними закладами у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку світової економіки людський капітал стає ключовим фактором виробництва. Тому з метою забезпечення в майбутньому процвітання нашого суспільства, необхідно цілеспрямовано направляти інвестиції в людський капітал. Практичну реалізацію питань інвестування в людський капітал необхідно здійснити шляхом розроблення та реалізації відповідної державної програми, яка повинна включати низку заходів, зокрема, передбачати підвищення рівня зайнятості населення, зниження майнової диференціації шляхом реформування системи оплати праці, інвестування в розвиток освіти та охорони здоров'я.

Література:

1. Гемма М.Д. Проблеми розвитку професійного навчання персоналу на виробництві на сучасному етапі становлення України / М.Д. Гемма // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 176-180.
2. Гізело О. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку / О. Гізело // Ринок праці та зайнятість. – 2015. – № 3. – С. 14.
3. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка / О.В. Захарова. – Донецьк: ДонНТУ, 2010. – 377 с.
4. Козарезенко Л.В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення / Л.В. Козарезенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 2. – С. 55.
5. Міщенко В.І. Актуальності економічної освіти дорослих / В.І. Міщенко. – К.: ЦНД НБУ, 2010. – 64 с.
6. Міщенко В.І. Вдосконалення бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування / В.І. Міщенко, Є.В. Кучма // Вісник Української академії банківської справи. – 2001. – № 1(10). – С. 16-19.
7. Міщенко В.І. Зарубіжний досвід та вітчизняні актуальності організації неперервної освіти / В.І. Міщенко // Рідна школа. – 2010. – № 11. – С. 9-16.
8. Міщенко В.І. Проблеми підвищення конкурентоспроможності на ринку праці / В.І. Міщенко // Вища школа. – 2010. – № 7/8. – С. 64-74.
9. Міщенко В.І. Розвиток економічної освіти дорослих в Україні / В.І. Міщенко. – К.: ЦНД НБУ, 2011. – 124 с.
10. Міщенко В.І. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа України між минулим і майбутнім / В. Міщенко, С. Науменкова // Вища школа. – 2001. – № 1. – С. 6-17.
11. Науменкова С.В. Проблеми подолання негативного впливу глобальних диспропорцій та формування нового геофінансового механізму / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 23-36.
12. Науменкова С.В. Реалізація потенціалу національного розвитку в умовах формування нової фінансової архітектури / С.В. Науменкова // Соціальна економіка. – 2010. – № 2. – С. 139-143.
13. Науменкова С. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2006. – № 11. – С. 26-31.
14. Науменкова С.В. Недержавне пенсійне забезпечення / С.В. Науменкова. – К.: Знання, 2010. – 66 с.
15. Науменкова С.В. Развитие непрерывного экономического образования в Украине // С.В. Науменкова, В.И. Мищенко // Адаптивные функции непрерывного образования в процессе глобализации. – Курск: МЭБИК, 2011. – С. 185-191.
16. Ротань Н.В. Роль людського капіталу у розвитку економіки / Н.В. Ротань // Інформаційні технології в освіті та науці. – 2013. – № 4(5) – С. 66.

Чередник В.А. Инвестиции в человеческий капитал как фактор экономического развития

Аннотация. В статье рассмотрены различные трактовки сущности понятия «человеческий капитал». Освещены значение инвестирования в человеческий капитал и его значимость как основного ресурса экономики знаний и фактора экономического развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческий потенциал, экономический рост, инвестиции, человеческие ресурсы, социальное развитие.

Cherednyk V.A. Investment in human capital as a factor of economic development

Summary. Different interpretations of the essence of concept of «human capital» are analyzed. The role of investment in human capital and its importance as a basic resource of the knowledge economy and a factor for economic development is considered in the article.

Keywords: human capital, human potential, economic growth, investments, human resources, social development.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Ларікова Т.В.,

к.е.н., доцент кафедри обліку в кредитних
і бюджетних установах та економічного аналізу,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОБЛІКОВОМУ МЕХАНІЗМІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Анотація. Досліджено теоретичні та практичні аспекти щодо використання сучасних інформаційних технологій в обліковому механізмі бюджетних установ. Проведений аналіз інформаційних технологій в обліковому механізмі, визначені їх переваги та недоліки. Визначені причини відставання суб'єктів бюджетної сфери від технічного прогресу та узагальнені перспективи розвитку ІТ-індустрії в бюджетній практиці.

Ключові слова: бухгалтерський облік, інформаційні технології, обліковий механізм, бюджетні установи, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. Обліковий механізм в бюджетних установах є методом контролю за наявністю та рухом бюджетних і позабюджетних коштів, який будується на загальноприйнятих у міжнародній практиці стандартах, виконує управлінську, контрольну й інформаційну функції, має певні особливості.

Реформування бюджетної сфери стосується порядку ведення бухгалтерського обліку бюджетних установ, форм і обсягів подання звітної інформації, системи внутрішнього і зовнішнього контролю використання бюджетних коштів. Процес стосується саме технології обліку, опрацювання економічної інформації, представлення її у систематичному, повному вигляді для прийняття управлінських рішень. Такі зміни у технології вимагають застосування нових знань, сучасних методів, що на даному етапі можливо при впровадженні сучасних інформаційних технологій, які дозволяють не тільки зменшити об'єм часу на обробку економічної інформації, але й сприятимуть підвищенню якісного рівня всього облікового процесу, використанню в повному обсязі наявного ресурсу бюджетних установ. Інформаційні технології здатні впливати на інтенсифікацію використання наявних ресурсів бюджетної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та становлення інформаційних технологій в обліковому механізмі в бюджетних установах займалися ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко, М.Р. Лучко, В.О. Осмятченко, С.В. Свірко, Л.О. Терещенко, Н.М. Хорунжак, та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на вагомий внесок вчених, питання комп'ютеризації облікового механізму в бюджетних установах залишається актуальним і має велике значення щодо можливості проведення контрольних заходів для оцінки ефективності використання бюджетних ресурсів.

Метою статті є дослідження сучасних інформаційних технологій, які використовуються в обліковому механізмі бюджетних установ, вивчення їх переваг і недоліків, підведення підсумків щодо уніфікації програмного забезпечення, обґрун-

тування вибору інформаційних технологій з метою підвищення оперативності управління бюджетними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Причини відставання суб'єктів бюджетної сфери від технічного прогресу і розвитку сучасних інформаційних технологій пов'язані, в першу чергу, з наявністю проблем економічного, інформаційного-правового та організаційно-технічного характеру. Інформаційні проблеми пов'язані з вибором інструментарію обліку, контролю та аналізу. Їх вирішення вимагає обґрунтованого вибору системи та застосування необхідного і достатнього набору інформаційних технологій.

Підтвердженням цьому є той факт, що більшість малих бюджетних установ (особливо в сільській місцевості) продовжують використовувати традиційну ручну, або частково автоматизовану, форму ведення бухгалтерського обліку.

Дійсно, бюджетні установи продовжують використовувати традиційну ручну, або частково автоматизовану, форму ведення бухгалтерського обліку. Хоча найбільш чітко і зладжено ведеться облік в установах з комплексною автоматизацією бухгалтерської роботи. Часткова автоматизація не дозволяє систематизувати дані обліку та відображати їх синхронно в одній базі даних, а, отже, і приймати оперативні рішення, використовуючи всю сукупність інформації, вивчивши всі фактори, що вплинули на певну ситуацію [9, с. 142].

Слід відзначити, що бюджетні організації повинні не лише «йти в ногу з часом», а й детально та критично аналізувати необхідність і доцільність впровадження конкретних сучасних програмних засобів автоматизації бюджетного обліку.

Погоджуючись із думкою О. І. Шари, що для забезпечення ефективного процесу автоматизації бюджетного обліку кожній бюджетній організації необхідно комплексно аналізувати основні характеристики оцінки ефективності програмних продуктів для автоматизації бухгалтерського обліку у бюджетних установах, а саме: 1) технічні характеристики програми, зокрема: швидкість обробки інформації та вирішення поставлених завдань, можливість редагування типових форм, форм звітності, відповідно до змін законодавчої бази, забезпечення обміну інформацією між структурними підрозділами підприємства і захисту інформації, можливість переходу до нової версії програми із забезпеченням цілісної інтеграції даних; 2) комерційні характеристики – прийнятна ціна програмного засобу, наявність документації, можливість постреалізаційної технічної підтримки (супровід програмного забезпечення), проведення навчання персоналу, надання консультаційних послуг; 3) ергономічні характеристики, серед яких: зручність роботи користувача з програмою (інтерфейс програми), реалізація можливості одночасної роботи із кількома документами тощо [10, с. 268].

Виконання цих умов дасть змогу не тільки удосконалити ведення обліку, підвищити якість облікової роботи, а й ство-

рити повноцінну систему, яка буде вирішувати цілу низку практичних та управлінських завдань, зокрема, контролю за наявністю та використанням бюджетних коштів.

По-друге, раціоналізувати обліковий процес з точки зору виконання облікових операцій, якості та достовірності отримуваної інформації про господарську діяльність бюджетної установи.

Застосування комп'ютерної техніки вносить значні зміни до організації бухгалтерського обліку у діяльності будь-яких установ. Ці зміни зумовлені тим, що змінюються способи обробки даних, при яких забезпечується різна швидкість надання звітної інформації. В різних системах бухгалтерського обліку (від паперової до комп'ютерної) вона досягається, як правило, раціональною організацією облікових даних, одноразовим їх отриманням та передачею за всіма напрямками [8, с. 120].

Таким чином, особливістю комп'ютеризації обліку є те, що постійно формуються і обробляються великі об'єми економічної інформації, які повинні вестися і зберігатися в електронному вигляді (первинні документи, облікові реєстри, форми звітності тощо) – тобто формування системи первинного, поточного та підсумкового обліку за допомогою комп'ютерної техніки, а також формування документів аналітичного та управлінського обліку.

Однією з вимог до ведення бухгалтерського обліку, особливо в бюджетних установах, є отримання систематичної, достовірної інформації, що можливо лише при впровадженні новітніх знань – інформаційних систем автоматизованого обліку.

У цілому, для визначення проблем та перспектив автоматизації обліку в бюджетних установах, необхідно визначити роль і значення удосконалення ведення бухгалтерського обліку доходів і видатків бюджетних установ, складання звітності з метою уможливлення більш раціонального використання фінансових ресурсів та реформування бюджетної сфери, що, безумовно, впливає на порядок ведення бухгалтерського обліку, форми й обсяги подачі звітної інформації, систему внутрішнього і зовнішнього контролю за використанням бюджетних коштів.

Таким чином, особливістю комп'ютеризації обліку є те, що постійно формуються і обробляються великі об'єми економічної інформації, які повинні вестися і зберігатися в електронному вигляді (первинні документи, облікові реєстри, форми звітності тощо) – тобто формування системи первинного, поточного та підсумкового обліку за допомогою комп'ютерної техніки, а також формування документів аналітичного та управлінського обліку. Однією з вимог до ведення бухгалтерського обліку, особливо в бюджетних установах, є отримання

Таблиця 1

Види та класифікація програмного забезпечення для облікового механізму в бюджетних установах

НАЗВА	ПРИЗНАЧЕННЯ
«ПАРУС- БЮДЖЕТ»	Програмний продукт включає забезпечує ведення всіх облікових реєстрів згідно вимог законодавства України. Інтеграція з іншими модулями системи «Парус – Бюджет» (Парус- Заробітна плата, Парус – Фінансування, Парус – Управління майном, Парус – Персонал, Парус – Конкурсні закупівлі, інтеграції з системами «Казна», «Мережа») надає можливість головному бухгалтеру бюджетної установи, отримати комплексне інформаційне забезпечення, як по головній установі, так і по підвідомчим установам та філіям.
«БЕСТ ЗВІТ ПЛЮС»	Програмний продукт включає сучасні технології роботи з електронними документами, підготовка та подання звітності в електронному вигляді із використанням електронного цифрового підпису. Програмний комплекс «БЕСТ ЗВІТ ПЛЮС» призначений для автоматизації процесів роботи зі звітною документацією встановленого зразка. Він забезпечує організацію електронного документообігу у всіх без винятку суб'єктів господарювання будь-якої форми власності та джерел фінансування або між ними та державними контролюючими органами, подача звітності яким передбачена чинним законодавством
1С: Підприємство 8. Бухгалтерія для бюджетних установ України «	Програмний продукт включає технологічну платформу « 1С: Підприємство 8 » і прикладне рішення (конфігурацію) « Бухгалтерія для бюджетних установ України ». Призначений для автоматизації бухгалтерського обліку бюджетних установ, що фінансуються за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів та ведуть облік за Планом рахунків бюджетного обліку.
<i>Безкоштовне програмне забезпечення для розпорядників та одержувачів бюджетних коштів Державного та місцевих бюджетів</i>	
«Мережа-М»	Програма призначена для формування на електронних та паперових носіях зведених кошторисів, розподілів, зобов'язань і платіжних доручень по державному та місцевих бюджетах. Формування «МЕРЕЖІ « та «РЕЕСТРА ЗМІН» до мережі розпорядників і одержувачів коштів головними розпорядниками коштів на центральному рівні та розпорядниками 2 рівня на рівні обласних ГУДКСУ для подальшої передачі в органи Державної казначейської служби України, а також для використання даних «МЕРЕЖІ» в комплексі програм для розпорядників коштів ПЗ «Кошторис»(zvek.exe) і «Фіндокументи»(rm.exe); друк відомостей, запис даних «МЕРЕЖІ» та «РЕЕСТРА ЗМІН» на зовнішні носії для передачі в органи Державної казначейської служби України.; імпорт даних «МЕРЕЖІ», одержаних в органах Державної казначейської служби України із зовнішніх носіїв інформації. Імпорт даних витягу з Єдиного реєстру розпорядників та одержувачів коштів для подальшого використання при формуванні МЕРЕЖІ.
«zvgrk»	Автоматизована система звітності державних установ дає можливість створювати звітні документи на основі даних: «Звіт про заборгованість бюджетних установ», «Звіт про заборгованість бюджетних установ за окремими програмами», форми складаються окремо по загальному та спеціальному фондах державного бюджету. Запис dbf-файлів звітних даних на магнітний носій для подальшої передачі управлінню Державного казначейства
«Zv7_m»	Автоматизована система звітності установ місцевого бюджету дає можливість створювати звітні документи на основі даних: «Звіт про заборгованість бюджетних установ», «Звіт про заборгованість бюджетних установ за окремими програмами», форми складаються окремо по загальному та спеціальному фондах державного бюджету. Запис dbf-файлів звітних даних на магнітний носій для подальшої передачі управлінню Державного казначейства

систематичної, достовірної інформації, що можливо лише при впровадженні новітніх знань – інформаційних систем автоматизованого обліку.

У сучасних комп'ютерних програмах бухгалтерського обліку допустиме використання від 3 до 5 розрізів аналітичного обліку за кожним синтетичним рахунком. Це дає можливість організувати ведення аналітичного обліку відповідно до вимог затвердженого плану рахунків і отримувати всю необхідну звітну інформацію з потрібним рівнем деталізації, проте не виключає побудови аналітичного обліку і за глибоким ієрархічним принципом. У цьому разі розробники програмного забезпечення також у цілому дотримуються концепції, яка передбачає суворе обмеження використання субрахунків і розширення номенклатури аналітичних рахунків [3].

Тому велике значення в системі бюджетних відносин має правильно обране інформаційне забезпечення, однак від якості і своєчасності наданої інформації залежить правильність прийняття оперативних рішень. Тому, вибір відповідного програмного забезпечення бюджетних організацій є важливим завданням.

На сьогодні існує достатньо програмного забезпечення, які бюджетні установи можуть застосовувати для ведення обліку. Найвідоміші з них: Парус-Бюджет, «Бест-Звіт плюс», «ІС: Бухгалтерія для бюджетних установ України», «Галактика», «Казна», ТАСК (Трансакційна автоматизована система казначейства), тощо.

Також, на сьогодні існує безкоштовне програмне забезпечення для розпорядників та одержувачів бюджетних коштів державного та місцевих бюджетів, серед них: «Мережа-М» (програма, призначена для формування на електронних та паперових носіях зведених кошторисів, розподілів, зобов'язань і платіжних доручень по Державному та місцевих бюджетах); «zvgrk» (автоматизована система звітності державних установ дає можливість створювати звітні документи); «Zv7 m» (автоматизована система звітності установ місцевого бюджету дає можливість створювати звітні документи) [5].

Види та призначення програмного забезпечення для облікового механізму в бюджетних установах наведено в таблиці 1.

На наш погляд, важливою перевагою програми «Парус-Бюджет» є інтеграція із стандартними програмними продуктами, зокрема, MS Excel. Оскільки продукти MS Excel є стандартами обробки текстової та електронної інформації, це дозволяє передавати інформацію, отриману за допомогою програмного продукту, різним користувачам, тобто інформація отримана за допомогою програми «Парус-Бюджет» може бути конвертована в інші програмні середовища.

«Парус-Бюджет» є системою, яка забезпечує спільну роботу великої кількості користувачів в обчислювальній мережі. Кожний користувач може скористатися будь-якою інформацією, до якої він має право доступу для виконання своїх службових обов'язків незалежно від того де, коли і ким дана інформація була внесена в мережу [6].

Функціональні особливості програми спрямовані на комплексну автоматизацію бюджетних організацій та державних установ, які здатні вирішувати завдання: автоматизації бухгалтерського обліку в бюджетній установі; розрахунку заробітної плати і грошового забезпечення; тарифікації для фахівців у сферах медицини та освіти; планування і розподілу фінансування; пенсійного забезпечення; формування і зведення звітів; здачі звітності тощо.

Характеризуючи особливості програми «ІС: Підприємство 8 Бухгалтерія для бюджетних установ України», варто відзна-

чити, що це сучасний програмний продукт для автоматизації бюджетного обліку, в якому враховані вимоги законодавства і реальна практика діяльності бюджетних установ різної відомчої приналежності [4].

Використання програмного забезпечення «ІС: Підприємство 8 Бухгалтерія для бюджетних установ України» у системі бухгалтерського обліку вітчизняних бюджетних організацій дасть змогу забезпечити успішний процес автоматизації комплексу таких облікових операцій: 1) облік затверджених кошторисних показників за загальним та спеціальним фондами; 2) облік зобов'язань; 3) облік готівкових і безготівкових операцій; 4) облік розрахункових операцій з постачальниками та покупцями; 5) облік розрахунків з підзвітними особами; 6) облік податку на додану вартість (ПДВ); 7) облік необоротних активів, запасів і бланків суворой звітності; 8) облік валютних операцій; 9) формування меморіальних ордерів та головної книги; 10) формування регламентованих звітних форм.

На підставі врахування розглянутих вище переваг та недоліків використання двох основних програмних продуктів («ІС: Підприємство 8 Бухгалтерія для бюджетних установ України» та «Парус-Бюджет») для автоматизації бюджетного обліку вважаємо, що, обираючи програмне забезпечення для автоматизації системи бухгалтерського обліку вітчизняних бюджетних установ, перевагу варто надати програмному продукту «Парус-Бюджет», використання якого дає змогу більш повно задовольнити професійні потреби персоналу бюджетних установ у сфері методології обліку, технологічних і програмних рішень та забезпечити зручну можливість обміну інформацією шляхом якісного переходу між різними програмами.

Погоджуємось із висновками Р. Скалюк, забезпечення раціонального вибору, впровадження і ефективного використання програмних продуктів для автоматизації процедур бухгалтерського обліку є пріоритетним шляхом для забезпечення раціоналізації системи бухгалтерського обліку, удосконалення процесу управління та підвищення ефективності діяльності вітчизняних організацій бюджетної сфери загалом [7].

Однак зауважимо, що досягнення такого бажаного результату можливе лише за умови високого рівня якості програмного забезпечення для автоматизації бюджетного обліку, що обумовлює потребу адекватного обґрунтування, врахування і обов'язкового дотримання компаніями-виробниками таких основних вимог:

- розробка програми для автоматизації системи бухгалтерського обліку в бюджетних установах, використання якої дає змогу підвищити рівень якості облікового процесу й ефективності діяльності установи, шляхом забезпечення дієвого вирішення завдань і реалізації процедур бюджетного обліку, достовірного аналізу діяльності установи та ухвалення адекватних управлінських рішень на підставі сформованої економічної інформації;
- забезпечення перманентного удосконалення існуючих програмних продуктів з урахуванням останніх змін методології бюджетного обліку й оперативного реагування на зміни законодавства;
- реалізація можливості коригування обліковими працівниками системи базових налаштувань (конфігуратора) програмного продукту відповідно до особливостей діяльності конкретної бюджетної установи;
- наявність єдиного принципу обробки і систематизації первинних документів, системи внутрішньої документації, формування зведеної документації бюджетної установи;
- формування бази даних, що дає змогу оперативно отримувати інформацію у електронному вигляді для ефективної

реалізації процедур обліку, аналізу та контролю діяльності бюджетної організації;

– наявність вільного доступу до ресурсів бази оновлення програмного забезпечення автоматизації бюджетного обліку;

– забезпечення реальної можливості подання електронних форм звітності у вітчизняній системі казначейського обслуговування й обміну даними.

На сьогодні в Україні існують значні перспективи розвитку ІТ-індустрії. В аналітичному бюлетні КМУ зазначено, що Україна увійшла в п'ятірку країн із найвищим рівнем розвитку галузі. Крім того, передбачається, що темпи зростання вітчизняних комп'ютерних компаній досягнуть 40-45% на рік. Позитивним фактом також є те, що експорт програмних продуктів досягнув 5 млн. грн, що свідчить про якість напрацювань українських програмістів [2].

Уряд України ставить пріоритет на ринок інформаційних технологій, про що свідчить прийняття Закону України «Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції». Передбачається, що вони стимулюватимуть фахівців даної галузі працювати інтенсивно для створення нових високоефективних програмних продуктів. Цей фактор призведе до підвищення конкурентоспроможності нашої продукції на міжнародному ринку [1].

Сучасний український ринок ІТ продукції потерпає в основному від такої проблеми, як дороговизна програмного забезпечення, через що велика кількість організацій користується демонстративними версіями програм, чи альтернативною низькоякісною продукцією, що є дуже негативним фактором.

Висновки і пропозиції. В сучасних умовах процесів трансформації системи бухгалтерського обліку вітчизняних організацій бюджетного сектору до міжнародної практики та стрімкого розвитку інформаційних облікових технологій проблема забезпечення ефективного процесу автоматизації облікових процедур бюджетних установ України потребує реалізації обґрунтованого наукового підходу для її успішного вирішення, який було висвітлено у цій статті.

На сьогоднішній день основні акценти повинні бути зроблені на: стимулюванні українських фахівців ІТ-індустрії до створення якісних продуктів, пристосованих до вимог українського законодавства і які б задовольняли потреби розпорядників бюджетних коштів; пристосування програмної продукції до міжнародних стандартів з метою здобуття можливості порівняти якість та швидкість отримання інформації про надходження і використання бюджетних коштів; удосконалення системи обробки статистичної інформації про використання бюджетними установами програмного забезпечення; здешевлення програмних компонентів для того, щоб усі бюджетні установи мали можливість ними користуватися.

Література:

1. Закон України «Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції» від 16.10.2012 № 5450-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5450-17>

2. Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info-kmu.com.ua/>
3. Лучко М. Р. Організація інформаційних систем і технологій обліку в бюджетних установах: навч. посібн. / М. Р. Лучко, М. Н. Хорунжак. – Тернопіль: Стародубець В. О., 2002. – 178 с.
4. Офіційний сайт «ІС: Підприємство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1c.ru/rus/products/1c/predpr/bbo5.htm>
5. Офіційний сайт для працівників бюджетної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buhgalter.com.ua/>
6. Офіційний сайт Корпорації «Парус» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parus.ua/>
7. Скалюк Р. Забезпечення ефективного процесу автоматизації бухгалтерського обліку в бюджетних установах України / Р. Скалюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vtneu_2015_1_12.pdf
8. Сушко, Д. С. Застосування комп'ютерних технологій у ході проведення аудиту балансу / Д. С. Сушко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2006. – № 2 (36). – С. 116-122.
9. Хорунжак Н. М. Проблеми та перспективи комп'ютеризації обліку в бюджетних установах / Н. М. Хорунжак, С. В. Сисюк // Економіка і регіон. – 2009. – № 1 (20). – С. 142-146.
10. Шара О. І. Забезпечення якості обліку бюджетних установ в умовах використання інформаційних технологій / О. І. Шара // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5. – Т. 3. – С. 267-269.

Ларикова Т.В. Современные информационные технологии в учетном механизме бюджетных учреждений

Аннотация. Исследованы теоретические и практические аспекты по использованию современных информационных технологий в учетном механизме бюджетных учреждений. Проведенный анализ информационных технологий в учетном механизме, определены их преимущества и недостатки. Определены причины отставания субъектов бюджетной сферы от технического прогресса и обобщенные перспективы развития ИТ-индустрии в бюджетной практике.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, информационные технологии, учетный механизм, бюджетные учреждения, перспективы развития.

Larikova T.V. Modern information technologies in budgetary institutions accounting mechanism

Summary. Theoretical and practical aspects of the modern information technologies use in budgetary institutions mechanism are investigated. Analysis of information technologies in budgetary institutions accounting mechanism is conducted; their advantages and disadvantages are performed. Reasons of budgetary institutions retard from the technical progress, prospects of the IT industry development in the public practice are generalized.

Keywords: accounting, information technologies, accounting mechanism, budgetary institutions, development perspectives.

Трачова Д.М.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри обліку і оподаткування,

Таврійський державний агротехнологічний університет

ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОГО ФОНДУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті визначено фактори, що впливають на процес формування і використання амортизаційного фонду підприємства з урахуванням інноваційного напрямку розвитку виробництва. Запропоновано перелік важелів державного стимулювання процесу формування амортизаційного фонду підприємства з урахуванням інноваційного складника.

Ключові слова: амортизація, амортизаційна політика, методологія обліку, відновлення необоротних активів, державний контроль.

Постановка проблеми. Амортизаційна політика підприємства є складовою частиною загальної політики формування власних ресурсів, що полягає в управлінні амортизаційними відрахуваннями від використовуваних власних основних засобів і нематеріальних активів із метою їх реінвестування у виробничу діяльність.

Амортизаційна політика підприємства значною мірою відображає амортизаційну політику держави на різних етапах його економічного розвитку. Вона базується на встановлених державою принципах, методах і нормах амортизаційних відрахувань. Разом із тим кожне підприємство має можливість індивідуалізувати свою амортизаційну політику, враховуючи конкретні умови, які визначають її параметри.

Нині на багатьох підприємствах спостерігається нецільове використання амортизаційних відрахувань, переважно підприємства використовують їх для задоволення поточних господарських потреб, не завжди пов'язаних з оновленням основних фондів. Альтернативні розрахунки щодо використання амортизаційних відрахувань підприємствами не проводяться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до визначення суті і змісту амортизаційної політики містять багато спільних рис, однак мають суто економічну спрямованість, переважно без облікової складової. Дослідженням питання сутності категорії «амортизаційна політика» займається багато провідних учених нашої країни: Білик М., Борисенко З.Н., Бубенко П.Т., Виговська Н.Г., Власюк Т.М., Гавриловський О.С., Гарасюта О.В., Гуненко С.А., Димченко О.В., Лук'яненко Л.І., Мороз Ю.Ю., Новицька С.С., Овод Л.В., Омелянчик Н., Помилуйко Є.І., Потапова-Сінько Н.Ю., Рудченко Н., Саєнко С.Г., Титяєв В.І., Тютюн М., Фірсова С.М., Шот А., Щирська О.В., Юзюк І.І., Яремко І.Й.

Щирська О.В. наголошує, що «проблеми обліку амортизації є предметом особливої уваги економічної науки, оскільки амортизація одночасно є витратами виробництва та джерелом відтворення і, як наслідок, впливає на широке коло економічних показників: собівартість, ціну, прибуток, податки, кількісні та якісні оцінки ринкової вартості підприємства. При цьому її актуальність обумовлена передусім існуванням значної кількості невирішених проблемних питань, що час від часу з'явля-

ються із прийняттям чергових недосконалих нормативно-правових актів» [1].

Власюк Т.М., Юзюк І.І. вважають, що амортизаційна політика повинна бути розроблена як складова частина облікової політики підприємства і ключовим критерієм повинна бути якість облікової інформації стосовно необоротних активів. А стратегічне планування і накопичення коштів на оновлення необоротних активів є суто управлінським, а не обліковим [2].

Фірсова С.М., Гарасюта О.В. наголошують, що «однією з найгостріших проблем в Україні є визначення реального розміру амортизаційних відрахувань. Амортизаційні відрахування є важливим елементом витрат на виробництво і основним джерелом капітальних вкладень. Тому правильність нарахування амортизації впливає на розмір прибутку, суму податкових платежів, собівартість продукції та цінову політику підприємства». Автори вважають контроль над формуванням амортизаційної політики одним з етапів внутрішнього контролю використання необоротних активів: «Формування амортизаційної політики здійснюється на основі використання контролю аналітичної інформації. На амортизаційну політику впливають такі фактори: структура об'єктів необоротних активів; окупність; методи нарахування амортизації. Під час визначення терміну корисного використання (експлуатації) слід урахувати: очікуване використання активу підприємства з урахуванням його потужності, продуктивності або іншого корисного ефекту; передбачуваний фізичний або моральний знос; правові або інші обмеження по термінах використання окремих видів активу; інші чинники, що відображають специфіку експлуатації відповідного активу в операційному процесі» [3].

Новицька С.С., Потапова-Сінько Н.Ю. під час формування амортизаційного фонду підприємства пропонують застосовувати коригуючий коефіцієнт, який залежить від галузі та місця розташування підприємства, таким чином держава зможе стимулювати оновлення необоротних активів тієї чи іншої галузі економіки [4].

Гавриловський О.С. та Лук'яненко Л.І. зазначають, що «амортизаційна політика держави й окремих підприємств є одним з основних чинників відновлення основних засобів і, як наслідок, зростання економічного потенціалу підприємства». У розвиток цієї теми автор дотримується думки інших учених, стосовно того, що в Україні відтворювальна функція амортизації реалізується не повною мірою, що обумовлено суперечностями у використанні амортизації як економічного регулятора: разом із функцією фінансування відтворення основних фондів підприємства амортизація виконує також фіскальну функцію, і держава на певних етапах використовує амортизацію переважно як фіскальний інструмент [5, 6].

Гавриловський О.С. та Лук'яненко Л.І. також наголошують на необхідності додавання до існуючого трактування амортизаційної політики інвестиційного складника: «У зв'язку із

трансформацією поглядів на сутність амортизації, додавання їй інвестиційної спрямованості виникає необхідність розглядати амортизаційну політику у взаємозв'язку з інвестиційною, яка об'єднує функції мобілізації, перерозподілу та ефективного використання фінансових ресурсів, визначення структури та джерел фінансування. Деякі економісти розглядають амортизаційну політику як частину інвестиційної, що виражається в інвестуванні капіталовкладень за рахунок амортизаційних відрахувань. Взаємозв'язок амортизаційної політики з інвестиційною повинен полягати у виборі джерел фінансування інвестицій». При цьому автори визначають рівні формування амортизаційної політики підприємства: «Амортизаційна політика повинна формуватися на двох рівнях: на державному шляхом встановлення груп основних засобів та граничних строків використання основних засобів у межах групи; на рівні підприємства шляхом надання права останньому вибирати методи нарахування амортизації та строки корисного використання основних засобів у межах, установлених законодавством».

Водночас авторами розроблені етапи формування амортизаційної політики на мікро- та макrorівнях: «Основні етапи формування облікової амортизаційної політики на підприємстві становлять: облік основних факторів, що визначають передумови формування облікової амортизаційної політики; вибір відповідних методів амортизації; забезпечення цільового використання коштів амортизаційних відрахувань».

Автори використовують визначення амортизаційної політики іншого науковця: «Поняття «амортизаційна політика» – це «законодавчо регульована державою система економічних відносин, що забезпечує формування, перерозподіл та ефективне використання амортизаційних ресурсів суб'єктів господарювання з метою забезпечення оптимального інвестування простого або розширеного відтворення їхніх основних фондів, прискореного інноваційного розвитку підприємств і організацій на основі активізації процесів технічного та технологічного оновлення, впровадження прогресивних форм і методів організації та управління виробництвом» [7].

Автори наголошують на першочерговій ролі держави в питанні формування облікової політики підприємства: «Загальні принципи, підходи та норми амортизації зазвичай задаються державою. Це пов'язано з тим, що амортизаційні відрахування є частиною собівартості продукції (робіт, послуг), а значить, зменшують базу оподаткування, тобто зачіпають фінансові інтереси держави».

«Розглядаючи поняття «амортизаційна політика», варто зауважити, що воно є ширшим за поняття «амортизація», яке, згідно з пунктом 14.1 підпунктом 14.1.3 статті 14 Податкового кодексу України [8], визначається як «систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних і нематеріальних активів, що амортизуються, протягом строку їх корисного використання (експлуатації)» [9].

Борисенко З. і Білик М. уважають, що амортизаційна політика – це процес розробки норм і правил нарахування амортизації, встановлення порядку використання амортизаційного фонду [10; 11].

Бубенко П.Т. зазначає, що амортизаційна політика підприємства – це політика підприємства щодо вибору відповідних методів амортизації основних фондів і нематеріальних активів, а також забезпечення цільового використання амортизаційних відрахувань, зниження бази оподаткування, створення власних інвестиційних ресурсів тощо [12].

Виговська Н.Г. дає таке визначення амортизаційної політики: «Амортизаційна політика – це складова частина загально-

державної політики формування власних фінансових ресурсів, яка полягає в оптимізації потоку власних засобів, що реінвестуються у виробничу діяльність» [13].

Овод Л.В. визначає амортизаційну політику як вибір і оптимальне поєднання способів, правил і методики нарахування та обліку амортизації, встановлення порядку використання амортизаційних відрахувань для відтворення основних фондів відповідно до умов господарювання і амортизаційної політики держави [14].

Шот А., Рудченко Н., Омелянчик Н., Тютюн М. визначають спільну думку щодо визначення амортизаційної політики як сукупності заходів, що здійснюються державою і спрямовані на забезпечення нормального режиму відтворення основних фондів [15; 16].

Яремко І.І. наголошує, що амортизаційна політика підприємства – це цілеспрямована діяльність підприємства з вибору та застосування одного з можливих (дозволених законом) методів амортизації з метою максимізації обсягу власних фінансових ресурсів протягом амортизаційного періоду [17].

Мороз Ю.Ю. робить детальний огляд літературних джерел. Автор зазначає, що «...впроваджуючи амортизаційну політику на підприємстві, необхідно перш за все чітко з'ясувати відмінності між категоріями «знос» та «амортизація», що сьогодні досить часто несправедливо ототожнюються. Знос основних засобів – це втрата ними первинних фізичних і моральних характеристик під впливом сил природи, старіння та знецінення. Іншими словами, процес зносу – фізичний, що впливає на економіку підприємства в тому сенсі, що після втрати певної долі первинних характеристик об'єкт повинен бути списаний, а на його місце необхідно придбати новий.... На відміну від зносу амортизація, навпаки, процес економічний: з одного боку – це перенесення вартості основних засобів на витрати зі створенням об'єктів діяльності підприємства, а з іншого – цільове накопичення ресурсів для відновлення зношених об'єктів. Виходячи цього, немає змісту говорити про побудову політики нарахування зносу, оскільки законами природи управляти неможливо. Навпаки, амортизація, будучи механізмом створення фінансових ресурсів для відновлення основних засобів, потребує управлінського підходу до його побудови» [18].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування власних ресурсів для інвестування в оновлення необоротних активів піднімається багатьма вченими різних напрямів економіки. Однак механізм формування і накопичення амортизаційних відрахувань належить до бухгалтерського обліку підприємства, як і інформаційні масиви, що використовуються державою для регулювання та контролю формування амортизаційного фонду підприємства. Таким чином, бухгалтерському обліку повинна відводитися ключова роль у регулюванні цього питання. Суб'єктам господарювання та державі потрібна нова методологія нарахування, накопичення та використання амортизаційних відрахувань підприємства, яка би забезпечувала і стимулювала не просте, а інноваційне відтворення необоротних активів підприємства.

Мета статті полягає в аналізі недоліків існуючого процесу нарахування амортизації та визначенні важелів державного впливу на формування амортизаційного фонду підприємства та його цільове використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах господарювання для великих підприємств досить гострою є проблема формування облікової політики. Важлива роль у цій роботі приділяється питанню ефективного викори-

стання основних засобів, а вирішення його багато в чому залежить від рівня досконалості амортизаційної системи.

На жаль, амортизаційна політика, що склалася, не повністю відповідає можливостям інноваційної стратегії переобладнання підприємств і не може стати стимулюючим чинником економічного розвитку країни.

Проблема полягає в тому, що прийнята в Україні амортизаційна політика визначається державою і не передбачає участі в її формуванні всіх ланок економічної системи, що мають відношення до життєвого циклу основних засобів. У результаті цього не враховуються багато чинників, які характеризують споживчі властивості й особливості функціонування засобів праці: показники якості, фізичний і моральний знос, умови та режим експлуатації тощо.

Розробники засобів праці не мають постійного зворотного зв'язку із споживачами, що не дає змоги правильно визначити економічно обґрунтовані строки використання техніки. У практиці роботи підприємств спостерігається використання основних засобів за межами нормативного строку служби, водночас окреме обладнання передчасно списується.

Втрачено контроль над строками корисного використання основних засобів, що призвело до втрати їх справедливої вартості та різкого зменшення амортизаційного фонду.

Амортизаційна політика, що склалася, знижує інтерес науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій до проблеми довговічності, що негативно впливає на рівень якості засобів праці та на інноваційні процеси в країні.

В умовах ринкової економіки підприємств самостійно визначає інноваційну політику. Підприємство може замінити зношену техніку на нову аналогічного призначення, підтримувати в робочому стані чи модернізувати застаріле обладнання, придбати нову техніку, призначену для заміни раніше освоєної, або принципово нове обладнання, що не має аналогів ані у виробництві, ані в споживанні.

При цьому слід зазначити, що господарюючий суб'єкт зацікавлений змінити старе обладнання новим лише у тому разі, якщо вартість останнього на одиницю корисного ефекту нижча, у крайньому разі не вища від старого обладнання. Тільки в таких умовах застосування технічного переобладнання може бути корисним для підприємця і суспільства.

Одним із найважливіших економічних важелів у цьому плані є амортизація. Завищення і заниження норм амортизації може мати як позитивний, так і негативний вплив на господарську діяльність підприємств і суспільного виробництва в цілому. Визначено, що єдиним показником, яким підприємства нині можуть варіювати під час формування амортизаційного фонду, є вартість основних засобів [19]. Однак ця маневреність дуже обмежена нормативною документацією. Таким чином, для зміни тенденції номінального формування амортизаційного фонду підприємств необхідний вплив держави на його амортизаційну політику.

Розробка і реалізація амортизаційної політики повинні відбуватися в рамках державних інвестиційних програм, які складаються відповідно до основних напрямів економічного розвитку, що мають значення для продовольчої та економічної безпеки країни. Для вдосконалення амортизаційної політики підприємств необхідне здійснення низки заходів із боку держави.

По-перше, амортизаційна політика повинна здійснюватися в рамках державних інвестиційних програм, які складаються відповідно до основних напрямів і пріоритетів економічного розвитку, наприклад мають значення для продовольчої та еко-

номічної безпеки країни, перспективного інвестиційного спрямування і т. ін.

Формування амортизаційної політики передбачає створення спеціалізованих центрів у структурі державних податкових органів або фінансового управління, здатних управляти, контролювати і регулювати рух інвестиційних коштів підприємств, у тому числі амортизаційних відрахувань.

По-друге, зберігання коштів, призначених на інвестиційні цілі, у тому числі і амортизаційних відрахувань зі 100%-ю часткою, передбачається на індивідуальному для кожного підприємства спеціалізованому інвестиційному рахунку в банку. Спеціалізований банківський інвестиційний рахунок являє собою тимчасово вільні амортизаційні відрахування підприємств, державних компенсацій, виплачуваних у рамках названої програми і процентного доходу.

Для простоти розрахунків і можливості періодичного вилучення коштів на придбання основних фондів рекомендується вкладати кошти на депозит строком на рік. Підприємства в рамках складання річної фінансової звітності надають інформацію про суму зарахованих на рахунок грошових коштів, про залишок коштів та про всі операції щодо спеціалізованого інвестиційного рахунку.

Підприємство, що має спеціалізований банківський інвестиційний рахунок, має можливість поповнювати його додатковими джерелами фінансування інвестицій, такими як прибуток. За надання податкових преференцій у частині оподаткування сум прибутку, які направлені на цей спеціалізований рахунок, власники будуть зацікавлені в поповненні даного рахунку.

По-третє, суб'єктам господарювання може бути надана можливість отримання додаткових джерел фінансування інвестицій за рахунок позик із спеціалізованих інвестиційних рахунків інших господарюючих суб'єктів.

Висновки. Запропонований механізм формування спеціалізованого банківського інвестиційного рахунку повинен не тільки стимулювати підприємства на резервування власних коштів і їх цільове використання, а й забезпечити можливість якнайшвидшої заміни та оновлення основних фондів, тобто як просте, так і розширене їх відтворення.

Створення прозорої процедури формування та цільового витрачання капіталовкладень зумовило необхідність виділяти амортизаційні відрахування із собівартості шляхом внесення їх на банківський інвестиційний рахунок у кредитній установі. Даний напрям легко піддається реалізації під час щорічного складання договору з кредитною установою, це дасть змогу не тільки щорічно поповнювати, але й у разі потреби вилучати грошові кошти на придбання основних фондів.

Інвестиційна спрямованість амортизаційної політики підприємства передбачає прискорене списання основних фондів для більш ефективного і, відповідно, прискореного технологічного розвитку виробництв. Даний напрям вирішується за допомогою застосування методів прискореної амортизації, у тому числі і розробленого автором комбінованого методу амортизації.

Література:

1. Щирська О.В. Питання обліку амортизації в різних літературних джерелах / О.В. Щирська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнар. зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 3(21). – Ч. II. – С. 410–415.
2. Власюк Т.М., Юзюк І.І. Основні засоби: організаційно-методичні аспекти формування облікової політики підприємства / Т.М. Власюк, І.І. Юзюк // Проблеми економіки організацій та управління підприємствами. – 2014. – № 2. – С. 197–206.

3. Фірсова С.М., Гарасюта О.В. Особливості внутрішнього контролю використання необоротних активів підприємства / С.М. Фірсова, О.В. Гарасюта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/VISUNU/2008_10_2/firsova.pdf.
4. Новицька С.С., Потапова-Сінько Н.Ю. Сутність амортизаційної політики і її вплив на ефективність роботи підприємства: [навч.-метод. посіб.] / С.С. Новицька, Н.Ю. Потапова-Сінько. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2006. – 98 с.
5. Гавриловський, О.С. Основні шляхи розвитку та вдосконалення амортизаційної політики в Україні / О.С. Гавриловський, Л.І. Лук'яненко // Економічний аналіз: зб. наук. праць; редкол.: В.А. Дерій (гол. ред.) [та ін.]. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – Т. 22. – № 1. – С. 164–168.
6. Помилуко Є.І. Амортизаційна політика в Україні: проблеми і перспективи вдосконалення / Є.І. Помилуко // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 157–160.
7. Саєнко С.Г. Амортизація як елемент інноваційного розвитку машинобудівної галузі / С.Г. Саєнко // Економічні науки: зб. наук. праць. Серія «Облік і фінанси». – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – Вип. 9(33). – Ч. 3. – С. 228–234.
8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dkt.ua/ua/doc/1011.47.0>.
9. Гуненко С.А. Вплив амортизаційної політики на балансову вартість підприємства: обліковий аспект / С.А. Гуненко // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Вип. 2(32). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/63631/59458>.
10. Борисенко З.Н. Амортизаційна політика / З.Н. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 136 с.
11. Білик М. Принципи амортизаційної політики в сучасній вітчизняній економіці / М. Білик // Фінанси України. – 1997. – № 10. – С. 48–56.
12. Бубенко П.Т. Амортизація і відновлення основних фондів житлово-комунальних підприємств: [монографія] / П.Т. Бубенко, В.І. Титяєв, О.В. Димченко. – Харків: ХНАМГ. – 2010. – 255 с.
13. Виговська Н.Г. Удосконалення обліку амортизації: стан, проблеми, перспективи / Н.Г. Виговська. – Житомир: ЖІТІ, 1998. – 340 с.
14. Овод Л.В. Сутність амортизаційної політики та її складові елементи / Л.В. Овод // Вісник технологічного університету Поділля. Економічні науки. – 2003. – № 5. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 64–68.
15. Шот А. Оновлення основних фондів – складова частина структурної перебудови економіки / А. Шот // Регіональна економіка. – 1999. – № 1. – С. 93–102.
16. Рудченко Н. Методичні підходи до регулювання процесу відтворення основних фондів / Н. Рудченко, Н. Омелянчик, М. Тютюн // Економіка України. – 1997. – № 2. – С. 52–58.
17. Яремко І.Й. Знос і амортизація необоротних активів – інструмент оцінки капіталу підприємства: [монографія] / І.Й. Яремко. – Львів: Новий світ, 2003. – 148 с.
18. Мороз Ю.Ю. Облікове забезпечення управління процесом розподілу амортизаційної вартості неспоживного майна підприємства / Ю.Ю. Мороз // Вісник ЖДТУ Серія «Економічні науки». – 2013. – № 4(66) – С. 90–95.
19. Кленін О. До питання впливу реформування державної амортизаційної політики в Україні на процес відтворення капіталу промислових підприємств / О. Кленін // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 2. – С. 109–112.

Трачєва Д.Н. Рычаги государственного влияния на формирование амортизационного фонда предприятия

Аннотация. В статье определены факторы, влияющие на процесс формирования и использования амортизационного фонда предприятия с учетом инновационного направления развития производства. Предложен перечень рычагов государственного стимулирования процесса формирования амортизационного фонда предприятия с учетом инновационной составляющей его развития.

Ключевые слова: амортизация, амортизационная политика, методология учета, восстановление необоротных активов, государственный контроль.

Trachova D.M. Levers of state influence on formation of enterprise depreciation fund

Summary. The article identifies factors that influence on the process of formation and use of enterprise's depreciation fund taking into consideration innovative areas of production development. In the article is offered the partial mechanism of stimulation of depreciation fund formation. The depreciation policy should become a part of enterprise's investment policy. Development of the mechanism of economic incentives to non-current assets updating and depreciation fund forming should become the further direction of researches. Tax preferences and partial financing of the innovation direction of development by the state can be such levers.

Keywords: amortization, depreciation policy, accounting methodology, recovery of non-current assets, state control.

ЗМІСТ

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

Шедяков В.Е.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТИВИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО ОТВЕТСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ	4
---	----------

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Сідоров В.І., Азаренкова О.В.

ОЦІНЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ВИМІРИ	11
--	-----------

Іринчина І.Б., Іринчин Г.В.

ГУМАНИЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ВНАСЛІДОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІКИ ЗДОРОВ'Я ТРАНСФОРМАТИВНИХ ДЕРЖАВ	15
--	-----------

Федорова А.Ю.

КРИЗИС ПЛАТЕЖНЫХ БАЛАНСОВ СТРАН ЗОНЫ ЕВРО.....	19
---	-----------

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Драчук Ю.З., Трушкіна Н.В.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ.....	24
--	-----------

Гуторов А.О.

ГЕНЕЗА ВИРОБНИЧОЇ КОНТРАКТАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	30
--	-----------

Плисенко Г.П.

ЕКОНОМІЧНІ ТА ІМІДЖЕВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СФЕРІ БІЗНЕСУ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	36
---	-----------

Тимошенко О.В.

МОДЕЛЮВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	40
--	-----------

Торосян Г.А.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОБСЛУГОВУЮЧА КООПЕРАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	45
---	-----------

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ліпич Л.Г., Білик І.Я.

СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ РИСИ ВНУТРІШНЬОГО МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ ЯК ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	50
--	-----------

<i>Буторіна В.Б.</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ТА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	57
<i>Данкеєва О.М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕРЧАНДАЙЗИНГУ ВЛАСНИХ ТОРГОВИХ МАРОК	61
<i>Лисак В.Ю.</i> АНАЛІЗ СУТНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	66
<i>Маркова С.В., Шевченко О.М., Олійник О.М.</i> МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	70
<i>Новак Н.П.</i> ОСОБЛИВОСТІ Й НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО ТА ОРГАНІЧНО СЕРТИФІКОВАНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	75
<i>Продіус О.І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ.....	79

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

<i>Бобрик В.О.</i> МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ДО ПРОЦЕСІВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	84
---	-----------

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

<i>Маценко О.М., Тур О.М., Німко С.І.</i> ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНИМ ВОДОКОРИСТУВАННЯМ.....	90
--	-----------

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

<i>Іванова Т.М.</i> НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ МОЛОДІЖНОГО БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	94
<i>Перегудова Т.В.</i> СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	98

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Примостка О.О.</i> ТРАНСМІСІЙНИЙ МЕХАНІЗМ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ.....	104
<i>Адонін С.В., Ізюмська В.А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДЕФИЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	108
<i>Александрова Г.М.</i> ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ВИБІР НАПРЯМУ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ.....	112
<i>Грановська І.В.</i> ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ.....	117
<i>Денис О.Б.</i> СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ В БАНКАХ.....	122
<i>Захаркіна Л.С.</i> РОЛЬ І МІСЦЕ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ У СТРУКТУРІ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	125
<i>Палійчук Т.В.</i> МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	130
<i>Чередник В.А.</i> ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	134

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Ларікова Т.В.</i> СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОБЛІКОВОМУ МЕХАНІЗМІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ	139
<i>Трачова Д.М.</i> ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОГО ФОНДУ ПІДПРИЄМСТВА.....	143

До авторів і читачів журналу
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету».
Серія: Економіка і менеджмент».

Шановні колеги!

Редакційна колегія вводить в журналі нову рубрику – «Короткі повідомлення».

Цей розділ можна було б назвати «У світі економічної науки». У «Повідомленнях» передбачається розміщувати матеріали, в яких порушуються питання, які ще не знайшли свого рішення, не «дозріли» до повноцінної публікації з певними науковими результатами, але в яких звертається увага на значення, перспективність (або відсутність таких) тих чи інших напрямків досліджень, досягнень різних наукових шкіл. У «Повідомленнях» можуть обговорюватися зміст вузівських підручників та окремих економічних дисциплін, рецензуватися нові вітчизняні та зарубіжні книги, висловлюватися думки про публікації в журналах з економіки, – зрозуміло, залишаючись на позиціях науковості та професійної етики. Нам представляються особливо цінними матеріали, що стосуватимуться досліджень «свіжих» Нобелівських лауреатів з економіки.

Обсяг короткого повідомлення – до 3 сторінок включно.

Запрошуємо до співпраці!

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 19

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 17,67.
Підписано до друку 29.07.2016 р. Замов. № 2907/16. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Е-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.